

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA

23.

Szerkesztette:

Maticsák Sándor

Keresztes László

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

2016

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT KIADVÁNYA

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

A tanulmányokat lektorálta:

Agyagási Klára (Debrecen), Bogár Edit (Belgrád),
Honti László (Budapest), Keresztes László (Debrecen),
Petteri Laihonen (Jyväskylä), Maticsák Sándor (Debrecen),
Maria Sarhema (Debrecen), Sipőcz Katalin (Szeged),
Jari Sivonen (Oulu), Szeverényi Sándor (Szeged),
Zaicz Gábor (Piliscsaba).

ISSN 0239-1953

© A szerzők, 2016

© A Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2016.

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Borító: Deli-Nagy Tünde, Silvia Sökk

Készült a Kapitális Kft. nyomdájában, Debrecenben.

A 19. századi finn nemzeti mozgalom és a keresztnevek adaptációja

BUZGÓ Anita

Debreceni Egyetem
buzgo.anita@gmail.com

1. A finn nemzeti mozgalom

1.1. Történeti előzmények, a fennnofil mozgalom

A csaknem hétszáz esztendőn át tartó svéd uralom alatt a nemesi, értelmiségi, valamint polgári réteg nyelve, a svéd volt az oktatás nyelve, illetve az egyetlen hivatalos nyelv Finnországban is. Ezzel szemben az alsóbb rétegek nyelvét, a finnt szinte kizárólag az egyházi irodalomban használták. Ezen a helyzeten próbált javítani a 19. századi finn érzelmű értelmiség (Halmesvirta 2001: 144–148).

Finnország szűk értelmiségének fellegvára az 1640-ben alapított Turku Akadémia volt (a svéd időkben Turku volt a főváros), amelyet az európai nemzeti ébredés eszméi hamar elértek. Legnagyobb képviselője Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) volt, aki először hívta fel a figyelmet először a nemzeti hagyományok fontosságára, a történelem, a nyelv, valamint a népköltészet kutatására. Ennek jóvoltából a 18. és 19. század fordulóján megindultak az első néprajzi és nyelvészeti kutatások (Jutikkala – Pirinen 2004: 214–215).

Porthan jelentős előfutára volt a 19. századi nemzeti mozgalomnak, azonban ennek alapköveit Adolf Iwar Arwidsson (1791–1858) rakta le. Arwidssonra nagy hatást gyakoroltak Herder eszméi, s követelte, hogy finnül intézzék a hivatali ügyeket, azért hogy a finn anyanyelvűek is megérthessék őket. Radikális nézetei miatt Arwidssont hamar eltávolították az akadémiáról, azonban eszméi végigkísérték az egész 19. századi nemzeti mozgalmat. Jelmondata hatásosan kifejezte a század legfontosabb célját: „svédek már nem vagyunk,

oroszokká nem akarunk válni, legyünk hát finnek!” („ruotsalaisia emme enää ole, venäläisiä emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia!”). Porthan és Arwidsson körének úttörő nézeteit támogató s továbbfejlesztő, a 18–19. század fordulójának finn érzelmű értelmiségének táborát turkui romantikának vagy fennofil mozgalomnak nevezzük (Jutikkala – Pirinen 2004: 241–242).

1.2. A fennomán mozgalom

A 18. századi svéd–orosz háborúkat lezáró haminai béke (1809) során Svédország kénytelen volt átadni a finn területeket az oroszoknak, s ezzel Finnország lassan elindult a függetlenedés irányába. A béketárgyalások után Finnország önálló autonóm nagyhercegséggé vált, s megtarthatta a svéd időkből származó törvényeit, vallását, s hivatalos nyelvként a svédet. Emellett az oroszok igyekeztek kivonni a finneket a svédek hatása alól, s Turku helyett – mely mindig is svédek lakta város volt – 1812-ben Helsinki lett a főváros, majd 1827-ben, a turkui tűzvész után az akadémiát Helsinkibe helyezték át.

Ennek köszönhetően a Helsinki Egyetem lett az értelmiség új szellemi központja, ahol rövid időn belül elkezdett kibontakozni a finn nemzeti (fennomán) mozgalom. A mozgalom szellemiségét megalapozó három legfontosabb személy is itt végezte tanulmányait.

Johan Vilhelm Snellman (1806–1887) nagy hatást tett a hegeli filozófia. Azt vallotta, hogy a nemzet nyelvének használata a nemzet felemelkedésének kulcsa. Rávilágított arra, hogy az értelmiségnek meg kell tanulnia finnül, meg kell ismernie saját nyelvét, s fel kell fedeznie a finn nemzeti kultúrát. Emellett sürgette a finn nyelvű oktatás megteremtését, hogy fejlesszék az alsóbb rétegek műveltségét. Snellman politikai tevékenységével igen pozitív módon segítette a finn nyelv előretörését. Neki köszönhető az 1863-as nyelvrendelet megvalósulása is. (Lásd bővebben a 3. pontot.)

Elias Lönnrot (1802–1884) orvos és nyelvújító az 1830-as években jelentette meg a Kalevalát (1833-ban 16 éneket, 1835-ben 32 éneket), amely rövid időn belül hatalmas sikert ért el a finn nemzeti kultúrát kereső értelmiség körében. Az értelmiség számára a fő gyűjtőpont, Kelet-Finnország (Karjala) vált az „igazi” finn kultúrává. Ez az eszme a kultúrát, a művészeteket, a 19. századi nyelvújítást és a személynévanyag frissítését is áthatotta.

Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) hazafias verseivel igyekezett megteremteni a finn nemzeti identitást, az ő tollából származik a finn himnusz is. Paradox módon Runeberg finn érzelmű verseit kivétel nélkül svéd nyelven írta. Ez bevett gyakorlat volt a korabeli Finnországban, hiszen a finn nyelv és

műveltség felemelkedéséért küzdő, finn érzelmű értelmiség javarésze svédül beszélt. Az első finn nyelvű regényre is az 1870-es évekig kellett várni.

A finn nyelv státuszát illetően a fennománok két táborra oszlottak: a mérsékeltbb irányt képviselők azt tüzték ki célul, hogy a finn nyelv hivatalos státuszt kapjon, s a svéddele együtt legyen az állam nyelve, a radikálisabb tábor pedig egyedül a finnt képzelte az állam nyelveként. (Halmesvirta 2011: 12; Jutikkala – Pirinen 2004: 247–251; Laihonen 2009: 125; Maticsák – Buzgó 2013: 101–102.)

A finn nemzeti mozgalom legfontosabb célja tehát a finn nyelv hivatalossá tétele, az értelmiségi réteg „nyelvcsereje”, az alsóbb rétegek, azaz a finnek műveltségének fejlesztése volt. Ennek elengedhetetlen kelléke volt a finn nyelvű oktatás, a finn kultúra megőrzése és annak fejlesztése, valamint a finn nemzeti öntudat fellendítése.

A mozgalom fontos állomása volt a 19. század első felében végbemenő nyelvújítás. Segítségével kiküszöbölték az idegen, főleg svéd hatásokat a nyelvből, s a század folyamán megteremtették a különböző tudományterületek szakzsargonjait. Ezzel elősegítették a finnek oktatását, s ezáltal felemelkedésüket is. A nyelvújítás során felfigyeltek az idegen személynevek túlsúlyára mind a kereszt-, mind a családnévanyagban. Azt vallották, hogy ahhoz, hogy a finnekben kialakuljon a saját nemzeti identitásuk, s az értelmiség is elfinnesedjen, finn nevekre van szükség. Bár az idegen keresztneveknek már korábban is léteztek finn becéző megfelelőik, ezek nem voltak hivatalos keresztnevek. A 19. század második felében ezért arra törekedtek, hogy a hivatalos névállományt elfinnesítsék. A 20. század elején a családnévokban is végbement ez a finnesítési hullám.

2. Források

A keresztnévanyag vizsgálatához a korabeli keresztelési anyakönyvekből gyűjtöttem névanyagomat. Három város, az északi Tornio, a közép-finnországi Jyväskylä és a nyugati partvidéken elhelyezkedő Pori névanyagait dolgoztam fel. A vizsgált időszakban Jyväskylä teljesen finn nyelvű, Tornio kétnyelvű, míg Pori svéd nyelvű város volt. Tornio a legkisebb városok közé tartozott, s földrajzi elhelyezkedése miatt hagyományosabb névanyaggal rendelkezett. Jyväskylä és Pori nagyobb városok voltak, hamarabb megjelentek az egyes divathullámok. Mindezt egybevetve indokolt a három névanyag összehasonlítása, mivel azok máshogy alakultak, másképp fejlődtek az egyes városokban.

Vizsgált időszakom 1860 és 1900 közé esik, ez a legizgalmasabb időszak a névanyag változásának kutatásában. Ebben az időben kerültek be a kalendáriumokba a finnesített keresztnévek, s ekkor jelentek meg az anyakönyvekben is (bővebben a 3. pontban). Ezt az időszakot további két szakaszra (1860–1880 és 1881–1900) bontottam. Ennek oka, hogy az 1863-as nyelvrendelet az 1880-as években lépett érvénybe, s ennek köszönhetően az egyházi anyakönyveket is finn nyelven kezdték vezetni (korábban svéd nyelvűek voltak).

Összesen 3500 újszülött nevét dolgoztam fel. Jyväskyläből és Tornióból minden év minden nevét, míg Poriból a névanyag nagyságára való tekintettel minden ötödik év minden nevét vettem vizsgálat alá.

A anyakönyv a gyermek nevén kívül tartalmazza annak születési és keresztelési dátumát, a szülők nevét, az apa foglalkozását, az anya életkorát, a keresztszülők nevét. Az anya családneve Tornióban csak akkor volt feltüntetve, ha a gyermek apja nem ismert. Emellett mindig jelölték az ikreket, a házasságon kívüli gyermekeket, a keresztség nélkül meghalt gyermekeket, valamint azt is, ha a gyerek más városban született vagy másutt keresztelték.

3. A keresztnévanyag változásának okai

A 19. század közepéig mind a kalendáriumokban, mind a keresztelési anyakönyvekben idegen keresztnévek szerepeltek, idegen helyesírással. A finn eredetű keresztnévek hiányoztak a keresztnévanyagból. Ennek okát egészen a kereszténység felvételéig vezethetjük vissza, hiszen a katolikus szentek nevei, valamint a germán (főleg skandináv) eredetű nevek gyakorlatilag teljesen kiszorították a finn neveket. A reformáció után a bibliai eredetű nevek kezdték meg több száz éves hódításukat, s ezután a névanyag vajmi keveset változott a 19. század második feléig. Az ekkor lezajlott névanyagfrissítést több tényező segítette elő.

A finn nyelv hivatalossá tételében kulcsszerepet játszott a Snellmannak köszönhető 1863-as nyelvrendelet, amely kimondta, hogy a finn nyelv lényegében egyenrangú a svédvel, s a hivatalos ügyeket finnül is lehet intézni. Ez a rendelet az 1880-as évektől lépett hatályba, mivel a hivatalnokok húsz év türelmi időt kaptak, hogy megtanuljanak finnül. A rendelet közvetve ugyan, de nagyban hozzájárult, hogy az anyakönyvekben finn vagy finnesített keresztnévek váltsák fel az addig idegen névalakokat. Mindhárom általam vizsgált városban megfigyelhető, hogy a törvény hatályba lépését követően az anyakönyveket finn nyelven kezdték vezetni. Jyväskyläben – mivel egyrészt

mindig is finn nyelvű város, másrészt a nemzeti mozgalom központja volt – már 1865-től, tehát a rendelet kiadása után két évvel megtörtént a svéd anyakönyvezés finnre cserélése. A finn nyelvű anyakönyvezés bevezetése után jelentősen megugrott a finn és finnesített keresztnevek száma (Hakulinen et al. 2009: 27–28; Jutikkala – Pirinen 2004: 253; Juva 1962: 370–373; 1966: 348–351; Lehtikoinen – Kiuru 1989: 7).

A nyelvrendelet mellett a fennománok propagandája is elősegítette céljuk elérését. Az 1850-es évektől kezdtek listákban megjelentetni a finn és finnesített neveket, például a *Sanomia Turusta* című lapban a következő nevek jelentek meg: *Arwo, Into, Kauno, Lempi, Taito, Mielikki, Wäinö* stb. Nagy hatást gyakorolt a későbbi almanachokra Isak Edward Sjöman 1865-ben kiadott *Kauno-almanachja*. Ez az első olyan kalendárium, amely kizárólag finn és finnesített neveket tartalmaz, pl. *Aino, Ilmari, Ilo, Jalo, Saima, Siivo, Toivo* stb. A kalendáriumban szereplő keresztnevek kb. 65%-a mai napig tagja a finn keresztnévanyagnak. A finn Népművelő Társaság (*Kansanvalistusseura*) 1882-től kezdte radikálisan frissíteni a keresztnévanyagot, s jelentősen merített Sjöman névanyagából. A Népművelő Társaság adta ki a hivatalos kalendáriumot: ha ebbe bekerült egy keresztnév, az gyakorlatilag hivatalos státuszt kapott (Kiviniemi 1982: 103–126; 1993: 98–99; 2006: 286–304; Lampinen 1995: 253–255).

4. A keresztnévanyag adaptációja

4.1. Hangtani változások

4.1.1. Hanghelyettesítés, zöngétlenítés

Az átadó nyelvek hangállományában számos olyan hang volt, amely a finn számára idegen, s a 19. században még nehézkes volt az ejtésük. Ezeket a hangokat a finn hanghelyettesítéssel vette át, amelyek megfelelnek a köznevekben végbemenő hanghelyettesítési folyamatoknak. A zöngés explozívákat [b, d, g] a finnben meglévő homogán zöngétlen párjukkal helyettesítették. (Ezek a zöngés hangok ma már megtalálhatóak az újabb jövevényszavakban.) Szintén hanghelyettesítéssel vették át a zöngétlen spiráns [f] hangot, melyet zöngés homogán párjával [v] helyettesítettek.

b > p helyettesítés: *Jakob > Jaakoppi, Tobias > Topias, Urban > Urpo;*
d > t helyettesítés: *Adolf > Atto, Andreas > Antti, David > Taavi,*
Daniel > Taniel; Hedvig > Heta, Hilda > Hilta,
Hulda > Hulta;

- g > k* helyettesítés: *Hugo > Huuko, Gustav > Kustaa, Kyösti; Helga > Helka, Ingrid > Inka, Greta > Kreeta, Kerttu, Olga > Olka;*
f > v helyettesítés: *Gustaf > Gustav; Fanni > Vanni.*

4.1.2. Mássalhangzó-kapcsolatok feloldása

A finnugor nyelvek közül a finn őrizte meg a legjobban az alapnyelvre jellemző szó szerkezeteket. A szó elején nem állhatott mássalhangzó-torlódás, bár a szó belsejében előfordulhatott. Szó végén nem állt mássalhangzó. Ez a CVCV szerkezet a jövevényszavak átvétele során is megőrződött.

a) A szó eleji mássalhangzó-torlódásokat a finn az első mássalhangzó kiesésével oldotta fel, de a második konzonáns megőrződött, pl. *stool > tuoli* 'szék', *glas > lasi* 'pohár'. A keresztnevek finnesítése is szigorúan követte ezt a szerkezetet: *Fredrik > Rederik, Hjalmari > Jalmari, Kristofer > Risto; Ksenia > Senia, Senja.*

b) A szó belsei mássalhangzó-kapcsolatok általában megőrződtek, azonban a *-gn-* hangkapcsolat első tagja néha *u*-ra váltott, *Magnus > Mauno, Maunu; Agnia > Aune.*

4.1.3. Tővégi magánhangzó hozzátoldása

Az alapnyelvi szerkezetben a szavak mindig magánhangzóra végződtek, s a finn közszavak jelentős része is vokálisra végződik. A tővégi magánhangzó nagyon fontos szerepet játszott a jövevényszavak átvételében is. A mássalhangzóra végződő idegen keresztnevek – vagy az azokból elvont tövek – is tővégi magánhangzót kaptak. A köznevek és a keresztnevek esetén is a leggyakoribb tővéghangzó az *-i*.

- i:* *Aksel > Akseli, Alex > Aleks, Alexander > Aleksanteri, Erik > Eirikki, Ivar > Ivari, Hjalmar > Almari, Hjalmari, Jalmari, Jaakob > Jaakoppi, Lars > Lauri, Maurits > Mauritsi, Nestor > Nestori, Oskar > Oskari, Robert > Roperti, Walter > Walteri; Alfild > Alli, Edit > Editti, Hildur > Hilduri, Rakel > Raili;*
-o: *Karl > Karlo, Kaarlo, Konrad > Kuno, Kuuno;*
-e: *Karl > Kaarle, Kalle.*

4.1.4. Hangkivetés, csonkulás

A nevek rövidülése vagy csonkulása az egyik leggyakoribb névalkotási mód, nemcsak a finnben, hanem más nyelvekben is. A névcsonkulás a német és svéd becenevek kialakulásának egyik általános formája, pl. *Adelheid >*

Ada, Birgitta > Gitta, Charlotta > Lotta, Friedrich > Fritz (Hajdú 2003: 242, 261). Ezek a germán becenevek keresztnevekké váltak, majd más nyelvekben is elterjedtek, ahol a célnyelv hangállományának megfelelően továbbfejlődhettek. Hogy a germán nevek elő- vagy utótagja vált-e később önálló keresztnévvé, attól függ, hogy melyik volt a hangsúlyosabb. Kiviniemi szerint (2006: 254) a kétnyelvű környezet miatt lehetetlen megmondani, hogy melyek lehettek átvett rövidítések és melyek a belső fejlődés útján megrövidült névalakok.

A hangkivetés háromféleképpen alakul:

a) Név eleji csonkulás. Ez a germán eredetű, két szóból álló nevek rövidülésének jellemző módja. A név első tagja kiesik, a második tagja megőrződik vagy tovább finnesedik. Ugyanez jellemző a kétszótagú szavakra is. A nőnemképzővel ellátott keresztnevekben is jelentkezik. Néhány példa: *David > Aavid; Hjalmar > Amari; Alfild > Hilda, Hilja; Adelina, Alina > Iina; Antonia > Toini; Cecilia > Silja; Charlotta > Lotta; Emilia > Milja; Johanna > Hanna; Helena > Elin, Elina, Elli, Elna, Elen, Ellen, Elma, Enni; Katarina > Ina; Susanna > Sanny; Walfrid > Frida, Frid, Filla; Wilhelmina > Elmína, Ina, Helmi, Mina, Minna, Milma, Mimmi.*

b) Név végi csonkulás. A név eleji csonkulás ellentéte, sokszor ugyanazok a nevek fordulnak itt is elő. A név végi csonkulás az egyik legproduktívabb névalkotási módszer a finnben, a név végi mássalhangzók könnyebben kopnak le, hogy végül az új név magánhangzóra végződjön: *Adolf > Aatto; Anton > Antti; Arnold > Arno; Arwid > Arvi, Arwo; David > Taavi; Einar > Eino, Eina; Elias > Eeli; Erik > Eero; Esaias > Esa; Eskil > Esko; Gustav > Kustaa; Harald > Harry; Henrik > Heikki, Henri; Jakob > Jaakko; Jeremias > Jere; Johannes > Juhani > Juha, Juho; Konstantin > Kostti; Konrad > Kuno, Kuuno; Kristofer > Risto; Magnus > Mauno; Mathias > Matti; Mauritz > Mauri; Mikael > Mikko; Nikolaus > Niilo; Olof > Olli; Paulus > Paavali, Paavo, Pauli; Peter > Pekka; Teodor > Teuvo; Urban > Urpo; Wilhelm > Vilhe, Vilho, Wiljo; Willehard > Wille; Adelheid > Ada; Alfild > Alli; Aliina > Alli; Aurora > Aura; Eber > Ebba; Elisabeth > Elli, Ella, Elisa, Elsa, Else; Emilia > Emma, Emmi; Elvira > Elvi; Gertrud > Kerttu; Hedvig > Heta; Helena > Hellen, Hellin, Helli; Hildegard > Hilda, Hildur, Hilduri, Hulda, Huldi, Hilja; Katarina > Kaisa, Katri; Kristina > Kirsti; Lillian > Lilli; Lydia > Lyyli; Maria > Mery; Saara > Sally; Sigrid > Siri, Siiri; Sylvia > Sylvi.*

c) A név belsejében végbemenő csonkulás. Ebben az esetben a név középső hangjainak kiesésével alkotnak új keresztnévet: *Nikolai* > *Niilo*; *Johanna* > *Jonna*; *Rakel* > *Raili*; *Tatjana* > *Taina*; *Elina*, *Helena* > *Elna*.

4.1.5. Nyúlás, geminálódás

a) Az idegen eredetű keresztnévek adaptációja során megfigyelhető, hogy a két szótagból álló nevek első szótagi magánhangzója gyakran megnyúlik, s ez írásban is megjelenik: *Arne* > *Aarne*; *Aron* > *Aaron*; *Adolf* > *Aatto*; *David* > *Taavi*; *Elias* > *Eeli*; *Erik* > *Eero*; *Jakob* > *Jaakko*; *Karl* > *Kaarlo*; *Konrad* > *Kuuno*; *Nikolaus* > *Niilo*; *Alina* > *Aalin*; *Eva* > *Eeva*; *Kristina* > *Iina*; *Lisa* > *Liisa*; *Sara* > *Saara*; *Sigrid* > *Siiri*.

b) A mássalhangzók geminálódása is általános a finn átvétel során, mássalhangzó-kapcsolatokban és intervokalikus mássalhangzók esetében egyaránt: *Andreas* > *Antti*; *Erik* > *Eirikki*; *Jakob* > *Jaakko*; *Karl* > *Kalle*; *Martin* > *Martti*; *Mathias* > *Matti*; *Mikael* > *Mikko*; *Robert* > *Ropertti*; *Valter* > *Valtteri*; *Villehard* > *Willehartti*; *Edit* > *Editti*; *Herta* > *Hertta*; *Hilda* > *Hilta*, *Hilla*; *Gertrud* > *Kerttu*; *Marta* > *Martta*.

4.2. Fordítások

A fordítás útján keletkezett nevek minden esetben tükörfordítással jönnek létre. Ezeknek a neveknek már elhomályosult az eredetük, s tulajdonképpen közszoói jelentésüknek köszönhetik, hogy népszerűvé váltak a köztudatban. A névadók sok esetben azt hiszik, hogy ezek a nevek eredeti finn nevek, nem elfinnesített, fordított alakok, pl. *Felix* > *Onni* 'szerencse', *Primus* > (= fi. *ensimmäinen*) *Ensio* 'első', *Donatus* > *Lahja* 'ajándék', *Rosa* > *Ruusu* 'rózsa', *Frida* > *Rauha* 'béke', *Vera* > *Usko* 'hit'.

4.3. Köznévi homonímiák

a) A hangtani adaptáció során kialakult új finn keresztnévek gyakran azonos formát öltöttek egy finn közszóval. Ezeknek a neveknek is elhomályosult az eredetük, mivel itt is a közszó jelentése miatt lesznek kedvelt nevek: *Henrik* > *Heimo* 'nemzetség', *Wilhelmina* > *Helmi* 'gyöngy', *Hilma* > *Hilja* 'csend', *Maria* > *Mery* (< *meri*) 'tenger'.

b) A 19. századi névfinnesítést propagáló fennománok nemcsak hanghelyettesítéssel alkottak új finn neveket, hanem a finn nyelv szóállományát is felhasználták. Így kerültek be a névanyagba olyan keresztnévek, amelyek eredetileg csak közszavak voltak, s jelentésük miatt válhattak keresztnévekké. Sokszor magasztosabb jelentésűek ezek a nevek, de a gyermek státuszát

is kifejezhetik a családban, pl. *Armas* 'kedves', *Arvo* 'érték', *Ilmari* (< *ilma*) 'levegő', *Jalo* 'nemes', *Kaino* 'szerény', *Kallio* 'szikla', *Kauno* 'szép', *Lisämys* (< *lisä*) 'ráadás', *Muisto* 'emlék', *Oiva* 'derék, kitűnő', *Orpo* 'árva', *Sulho* 'vőlegény', *Sulo* 'báj, kellem', *Suoma* (< *suomalainen*) 'finn', *Taimi* 'csemete', *Taito* 'tudás', *Toivo* 'remény', *Ujo* 'félénk', *Urho* 'hős, vitéz', *Veikko* 'fiútestvér'; *Airi* (< *airut*) 'hírnök, követ', *Ilma* 'levegő', *Impi* 'szűz', *Ilo* 'boldogság', *Kallista* (< *kallis*) 'drága', *Laina* 'kölcson', *Lempi* 'kedvenc', *Oma* 'saját', *Saima* 'Saimaa-tó', *Silmä* 'szem', *Sisko* 'lánytestvér', *Siviä* 'erkölcsös, szűzies', *Tyyni* 'csendes'.

5. Finn és finnesített keresztnévek a gyakorlatban

Az egykori névadási szokások vizsgálatához leginkább a keresztlési anyakönyvek járulnak hozzá. Az anyakönyvek kiválóan demonstrálják, hogyan váltak a névanyag részévé a finn és finnesített keresztnévek, ugyanis ha ezekbe bekerült egy keresztnév, az már a hivatalossá vált.

A három város különböző háttérrel rendelkezett. Jyväskylä volt a legfiatalabb város, amely csak a 19. század első felében jött létre, mégis hamar nagyvárossá fejlődött. A város lakossága finn volt, emellett a nemzeti mozgalom központja is Jyväskylä volt, a város polgáraihoz tartozott pl. Volmari Kilpinen nyelvújító is. A város anyakönyveiben is megfigyelhető a fennomán szellem, hiszen itt váltottak a leghamarabb a finn nyelvű anyakönyvezésre is. Ezzel szemben a nyugati parton fekvő Pori svéd nyelvű város volt. A kor egyik legnagyobb finnországi települése, így hamar elérték a különböző névdivatok hullámai. A kétnyelvű Tornio – bár finn léptékkal nagy múltú település – az egyik legkisebb város volt. Északi településként az egyes névdivatok sem voltak olyan nagy hatással a névanyagra, mint az előző kettőben.

Ennek fényében lássuk, hogyan alakult, változott a 19. század második felében az anyakönyvek névanyaga. Ennek vizsgálatához a 10 legkedveltebb nevet elemzem.

5.1. A leggyakoribb női keresztnévek

	Jyväskylä		Pori		Tornio	
	1860–1880	1881–1900	1860–1880	1881–1900	1860–1880	1881–1900
1.	Olga	Anna	Maria	<i>Lempi</i>	Anna	Anna
2.	Anna	Olga	Ida	Hilma	Maria	<i>Hilja</i>
3.	<i>Aina</i>	<i>Helmi</i>	Amanda	<i>Hilja</i>	Ida	Maria
4.	Ida	Ida	Hilda	Martta	Hilda	Ida
5.	Maria	<i>Aino</i>	Anna	Emma	Sofia	Hilma
6.	Fanny	<i>Aina</i>	Hilma	Maria	Fanny	<i>Helmi</i>
7.	<i>Saima</i>	<i>Tyynne</i>	Emma	Anna	Elin	Hilda
8.	Sigrid	<i>Lempi</i>	Tekla	Alma	Helena	Signe
9.	Alma	Martta	Edla	Fanny	Hilma	<i>Aina</i>
10.	Hilma	<i>Tyyni</i>	Olga	<i>Aina</i>	Alma	Olga

1. táblázat:

*A legkedveltebb női nevek 1860 és 1900 között
(dőlt betűvel szedve a finn eredetű nevek)*

Az 1860 és 1880 közötti időszak névanyagát áttekintve hamar szembeötlő, hogy szinte kizárólag idegen eredetű keresztnévek szerepelnek a leggyakoribb nevek listáján. Mindhárom városban igen gyakorinak számít az *Anna*, *Maria*, *Ida* és *Hilma*, amelyek országos szinten is kedvelt nevek voltak. Tornio névanyaga a leghagyományosabb, míg Jyväskylä és Pori névanyaga már frissebb. A cári családban divatos *Olga* ebben az időszakban kezdett kedvelt lenni a finn névanyagban is, s így nem meglepő, hogy Jyväskylában és Poriban is a leggyakoribb nevek egyike. Pori leggyakoribb névanyagának tagja a svéd királyi családban szereplő *Amanda* is.

A nevek eredét vizsgálva láthatjuk, hogy a névanyag jelentős része germán eredetű: *Edla*, *Elin*, *Emma*, *Ida*, *Hilda*, *Hilma*, *Sigrid*. Poriban a névanyag fele tartozik ebbe a csoportba. Emellett még görög (*Helena*, *Sofia* és *Tekla*), latin (*Alma*, *Amanda*), héber (*Anna*, *Maria*) és angol (*Fanny* < *Stefania*) eredetű neveket találunk a névanyagokban. Tornio és Pori névanyagai-ból hiányzanak a finn vagy finnesített keresztnévek. Ezzel szemben a fennomán Jyväskylában már elindult egyfajta elmozdulás a finn névanyag felé, a legkedveltebb nevek között találjuk az *Aina* (a kalevalai *Aino* párja) és a *Saima* neveket, ez utóbbi a Saimaa-tóról kapta nevét.

Az 1881 és 1900 közötti időszakban jelentős változások történtek. Minden városban frissült a névanyag, kezdett eltávolodni a korábbi hagyományos nevektől. A germán eredetű nevek túlsúlya megszűnt, s meglepő módon a

svéd Poriban közülük csupán két név, a *Hilma* és az *Emma* került a legkedveltebb nevek listájába. Pori névanyaga színesebbé vált, követte a névdivatot. Ezzel szemben a hagyományosabb névanyaggal rendelkező Tornióban még mindig a germán eredetű nevek vezették a leggyakoribb nevek listáját, bár itt is kezdett hígulni a névanyag. Emellett Tornióban csak ebben az időszakban vált gyakori névvé az *Olga*, amely Jyväskyläben és Poriban már az előző időszakban a legkedveltebb nevek között volt.

A finn és finnesített nevek szempontjából nagyon fontos az 1881–1900 közötti időszak, hiszen Poriban és Tornióban is elkezdtek megjelenni a leggyakoribb keresztnévek között. Jyväskyläben a legkedveltebb nevek 60%-a már ebbe a csoportba tartozott. Az országosan igen gyakori *Maria* kiszorult a jyväskyläi listából.

Összességében a finn és finnesített keresztnévek (*Aina, Aino, Helmi, Hilja, Lempi, Tyne, Tyyni*) átvették a germán eredetű nevek (*Ida, Emma, Hilda, Hilma, Signe*) vezető szerepét ebben az időszakban. A névanyag részét képezik még a héber (*Anna, Maria, Marita*), a latin (*Alma*), angol (*Fanny*) és orosz (*Olga*) nevek. A görög eredetű nevek már kivesztek a leggyakoribb nevek közül.

5.2. A leggyakoribb férfi keresztnévek

	Jyväskylä		Pori		Tornio	
	1860–1880	1881–1900	1860–1880	1881–1900	1860–1880	1881–1900
1.	Johan	<i>Toivo</i>	Johan	Frans	Johan	Johan
2.	Karl	<i>Väinö</i>	Frans	Karl	Karl	Karl
3.	<i>Karle</i>	<i>Yrjö</i>	Karl	Johan	Emil	<i>Väinö</i>
4.	Gustav	<i>Lauri</i>	Gustav	<i>Wäinö</i>	August	<i>Yrjö</i>
5.	Emil	Johan	Axel	Gustav	Axel	<i>Kaarlo</i>
6.	Oskar	<i>Kalle</i>	Viktor	Oskar	Gustav	Einar
7.	Otto	<i>Onni</i>	Oskar	Uno	Viktor	Frans
8.	<i>Väinö</i>	Otto	Anton	<i>Kustaa</i>	Elis	Gustav
9.	<i>Toivo</i>	<i>Aarne</i>	Johannes	<i>Niilo</i>	Erik	<i>Kaarle</i>
10.	Frans	<i>Karle</i>	August	<i>Juho</i>	Frans	<i>Lauri</i>

2. táblázat:

*A legkedveltebb férfinevek 1860 és 1900 között
(dőlt betűvel szedve a finn eredetű nevek)*

A leggyakoribb férfineveket áttekintve nagyon hasonló a helyzet a női nevekhez. 1860 és 1880 között itt is csak Jyväskyläben találunk finn vagy fin-

nesített nevet, ezek: *Karle* (< *Karl*), *Väinö* és *Toivo*. A férfinevek esetében is a germán eredetű nevek voltak a leggyakoribbak, ezek közül a *Johan*, *Frans*, *Gustaf* és *Karl* nevek mindhárom városban igen népszerűek voltak, de az *Axel*, *Elis*, *Erik*, *Oskar*, *Otto* is kedveltek voltak a jelzett időszakban. Emellett még a francia *Emil*, a görög *August* és a latin *Viktor* tartoztak a leggyakoribb nevek közé, azonban a következő időszakban már elvesztették vezető helyüket.

Az 1881 és 1900 közé eső időszak látványosabb elmozdulást okozott a finn és finnesített férfinevek felé, mint a női neveknél. Jyväskyläben két idegen eredetű nevet (*Johan*, *Otto*) leszámítva az egész névanyag finnre cserélődött, s Poriban és Tornióban is a leggyakoribb nevek csaknem fele finn keresztnév lett. A finn és finnesített nevek a következők: *Aarne* (< *Arnold*), *Juho* (< *Johan*), *Kalle*, *Karle* (< *Karl*), *Kustaa* (< *Gustav*), *Lauri* (< *Lars*), *Niilo* (< *Nikolaus*), *Onni* (< *Felix*), *Toivo*, *Väinö*, *Yrjö* (< *Georgius*). Ezeken kívül mindhárom városban gyakorlatilag csak germán eredetű nevekkel találkozunk (*Einar*, *Frans*, *Gustav*, *Karl*, *Oskar*), s Poriban még egy olasz eredetű név, az *Uno* került a leggyakoribb nevek listájába.

A férfinevek esetében tehát mindhárom városra jellemző, hogy a leggyakoribb germán nevek egy részét megőrizték, s ezek mellé kerültek a finn nevek. Poriban és Tornióban feltűnőbb a férfi névanyag finnesedése, a női neveknél jobban megőrződtek a hagyományosabb nevek.

6. Összegzés

A keresztnemek adaptációja két lépcsőben ment végbe. A finn anyanyelvű réteg már a 19. századot megelőzően használta a finnesített neveket becenevekként, azonban csak a finn érzelmű értelmiségnek köszönhetően válhattak ezek a hivatalos névanyag részévé, kerülhettek a hivatalos dokumentumokba. Ezenfelül az értelmiségnek köszönhetően válhattak a kalevalai nevek is a névanyag teljes jogú tagjaivá, s nekik köszönhetően még számos új finn keresztnév született.

A névfinnesítés propagandája annyira sikeresnek bizonyult, hogy a svéd nyelvű Poriban a leggyakoribb nevek között is elkezdett finnesedni a névanyag, valamint a konzervatívabb névanyaggal rendelkező Tornióba is beférközött az új keresztnemek használata.

A kalendáriumok névanyagának frissítése és a finn nyelv egyre gyakoribb használata az írott nyelvben együttesen segítették a finn és finnesített keresztnemek térhódítását. A keresztnemek rehabilitálása, a névanyag megújítása rakta le a mai finn névanyag alapjait.

Irodalom

- Jutikkala Eino – Pirinen, Kauko 2004: Finnország történelme. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Juva, Mikko 1962: Suomen kielitaistelun ensimmäinen vaihe. In: Historiallinen Arkisto 58. Suomen Historiallinen Seura, Turku. 364–380.
- Hakulinen, Auli – Kalliokoski, Jyrki – Kankaanpää, Sari – Kanner, Antti – Koskeniemi, Kimmo – Laitinen, Lea – Maamies, Sari – Nuolijärvi, Pirkko 2009: Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Halmesvirta, Anssi 2000: A Finn Nagyhercegség (1809–1890). In: Anssi Halmesvirta (szerk.), Finnország története. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 144–180.
- Halmesvirta, Anssi 2011: Kulttuuri suuriruhtinaskunnassa [kézirat].
- Kiviniemi, Eero 1982: Rakkaan lapsen monet nimet. Suomalaisten etunimet ja nimenvallinta. Weilin + Göös, Helsinki.
- Kiviniemi, Eero 1993: Iita Linta Maria. Etunimiopas vuosituhannen vaihteeseen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 590. Helsinki.
- Kiviniemi, Eero 2006: Suomalaisten etunimet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1103. Helsinki.
- Laihonen, Petteri 2009: A finn nyelvpolitika. Magyar Nyelvjárások 47: 119–143.
- Lampinen, Arja 1995: Jyväskylän ristimänimenannon kehitys: dokumentointia ja teoriointia. In: CIFU-8/5: 253–256.
- Lehikoinen, Laila – Kiuru, Silva 2009: Kirjasuomen kehitys. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Maticsák Sándor – Buzgó Anita 2013: A finn személynevek történeti rétegei. In: Vörös Ferenc (szerk.), A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és személynevek. Dunaszerdahely. 95–108.
- Vilkuna, Kustaa 1947: Etunimikirja. Tietolipas 5. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

The 19th century Finnish national movement and the adaptation of first names

In the beginning of the century, the wave of 19th century national movements reached Finland as well and it brought about the rise of culture. One of the greatest challenges for the mostly Swedish-speaking intellectual elite partaking in the movement was to make Finnish the official language of the country, as the only official language was Swedish until the end of the century. To this end, the language reform took place in the first half of the century, which was followed by a Finnicisation of personal names in the second half of the century.

This paper describes through personal names from three towns (Jyväskylä, Tornio and Pori), how the Finnish first name system changed during the 19th century, and how Finnish first names developed from the foreign origin first names used earlier on.

After a general characterisation of the Finnish national movement, I explain here how the spreading of Finnish or Finnicised first names was promoted and why it was only from the 1880's that these names became widely popular.

This is followed by an analysis of the methods used for loaning and adopting foreign origin names, based on the corpus of names from the three towns in question. I also study the issue of how changes observable in common nouns took place in first names as well. Finally, the process of how the Finnish and Finnicised names became full members of the Finnish vocabulary is described through an analysis of the most common male and female first names.

ANITA BUZGÓ

Páros névszók az erza-mordvinban

DÁNYI Zita

Debreceni Egyetem
danzitkat@gmail.com

Tanulmányom célja a mordvin nyelvben előforduló kopulatív összetételek, ezen belül is a páros névszók vizsgálata. Egy keveset kutatott témáról van szó, de az elmúlt évtizedekben némiképp több figyelmet kapott ez a terület is, főként a páros igék kutatása. Mivel itt bizonyos mértékig areális nyelvészeti jelenségről van szó, külön kitérek a tatár nyelv páros névszóinak bemutatására is.

1. A páros szavak rövid kutatástörténete

Az M. Ny. Koljagyonkov által szerkesztett leíró nyelvészeti kézikönyv (*Грамматика мордовских языков*, 1962) a páros szavakhoz sorolja azokat a (kötőjellel elválasztott) szókapcsolatokat, amelyek két, szintaktikailag egyenértékű szót tartalmaznak egy lexikai és szemantikai egységben. Fontos, hogy az egyes elemek külön-külön is rendelkezzenek önálló jelentéssel, azonban szókapcsolatként csak egy jelentést hordozzanak. A szókapcsolatok egyes elemei felcserélhetők és külön ragozhatók. A névszói kopulatív szerkezetek inkább az összetett szavakhoz állnak közel, míg az igei összetételeket külön szintaktikai egységként kezelik a szerkesztők (*Грамматика* 1962: 56–61).

Az 1980-ban megjelent *Грамматика мордовских языков* (szerk. D. V. Cigankin) több szempont alapján csoportosítja a kopulatív szerkezeteket. Az első tag szófaja alapján lehetnek főnévi, melléknévi, számnévi, névmási és határozószói szerkezetek. Szemantikailag lehetnek: a) összességet kifejező szerkezetek, amelyek a családhoz, közeli hozzátartozókhoz köthetőek jelentéstartalmukban (pl. *ават-тейтертъ* 'anya a lányával', *тетят-цѣрат* 'apa a fiával'); b) tárgyak és jelenségek ugyanazon szemantikai körből, azonban ezek egymásnak nem szinonimái vagy antonimái (*пенч-вакант* 'edények' <

печ 'kanál' + *вакант* 'tál, tálka' [plur.]); c) tárgyak és jelenségek összességét kifejező szerkezetek, amelyeknek tagjai legtöbbször egymás szinonimái (*китъ-ямт* 'utak' < *ки* 'út' + *ян* 'út' [plur.]) (Grammatika 1980: 129–135).

Az 1983-ban megjelent, szintén Cigankin által szerkesztett *Лексикология современных мордовских языков* a névszói összetételekről megállapítja: a főnevek specifikus lexikai, grammatikai és fonetikai jellemzőkkel rendelkeznek, jelentésüket tekintve pedig a gyűjtőnevekhez sorolhatók; a számnévi kopulatív szerkezetek körülbelüli értéket jelentenek, és általában egymás után következő számokból állnak; a páros mellénevek lehetnek olyanok, amelyek színnevet vagy árnyalatot jelölnek, vagy olyanok, amelyek első tagja egy főnév, amellyel jellemzi a színárnyalatot, második tagja pedig egy melléknév (Cigankin 1983: 137–140).

Raija Bartens *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys* című könyvében a szerző megállapítja, hogy szemantikai értelemben az egyes tagok jelentései nem egyenlők a szerkezet jelentésével. Ezeket a szerkezeteket többes számú referatív szerkezetként foghatjuk fel, és kötőjellel írjuk, hogy megkülönböztessük a mellérendelő szerkezettől. Bartens azt is hangsúlyozza, hogy a páros szavak az altaji nyelvekben is jelen vannak, tehát areális nyelvészeti jelenségről beszélhetünk (Bartens 1999: 105–106).

Bevezetés a mordvin nyelvészetbe című könyvében Keresztes László a kopulatív szerkezetekhez azokat a szóösszetételeket sorolja, amelyek mindkét tagja többes számban áll (Keresztes 2011: 122–123).

2. A páros névszók adattára

A kutatásom alapjául szolgáló adatbázist három erza szótár adataiból állítottam össze: a) az 1993-ban megjelent erza–orosz nagyszótár (ERV), b) Mészáros Edit és Raisza Sirmankina erza–magyar szótára 2003-ból (EMSz), valamint c) a Jaana Niemi és Mihail Moszin szerkesztette 1995-ös erza–finn szótár (ESS) (a pontos könyvészeti adatokat ld. az irodalomjegyzékben). E szótárakban összesen 61 kopulatív névszói szerkezetet találtam.

ававтт-урьват 'anyós és menyé, anyós a menyével; свекровь и сноха; апорпи ја миниä' < *ававт* 'anyós (a férj anyja); свекровь; апорпи' + *урьва* 'menyé vkinek; сноха; миниä' (EMSz 30, 398; ERV 28, 29, 697; ESS 1, 179). Pluralis alakok.

ават-тейтерть 'anya és leánya, anya a lányával; мать и дочь; äiti ја tytär' < *ава* 'nő, asszony; anya; женщина, мать, хозяйка, замужняя женщина; nainen, äiti' + *тейтер* 'lány, lánya vkinek; дочь, девушка; tyttö,

neito, tytär' (EMSz 29, 31, 368; ERV 28, 30 653; ESS 1, 2, 167). Pluralis alakok.

ават-цѣрат 'anya és fia, anya a fiával; мать и сын; äiti ja poika, äiti poiki-neen' < ава 'nő, asszony, anya; женщина, мать, хозяйка, замужняя женщина; nainen, äiti' + цѣра 'férfi; fia vkinek; мужчина, сын; poika, puorukainen; mies' (EMSz 29, 31, 409; ERV 28, 30, 722; ESS 1, 2, 187). Pluralis alakok.

атяетт-ававтт 'após-anyós, após és anyós; esi-isät' < атяет 'após (a férj arja); свёкор; appi' + ававт 'anyós (a férj anyja); свекровь; anoppi' (EMSz 47, 30; ERV 28, 63; ESS 1, 11). Pluralis alakok.

атят-бабат 'öregember és öregasszony, házastársak, házaspár; старик со старухой, супруги; vanhukset, ukko ja akka, aviopuolisot' < атя 'apó, öregember, atya, bácsi, férj; старик, муж, дед; vanhus, ukko' + баба 'nagyamama, anyó, öregasszony, vénasszony, néni, feleség; старуха, бабушка, жена / akka, eukko; isoäiti' (EMSz 47, 48, 53; ERV 68; ESS 11, 12). Pluralis alakok.

ацамот-велькст '(meg)vetett ágy; постель' < ацамо '(szét)terítés, leterítés, beterítés, megágyazás, (meg)vetett ágy, teríték, alom; постель, постилка; höyhenpatja, vuode' + велькс 'a felső része vminek, takaró, terítő, tető, fedél; покрывало, одеяло' (EMSz 47, 83; ERV 64, 121; ESS 11, 27). Pluralis alakok.

ведрат-вакант 'edény; посуда' < ведра 'vödör; ведро; sanko, ämpäri' + вакан 'tál; миска; kulho' (EMSz 78, 67; ERV 63, 99, 116; ESS 22, 26). Pluralis alakok.

велямо-чарамо 'sürgés-forgás, forgolódás, tüsténkedés, szorgoskodás' < велямо 'forgás; fordulat' – велямс 'forog, pörög, kering; кружиться, покружиться; pyöriä, kiertää, kieppua' + чарамо 'forgás, keringés, pörgés, sürgés-forgás, táncolás; kóválygás, szédülés' – чарамс 'forog, kering, pörög, sűrög-forog; кружиться; pyöriä, hyöriä, leikkiä, temmeltää' (EMSz 84, 421; ERV 123, 739; ESS 28, 190). Singularis alakok.

видиця-сокиця 'szántóvető [szó szerint: vető-szántó], földműves, paraszt; maamies, talonpoika' < видиця '(el)vető, vetőmunkás, magvető; сеючий' + сокиця 'földművelő, földműves, szántó; пашущий' (EMSz 91, 338; ERV 133, 600; ESS 30). Singularis alakok.

ила-кирда 'szokás; обычай; тара' < ила 'szokás, szertartás; обычай, обряд; тара' + кирда '-szor/-szer/-ször; paz; kerta' (EMSz 125, 126, 162; ERV 207, 264; ESS 56, 69). Singularis alakok.

кандот-кундот 'kidöntött fák, szálfá, rönk, torlasz (kidöntött fából); завал' < кандо 'tuskó, farönk; колода; hirsí, tukki' + кундо 'fedő, fedél, keret,

- ráma, foglalat, tok, tartó, melegágy; дупло; kansi, (kasvi)lava' (EMSz 139, 188; ERV 231, 314; ESS 62, 80). Pluralis alakok.
- кармо-курмо / курмот-кармот** 'cókмок, holmi, cucc; пожитки; kimpsut ja kampsut' (EMSz 189; ERV 317; ESS 80). Singularis és pluralis alakok.
- карть-пракстат** 'карса; лапти, портянки, онучи; virsut ja sääriiliinat' < *пракста* 'карса, карсагонгу; портянка; jalkarätti, sääriiliina' (EMSz 142, 299; ERV 237, 510; ESS 64, 129). Pluralis alakok.
- кевть-човарт** 'nehézség, teher, megpróbáltatás; камень и песок; vaikeudet' < *кев* 'kő; камень; kivi' + *човар* 'homok, fövény; песок; hiekka, santa' (EMSz 147, 148; ERV 244, 246, 752; ESS 66, 192). Pluralis alakok.
- кедть-пильгеть** 'végtag(ok); руки-ноги' < *кедь* 'kéz; рука' + *пильге* 'láb; нога' (EMSz 149, 285; ERV 246, 480; ESS 66, 121). Pluralis alakok.
- кель-вал** 'szóbeszéd, híresztelés, ékesszólás, közös nyelv; молва, разговоры' < *кель* 'nyelv; язык; kieli' + *вал* 'szó; слово; sana, puhe' (EMSz 67, 152; ERV 100, 249, 250; ESS 22, 67). Singularis alakok.
- кить-ятт** 'utak; út-mód, módszer; пути-дороги' (ERV 269) < *ки* 'út; дорога, путь; tie, matka' (ERV 258) + *ян* 'ösvény; тропа, тропинка; polku' (EMSz 159, 166, 470; ERV 258, 269, 802; ESS 68, 204). Pluralis alakok.
- койть-кирдат** 'rend, alapelvek; порядок, устой' (276) < *кой* 'szokás; обычай, традиция; tapa, tottomuus' + *кирда* '-szor/-szer/-ször; раз; kerta' (EMSz 162, 170, 171; ERV 264, 276; ESS 69, 71). Pluralis alakok.
- койть-ладт** 'szokás; обычай' < *кой* 'szokás; обычай; tapa, tottomuus' + *лад* 'szokás; mód, rend, megegyezés, egyetértés, összhang; обычай; tapa' (EMSz 170, 171, 194; ERV 276, 324; ESS 71,82). Pluralis alakok.
- кувалмо-келе** 'hosszúság-szélesség, kiterjedés, terület' < *кувалмо* 'hossz, hosszúság, hossz méret; длина; pituus' + *келе* 'szélesség; ширина; leveys' (EMSz 151, 183; ERV 248, 307; ESS 67, 78). Singularis alakok.
- кудом-аишкот** 'fészek, lakóhely, gazdaság, háztartás; хозяйство' < *кудо* 'ház; lakás, szoba; otthon; дом; talo, koti' + *аишко* 'iga, hám (lószerszám), tekercs, fészek; гнездо; pesä, kääri, mytty' (EMSz 49, 184, 185; ERV 65, 308, 309; ESS 11, 78). Pluralis alakok.
- кудом-чить** 'birtok, gazdaság, ház melléképületekkel; дом с народными постройками; tilukset' < *кудо* 'ház, lakás, szoba, otthon; дом; talo, koti' + *чи* 'nap (mint égitest és mint időegység); солнце, день; päivällä'. A *či* grammatikalizálódva az elvont főnevek képzőjévé vált (EMSz 185, 431; ERV 308, 309, 747; ESS 78, 79, 192). Pluralis alakok.
- киши-сал** 'kenyér-só, étel, élelem, ennivaló, megvendéglés, vendéglátás; хлеб-соль, угощение; ruoka, kesitys' < *киши* 'kenyér; хлеб; leipä' + *сал* 'só;

- соль; suola' (EMSz 191, 200, 321; ERV 321, 563; ESS 81, 145). Singularis alakok.
- луткот-латкот** 'völgyek és szakadékok; доли и оваги' < лутко 'kéreg, héj, hánс; лутошко; kaarna, kuori' + латко 'szakadék; árok, gödör, kátyú; овраг; rotko' (EMSz 200, 212; ERV 332, 353; ESS 83, 88). Pluralis alakok.
- лушмот-лашмот** 'völgyek és szakadékok; овраг, рытвина; potkoinen maasto' < лушмо 'völgy, (be)mélyedés, horpadás; лощина, ложбина; potko, alanne' + лашмо 'völgy, horpadás, mélyedés; ложбина, долина, лощина; laakso' (EMSz 200, 212; ERV 333, 353; ESS 84, 84). Pluralis alakok.
- мирдеть-полат** 'házastársak, házaspár, férj és feleség; супруги; (avio) puolisot, aviopari' < мирде 'férj; мужчина; aviomies' + пола 'házastárs, hitves, férj, feleség; супруг, супруга, муж, жена; puoliso, aviovaimo, aviomies' (EMSz 230, 291; ERV 384, 494; ESS 95, 125). Pluralis alakok.
- модань-ведень** 'kételtű; земноводные' < модань 'földi, föld-; земляной; maa-, multa-' + ведень 'vízi, víz-; водный' (EMSz 78, 231; ERV 115, 386; ESS 96).
- нулат-валат** 'ringy-rongy, sókmók, holmi; одежда, пожитки; rääsyt, rienvut' < нула 'rongy; тряпка; rääsy, rienu, rätti' (EMSz 250, 251; ERV 421; ESS 104). Pluralis alakok.
- овтот-верьгизт** 'vadállat(ok), fenevad(ak); зверьё; eläimet, otukset' < овто 'medve; медведь; karhu' + верьгиз 'farkas; волк; susi' (EMSz 87, 255; ERV 127, 430; ESS 29, 107). Pluralis alakok.
- ойть-велькст** 'tejtermék(ek); молочные продукты; maitotuotteet' < ой 'vaj, olaj; масло, жир; voi, rasva, öljy' + велькст 'tejföl, tejszín; сметана; (hapan)kerma; peitto, päällys' (EMSz 83, 258, 259; ERV 121, 434, 435; ESS 27, 108, 109). Pluralis alakok.
- оршавкст-карсевкст** 'ruházat, öltözék, öltözet, viselet; одежда, обмундирование' < оршавкст 'ruházat, öltözék, öltözet, viselet; одежда' (EMSz 262; ERV 444). Pluralis alakok.
- оят-ялгат** 'barátok, barátnők, cimborák; друзья, подруги; ystävykset' < оя 'barát, barátnő; друг, подруга, приятель, приятельница; ystävä' + ялга 'barát, barátnő, társ, társnő; товарищ, друг; ystävä, toveri' (EMSz 264, 469; ERV 449, 802; ESS 113, 204). Pluralis alakok.
- патыт-сазорп** 'lánytestvér(ek); сестры; siskokset' < патыт 'nővére, néni; vkinek; nagynéni; старшая сестра; isosisko, täti' + сазорп 'húga vkinek; младшая сестра; sisar, sisko' (EMSz 271, 321; ERV 461, 563; ESS 116, 145). Pluralis alakok.

- патыт-ялакст** 'testvér(ek); nővér és öcs, nővér az öccsével; сестра с младшим братом; isosisko ja pikkuveli' < *патыт* 'nővére, nénye vkinek, nagynéni; старшая сестра; isosisko, täti' + *ялакст* 'öccse vkinek; младший брат; pikkuveli' (EMSz 271, 469; ERV 461, 801; ESS 116, 204). Pluralis alakok.
- пенчть-вакант** 'edény; посуда; ruokailuvälineet, astiat' < *пенч* 'kanál; ложка; lusikka' + *вакан* 'tál; миска; kulho' (EMSz 67, 278, 279; ERV 99, 470; ESS 22, 118). Pluralis alakok.
- пидевкс-паневкс** 'étel; kotyvalék; стряпня' < *пидевкс* 'első fogás (étel); főzet, lekvár; первое блюдо' + *паневкс* 'sütemény, étkezés' (EMSz 282; ERV 476). Singularis alakok.
- пидиця-паниця** 'sütő-főző; szakács; стряпуха' < *пидиця* 'főző, szakács; варящий, готовящий' + *паниця* '(meg)sütő, kisütő; гонящий, пекущий' (EMSz 282; ERV 456, 477). Singularis alakok.
- пизэ-ашко, пизэт-ашкот** 'fészek, gazdaság; пизе, хозяйство; talous' < *пизэ* 'fészek; vacok, tanya (állaté); hajlék; гнездо; pesä' + *ашко* 'iga, hám (lószerszám); tekercs, fészek; гнездо; länget, kääro' (EMSz 49, 284; ERV 65, 479; ESS 11; 121). Singularis és pluralis alakok.
- пиреть-кардазт** 'épület, építmény; постройка; talonrakennukset; talous' < *пиреть* 'kert, konyhakert, veteményeskert, istálló, akol, ól; огород, хлев; puutarha, kasvimaat' + *кардаз* 'udvar; двор; piha' (EMSz 141, 286; ERV 235, 481, 482; ESS 63, 122). Pluralis alakok.
- покиттят-бабат** 'nagy szülők, ős, előd; предки; isovanhemmat' < *покиття* 'nagyapara; дед, дедушка; isoisä' + *баба* 'nagyamama; anyó, öregasszony, vénasszony, néni, feleség; старуха, бабушка, жена; akka, eukko, isoäiti' (EMSz 53, 291; ERV 68, 494; ESS 12 125). Pluralis alakok.
- прат-пильгеть** 'végtag(ok); конечности; raajat ja päät' < *прат* 'fej, fő, teteje vminek, csúcs, kalász; голова; päät, latva, huippu' + *пильгеть* 'láb; нога; jalka' (EMSz 285, 302, 304; ERV 480, 521, 523; ESS 121, 133). Pluralis alakok.
- рамсиця-микиниця** 'kereskedő' < *рамсиця* '(meg)vásárló, (meg)vevő; покупающий, покупатель; ostaja' + *микиниця* 'eladó, elárusító, kereskedő; myyjä, kauppias' (EMSz 229, 311, 312; ERV 382, 383, 537; ESS 95, 137). Singularis alakok.
- роднят-раськетъ** 'rokon, rokonság, atyafiság; родня, родственники; sukulainen' < *родня* 'rokon, rokonság; родня; suku(kunta), sukulaiset' + *раське* 'rokon, rokonság, nép; родственник, родня; suku, sukulainen, omainen, kansa' (EMSz 313, 316, 317; ERV 539, 555; ESS 138, 143). Pluralis alakok.

- род-плема** 'nemzetség, törzs, rokonság; род, племя; koko suku' < *rod* 'nemzetség, törzs, nem; род; suku' + *плема* 'törzs; племя; suku, heimo (EMSz 288, 316, 317; ERV 455, 555; ESS 123, 142, 143). Singularis alakok.
- руцят-пацят** '(női) felsőruha; верхняя одежда' < *руця* '„гусця” (erza-mordvin női felsőing); руця; ersäläisnaisen päällyspaita' + *паця* 'kendő; szárny; платок, гребень; huivi, liina' (EMSz 271, 319; ERV 462, 560; ESS 116, 144). Pluralis alakok.
- сукст-унжат** 'rovar(ok); насекомые' < *сукс* 'főreg, kukac, hernyó; червь, гусеница; mato, toukka' + *унжа* 'bogár; жук, мокрица; korraquorigaizen' (EMSz 345, 397; ERV 623, 694; ESS 161, 178). Pluralis alakok.
- суманть-пракстат** 'карса, карсаронгу' < *сумань* 'daróckaftán; зипун; (sarka)viitta'+ *пракста* 'карса, карсаронгу; портянка; jalkarätti, sää-riliina' (EMSz 299, 346; ERV 510, 624; ESS 129, 161). Pluralis alakok.
- тетят-ават** 'szülők; родители; vanhemmat' < *тетя* 'ара; отец; isä' + *ава* 'nő, asszony, ануа; женщина, мать, хозяйка, замужняя женщина; nainen, äiti' (EMSz 29, 372; ERV 28, 659; ESS 1, 169). Pluralis alakok.
- тетят-тейтерть** 'ара és lánya, ара a lányával; отец с дочерью, дочерями' < *тетя* 'ара; отец; isä'+ *тейтер* 'lány, lánya vkinek; дочь, девушка; tyttö, neito, tytär' (EMSz 368, 372; ERV 653, 659; ESS 167, 169). Pluralis alakok.
- тетят-цёрят** 'ара és fia, ара a fiával; отец с сыном/сыновьями; isä ja poika, isä poikineen' < *тетя* 'ара; отец; isä' + *цёра* 'férfi, fia vkinek; мужчина, сын; poika, nuorukainen, mies' (EMSz 372, 409; ERV 659, 722 ; ESS 169, 187). Pluralis alakok.
- тештеть-ковт** 'csillagok és a hold; звёзды и луна' < *теште* 'csillag; звезда; tähti' + *ков* 'hold, hónap; луна; kuu, kuukausi' (EMSz 167, 373; ERV 273, 661; ESS 70, 169). Pluralis alakok.
- триця-ваныця** 'кормилец и воспитатель; nevelő, tápláló, eltartó, ellátó; elättäjä, kasvattaja' < *триця* 'nevelő, tápláló, eltartó, ellátó; кормящий; elättäjä, kasvattaja'+ *ваныця* 'megfigyelő; őr, pásztor; смотрящий, наблюдающий; vahti, vartija' (EMSz 71, 384 ; ERV 107, 667; ESS 24, 173). Singularis alakok.
- триця-кастыця** 'eltartó, családfenntartó; кормилец и воспитатель; elättäjä, kasvattaja' < *триця* 'eltartó, családfenntartó; кормящий; elättäjä, kasvattaja' + *кастыця* '(meg)növesztő, nevelő; termelő, termesztő, tenyésztő; выращивающий, воспитывающий' (EMSz 144, 348; ERV 239, 677; ESS 173). Singularis alakok.

урьват-авайтт 'meny és anyós, meny az anyósával; свекровь со снохой; аноппи ja miniä' < урьва 'menye vkinek; снохой; miniä' + авайт 'anyós (a férj anyja); свекровь; аноппи' (EMSz 30, 398, 399; ERV 28, 697; ESS). Pluralis alakok.

якица-пакиця 'járó-keelő, járkáló, sétáló, sétálgató; хозящий, прохаживающий' + якица 'járó, menő, haladó, vándorló, sétáló, gyalogos, gyalogjáró; хозящий, ходок' (EMSz 467; ERV 800;) Singularis alakok.

ялга-оя 'barát-társ; друг и товарищ; ystävükset' < ялга 'barát, barátnő, társ, társnő; товарищ, друг; ystävä, toveri' + оя 'друг, подруга, приятель, приятельница; ystävä' (EMSz 264, 469; ERV 449, 802; ESS 113, 204). Singularis alakok.

ялт-кашат 'leves és kása, ennivaló, étel; суп и каша; ruoka' < ялт 'leves; суп; keitto' + каша 'kása; каша; puuro' (EMSz 145, 469, 470; ERV 241, 802; ESS 64, 204). Pluralis alakok.

3. A páros névszók szemantikai elemzése

3.1. Rokonsági viszonyok, emberi kapcsolatokat jelentő összetételek.

A rokonsági viszonyokat kifejező összetételek egyes tagjai általában többes számban állnak, míg a nem rokoni viszonyokat kifejező szókapcsolatok állhatnak egyes és többes számban is (pl. оят-ялгат 'barátok, barátnők, cimborák', de létezik az оя-ялга 'barát, barátnő, cimborák' forma is). Az egyes tagok néha fordított sorrendben is állhatnak, pl. урьват-авайтт 'meny és anyós, meny az anyósával', de előfordul авайтт-урьват alakban is):

авайтт-урьват 'anyós és menyé, anyós a menyével'¹
 ават-тейтерть 'anya és leánya, anya a lányával'
 ават-цёрят 'anya és fia, anya a fiával'
 атявт-авайтт 'após-anyós, após és anyós'
 атят-бабат 'öregember és öregasszony; házastársak, házaspár'
 мирдеть-полат 'házastársak, házaspár, férj és feleség'
 оят-ялгат 'barátok, barátnők, cimborák'
 патят-сазорт 'lánytestvér(ek)'
 патят-ялакт 'testvér(ek); nővér és öcs, nővér az öccsével'
 покитят-бабат 'nagy szülők; ős, előd'
 роднят-раськеть 'rokon, rokonság, atyafiság'
 тетят-ават 'szülők'
 тетят-тейтерть 'apa és leánya, apa a lányával'
 тетят-цёрят 'apa és fia, apa a fiával'.

¹ Itt már csak a magyar jelentéseket adom meg.

3.2. Testrészek megnevezései. Azok a kopulatív összetételek, amelyek egyes tagjai testrészt fejeznek ki, a szókapcsolatban mindig többes számban állnak, s összefoglaló, gyűjtőnévi funkciót töltenek be. Ezek a szavak a mordvinban plurale tantumként vannak jelen, tükrözve a testrészek párosságát:

кедь-пильгеть 'végtag(ok)'
прат-пильгеть 'végtag(ok)'.

3.3. Ruházat. A végtagok párossága miatt a ruházattal kapcsolatos szóösszetételek elemei is többes számban állnak. A 'holmi' jelentésű összetételeket is ide soroltam.

кармо-курмо / курмот-кармот 'cókók, holmi, cucc'
карть-пракстат 'kapca'
нулат-валат 'ringy-rongy, cókók, holmi'
оршавкст-карсевкст 'ruházat, öltözék, öltözet, viselet'
руцят-пацят '(női) felsőruha'
суманть-пракстат 'kapca, kapcarongy'.

3.4. Életmóddal, háztartással kapcsolatos tárgyak, eszközök. A tagok itt is pluralis formában állnak. Ezt indokolja, hogy az eszközök, tárgyak több darabból állnak, több van belőlük. Az egyes összetételek az esetek nagy részében hasonló vagy szinonim jelentésű szavakból épülnek fel, gyűjtőnévi funkcióban szerepelnek.

– textília: *ацамот-велькст* '(meg)vetett ág';
 – konyhai eszközök: *ведрат-вакант* 'edény', *пенчть-вакант* 'edény';
 – anyagnevek, élelmiszerek, árucikkek: *киш-сал* 'kenyér-só; étel, élelem, ennivaló; megvendéglés, vendéglátás', *ойть-велькст* 'tejtermék(ek)', *пидевкс-паневкс* 'étel; kotyvalék', *ямт-кашат* 'leves és kása; ennivaló, étel';
 – épület- és építményrészek: *кудом-ашком* 'fészek, lakóhely; gazdaság, háztartás', *кудом-чить* 'birtok, gazdaság, ház melléképületekkel', *пизэ-ашком* 'fészek; gazdaság', *пуреть-кардазм* 'épület, építmény'.

3.5. Természeti jelenségek, növény- és állatvilághoz kapcsolódó összetételek. Az ebben a csoportban szereplő összetételek mindkét tagja többes számban áll. Az egyes szavak megvannak a mordvin nyelvben önálló jelentéssel, azonban az összetételben összefoglaló, gyűjtőnévi funkciót töltenek be. Az összetételben szereplő szavak nem szinonimái egymásnak, de jelentésükben hasonló kategóriát fejeznek ki – ezzel szélesebbé téve az összetétel gyűjtőnévi jelentését.

кандом-кундом 'kidöntött fák; szálfák, rönk; torlasz (kidöntött fából)'
лутком-латком 'völgyek és szakadékok'
лушмом-лашмом 'völgyek és szakadékok'
модань-ведень 'kételtű'

овот-верьгизт 'vadállat(ok), fenevad(ak)'
сукст-унжат 'rovar(ok)'
тештеть-ковт 'csillagok és a hold'.

3.6. Foglalkozást kifejező összetételek

видиця-сокиця 'szántó-vető; szántóvető, földműves, paraszt'
пидиця-паниця 'sütő-főző; szakács'
рамсиця-микиниця 'kereskedő'
триця-ваныця 'nevelő, tápláló, eltartó, ellátó'
триця-кастыця 'eltartó, családfenntartó'
якиця-накиця 'járó-kelő, járkáló; sétáló, sétálgató'. – Ezek singularisi alakok.

3.7. Absztrakt fogalmak. A szemantikailag absztrakt csoport tagjai között lehet szinonim kapcsolat, tartozhatnak egy fogalomkörhöz, gyűjtőnevet létrehozva. Előfordulhat, hogy a szavak egy teljesen új, absztrakt jelentést hoznak létre attól függetlenül, hogy a mordvin nyelvben saját önálló jelentéssel rendelkeznek.

велямо-чарамо 'sürgés-forgás, forgolódás, tüsténkedés, szorgoskodás'
ила-кирда 'szokás'
кевь-човарт 'nehézség, teher, megpróbáltatás'
кель-вал 'szóbeszéd, híresztelés; ékesszólás; közös nyelv'
кить-ятт 'utak; út-mód, módszer'
койть-кирдат 'rend, alapelvek'
койть-ладт 'szokás'
кувалмо-келе 'hosszúság-szélesség, kiterjedés, terület'
роднят-раськеть 'rokon, rokonság, atyafiság'
род-плема 'nemzetség, törzs, rokonság'.

4. A páros szavak tagjai között fennálló lexiko-szemantikai kapcsolat

4.1. Az egyes tagok egymás szinonimái:

кить-ятт 'utak; út-mód, módszer'
койть-ладт 'szokás'
мирдеть-полат 'házastársak, házaspár, férj és feleség'
оят-ялгат 'barátok, barátnők, cimborák'.

4.2. Az elemek egymás antonimái:

атявтт-ававтт 'após-anyós, após és anyós'
атят-бабат 'öregember és öregasszony; házastársak, házaspár'
рамсиця-микиниця 'kereskedő'
тетят-ават 'szülők'.

4.3. A tagok rész-egész viszonyban állnak:

ацамот-велькст 'megvetett ágy'
кандот-кундом 'kidöntött fák; szálfák, rönk; torlasz (kidöntött fából)'
пиреть-кардаст 'épület, építmény'
ялт-кашат 'leves és kása; ennivaló, étel'.

4.4. A tagok jelentése közel azonos, egy fogalomkörből származnak, gyűjtőnévi jelentést hoznak létre az összetételben:

видиця-сокиця 'szántó-vető; szántóvető, földműves, paraszt'
сукст-унжат 'rovar(ok)'
триця-кастыця 'eltartó, családfenntartó'.

4.5. A tagok egy fogalomkörhöz kapcsolódnak, de eltérő a jelentésük, így szélesítik ki a fogalom jelentéskörét:

ведрат-вакант 'edény'
модань-ведень 'kétéltű'
руцят-пацят '(női) felsőruha'
суманьт-пракстат 'kapca, kapcarongy'.

4.6. Az első tag rendelkezik önálló jelentéssel, ehhez kapcsolódik a második tag, amelynek nincs önálló jelentése:

ила-кирда 'szokás'
койт-кирдат 'rend, alapelvek'.

4.7. Mindkét tagnak van önálló jelentése, ezek összeadódnak a gyűjtőnévi jelentésben:

кедть-пильгеть 'végtag(ok)'
кель-вал 'szóbeszéd, híresztelés; ékesszólás; közös nyelv'
кувалмо-келе 'hosszúság-szélesség, kiterjedés, terület'
овтот-верьгизт 'vadállat(ok), fenevad(ak)'.

4.8. Mindkét tag rendelkezik önálló jelentéssel, azonban az összetétel egy harmadik, átvitt vagy gyűjtőnévi jelentést fejez ki:

кевть-човарт 'nehézség, teher, megpróbáltatás'
кудот-чить 'birtok, gazdaság, ház melléképületekkel'
киши-сал 'kenyér-só; étel, élelem, ennivaló; megvendégelés, vendéglátás'
луткот-латкот 'völgyek és szakadékok'
ойть-велькст 'tejtermék(ek)'.

4.9. A két tag között társhatározói viszony áll fent:

аватт-урьват 'anyós és menyé, anyós a menyével'
ават-тейтереть 'anya és leánya, anya a lányával'
ават-цѣрат 'anya és fia, anya a fiával'.

5. Alaki kérdések

A mellérendelő összetételek esetében a tagok sok esetben el vannak látva a *-t/-t'* többesjellel, azonban ez a többség nem mindig jelenik meg az összetétel szemantikájában. Már Munkácsi (1884: 281) is kimondja, hogy a rokonsági kapcsolatokat jelentő összetételekben sem ad feltétlenül többes számú jelentést a szavakon található többesjel. Budenz (1884–1894: 300) a mordvin kapcsán írja, hogy a dualisból következik az, hogy a párként egymáshoz tartozó két egyént külön-külön pluralisi alakban jelölik, annak ellenére hogy jelentésében az egyes számú. Vannak azonban olyan esetek is, amelyekben a többesjel a tagok szorosabb kapcsolatát jelenti – ez jól megfigyelhető a kopulatív összetételek esetében is (Beke 1914: 158). Szintén a többesjelhez kapcsolódik az elemek plurale tantum jellege, sőt a kopulatív összetételeket több esetben is a plurale tantum kategóriájához sorolják (ld. Maticsák 2004; Kelemen 2015: 57), azonban véleményem szerint a két jelenség nem vehető egy kategóriának. A szóösszetételben a tagok közötti kongruencia alapját adhatja a forma vagy a jelentés is. Az adatbázis vizsgálatát követően a következő csoportosítást alkottam meg:

5.1. Az összetétel tagjai singularisban állnak

a) Az egyes tagok rendelkeznek önálló jelentéssel, a két tag jelentésének összegéből, kibővítéséből alakul ki az összetétel jelentése. A szerkezeteknek elvileg képezhető többes számú alakja, sőt az egyes tagoknak van is többes számú alakja, azonban az összetételekben ez nem használatos:

кши-сал 'kenyér-só; étel, élelem, ennivaló; megvendégelés, vendéglátás'
модань-ведень 'kétéltű'.

b) Az *-иця* képzővel képzett foglalkozásnevek, folyamatos melléknévi igenevekből álló összetételek esetén egyes számot használunk. Ezekben az esetekben az egyes tagoknak van a nyelvben többes számú alakja, azonban az összetételben mindig egyes számban állnak:

видиця-сокиця 'szántó-vető; szántóvető, földműves, paraszt'
рамсиця-микшиця 'kereskedő'
триця-ваньця 'nevelő, tápláló, eltartó, ellátó'
триця-кастыця 'eltartó, családfenntartó'.

c) Az összetétel mindkét eleme absztrakt fogalmat jelöl, ezeknek az elemeknek nincs többes számú alakja:

велямо-чарамо 'sürgés-forgás, forgolódás, tüsténkedés, szorgoskodás'
кувалмо-келе 'hosszúság-szélesség, kiterjedés, terület'.

d) Az elemeknek van többes számú alakja, az összetételben azonban egyes számban szerepelnek, új, absztrakt jelentést hozva létre:

кель-вал 'szóbeszéd, híresztelés; ékesszólás; közös nyelv'
пидевкс-паневкс 'étel; kotyvalék'
род-плема 'nemzetség, törzs, rokonság'.

e) Az összetételnek gyűjtőnévi jelentése van, a tagok egyes számban állnak, a második tag pedig egyfajta grammatikalizálódó elem, amely önálló jelentéssel nem rendelkezik, az első tag jelentését bővíti ki:

ила-кирда 'szokás'.

5.2. Az összetétel tagjai pluralisban állnak

a) Az egyes tagok plurale tantumként is jelen vannak a nyelvben, de ettől függetlenül képezhető azoknak egyes számú alakja is. Az összetételben többes számú jelentésben szerepelnek és így hozzák létre a gyűjtőnévi jelentést:

кедть-пильгеть 'végtag(ok)'.

b) Két ember közötti viszonyt jelölnek, ez indokolja a többes szám használatát, azonban jelentésében mind az egyes elemek, mind az összetétel egyes számú:

атявтт-ававтт 'após-anyós, após és anyós'
покитят-бабат 'nagy szülők; ős, előd'
тетят-ават 'szülők'.

c) Az elemek többes számban állnak az összetételben, azonban annak jelentése egyes számú dolgot takar:

кудом-ашкот 'fészek, lakóhely; gazdaság, háztartás'
пиреть-кардазт 'épület, építmény'.

d) Az elemek többes számban állnak, de az összetétel gyűjtőnévi jelentést ad meg:

кить-ятт 'utak; út-mód, módszer'
овтот-верьгизт 'vadállat(ok), fenevad(ak)'
пенчть-вакант 'edény'.

e) Az összetétel gyűjtőnév, amelynek egyes elemei többes számban állnak, a második elem önálló jelentéssel nem rendelkezik, az első tag hatására veszi fel a többesjelet:

койть-кирдат 'rend, alapelvek'.

5.3. Az egyes elemek állhatnak egyes vagy többes számban is, az elemek sorrendje az összetételben felcserélhető, de ez a szerkezet jelentését nem befolyásolja, nem változtatja meg. Minden bizonnyal a nyelvben először a többes számú alakváltozatokat tartalmazó összetétel jelent meg (mivel ez volt az általánosan bevett szóalkotási módszer például az emberi kapcsolatokat kifejező összetételek esetében), és később, a szóalkotási szabályok lazulása után jö(hete)tt létre az egyes számú változat:

оят-ялгат 'barátok, barátnők, cimborák'

ялга-оя 'barát-társ'.

6. Kitekintés a tatár páros névszókra

A kopulatív összetételek minden bizonnyal törökségi (tatár) mintára keletkeztek a mordvinban. Az alábbiakban röviden bemutatom a tatár páros névszók legfőbb jellemvonásait, majd áttekintem a két rendszer azonos és eltérő pontjait. (Elemzésemet a *Татарская грамматика* című könyv szóképzéssel foglalkozó fejezete alapján készítettem, vö. Ganyijev 1995.)

A tatár páros szavak általában összefoglaló jelentésűek, gyűjtőnévi funkciójúak. Ezek az összetételek szemantikailag közel álló szavakból épülnek fel, pl. *оус-уш* 'barátok' < *оус* 'barát' + *уш* 'pár' – a jelenség hasonló formában jelen van a mordvinban is.

A lexiko-szemantikai tulajdonságaikat tekintve a páros névszók esetében előfordulhat, hogy a) mindkét tag rendelkezik önálló jelentéssel (*ата-ана* 'szülők' < *ата* 'apa' + *ана* 'anya'); b) az első elem megvan a mai nyelvben és rendelkezik valódi jelentéssel, míg a második elem nyelvjárás(ok)ban² van jelen (*бала-чага* 'gyerekek'); c) az első elem önálló jelentéssel létezik, a második elem ennek fonetikai változata, amelynek nincs önálló jelentése (*ялгыш-йолгыш* 'hibák'); d) az összetétel egyik eleme sincs meg a mai nyelvben (*ыгы-зыгы* 'tolongás').

² Érdekes jelenség, általában a szóösszetétel egyik tagja irodalmi nyelvi alak, míg a másik egy nyelvjárási forma. A nyelvváltozatok keveredésének oka a régmúltban keresendő: azokban az időkben jöttek ezek létre, amikor a törzsek közötti kapcsolattartás miatt szükséges volt a többnyelvűség (vö. Gyegtyarjeva 1964).

Az egyes tagok közötti kapcsolat lehet a) szinonim (*малаш-ызгыш* 'pletyka'); b) az elemek lehetnek egymás antonimái (*кон-тон* 'éjjel és nappal'); c) egymáshoz mint rész-egészhez viszonyulnak (*май-маи* 'sziklás táj' < *май* 'hegyek' + *маи* 'kő'); d) a tagok jelentése egymáshoz közel áll, egy jelentéskörbe tartoznak (*хатын-кыз* 'nő'); e) az első elem egyes számban áll, a második elem az elsőnek a többes számú alakjában szerepel az összetételben (*галим-голама* 'tudományos élet'); f) a második elem az elsőnek egy változata, amely nem minden esetben létezik önálló szóként a tatár nyelvben (*ятим-ятимә* 'gyerekek és árvák'); g) teljesen egybeesik az összetétel két eleme (*кач-кач* 'játékok és bújócska'); h) az első tag rendelkezik önálló jelentéssel, míg a második nem, ennek a feladata az expresszivitását növelése (*малай-шалай* 'fiúcska'); i) a második elem semmilyen lexikai jelentést nem hordoz az összetételben, az első tagtól való elválaszthatatlan jelleget adja meg (*кеше-фәлән* 'valaki').

A gyűjtőnévi jelentés többféleképp jöhet létre a szókapcsolatokban, például az egyes elemek jelentésének összegéből (*олысы-кечесе* 'idős és fiatal'); az egyes elemek jelentésének kibővítésével (*кумәк-ыштан* 'fehérenemű'); az egyes elemek jelentésébe annak többes számát is belevonják; az első szó jelentése adja meg az összetétel jelentését, a második szó pedig kifejezőbbé teszi azt egy kicsinyítő alakváltozattal (*буләк-санак* 'ajándék'); a szóösszetételben második tagja az első elem többes számú alakja (*чокыр-чакыр* 'szakadékok'); a második elem az elsőtől elválaszthatatlan, többes számú, gyűjtőnévi, expresszív alakváltozata az első szónak (*әби-чәби* 'nagyamák, nénikék'); a szókapcsolat jelentése egyenlő a két elem közötti köztes jelentéssel (*тоньяк-конбатыш* 'észak-nyugat'); az első tag jelentése kibővül egy tőle el nem választható taggal (*кеше-мазар* 'akármilyen ember').

Mint láthatjuk a tatár nyelvben a főnévi kopulatív összetételeknek igen sok formája létezik. A lexiko-szemantikai csoportosítás alapján megállapíthatjuk, hogy a tatár kategóriákhoz képest a mordvinban jelentős eltérések figyelhetők meg. A mordvinban nem jellemző a főnévi kopulatív összetételek esetében a lexikai ismétlés, ezek helyett szemantikai ismétlést, szinonimákat alkalmaznak. Különleges, hogy míg a tatárban a kopulatív összetételekkel nem fejeznek ki társhatározói jelentést, addig a mordvinban igen, ennek a csoportban a két tag egy fogalomkörhöz kötődik, de a tagok jelentése között nincs kapcsolat. A fenti vizsgálatból kiderül, hogy rokonsági kapcsolatokat kifejező kopulatív összetételek igen széles skálán képződnek: létrejöhetnek szinonimákból, antonimákból, de az is lehet, hogy a tagok között nincs szoros kapcsolat, így hoznak létre harmadik, gyűjtőnévi jelentést.

7. Összefoglalás

Kopulatív összetételnek számítanak azok a gyűjtőnévi jelentésű, két elemű összetételek, amelyek tagjai között valamiféle szemantikai, lexikai, morfológiai kapcsolat fedezhető fel, és az egyes elemek ugyanabban a számban / esetben / személyben szerepelnek, teljes kongruencia van a tagok között. A kopulatív összetételeknek legnagyobb részét a rokonsági és emberi kapcsolatokat kifejező szerkezetek teszik ki, de igen gyakoriak még a háztartással, életmóddal, természeti jelenségekkel kapcsolatos összetételek is.

A kopulatív összetételek, az eddig elterjedt nézettel ellentétben, véleményem szerint nem a plurale tantumok csoportjához tartoznak, hiszen mint láthattuk, vannak a mordvinban egyes számú kopulatív összetételek is (igaz, nem olyan nagy mértékben fordulnak elő, mint a többes számú alakok). Ezek az összetételek minden bizonnyal későbbi keletkezésűek, elvont, absztrakt fogalmakat jelölnek. A *-t/-t'* többesjel sok esetben nem az elem többes jelentésére utal, hanem az egyes tagok közötti szorosabb kapcsolatot fejezi ki.

A tatárral ellentétben a mordvinban az elemek között teljes kongruencia van, nem lehetséges, hogy a két tag eltérő számban / esetben / személyben szerepeljen az összetételben.

Irodalom

- Balázs János 1983: Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In: Balázs János (szerk), *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest. 7–16.
- Bartens, Raija 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 232. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Beke Ödön 1914: Egy finn mondatszerkezetről. *Nyelvtudományi Közlemények* 43: 157–160.
- Bereczki Gábor 1983: A Volga-Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Balázs János (szerk), *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 1990: *Chrestomathia ceremissica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 2002: *A cseremisz nyelv történeti alaktana*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- Beznozjikova, Ju. 1989: Ю. Безносикова, К вопросу о парных глаголах в коми языке. In: *Soome-Ugri keelte grammatika ja sõnavara küsimusi* –

- Вопросы грамматики и лексики финно-угорских языков. Tartu Ülikooli toimetised, Tartu.
- Budenz József 1884–1894: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Cigankin, D. V. (szerk.) 1980: Д. В. Цыганкин (ред.), Грамматика мордовских языков. Фонетика, графика, орфография, морфология. Мордовский государственный университет имени Н. П. Огарева, Саранск.
- Cigankin, D. V. (szerk.) 1983: Д. В. Цыганкин (ред.), Лексикология современных мордовских языков, Мордовский орен дружбы народов государственный университет имени Н. П. Огарева, Саранск.
- EMSz = Mészáros Edit – Sirmankina, Raisza: Erza-mordvin–magyar szótár. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 8. Szeged, 1999.
- ERV = Б. А. Серебренников – Р. Н. Бузакова – М. В. Мосин: Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- ESS = Jaana Niemi – Mihail Mosin: Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48. Turku, 1995.
- Fegyina, M. Sz. 2005: М. С. Федина, Образование парных глаголов в коми языке. In: А. А. Попов (ред.) История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов. Институт языка, литературы и истории Коми НЦ УрО РАН, Сыктывкар. 207–208.
- Ganyujev, F. A 1995: Ф. А. Ганиев, Словообразование. In: М. З. Закиев (гл. ред.), Татарская грамматика I. Казань. 180–521.
- Gyegyaryeva, T. A. 1964: Т. А. Дегтярева, Пути развития современной лингвистики 3. Структурализм и принципы марксистского языкознания. Москва.
- Hajdú Péter 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter – Domokos Péter 1980: Urali nyelvrokonaink. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 2005: Az uráli „páros igék”. Folia Uralica Debreceniensia 12: 33–45.
- Kelemen Ivett 2015: Pluratívák az északi számi (lapp) nyelvben, Debrecen.
- Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- Koljagyonkov, M. Ny. (szerk.) 1962: М. Н. Коляденков (ред.), Грамматика мордовских (мокшанского и эрзянского) языков. Часть 1. Фонетика и морфология. Мордовское книжное издательство, Саранск.
- Maticsák Sándor 2004: A plurale tantum a mordvinban. In: Csepregi Márta – Váradi Eszter (szerk.), Permiék, finneek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. 264–276.
- Munkácsi Bernát 1884: Az altaji nyelvek számképzése. In: Budenz-Album. Akadémiai Könyvkereskedés, Budapest.

*

Paired nouns in the Erzya-Mordvin language

The aim of this paper is the study of paired nouns within the vocabulary set of copulative compounds in the Mordvin language. This category is made up of two-element compounds that have collective noun meaning, where the elements are connected semantically, lexically and morphologically and there is complete congruence between them from the aspect of number / case / person. These compounds are usually written with a hyphen. Most of the copulative compounds refer to kinship and human relations, but expressions connected with household, way of life or natural phenomena are frequent as well.

In my opinion and as opposed to the general view, Mordvin copulative compounds do not belong to the group of pluralia tantum, since singular number compounds also exist (even if there are fewer of those compared to plural number forms). These compounds most probably came to be used at a later point in time and they refer to abstract notions. Plural marking often does not refer to plural meaning in them, but has the function of maintaining a closer connection between the elements.

ZITA DÁNYI

Az északi számi vizuális nyelvhasználat a finnországi Hettában

DURAY Zsuzsa

MTA Nyelvtudományi Intézete
durayzs@gmail.com

Motó: „...már nem a föld meg a víz táplál bennünket ... Teljesen elvesztek a lappok az emberek között. Korábban madártojásokat kerestünk a tavaszi erdőben, most meg a rokonainkat keressük az idegenek között.” (Nagyezsda Bolsakova. Mesék a lovozerói gyermekkoromból. Részletek. Repülés a mélybe. Magyar Versmondásért Alapítvány. Budapest, 2006. 13. oldal.)

Bevezetés

Jelen írásomban Finn-Lappföld Enontekiö közigazgatási területén található Hetta központjának nyelvi tájképét kívánom bemutatni. Azt tanulmányozom, hogy a helyi nyelvi tájképre mely nyelvek és nyelvkombinációk jellemzők, és arra a kérdésre keresem a választ, hogy a nyelvi tájkép hogyan tükrözi a hivatalos finnországi nyelvpolitikát, és hogy milyen jellegzetességei vannak a nyelvi tájképnek a helyi tevékenységek, elsősorban a turizmus és az oktatás színterein. Így megvizsgálom a Hetta központjában és vonzáskörzetében található nyilvános feliratokat, valamint az iskolai szintér feliratainak sajátosságait. A vizsgálat annak a terepmunkának a részeredményeit foglalja össze, amelyet 2015 augusztusában folytattam Hettában.¹

¹ A vizsgálat a „Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata északi számi, manysi, nganaszan, tundra nyenyec, erdei nyenyec őshonos közösségekben” című, NKFI-K-112476 számú projekt keretein belül elemzi a hettai számi közösség nyelvi és kulturális identitásának alakulását, és megvizsgálja, hogy a helyi számi közösség tagjai milyen módon alkalmazkodnak a többnyelvű környezethez városi körülmények között.

Miért a város?

A klasszikus leírások elsősorban a nem városi számi identitását vizsgálják, főként a tradicionális, őshonos területekhez (számiul: *Sápmi*; magyarul: *Lappföld*) kötött réntartással foglalkozó számiakét. Azonban ma Fenno-Skandinávia számi kisebbségét már nem csak a fenti szempontok segítségével definiálhatjuk, hiszen a közösségnek körülbelül a fele az őshonos számi területeken kívül él, és egyre nagyobb részük ingázik munkája vagy a tanulás miatt rendszeresen a lappföldi szórványtelepülésekre, a lappföldi közigazgatási központokra, a lappföldi és a Lappföldön kívüli városok között. A számi városiasodására utal többek között a számi nyelvoktatással kapcsolatban megfogalmazódó igény, hogy éppen a számiak őshonos területekről való elköltözésének okán a számi nyelv őshonos területeken kívüli, városokban történő oktatása egyre inkább külön figyelmet kell, hogy érdemeljen. A szakemberek ennek következtében ugyancsak külön stratégia kidolgozását sürgetik. Hasonlóképpen fontosnak vélik éppen ezért a számi diákok differenciált nyelvoktatását, hiszen ma jelentősen eltér a diákok nyelvtudása attól függően, hogy városi, szétszórta, leginkább egynyelvű finn közösségekben, vagy többnyelvű finn–számi családokban, esetleg zártabb számi közösségekben sajátítják-e el a számit (vö. Huhtanen – Puukko 2016).

A városi, központi településeken élő számiak identitása, nyelvi helyzete kevésbé kutatott. Lindgren (2000) egyedülálló munkájában Helsinkiben élő számiakkal készített interjúkat annak feltárására, hogy milyen stratégiákat alkalmaznak számi identitásuk formálására finn domináns, urbánus környezetben. Könyvében városi számiaknak (*urbaanisaamelainen*) nevezi azokat a számiakat, akik Lappföld nagyobb közigazgatási központjaiban élnek, és fogalmilag megkülönbözteti őket azoktól a számiaktól, akik Lappföldön kívüli nagyobb finn városokban (*kaupunkisaamelainen*), és a fővárosban, Helsinkiben élnek (*pääkaupungin saamelainen*), kb. 500 fő (vö. Lindgren 2000). Lindgren meghatározását követve tehát a vizsgálat helyszínén, Hettában élő számiakat is városi számiaként definiálhatjuk. Ők a számiaknak azonban a finn nagyvárosban élőkénél kevésbé városias csoportját alkotják, hiszen közöttük egyre gyakrabban találkozunk olyan számiakkal, akik egyaránt űzik a hagyományos számi életmódként azonosított és civil foglalkozásaikat egyaránt. Így egyre gyakoribb jelenség, hogy például egy Hettában, Enontekiö adminisztratív központjában dolgozó, a finn közösség inherens tagjaként számon tartott tanár vagy szociális munkás a családi hagyományokat folytatva civil foglalkozása mellett réntartással vagy számi kézművességgel is foglalkozik. A szociolingvisztikai kutatások számára mindeddig láthatatlan volt a számiak-

nak ez a „városiasabb” identitással rendelkező csoportja, amely átmenetet képez a nagyvárosokban élő és az őshonos területek elszórt közösségeiben javarészt hagyományos életmódot folytató számik között. Tehát a város és főként a lappföldi város vagy nagyobb közigazgatási központ vizsgálata elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük a mai, modern számi identitás szerkezetét és a számik jelenkori helyzetét.

A kutatás célja

A városi nyelvhasználatot a vizualitással összekötve ebben a cikkben tehát a hettai közösség nyelvi tájképét vizsgálom, melynek során lehetővé válik a számi, egy alapvetően szóbeliségben élő nyelv vizuális megjelenésének bemutatása. A vizsgálatban felhasznált adatokat Hettában olyan helyszíneken gyűjtöttem, amelyek központi szerepet töltenek be a helyi közösség életében. A felvételeket a helyi általános iskolában és a helyi tevékenységek színterein, így üzleteknél, turisztikai látványosságok közelében, közlekedési csomópontoknál készítettem. E fényképfelvételek segítségével vizsgálom a közösségben fellelhető hivatalos útjelző táblák, utcatáblák, helyet jelölő táblák, utastájékoztatók, kereskedelmi egységek, reklámtáblák és más nyilvánosan elhelyezett táblák feliratait. Nemcsak a feliratok meglétét vagy hiányát elemzem, hanem vizsgálom a feliratok vizuális relációiból fakadó üzeneteit is: Vajon a többségi finn preferált helyzetben van-e a számihoz képest? Milyen sorrendben helyezkedik el a táblán a számi a finnhez képest? Nagyobb méretben szerepel-e a két nyelv közül bármelyik? Tükrözi-e a nyelvi tájkép a közösség nyelvhasználati szokásait?

A vizsgálatnak nem célja a hettai nyelvi tájkép valamennyi objektumra kiterjedő feltérképezése, és így az adatok kvantitatív elemzése sem. Sokkal inkább törekszem arra, hogy bemutassam a legjellemzőbb nyelvkombinációkat és felirattípusokat. A fényképfelvételeket tehát helyszín, nyelvkombináció, felirattípus szerint kódoltam, valamint vizualitásukkal (elrendezés, betűtípus, stílus, kiemelések, szimbólumok stb.) kapcsolatos jegyzetekkel láttam el.

Funkcióját tekintve a legtöbb, számi nyelven is megjelenő felirat szimbolikus, azaz a helyi számi közösség a feliratot használja arra, hogy a törvényi szabályozás adta lehetőségekkel élve jelenlétét jelezze. A felirat így természetesen arra is utal, hogy a számi a többség által elfogadott nyelv és közösség, a nyelvet pedig a közösség elvben használja vagy legalábbis annak használatát a törvényi szabályozás lehetővé teszi (vö. Horváth 2013).

A feliratok egy másik csoportjába tartoznak a főként turistalátványosságok közelében elhelyezett táblák, amelyek a turisták számára szolgálnak in-

formációforrásként. A feliratok legnagyobb részét leggyakrabban finn nyelven állították ki. A vizsgálat helyszínén alig akadnak kevésbé szabályozott feliratok, például magánszemélyek vagy vállalkozások által felállítottak.

Cikkemben először a vizsgálat helyszínét és a helyi beszélőközösséget mutatom be. Ezután a törvényhozáshoz és az adminisztratív szabályozáshoz kapcsolódva szólok a számi érdekképviselő és a számi nyelvi jogok alakulásáról Finnországban. Az iskolai nyelvi tájkép kapcsán a számi nyelvoktatás rövid történetét és jelenkori helyzetét is vázolom. A nyelvi tájkép kutatási előzményeinek áttekintését a hetta nyelvi tájkép részletes bemutatása, majd az eredmények összefoglalása követi és zárja.

A vizsgálat helyszíne és a helyi beszélőközösség

A vizsgált közösség anyanyelve az északi számi, amelyet összesen mintegy 25 000 anyanyelvi beszélőjével a legnagyobb számi beszélőközösségnek tartanak Fenno-Skandináviában. A beszélők száma egyenlőtlenül oszlik meg az egyes államok között: a legtöbb beszélő Norvégiában, a legkevesebb Oroszországban él. Finnországban alig 2000 északi számi beszélőt tartanak nyilván; közöttük egyetlen egynyelvű számi sincs.² Az északi számi az őshonos területeken is kisebbségi nyelv, számszerű többségben csak a lappföldi Utsjoki közigazgatási területén van, ahol a lakosság közel fele tartja magát száminak. Az arány a városokba történő elvándorlások miatt csökkenő, elmentében az ugyancsak az őshonos területeken, Utsjoktól délre fekvő Enontekiö és Inari közigazgatási területeivel, ahol a legújabb statisztikák szerint némileg növekszik a számik aránya (vö. Tilastokeskus).

A kutatás tágabb helyszíne Enontekiö (számiul: *Eanodat*) (ld. 1. ábra) közigazgatási területe, ahol a legutóbbi népszámlálási adatok szerint a helyi lakosság 11%-a, 203 fő tartja magát számi anyanyelvűnek. A közigazgatási területen 2015-ben 11 svéd nemzetiségűt tartott nyilván a finn statisztikai hivatal (vö. Tilastokeskus). A Norvégiával és Svédországgal határos Enontekiö közigazgatási területén élő számik elszórtan, kisebb településeken élnek, koncentráltabban Hetta (számiul: *Heahtta*) központi településén. Enontekiö a harmadik legnagyobb közigazgatási terület (8391 km²), és egyike a legritkábban lakottaknak Finnországban (0,24 fő/km²).

² Jelenleg körülbelül 3500-ra tehető a számi anyanyelvűek összlétszáma Finnországban

1. ábra:

Enontekiö közigazgatási területe és a vizsgálat helyszíne, a központ: Hetta

A terület hivatalos nyelvei a számi és a finn. A helyi lakosság elsősorban turizmusból és réntartásból él.³ Északi számit három település általános iskolájában tanítanak (Kilpisjärvi, Karesuvanto, Hetta), Hetta közigazgatási központjában középiskolában is oktatják. A vizsgált közösség tagjai számi nyelvtudásukat és nyelvhasználati szokásaikat tekintve igen sokfélék. Vannak, akik anyanyelvi vagy közel anyanyelvi szintű számi beszélők, és vannak, akiknek számi nyelvtudása nem megbízható, mert ugyan családi környezetben sajátították el anyanyelvüket, de hiányosan. A nyelvi revitalizációs törekvések eredményeképpen ma már számos lehetőség nyílik arra, hogy az iskola segítséget nyújtson a számi nyelv tökéletesebb elsajátításában. Ezzel akár gyermek-, akár felnőttkorban is élni lehet, amikor tudatos választás eredményeként újra tanulható a kisebbségi nyelv, hogy azt aztán tovább lehessen adni a fiatalabb generációknak. A többség és a kisebbség pozitív attitűdjeinek és a nyelvi revitalizációt célzó törekvéseknek következménye, hogy ma a körülbelül 150 éve kezdődött nyelvcsere-folyamat lelassulásának lehetünk tanúi a vizsgált közösségben. A folyamat nem állt meg, hiszen a számiul tanuló diákok legerősebb nyelve továbbra is a többségi finn.

³ Ugyan Hetta Enontekiö központja, a számik életében Inari jelenti a központot, amely helyt ad a finnországi Számi Parlamentnek, a Számi Rádióknak és a Siidának (számi múzeum) is.

1. kép:

Enontekiö, az őshonos számi terület része

Számi érdekképviselő és nyelvi jogok Finnországban

A számikat hagyományosan a család, a közös lakóhely, nyelv és a megélhetési forma kötötte össze. A többségi társadalomba való fokozatos asszimiláció és az egyre intenzívebbé váló migráció hatására a 20. század második felében a számiknak újfajta együttműködési formák megteremtésére volt szüksége ahhoz, hogy egységüket megtarthassák, elveszőben lévő nyelvük és kultúrájuk fenntartásához támogatást nyerjenek. A szomszédos skandináv országokban őshonos számikhoz hasonlóan a finnországi számik is tagjai számos nemzetközi érdekképviselői szervezetnek, így például a Számi Tanácsnak, az Óslakos Népek Világtanácsának (WCIP), az Északi Tanácsnak, az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának és a Barents Euro-Sarkvidéki Tanácsnak.

Finnországban az 1970-es években jelentek meg az első diszkriminációellenes törvények. Az asszimilációt támogató állami politikát pedig fokozatosan váltotta fel a többségi támogató attitűd, amelynek eredményeképpen az 1990-es évektől egyre több olyan intézkedés születik, amely a számik és más finnországi kisebbségek gazdasági, oktatási és társadalmi helyzetének javítását célozza. Finnország alkotmányában (2000, § 17) a számik úgy jelennek meg, mint finnországi őshonos kisebbség, amelynek jogában áll fenntartani és fejleszteni saját nyelvét és kultúráját. 1973-ban a számik képviselőire hozták létre a Számi Parlamentet, amelynek feladata a számik jogainak és érdekeinek védelme, valamint javaslatok, kezdeményezések és vélemények megfogalmazása és eljuttatása az illetékes hatóságokhoz. 1991 óta a Finn Parlamentnek is kötelessége foglalkozni a finnországi számikat érintő ügyekkel. 1992-ben lépett hatályba a Számi Nyelvtörvény (*Saamen kielilaki*, 2003), amely biztosítja a számik részére azt a jogot, hogy anyanyelvüket szóban és

írásban is használhassák a hatóságokkal való ügyintézéseik során (*Asetus saamen kielen käyttämistä viranomaisissa*, 1201/1991). A Számi Nyelvtörvény rendelkezik arról is, hogy a számik őshonos területén, azaz Finnország északi, inari és kolta számik által lakott négy legészakibb önkormányzati területén a számiknak joguk van anyanyelvükön tájékozódni, így az ott található helységneveket jelző tábláknak a többségi finn mellett számi feliratokat is kell tartalmazniuk. Finnországban – ellentétben Norvégiával és Svédországgal – külön törvény nem rendelkezik a számi helységnevek hivatalos használatáról, csak a Számi Nyelvtörvény.

A számi nyelvoktatás

Az 1950-es évektől kezdve vált először lehetővé, hogy a Lappföldön élő számi gyermekek számiul tanulhassanak. Kezdetben ez azt jelentette, hogy csak egy-egy központi település bentlakásos iskolájában gyűltek össze azok a tanulók, akik számiul folytatták alapfokú tanulmányaikat. Az 1970-es években lépett életbe az a törvény, amely szerint a számi diákoknak – amennyire lehetséges – anyanyelvükön is kell tanulniuk. A számi nyelvű oktatás az 1975–76-os tanévben indult el Utsjoki általános iskolájának alsó tagozataiban, ami az 1980-as években fokozatosan terjedt el Lappföld nagyobb településeinek alapfokú intézményeiben. Az 1990-es években jelentősen nőtt azoknak az intézményeknek a száma, ahol mind számi nyelvű oktatásra, mind pedig számi nyelvoktatásra lehetőség nyílik a számik őshonos területein. 1997-ben Sevettijärven és Ivalóban – maori mintára – megalapították az első nyelvi fészkeket (http://www.kohanga.ac.nz/?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=10), amelyek azóta is aktív szerepet vállalnak a legfiatalabb generációk nyelvi szocializációjában Finnországban. Jelenleg mintegy 400 diák tanul számiul és közel 100 diák tanulja anyanyelvét és a matematikát is számiul. Számi az oktatás nyelve 12 iskolában, és összesen 29 iskolában tanítják a számít tantárgyként.

A látható fejlődés ellenére napjainkban is számos hiányossággal küzd a számi oktatás. Kevés az olyan óvodák száma, ahol a kisebbek számiul tanulhatnak, és a 7–9. évfolyamokhoz érve egyre kevesebb olyan tantárgy van, amelyet számiul tanulhatnak a diákok. Még mindig kevés a képzett számi tanár és óvodapedagógus, valamint a tananyagfejlesztés területén is vannak még hiányosságok. A legjobb helyzetben az északi számiul tanuló diákok vannak, mivel jelenleg valamennyi lappföldi iskolában lehet számít és számiul tanulni, sőt öt Lappföldön kívüli intézményben is. Az északi számi azért is van szerencsés helyzetben, mert a tananyagkészítést nemcsak a finn, hanem a norvég és a svéd állam is támogatja.

A nyelvi tájkép kutatásáról

A korábbi, jelentős mennyiségű elméleti és módszertani tanulmány legnagyobb része városi környezetben járja körül a nyelvi tájkép fogalmát. Ezek elsősorban olyan többnyelvű közösségeknek otthont adó nagyvárosok – például Tokio, Brüsszel, Leeuwarden vagy Donostia-San Sebastián –, ahol a globalizáció és a politikai, nyelvpolitikai kezdeményezések hatására a szociolingvisztikai helyzet jelentős változáson ment keresztül. Ez természetesen nem hagyta érintetlenül az ott élők nyelvhasználati szokásait, identitását és a nyelvi tájképet sem (vö. Backhaus 2007; Cenoz – Gorter 2006; Gorter et al. 2012; Coupland 2010; Huebner 2006; Shohamy et al. 2010). Az elmúlt években egyre több tanulmány foglalkozik a Kárpát-medence nyelvi tájképével is, amelyet elsősorban többnyelvű szlovák és román köztereken, továbbá magyar oktatási nyelvű intézményekben vizsgálnak a kutatók. Ezeket a munkákat legelőször a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Többnyelvűségi Kutatóközpontja által szervezett műhelykonferencia fogta össze (vö. Horváth 2013; Laihonon 2012, 2013).⁴

A nyelvi tájképet az oktatás színterén vizsgálók kutatásaikban arra keresik a választ, hogy az iskola és főként a kisebbségi nyelvet oktatók milyen módon tükrözik az állami nyelvpolitikát, a többség és a kisebbség attitűdjeit, továbbá hogy a nyelvi tájkép milyen szerepet tölthet be a nyelvi revitalizáció folyamatában (vö. Brown 2012; Szabó 2013; Tódor 2014). A Fenn-Scandináviában őshonos kisebbségi számi, tornedali finn (meänkieli) és kvén közösségek nyelvi tájképének vizsgálata újkeletű (vö. Helander 2015; Pietikäinen 2011, 2013; Salo 2012). A legtöbb tanulmány összehasonlító jellegű, és azt vizsgálja, hogy az egyes kisebbségi nyelvek hogyan jelennek meg és milyen funkciókkal rendelkeznek a nagyobb közigazgatási központok nyelvi tájképében, így például – a jelen kutatáshoz szorosan kapcsolódva – a számi az oroszországi Lovozeróban, a norvégiai Karasjokban, valamint a finnországi Inariban és Sevetijärviben. A kutatások diakrón és szinkrón szempontból egyaránt tanulmányozzák a nyelvi tájképet, hangsúlyozva, hogy a múltbeli politikai és gazdasági, valamint a jelenkor globalizációs folyamatainak együttes vizsgálatával válik jól értelmezhetővé a mai arktikus nyelvi tájkép és vele együtt a vizsgált kisebbség mai szociolingvisztikai helyzete. Pietikäinen és Kelly-Holmes (2015) újabban hangsúlyozza a periférián elhelyezkedő, így például az arktikus területeken élő kisebbségek nyelvi helyzetének

⁴ A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép, 2013. május 23. <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/>

feltárására irányuló kutatások fontosságát. Az elsősorban földrajzi és gazdasági szempontból periférián elhelyezkedő többnyelvű közösségek tagjai a megváltozott munka- és tanulmányi lehetőségek folytán mobilisabbak, mint elődeik. Vannak köztük olyanok, akik végleg, de vannak olyanok is, akik csak egy időre hagyják el szülőföldjüket, de léteznek újabban olyanok is, például turisták, akik eredendően nem a helyi közösség tagjai, de időlegesen vagy hosszabb időre a perifériát választják lakóhelyükül. Ez a jelenkori áramlás (flow) hatással van a periférián élő helyi közösség szociolingvisztikai helyzetére és a nyelvi tájképre is. A periféria finnországi vizsgálata elsősorban a periférián belül központi szereppel bíró Inari nyelvi tájképének vizsgálatára fókuszál, érintetlenül hagyva a hozzá képest periférikusabb, enontekiői számi közösség vizsgálatát. Ilyen szempontból a jelen kutatás hiánypótló. Az összehasonlíthatóságot szem előtt tartva a nyelvi tájképet feltáró enontekiői, Hettára koncentrált vizsgálatomban az inari vizsgálatához hasonlóan bejárom a helyi és a turizmussal kapcsolatos tevékenységek helyszíneit (iskola, bank, üzletek stb.), valamint a nyelvpolitikát tükröző helyszíneket is. Az inari vizsgálattal ellentétben azonban a számi tevékenységek helyszínei Hettában alulreprezentáltak, hiszen központi jellegéből fakadóan Inariban több ilyen helyszín is van, így például a Számi Parlament vagy az YLE Sápmi televíziócsatorna.

A hettai nyelvi tájkép bemutatása

A hettai nyelvi tájképben a többségi finn, a kisebbségi számi és az egyéb nemzetközi nyelvek közül az angol szerepel a feliratokon, amelyek önállóan vagy egymással kombinálva jelennek meg a vizsgált táblákon (ld. 3. táblázat).⁵ A nyelvkombinációk világosan tükrözik Finnország hivatalos nyelvpolitikáját, amennyiben a feliratok igen nagy aránya, a felvételek és a személyes benyomások alapján nagyjából a fele finn–számi kétnyelvű. Ezek a feliratok túlnyomórészt útjelző táblák, helynevek vagy utcanévek, ahol a többségi finn kerül hangsúlyosabb helyzetbe, a számi felirat elé vagy fölé szedve. A finn tehát valamennyi feliraton megtalálható, ami azt mutatja, hogy ez nemcsak az állam hivatalos nyelve, hanem egyben az is, amelyet a helyi közösség a legbiztosabban használ.⁶

A vizsgálatban szereplő feliratoknak körülbelül a negyede finn nyelvű. Ezek a turisztikai látványosságok közelében elhelyezett tájékoztató feliratok,

⁵ A táblázat százalékos arányai kizárólag irányadóak, nem a Hettában fellelhető valamennyi feliratot reprezentálják.

⁶ A helyi közösség nyelvhasználati szokásairól ld. Duray 2015.

térképek, hirdetőtáblák és néhány helynév. A finn dominanciáját itt az magyarítja, hogy a terület síterepeit, turisztikai célpontjait elsősorban finnek keresik fel.

Az angol a finn mellett csak a rövidebb hirdetőműveken jelenik meg. A finn–angol nyelvkombináció a vizsgált feliratok mintegy 4%-át adja. Hasonlóképpen alulreprezentáltak az egynyelvű angol feliratok, amelyek ugyancsak alig 4%-ban helyeznek, azaz az üzletek – például K-Market – elnevezéseiben szerepelnek.

A vizsgált feliratok negyedét teszik ki az egynyelvű számi feliratok, amelyekkel kizárólag az iskolai belső térben találkozhatunk, közterületen nem. A számi önmagában elsősorban a számi diákoknak az iskola belső falait díszítő tábláin, önálló munkáin jelenik meg. Ez az iskolai és a hivatalos nyelvpolitikát tükrözi, amelyben fontos szerep jut a számi nyelv oktatásának és a számi nyelven történő oktatásnak.⁷ Összességében megállapítható, hogy a számi a feliratok több mint felén előfordulva fontos és hangsúlyos funkcionális és szimbolikus szerepet tölt be Hetta nyelvi tájképében. A helyi iskolai közösség életében a számi nyelvtanítás és nyelvi szocializáció okán kiemelt jelentőséggel bír a számi vizuális megjelenítése.

	Útjelző tábla	Utcanév	Intézmény	Közlemény	Iskolai felirat	Hetta (N; %)	
számi	0	0	0	0	9	9	20,0%
finn	2	0	3	6	0	11	24,4%
finn + számi	8	2	9	0	2	21	46,7%
finn + egyéb	0	0	1	1	0	2	4,4%
egyéb	0	0	2	0	0	2	4,4%
Σ:	10	2	15	7	11	45	100,0%

1. táblázat:

*A hettai nyelvi tájkép felirattípusainak és nyelvkombinációinak megoszlása
(egyéb = angol)*

⁷ Az iskolai nyelvhasználat majdnem kizárólag a finnre korlátozódik. A számi tanárok elmondása szerint a számiul tanuló diákok a szünetekben, diáktársaikkal nagyrészt finnül beszélnek. Saját tapasztalat és örömdetes tény viszont az, hogy a számi tanárok a tanárban egymással számiul beszélnek.

Útjelzőtáblák, utcanevek és helynevek

A hettai nyelvi tájkép leglátványosabb elemei az útjelzőtáblák, az utcanevek és az intézménynevek. Ezek közül az útjelzőtáblák és az utcanevek azok, amelyek kivétel nélkül kétnyelvűek. A többségi finn minden esetben az első helyen szerepel, amelyet rendre a számi feliratozás követ (ld. 2–6. kép).

2. kép:

A Hettát jelölő útjelzőtábla finnül és számiul

Az útjelzőtáblák közül a helyeket és irányokat jelölők is finn–számi kétnyelvűek:

3. kép:

A repülőteret jelölő kétnyelvű útjelzőtábla Hetta külterületén

A 4. képen látható útjelzőtábla kivétel. Érdekessége és egyben hiányossága, hogy Muonio településének számi elnevezése (számiul: *Muoná*) nem jelenik meg a táblán, ellentétben a felette látható két másik település finn és számi elnevezéseivel.

4. kép: Útjelzőtábla Hetta külterületén

5. kép: Kétnyelvű utcanévtábla Hettában

A vizsgált feliratok közül az intézményeket jelölők kisebb hányada finn–számi kétnyelvű. Így például a Hetta központjában található gyógyszertárt jelölő tábla is, amelyen elsőként a finn felirat jelenik meg, amelyet az ugyanolyan betűtípussal és -mérettel szedett számi felirat követ:

6. kép: A gyógyszertár finn–számi jelölése Hettában

A Hetta központjában található intézménynevek legtöbbje irányjelző táblán is szerepel, amelyek közül valamennyi – az útjelzőtáblákhoz és az utcanevtáblákhoz hasonlóan – kétnyelvű felirat. Ezek a feliratok is a hivatalos nyelvpolitikának megfelelően elsőként az intézménynév finn, másodikként számi megfelelőjét mutatják.

7. kép: A nyugdíjasotthon finn–számi jelölése Hettában

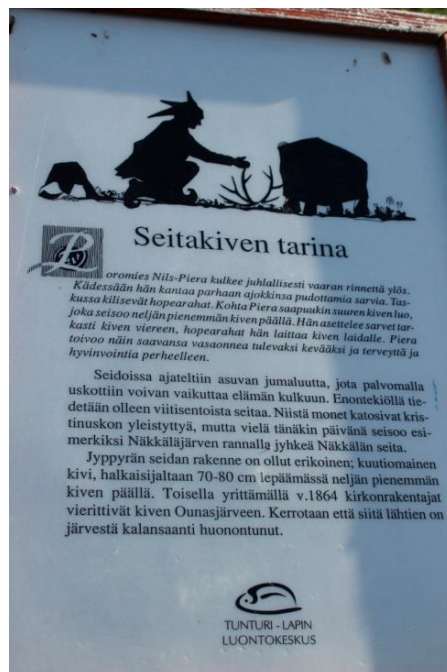
A turizmushoz szorosan kapcsolódó intézménynevek, így például a különböző típusú szálláshelyek, vendéglátóegységek elnevezései csak finnül jelennek meg a településen:

8. kép: A turistaház finn nyelvű jelölése Hettában

A közlemények

A számi tevékenységek szempontjából Inarinál periférikusabb helyzetben lévő Hettában az angol és a számi mind az intézménynevek, mind pedig a közlemények tekintetében alulreprezentált. A turizmus ugyan mindkét közgazgatási terület életében kiemelkedően fontos szerepet játszik, de mivel az őshonos lappföldi területeken Inarit tarthatjuk a számi tevékenységek központjának, ott a számi nyelv, és főleg a számi szimbólumok, valamint az idegen nyelvek is láthatóbb részei a nyelvi tájképnek (vö. Salo 2012). A Hetta fölött emelkedő Jyppyrä csúcsához vezető ösvényen találkozhatunk az alábbi finn nyelvű információs táblával. A szövegből kiderül, hogy Jyppyrä a tradicionális számi hitvilág és a számik életének egy gyakran felkeresett helyszíne volt. Az idelátogató réntartó számik hittek a kőben (*Seitakivi*) élő istenségben, ezért rénagancsot és ezüstpénzt helyeztek el a négy kisebb kővön álló nagyobb kőhöz, így remélve sok rénborjút a tavaszra, valamint egészséget és

jólétet a családnak. Jyppyrä csúcsán pedig egy számi sátor, egy *kota* áll, ahol számi adatközlőm elmondása szerint ma is szokásuk tüzet gyújtani, és a soruk legjobbra fordulását kívánni. A táblán található finn szövegnek tehát csupán funkcionális szerepe van, azaz az odalátogató, főként finn turisták tájékoztatása a réntartó kultúra egyik hagyományáról. A hagyomány ugyan számi eredetű – erre utal a feliraton számi népviseletben ábrázolt réntartó is – de erről a felirat nem szól, talán azért, mert réntartással ma a finn és a számi családok egyaránt foglalkoznak.

9. kép:

A Seitakő (finnül: Seitakivi) története finnül

A közlemények legnagyobb része a jyppyräi felirathoz hasonlóan egy-nyelvű finn. Csupán egyetlen kétnyelvű kivétellel találkozhatunk. A hettai templom hirdetőtábláján finnül és angolul is szerepel a templom nyitvatartási rendje; finnül az odalátogató finnek, angolul az idegen nyelven beszélő tu-

risták tájékoztatásául. Itt érdemes megjegyezni, hogy annak ellenére sem jelenik meg számi nyelvű felirat a táblán, hogy újabban a templomban rendszeresen tartanak számi nyelvű istentiszteletet; sőt a templomban számi nyelvű biblia is található.

10. kép: Közlemény a hettai templom hirdetőtábláján finnül és angolul

Az iskolai nyelvi tájkép

A közterek tanulmányozását az intézményi nyelvi tájkép vizsgálatával egészítettem ki. Az intézmények közül az iskolát választottam, hiszen ez az a nyelvhasználati színtér, ahol a számi – a kiemelkedő anyagi támogatás okán is – feltehetően a leghangsúlyosabb szerepet kapja. Az iskolai tér vizuális nyelvhasználatának vizsgálata azért is fontos, mert a nyelv átörökítésének a családi színtér után a második legfontosabb helyszíne Hettában az általános iskola. Ezenkívül az ott tanító számi tanár beszámolójából az is kiderült, hogy az iskolai nyelvoktatásnak a számi átadásában egyre fontosabb szerepe van, mert a helyi közösség vegyes házasságaiban nevelkedő gyermekek otthoni környezetben egyre ritkábban hallanak számiul beszélő fiatal felnőttet. Emellett örvendetes tényként említették, hogy a fiatal felnőttek finn domináns nyelvhasználatuk ellenére is ragaszkodnak ahhoz, hogy gyermekük számi nyelvű oktatásban részesüljön a helyi általános iskolában.

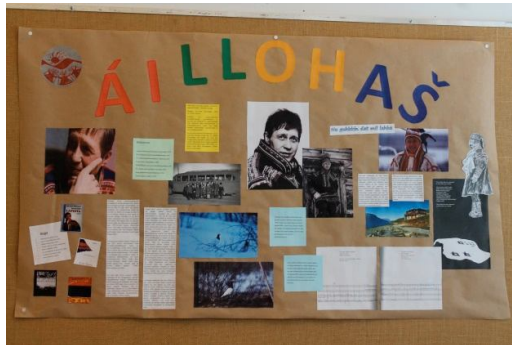
Az iskolai külső és belső térben való vizsgálódás közben arra kerestem a választ, hogy vajon mennyire jellemzőek a számi és egyéb nyelvű szövegek, feliratok és szimbólumok az iskola falain és berendezési tárgyain, valamint hogy ezeken keresztül az iskolai nyelvi tájkép mennyiben tükrözi a hivatalos nyelvpolitikát, valamint a többség és a kisebbség attitűdjeit. Az iskolában és a számi oktatásban való tájékozódást az iskola egyik számi tanára segítette, aki maga is a helyi számi közösség tagja.

A többség pozitív attitűdjeit már az iskolát jelölő finn–számi útjelző táblák és az iskola homlokzatán az iskola nevének finnül és számiul való fel tüntetése is mutatja. Ezek a feliratok az azokon megjelenő nyelvkombinációk szempontjából megfelelnek a többség által is elfogadott hivatalos nyelvpolitikának. Az iskola belső tere, azaz az osztályterem és a folyosók – a közterekhez hasonlóan – szimbolikus funkcióval bírnak, amelyekben a számi és a finn kultúra és nyelv eltérő arányban jut kifejezésre. A folyosókon gyakrabban finn nyelvű plakátok és tájékoztató feliratok fordulnak elő, de a számi diákok osztálytermei közelében jó néhány ismert számi személyiséget bemutató faliújsággal, számi relikviával és számi szimbólumokat tartalmazó díszítőelemmel lehet találkozni. Ide tartoznak például a rénszarvast, a napot, a számi tájat szimbolizáló rajzok az ablakokon, a függönyökön és egyéb be rendezési tárgyakon:

11. kép: Számi szimbólumok az osztályterem ablakán; hettai általános iskola

Az iskola belső terében, a folyosókon gondosan elhelyezett faliújságok és szimbólumok mind arról tanúskodnak – és a tanári interjúban elhangzottak is azt támasztják alá –, hogy az iskolában a számi identitás erősítésére nagy hangsúlyt fektetnek.

12. kép: Iskolai tabló: a régió szülötte, Nils-Aslak Valkeapää, számi író, énekes és színész

Az iskolai helyiségek jelölései is a hivatalos nyelvpolitikát tükrözik, amennyiben ezek közül a legfrekvenciáltabbakat, így például az igazgatói irodát, a könyvtárat vagy a mellékhelyiséget rendre számiul is megjelölik a finn mellett. Ebben az esetben az egyéb helyi kétnyelvű feliratoknak megfelelően a finn nyelvű szerepel kiemelt helyen, a számi fölött.

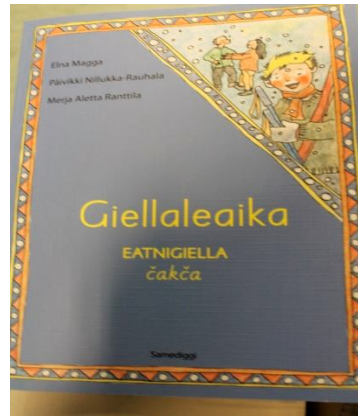

13. kép: Az igazgatói iroda felirata finnül és számiul

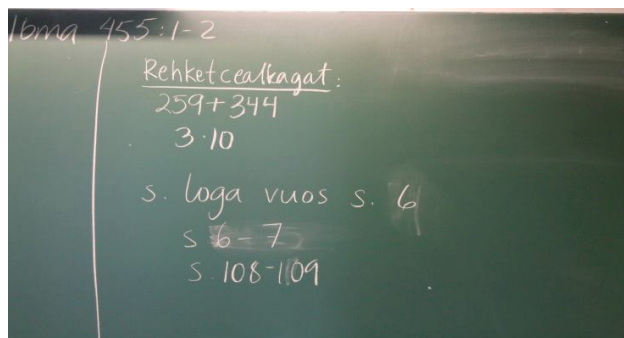
A számi kizárólag azokban az osztályterekben az uralkodó nyelv, amelyeket a számi nyelv és matematika számiul történő oktatására használnak. A hettai általános iskola alsó tagozatában jelenleg négy diák tanulja e két tantárgyat számiul. Az osztályterembe látogató a diákok számi keresztnévének feliratával találkozik először (ld. 14. kép), amelyek az iskolapadokat díszítik. Az órán használt valamennyi oktatási segédeszköz számi nyelvű, így a tankönyvek (ld. 15. kép), a szótárak, a mesekönyvek és a hallás utáni értéshez használt CD-lemezek is. A könyvespolcokon található könyvek legtöbbje is számi nyelvű, akárcsak az osztálytermi nyelvi tájkép valamennyi eleme, így például a táblán lévő feliratok és a falon elhelyezett egyéb tablóképek feliratai is (ld. 16. és 17. kép).

14. kép: A számi diákok számi nyelvű névtáblái az osztályteremben

15. kép: Számi anyanyelvkönyv az osztályteremben

16. kép: Az osztálytermi táblán az óra anyaga számiul

17. kép: Tabló az osztályteremben a napok, évszakok, időjárás jelölésével számiul

Az iskolai nyelvi tájkép vonatkozásában megállapítható, hogy a diák a szűkebb iskolai közösségéről egy olyan képet kap, amely teljes mértékben támogatja a többnyelvűvé válást a nyelvi tájképeken keresztül. Ez pedig reményt adhat arra, hogy az iskolából kilépve ez a támogató attitűd pozitív hatással lesz a diákok későbbi nyelvhasználati szokásaira is.

Következtetések

A vizsgálat során megállapítottam, hogy a hettai nyelvi tájkép igen gazdag kétnyelvű feliratokban. Az útjelzőtáblák és az utcanevek dominálnak, ezek elsőként a finn, másodikként a számi megfelelőt jelenítik meg. Az intézménynevek feliratai ugyan alulreprezentáltak a településen, de közülük a helyi számik életében központi szerepet betöltő helyszínek elnevezései többnyire finn–számi kétnyelvűek. A turizmussal összefüggésbe hozható néhány helyszín viszont finn elnevezést kapott. Hasonlóképpen teljes egészében hiányzik a számi feliratozás a turisztikai látványosságok közelében elhelyezett közleményekről is. Mindkét esetben gondolhatjuk úgy, hogy csupán gyakorlati szempontok miatt találkozunk ezeken a helyszíneken a finnel, hiszen ott főként finnek vagy finnül tudó számik fordulnak meg; a száminak ezek szerint nem tulajdonítanak szimbolikus szerepet. Egynyelvű számi feliratokkal pedig kizárólag az általános iskola belső terében találkozhatunk.

Összességében elmondható, hogy a hettai nyelvi tájkép a vártaknak megfelelően egyrészt a hivatalos nyelvpolitika, másrészt pedig a helyi közösség nyelvhasználatának és nyelvi attitűdjének a tükörképe. A jelentős mennyiségű hivatalos kétnyelvű felirat ennek megfelelően funkcióját tekintve szimbolikus. Az iskola – nem kizárólag a szaktanterekben előforduló – egynyelvű számi feliratai a közösség számi nyelvvel kapcsolatos pozitív attitűdjeire utalnak. A feliratok túlmennek a szokásos nyelvtanító kellékeken, amennyiben az osztálytermi és folyosói egynyelvű számi megjelenítés mellett bizonyos termek feliratozása finn–számi kétnyelvű. A helyi közösség finn domináns nyelvhasználatával összhangban áll az, hogy a nyelvi tájképben található közlemények, nem hivatalos feliratok nyelve kizárólag a finn. Ugyanakkor mivel a hivatalos nyelvpolitika megengedő, több számi nyelvű feliratot vártam a vizsgálat kezdetén. Általánosságban tehát megállapítható, hogy az jelenik meg elsősorban számiul, ami hivatalosan is kötelező. Ezen kívül a praktikum, azaz a finn gyakoribb írásbeli megjelenése – a számi újabb keletű, kevésbé használatban lévő írásbelisége – felülírni látszik a számi szimbolikus funkcióját.

A kutatás következő részében helybéli számikkal folytatott interjúkon keresztül vizsgálom a modern számi identitást, és arra keresem a választ, hogy az anyanyelvhasználat ma mennyire fontos építőeleme a számi identitásnak. Így közvetve választ kaphatok arra a kérdésre is, hogy milyen szoros kapcsolat áll fenn a vizsgált közösség nyelvhasználata és a vizualitás között.

Irodalom

- Akindele, Dele Olufemi 2011: Linguistic landscapes as public communication: A study of public signage in Gaborone Botswana. *International Journal of Linguistics*. Vol 3/1: 1–11.
- Backhaus, Peter 2007: Linguistic landscapes. A comparative study of urban multilingualism in Tokyo. *Multilingual Matters Ltd.*, Clevedon – Buffalo – Toronto.
- Bartha Csilla – Laihonen, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány. <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/ProMino-1303-02-bartha-laihonen-szabo.pdf>
- Brown, Kara D. 2012: The linguistic landscape of educational spaces: Language revitalization and schools in Southeastern Estonia. In: Durk Gorter – Heiko F. Martin – Luk Van Mansel (eds), *Minority languages in the linguistic landscape*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 281–299.
- Cenoz, Jasone – Gorter, Durk 2006: Linguistic landscape and minority languages. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 3/1: 67–80.
- Coupland, Nikolas 2010: Welsh linguistic landscapes „from above” and „from below”. In: A. Jaworski – C. Thurlow (eds), *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. Continuum, London.
- Duray, Zsuzsa 2015: Changes in the Norms of language use and language attitudes in Enontekiö (2003–2013): Report on recent results. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 29–46.
- Gorter, Durk – Martin, Heiko F. – Van Mansel, Luk (eds) 2012: *Minority languages in the linguistic landscape*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Helander, Kaisa-Rautio 2015: Sámi language toponymy in linguistic landscapes. The function of place names in language policy. *Congressus Duodecimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Plenary Papers*. University of Oulu. 111–133.

- Horváth István 2013: Nyelvi tájképek. „Nem kell többnyelvű felirat, mert bejönnek a szándékosan magyarul beszélők”. *Transindex*. 2013. 04. 22. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=20122>
- Huebner, Thomas 2006: Bangkok’s linguistic landscape: Environmental print, codemixing and language change. *International Journal of Multilingualism* 3/1: 30–57.
- Huhtanen, Mari – Puukko, Mika (toim.) 2016: Saamen kielten opetus ja osaaminen. Saamen kielten oppimistulokset perusopetuksen 7.-9. vuosiluokilla 2015. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus.
- Kulonen, Ulla-Maija – Seurujärvi-Kari, Irja – Pulkkinen, Risto (eds) 2005: *The Saami. A cultural encyclopaedia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Laihonen, Petteri 2012: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 14/3: 27–49.
- Laihonen, Petteri 2013: Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelyföld* 2013/7: 157–177.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*. 23–49.
- Latomaa, Sirkku – Nuolijärvi, Pirkko 2005: The language situation in Finland. In: Robert B. Kaplan – Richard B. Baldauf, Jr. (eds), *Language planning and policy in Europe*. Vol. 1. Multilingual Matters Ltd., Clevedon – Buffalo – Toronto. 125–233.
- Lindgren, Anna-Riitta 2000: *Helsingin saamelaiset ja oma kieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nagy Zoltán 2015: Szibéria néprajza és a város. Akik kimaradtak az összefoglalókból. In: Szeverényi Sándor – Szécsényi Tibor (szerk.), *Érdekes nyelvészet*. JATEPress, Szeged. 1–16. <http://ling.bibl.u-szeged.hu/erdekes/05-NagyZ.pdf>
- Pietikäinen, Sari 2014: Spatial interaction in Sámiland: Regulative and transitory chronotopes in the dynamic multilingual landscape of an indigenous Sámi village. *International Journal of Bilingualism*. Vol. 18/5: 478–490.
- Pietikäinen, Sari 2015: Multilingual dynamics in Sámiland: rhizomatic discourses on changing language. *International Journal of Bilingualism*. Vol. 19/2: 206–225.
- Pietikäinen, Sari – Lane, Pia – Salo, Hanni – Laihiala-Kankainen, Sirkka 2011: Frozen actions in the Arctic linguistic landscape: a nexus analysis of language processes in visual space. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 8/4: 277–298.

- Poutasuo, Ani 1995: *Urbaanisaamelaiset ja heidän saamelaisuutensa*. Proseminaariryö Helsingin Yliopiston folkloristiikan laitoksella.
- Salo, Hanni 2012: Using Linguistic Landscape to Examine the Visibility of Sámi Languages in the North Calotte. In: Durk Gorter – Heiko F. Martin – Luk Van Mansel (eds), *Minority languages in the linguistic landscape*. Basingstoke. Palgrave Macmillian. 243–263.
- Shohamy, Elana – Durk Gorter (eds) 2009: *Linguistic landscape: expanding the scenery*. Routledge, New York.
- Shohamy, Elana – Ben-Rafael, Eliezer – Bami, Monica (eds) 2010: *Linguistic landscape in the city*. Multilingual Matters, Bristol.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003: *Discourses in Place. Language in the Material World*. Routledge, London.
- Szabó Tamás Péter 2013: *Iskolák nyelvi tájképe*. www.nyest.hu
- Tódor, Erika Mária 2014: The Hidden Curriculum of Schoolsapes: Overview of the Bilingual School Context. *Journal of Romanian Literary Studies*. Vol. 4: 529–538.

*

The visual language use of North Sámi in Hetta, Finland

The identity and language situation of Sámis living in urban settlements has not been thoroughly examined apart from Lindgren's (2000) outstanding work on exploring the identity of Sámis in Helsinki. For sociolinguistic research the new community of mainly bilingual Sámis in Hetta, Enontekiö in Finnish Lapland, mixing the urban and traditional Sámi way of living, similarly to more urbanised Sámi communities, has mostly been invisible. The present article explores the linguistic landscape of this administrative centre by having a closer look at the visual representation of a minority language that has essentially been used orally. The presence and absence of both minority Sámi and majority Finnish on road and street signs, name signs of buildings, notices and the schoolscape of the Hetta elementary school as well as the distribution of these genres are presented in the article to conclude that the local linguistic landscape reflects the official language policy as well as the language use and language attitudes of Sámis in the Hetta elementary school. The function of the predominantly official bilingual signs in the streets is symbolic.

ZSUZSA DURAY

On the etymology of Hungarian *úr* 'lord, gentleman' and its possible cognates

Sampsa HOLOPAINEN

University of Helsinki
samps.holopainen@helsinki.fi

Several etymologies have been suggested for the Hungarian word *úr* (Acc *urat*) 'lord, gentleman'. Many etymological dictionaries of Hungarian (such as Zaicz 883) consider a Turkic origin for the word the most probable. The Turkic etymology, which is supported by many current etymological works, connects the Hungarian word to the Proto-Turkic word **ur-* 'megtermékenyít, nemz' (> Turkish *urî* 'young man'). While this etymology is phonologically plausible and does not include big semantical obstacles, also other, semantically more convincing explanations have been suggested for the word *úr*. In this paper, the earlier etymologies for the word *úr* and its possible cognates in other Finno-Ugric languages are critically commented, and a possible new etymology for the Hungarian word is suggested.

Numerous etymological sources, such as SSA (III: 356) also mention the etymological comparison of the Hungarian word to Finnish *uros* : *uroksen* 'koiras; täysikasvuinen mies, sankari' (within Finnic, cognates in Karelian, Vepsian and Ludic) and Saami (L) *årēs* 'uros; porohärkä; male; reindeer bull' (cognates in all Saami languages; see below), although SSA also mentions the possible Turkic origin of the Hungarian word. Same Finno-Ugric comparison is found also in UEW (No. 1094). In addition to these, various Indo-Iranian sources for the word have been suggested in earlier research (see below).

The old Finno-Ugric¹ explanation that can be found from SSA and UEW

¹ Fi *urho* 'täysikasvuinen mies; sankari / erwachsener Mann; Held', Karelian *urho(i)*, Ludic *urhak* are probably derived from *uros* (**uros* : **urozon* > *uros* : *urohon*; SSA III: 354–355). SSA considers also Fi *urakka* 'toisella vuodella oleva urosporo / Rentierbulle im zweiten Lebensjahr' a derivation of *uros*, but according to (Aikio 2009: 284) this is rather a loan from Saami **orēkkē*, which indeed is etymologically related to *årēs*.

is also mentioned by Zaicz as an alternative explanation to the Turkic etymology. It is also mentioned by MSzFE (654) as a possible explanation, and the etymology appears also in Sammallahti's (1988: 542) word-list of Proto-Finno-Ugric words. TESz (III: 1035) considers this Finno-Ugric etymology correct and rejects the Turkic origin for *úr*. UEW reconstructs the PFU form as **ur3*, but considers the comparison uncertain. Also SSA connects the Hungarian word to the Finnic and Saami words only with a question mark. UEW considers the Finno-Ugric explanation uncertain because of the possible other explanations for the Hungarian word, whereas SSA doubts it on the basis of another tentative Finno-Ugric comparison (see below). UEW, as well as MSzFE and Zaicz also doubt the etymology on the basis that its reflexes are found only in "distantly related languages", that is, in Hungarian, Finnic and Saami. As a methodological note we must state that this is not a very good argument, since there are many well-established Uralic etymologies which are found only in a couple of branches, such as **täktä* 'remina, bone' > HU *tetem*, Fi *tähde*, *tähteet* 'remains', SaN *dákti* 'bone' (Aikio 2015: 64; UEW: 515–516; Sammallahti 1988: 550) or **päjwä* 'day, warmth' > Fi *päivä*, SaN *beaivi* 'day, sun', Nganasan *hejbi* 'heat' (Aikio 2015: 63).

Semantically this Finno-Ugric comparison of *úr* to *uros* and *ârēs* is unproblematic, as all the possible cognates listed refer to some kind of 'male', either a person or an animal, and it could be assumed that the meanings 'lord' and 'hero' can developed from this meaning. However, this Proto-Finno-Ugric etymology needs closer investigation, and it turns out that there are better etymological explanations both for the Finnic and the Saami words as well as for the Hungarian word *úr*.

SSA's offers an alternative Finno-Ugric etymology for the Finnic word *uros* and its Saami cognate. SSA considers it a possibility that a "stem" (vartalo-osa) *u-* could underlie in the word *uros* and also in another word beginning with *u* and denoting a male person: *ukko* 'old man'; the derivational suffix *-ras* would have been added to the stem, thus producing **uras* > *uros* (the second-syllable vowel of the Finnic *uros* is in any case irregular, as the Saami forms point to a form **uras* with second-syllable **a*). Other examples of the same derivational suffix are found, according to SSA, in the words *koiras* 'male (of birds)' and *naaras* 'female (of animals)'. SSA even suggest that the stem *u-* might be cognate to the Mansi word *woj* 'animal' (the Mansi word has also a cognate in Khanty, although this is not mentioned by SSA, as well as in Komi and Mari; see Aikio 2015: 66).

SSA's argumentation for this alternative etymology is not very convincing. First of all, there are only a very few examples of this postulated deriva-

tional suffix **-ras*; although it is, of course, possible that this suffix has been more productive in the past and the other instances have simply disappeared in the linguistic prehistory of Finnic, it does seem far-fetched to trust this explanation because of such a scanty evidence. Also the connection of the stem **u-* and the Ob-Ugric words for ‘animal’ is not semantically convincing, although phonologically it would not be impossible to consider Mansi *woj* and Finnic *u-*, since examples of this kind of vowel relation are found in inherited Finno-Ugric vocabulary² (Sammallahti 1988: 504–506). And what is the derivational process that lies behind the form *ukko*? It is even more obscure than the one postulated for *uros*. TESz claims that Finnic **s* is a denominal (?) suffix, and while there indeed exists a derivational suffix *-s* in Finnic (which is deverbal and not denominal), it is unlikely that in the word *uros* a reflex of that derivational suffix could be found.

However, there is another and better explanation for the Fi-Sa words, which makes their connection to Hungarian *úr* unlikely. Tette Hofstra (1985: 254–256) has suggested a rather convincing Germanic etymology for the Finnic and Saami words: PG **ūruz* > Old Norse *úrr* ‘Auerchse’, Old English *úr* etc., Middle Low German *ur-osse* id. This etymology is mentioned in the SSA entry only in the bibliography, but not commented in the text itself; it is hard to understand why, since it is clearly a much better etymology than the other Finno-Ugric explanation offered by SSA. Most, or not all, of the words ending in **-as* in Finnic or Saami are early loans from various Indo-European languages, and a Germanic etymology explains the ending of the Fi-Sa words in a much more solid way than any of the other etymologies. There are also forms in Finnic without *-s*, such as Fi *uro* and Ludic *uroi*, but these can be derived from **uras* (Ludic *-oj* clearly points to a derivational suffix). LÄGLOS (III: 339–340) supports Hofstra’s etymology and states that “Diese Etymologie ist lautlich und semantisch problemlos”. Also Jorma Koivulehto, arguably the best specialist of the Germanic-Finnic loanword research has supported Hofstra’s etymology in his review of Hofstra’s doctoral dissertation (Koivulehto 1989: 99).

There is yet another loan explanation for Finnic and Saami words. This etymology is originally invented by Hermann Jakobsohn in 1922 and has

² As is well known, many researchers of Uralic historical phonology and etymology do not distinguish between the reconstructed Proto-Finno-Ugric and Proto-Uralic stages. This article keeps agnostic position in this matter and uses PFU for words with classical Finno-Ugric distribution and PU for words with Samoyed cognates without implying a difference in the Finno-Ugric and Uralic proto-languages.

since been defended by Hartmut Katz in (Katz 1983) and also in his posthumously published *Habilitationschrift* (Katz 2003: 17). This etymology connects the Fi-Sa word to the Indo-European word for ‘man’, **wiHros*, or more precisely to its PII reflex **wiHras* > Sanskrit *vīrá-* ‘man’ (which is reconstructed by Katz as **uīrɔs* – a highly non-standard PII reconstruction and notation used by no other researcher). The Indo-Iranian etymologies of Katz have been widely criticized by Uralic scholars on methodological grounds (see especially Aikio – Kallio 2005: 213–216, 220; Anttila 2006),³ and his etymology for *uros* is likewise problematic. Semantically the equation would make sense, but the phonological obstacles make the etymology unlikely. **wiHras* could hardly give **uras* or the like; one way to save Katz’s etymology would be to consider that the *jr* cluster of PU ***ujros* impossible and thus postulate a development to **uras* through a loss of **j*,⁴ but this makes the etymology rather complicated, and Katz himself certainly did not suppose this kind of development, as he reconstructs (?) the Finnic word to a Proto-Finno-Permic form **wīrās* (needless to say, there is no way to derive *uros* from such a form). This etymology is also criticized by Rédei (1991).

Shortly one could state that there are numerous problems in Katz’s etymology and it pales in comparison with Hofstra’s more solid Germanic loan etymology. Katz (1983) has also connected Komi *veres* ‘man’ to this word, but it is likely that the Komi word is a separate loan from some Indo-Iranian language, and in Katz (2003) it is considered that *veres* is derived from another Komi word, *ver* ‘slave’, which Katz considers a later loan from the same Indo-Iranian source (whether this source of the Komi word is correct or not cannot be decided here).

SaN form *varris* (*vārres* in Nielsen’s orthography) is problematic, since SaN *va-* is an irregular reflex of Proto-Saami **o* (< PFU/PU **u*). Because of this, Rédei (1991: 95–96) has separated the SaN form from the rest of the Saami forms and offers a Baltic etymology for it. According to Rédei the SaN form, which can go back to Pre-Saami **wirās* (~ **wiras* ~ **werās*), is a loan from Proto-Baltic **vīras* ‘man’ > Lithuanian *vīras* id. Rédei’s etymology is actually a modified version of Katz’s idea, which Rédei legitimately

³ Aikio & Kallio criticize Katz’s work in detail and point out that the sound substitutions that he uses are so arbitrary that most of his conclusions cannot be taken seriously.

⁴ There are various examples of Baltic and Germanic loanwords in Finnic where diphthongs that do not suit Finnic phonotactics are substituted in various ways, such as PG **flauja-* ‘ship’ > Fi *laiva* ‘id.’ (Koivulehto 1970).

criticizes. Rédei states that the Saami word could be a loan from PII **wiHras* as well, but because of distribution it is more likely to derive it from a Baltic source. Here one could point out that according to Aikio’s (2012b: 71–76) recent view the Baltic loans in Saami have all diffused through Finnic, so here a Baltic etymology for a word not found in Finnic but only in SaN is also suspicious. And while Rédei’s etymology is in itself good, it becomes more problematic when SaT form is taken into account; SSA states that SaN *varris* and SaT *viâres* forms are ”uncommon variants (poikkeuksellisia variantteja)” of the Proto-Saami word; although this is not a perfect explanation, the fact that irregular forms are found in geographically and genetically distant Northern Saami and Ter Saami makes it unlikely that the irregular forms are loans from Baltic, but it rather seems that in different parts of the Saami language continuum the irregular sound change has taken place, so probably the SaN word is not a separate loan. As a side-note, it is interesting that same kind of irregular development is found also in the SaN *varit*, reflex of the PSa word **orëkkë* ‘two year-old reindeer bull’ (origin of Fi *urakka*), derived from the same source as *ârës*; here also Inari Saami *vaareeh* shows the same kind of irregularity (Aikio 2009: 284), but the SaIn *ores*, cognate of *ârës*, does not.

So for now it can be said that the different origin for Hungarian *úr* and Finnic *uros* and its Saami cognates seems probable. However, there is yet one Finno-Ugric etymology that has been suggested for the Hungarian word, this time not involving a Finnic (or Saami) cognate. The etymology was first presented by Munkácsi (1901: 614–617) and later supported by Elemer Moór (1965). Munkácsi explained *úr* as a reflex of the Proto-Finno-Ugric word **asVra* (**asora* in Ante Aikio’s [2015] reconstruction⁵). Reflexes of this PFU word are found in Permic and Mansi, eg. Udmurt *uzjŕ* ‘rich’ and Mansi *õtər* ‘lord’ (UEW No. 29; Sammallahti 1988: 523). This explanation is also mentioned in UEW, who considers it *irrtümlich*. This explanation has recently been rehabilitated, albeit with caution, by Ante Aikio in his recent (2015) work on the development of Uralic vocalism. Aikio (2015: 57) sees this as a possible example of vowel contraction, not infrequent in Hungarian words of Uralic origin. Aikio mentions such parallels as PU **nomala* ‘rabbit’ > Hu *nyúl*. The vowel contraction is a possible explanation, but it would be

⁵ In Aikio (2013:8), the word was reconstructed as **asira*, but in Aikio 2015 it is argued that this is one of the PU/PFU words featuring second-syllable **o*, a novel idea of Aikio’s. For a detailed discussion of Aikio’s arguments see Holopainen – Kuokkala – Junttila [submitted].

more reassuring to find exact parallels for the development postulated for **asora* > **úr*. Aikio does offer another example, Hu *húz* ‘to pull’, which Aikio derives from a proto-form *?*kapotV-*; the exact development is postulated by Aikio as such: “< *?*kautV-* < *?*kavotV-* < *?*kapotV-*”. The word has cognates in Ob-Ugric languages: Khanty (Irtys dialect) *χǎpət-* ‘tear or shake loose, knock over’ < Proto-Khanty **kipət-* and Mansi (Tavda dialect) *kat-*, (Sosva dialect) *χat-* ‘tear’ < Proto-Mansi **kat-*). Maybe in both **asora* and *?*kapotV* the second-syllable labial element **-o* has caused the vowel to develop into **u* and then **ú* in Hungarian – but it would be more convincing if there were more examples of this kind of development. UEW (no. 29) and MSzFE (III: 655) (and apparently also TESz, see below) reject the comparison of Hungarian *úr* to **asora* because of the Hungarian vocalism, but because it is difficult to say what kind of vowel would result from this kind of contraction, and as there are anyway unclear points in the development of Hungarian vocalism, one cannot rule the connection of *úr* to **asora* impossible. So Aikio’s argumentation is promising but not totally convincing. But it is maybe the best of the options that have been suggested so far.

Interestingly, Munkácsi also derived Fi *urho* and *uros* from the same PFU word, supposing a metathesis. This can hardly be corrected, as the explanation would require unexplained metathesis of both consonant and vowels (from **asura* to **urasa?*), and it is highly unlikely that such a complicated and totally irregular process would have happened in the predecessor of the Finnic word.

Since PII **s* regularly becomes *h* in Iranian, and the Old Iranian vowels went through numerous changes towards the Middle and Modern Iranian periods, it would be tentative to search for a later Iranian origin (a later reflex of **asura*) for the Hungarian word. It seems that in later Iranian languages the word is only attested in the reflex of the Old Iranian compound **asura-mazda-* (OP *a^huramazda-*), such as Middle Persian *‘whrmzd* ‘Gottesname’ and Khotan Saka *uhrmaysde* ‘Sonne’ (EWAia I: 147), and these kind of formations are not suitable origins for the Hungarian word. Of course the simple reflex of **asura* could have been retained in some unattested Iranian language of the East European steppe, but it would be methodologically unsound to postulate an unattested Middle Iranian origin for the Hungarian word.

As a new alternative explanation I would like to offer a new loan etymology for the Hungarian word. In the Indo-Iranian languages a suitable original for this word can be found: Sanskrit *sūri-* ‘Opferherr, Herr, Schimherr’

(EWAia II: 741–742), which suits the Hungarian word semantically, and, one can argue, also phonologically: the Sanskrit form is reconstructed as PII **(H)su-Hri-* by EWAia, and a borrowing from this form to Pre-Hungarian would give a form like **suri* or **sura*, which would regularly develop to **ura* and then *úr* in Hungarian. A minor point or uncertainty here is that exact cognates for the Sanskrit word are not found in other Indo-European languages, but it can be nevertheless be regularly derived from Proto-Indo-Iranian compound **(H)su-Hri-*, which consists of well-attested Indo-European element **h₁su-* ‘good’ (> Greek *εὖ-*, Avestan *hu-* id.) and *Hri-*, which goes back to at least Proto-Indo-Iranian (from the full-grade *Hreh₁i-* > Sanskrit *rayí-* ‘Besitz, Reichtum, Eigentum, Gut’, Old Av *rāiiō-* [genSg] ‘des Reichtums’; EWAia II: 438). The Sanskrit word *sūri-* is attested already in the Rig Veda, so supposing a Proto-Indo-Iranian etymology for the word is plausible despite a lack of cognates (it is well-known that the earliest phases of the Iranian branch are significantly less-well attested than the Old Indo-Aryan, and this can explain the lack of this formation from the Old Iranian sources). This etymology naturally supposes a very old age for the borrowing, as it much have been absorbed into the linguistic ancestor of modern Hungarian before the Proto-Ugric/Proto-East-Uralic sound change **s > *θ* or **ʌ*, from where Hungarian **ø* (see Häkkinen 2009: 13 for details of this sound change and its distribution in Ugric and Samoyedic).

One could, of course, criticize the early Indo-Iranian origin of the Hungarian word by stating the lack of its cognates in other Uralic languages. However, there are numerous other examples of early Indo-Iranian (and Proto-Indo-European) loanwords that are found in only one or two branches of the Uralic language family, such as *sammas* ‘pillar’ from PII **stambhas* (only in Finnic; SSA III: 125) or *guohtut* ‘eat (of animals)’ from PII **kHād-* (only in Saami; Koivulehto 2007: 254, Holopainen 2017). So even if a word is present only in Hungarian, it is not impossible to consider it an early loan from Proto-Indo-Iranian.

The other Indo-Iranian, more precisely Iranian loan etymology for the Hungarian word by Harmatta (1955) has been criticized by Moór (1965). Harmatta supposed that *úr* is a borrowing from Proto-Iranian **sura-*,⁶ which

⁶ Harmatta’s PI reconstruction is outdated, as Avestan *s-* cannot reflect PII **s* (which always gives *h* in Avestan), but PII **ć*, which’s PI reflex was probably **ts* (or **ś*, but hardly a plain **s*; see Mayrhofer 1989). This is not an obstacle for the etymology itself, since there are other Iranian loans in Ugric languages that were acquired early but seem to postdate the reconstructed Proto-Iranian, pointing to Old Iranian phonology instead.

is reflected by Av *sura-* ‘stark, gewaltig; gebietend Herr über...’. Moór finds it unlikely that this kind of meaning would have developed to a meaning ‘lord, ruler’, and criticizes the fact that Harmatta supposes this kind of unattested semantic change in Proto-Iranian. Moór opts for Munkácsi’s older etymology instead.

Harmatta (1955) criticized Munkácsi’s etymology (*úr* < **asora*)⁷ on the basis of the vowel-length: according to Harmatta, the development from **asora* (or the like) to *úr* would have led to a long *ū*, and Harmatta does not find it possible that *úr*, in which even synchronically the original short *u* is visible in some forms (eg. Acc. *urat*), could result from a Pre-Hungarian long *ū*. Moór’s criticism concerns more the semantic side of Harmatta’s new etymology and he does not in fact offer an explanation for the issue of vowel-length raised by Harmatta. From the point of view of modern Finno-Ugric studies, the issue of the original length of **u* in the Pre-Hungarian form can be considered less significant, as there probably were not long vowels in Proto-Finno-Ugric (see Aikio 2012a who explains the Finnic long vowels as secondary), and thus one can consider the emergence of long vowels in Hungarian a relatively late phenomenon in general. So in time when the supposed diphthong **au-* (?) from **asora* developed to a single vowel, there probably was not an opposition of short and long vowels in Pre-Hungarian.

Also TESz (III: 1035) criticizes Harmatta’s etymology, at least apparently, as it simply states that both the Turkic and Iranian etymologies are wrong (without specifying what these etymologies actually are!). TESz also appears to reject the comparison to **asora* (again, it is simply stated that the “other Finno-Ugric explanation” is wrong without going into detail).

Despite Harmatta’s futile criticism of Munkácsi’s etymology, his own

For instance, Proto-Ugric **saraña-* ‘gold’ is universally considered a borrowing from Old Iranian **zaranya-* (cf. Av *zaranya-* id.); theoretically this could also be a loan from PI form **dzaranya-* already, with PI affricate **dz* being substituted by **s*; similar kind of substitution is found in Proto-Iranian loans of Western Uralic languages (Koivulehto 2001).

⁷ Moór cites the PI source of the word as **osura-*, but this kind of a reconstruction is anachronistic: it is well-known that PIE **o* had merged with **a* already in PII and thus **o* did not exist as a phoneme in Proto-Iranian or its Old Iranian daughter languages (only exception being second syllable-long *ō* in Avestan, but this is a late development). In the word **asura-* the **a* in fact reflects PIE syllabic **n*? (EWAia I: 148), so there is absolutely no reason to suppose a form like **osura-* in any phase of any Iranian language.

etymology is also plausible, especially in terms of phonological development. The semantic issues raised by Moór could be overcome, as the meaning ‘stark, gewaltig; gebietend Herr über...’ could develop to a meaning ‘ruler, lord’ without bigger problems, but since there are competing etymologies with more sound semantics, Harmatta’s etymology is clearly not the best one.

As a conclusion one can state that there is no reason to consider Hungarian word a cognate of the Finnic and Saami words; the Germanic etymology is clearly better for the latter ones, and for Hungarian, there is more than one possible explanation. Connection to Finnic and Saami words can be rejected with certainty; the Turkic etymology is possible but not the most convincing one; the classic connection to PFU **asora* is promising but lacks certain parallels; and lastly, our new Proto-Indo-Iranian explanation have to be taken into account as serious alternatives for the origin of this Hungarian word. This shows that there is still a lot of work to do in Uralic etymology and even well-attested words with relatively long research history can have competing etymologies and a complicated background.

Abbreviations

Av	= Avestan	PII	= Proto-Indo-Iranian
Fi	= Finnish	PU	= Proto-Uralic
Hu	= Hungarian	PUg	= Proto-Ugric
OP	= Old Persian	Sa	= Saami
PFU	= Proto-Finno-Ugric	SaIn	= Inari Saami
PG	= Proto-Germanic	SaL	= Lule Saami
PI	= Proto-Iranian	SaN	= North Saami
PIE	= Proto-Indo-European	SaT	= Ter Saami

Literature

- Aikio, Ante 2009: The Saami loanwords in Finnish and Karelian. Doctoral dissertation, University of Oulu.
- Aikio, Ante 2012a: On Finnic long vowels, Samoyed vowel sequences, and Proto-Uralic *x. In: Tiina Hyytiäinen – Lotta Jalava – Janne Saarikivi – Erika Sandman (eds), *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264*. Helsinki. 227–250.
- Aikio, Ante 2012b: An essay on Saami linguistic prehistory. In: Riho Grünthal – Petri Kallio (eds), *Linguistic map of Prehistoric Northern Europe. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266*. Helsinki. 63–117.
- Aikio, Ante 2013: Uralilaisen kantakielen vokaalistosta. *Etymologia ja kielihistoria: Erkki Itkosen ja Aulis J. Joen 100-vuotisjuhlaseminaari 19.4.2013*. Helsinki. http://cc.oulu.fi/~anaikio/vokaalisto_handout.pdf
- Aikio, Ante 2015: The Finnic "secondary e-stems" and Proto-Uralic vocalism. *Journal de la Société Finno-Ougrienne 95*: 25–67.
- Aikio, Ante – Kallio, Petri 2005: Zu Hartmut Katz: Studien zu den älteren indoiranischen Lehnwörtern in den uralischen Sprachen. Aus dem Nachlaß herausgegeben von Paul Widmer, Anna Widmer und Gerson Klumpp. *Die Sprache: Zeitschrift für Sprachwissenschaft 45*. 212–222.
- Anttila, Raimo 2006: Review of Katz (2003). *Journal of Indo-European Studies 34*.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz.
- EWA1a = Mayrhofer 1986–2001.
- Harmatta, János 1955: Hozzászólások. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei VII*. 249–254.
- Hofstra, Tette 1985: Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961. Groningen.
- Holopainen, Sampsa 2017 [in press]: Indo-Iranian loans in Saami. Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia. In: Sampsa Holopainen – Janne Saarikivi (toim.), *Uralica Helsingiensia*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Holopainen, Sampsa – Juntila, Santeri – Kuokkala, Juha 2017 [submitted]: Indoeurópai jövevényszavak és a második szótagi labiális magánhangzók fejlődése az uráli nyelvekben. A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei. Szeged.

- Häkkinen, Jaakko 2009: Kantauralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 92: 9–56.
- Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (päätoim.) 1992–2000: Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja I–III. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. = SSA.
- Jacobsohn, Hermann 1922: *Arier und Ugrofinnen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Katz, Hartmut 1983: Zu idg. **mrtó-*. *Die Sprache* 29: 174–177.
- Katz, Hartmut 2003: Studien zu den älteren indoiranischen Lehnwörtern in den uralischen Sprachen. Aus dem Nachlaß herausgegeben von Paul Widmer, Anna Widmer und Gerson Klumpp. *Indogermanische Bibliothek*. 3. Reihe. Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg.
- Koivulehto, Jorma 1970: Suomen *laiva*-sanasta. *Virittäjä* 74: 178–182.
- Koivulehto, Jorma 1989: Tette Hofstra, Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961. Groningen 1985. – Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (Tübingen) 111. 93–100.
- Koivulehto, Jorma 2001: The earliest contacts between Indo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans. In: Christian Carpelan – Asko Parpola – Petteri Koskikallio (eds), *Early Contacts between Uralic and Indo-European: linguistic and archaeological considerations*. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 242. Helsinki. 235–264.
- Koivulehto, Jorma 2007: Saamen ja suomen ’poro’. In: Jussi Ylikoski – Ante Aikio (doaim.), *Sámit, sánit, sánehámit*. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 253. Helsinki. 251–258.
http://www.sgr.fi/sust/sust253/sust253_koivulehto.pdf
- Lakó, György (főszerk.) 1967–1981: *A magyar szókészlet finnugor elemei I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest. = MSzFE.
- LÄGLOS = Kylstra et al. 1991–2012.
- Kylstra, A. D. – Hahmo, Sirkka-Liisa – Hofstra, Tette – Nikkilä, Osmo 1991–2012: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen I–III*. Rodopi, Amsterdam – Atlanta, GA. = LÄGLOS.
- Mayrhofer, Manfred 1986–2001: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*. Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg. = EWAia.
- Mayrhofer, Manfred 1989: *Vorgeschichte der iranischen Sprachen; Uriranisch*. *Compendium linguarum iranicarum*. Herausgegeben von Rüdiger Schmitt. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden. 4–24.

- Moór, Elemér 1965: *Úr és ország*. Nyelvtudományi Közlemények 67: 139–142.
- MSzFE = Lakó 1967–1981.
- Munkácsi, Bernát 1901: *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Rédei, Károly et al. 1986–1991: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó – Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. (Electronic version: <http://www.uralonet.nytud.hu>) = UEW.
- Rédei, Károly 1991: Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények 92: 83–105.
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical phonology of the Uralic languages with special reference to Samoyed, Ugric and Permic. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic languages: description, history and foreign influences*. Handbuch der Orientalistik 8: Handbook of Uralic studies 1. E. J. Brill, Leiden: 478–554.
- SSA = Itkonen – Kulonen 1992–2000.
- TESz = Benkő 1967–1976.
- UEW = Rédei 1986–1991.
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006: *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Hanti-manszijszki nyelvi tájkép

HORVÁTH Csilla

MTA Nyelvtudományi Intézete
naj.agi@gmail.com

1. Kutatási előzmények

A kutatott kérdés nehezen körülhatárolható volta fölötti kötelező mentegőzést a nyelvi tájkép esetében a kutatási területnek a közelmúltban történt önállósodása is indokolja. A nyelvi tájkép Landry és Bourhis (1997: 25) sűrűn idézett, egyszerre kényelmesen megengedő és némileg szűkre szabott definíciója szerint egy terület, régió vagy városrész közlekedési tábláin, hirdetőtábláin, utcanévtábláin, földrajzi neveiben, üzletfeliratain és kormányzati épületeken elhelyezett nyilvános feliratain látható nyelvi adatainak összessége. Backhaus ennél is tágabb meghatározása szerint pedig a nyelvi tájkép hatáskörébe tartozik bármilyen írott szöveg „egy meghatározható kereten belül” (Backhaus 2006: 66).

A nyelvi tájképi vizsgálatok körébe tartozó írásos adatok bővülése és specializálódása a kutatások elmélyülésével elkerülhetetlen volt. Míg a kutatók eleinte leginkább a statikus elemekre koncentráltak, a 2000-es évekre a figyelem a dinamikus vizuális jelekre, például a futószöveget, videót lejátszó reklámtáblákra, képernyőkre is kiterjedt (Marten et al. 2012: 4). Hasonlóképpen bővültek az összegyűjtött anyag értelmezésének és elemzésének megközelítési módjai is. A kizárólag a fentről és alulról induló nyelvpolitikai törekvések, a privát és kormányzati nyelvhasználat szembenállására, esetenként a kvantitatív vizsgálatra összpontosító korai vizsgálatok mellett a kvalitatív kutatási módszerek, például a feliratokat, táblákat kihelyező, illetve azokkal rendszeresen szembesülő személyekkel készített háttérinterjúk, vagyis az írásos adatoknak a szóbeli nyelvhasználati szokásokkal történő összehasonlítása is hozzájárul a különböző nyelvi jelenségek mélyebb értelmezéséhez (Marten et al. 2012: 3–4). A vizsgálati spektrum ilyen irányú kiterjesztése természetes is, hisz ahogy Hornsby és Vigers is megállapítja, a nyelvi tájkép fontos

elemét képezi a nyelvi ökológiának, így a közösségi tér szimbolikus felépítésének kutatása a nyelvi források felhasználásának feltérképezése során is segítséget nyújt (Hornsby – Vigers 2012: 74).

Míg a kisebbségi nyelvek nyelvhasználati szokásainak vizsgálata az elmúlt évtizedekben egyre fontosabb kutatási téma, a kisebbségi nyelvek nyelvi tájképben történő megjelenésének megfigyelésére jóval kisebb figyelem fordult. Holott ez a figyelem épp az említett módszertani sokszínűség miatt is indokolt lehetne, hisz a lehetőség szerint minél több regiszterből származó írásos nyelvi adatok a szóbeli nyelvhasználatot, a nyelvi vitalitást leíró elemzésekkel is összekapcsolhatók és közösen értelmezhetők, sőt, a nyelvpolitikai-hatalmi szférát is a kutatásokba emelik (Marten et al. 2012: 1).

A kisebbségi nyelvek a nyelvi látképben való megjelenésének vizsgálata különösen aktuális a volt Szovjetunió területén. A posztszovjet valóságból a fogyasztói társadalom felé forduló társadalmi változások a nagyvárosok, metropoliszok nyelvi tájképét is radikálisan átalakították. A városok szerepe is megváltozott, ahogy ugyanis a nyilvános terek demokratizálódtak és bekapcsolódtak a kereskedelmi forgalomba, a reklámozás új formái a közösségi tereket egyúttal a helyi identitások újraformálásának is a színtereivé változtatták (Muth 2016: 19). Ennek ellenére a szovjet, posztszovjet nyelvi tájképi kutatások szinte kizárólag az orosz nyelv szerepére terjednek ki, bár korlátozottan megjelenik a helyi kisebbségi nyelvek, a világnyelvek megjelenésének, a posztszovjet nagyvárosok megváltozott nyelvi tájképének, a nyelv identitásformálásban betöltött szerepének vizsgálata is (további források: Muth 2016: 22). A kutatási előzmények tükrében az oroszországi kisebbségi nyelvek nyelvi tájképben elfoglalt helyzetének vizsgálata önmagában is az újdonság erejével bír.

Jelen cikk az obi-ugor nyelvek nyelvi reprezentációját mutatja be a hanti-manszijszki kortárs nyelvi tájképben. A nyelvi tájkép felvázolását, annak az obi-ugor nyelvek városi nyelvi vitalitására vonatkozó adatokkal való összehasonlítását tartja szem előtt. Az összegyűjtött nyelvi tájképi anyag a 2006–2015 közötti hanti-manszijszki terepmunkák során szisztematikusan gyűjtött adatokon alapul.

2. Az obi-ugor népek demográfiai helyzete

Az obi-ugor népekre jellemző demográfiai tendenciák alakulása meglehetősen különbözik a többi uráli népcsoportról közölt adatokban megfigyelhető folyamatoktól. Míg a hanti és mansyi nyelvet beszélők száma népszámlálásról népszámlálásra csökken (a hanti esetében a 2002-ben rögzített 13 568

főről 2010-re 9 584 főre, a manysi nyelv beszélőinek száma a 2002-es 2 746 beszélőről 2010-ben mindössze 938 főre), a magukat hantinak, illetve manysinak vallók száma folyamatosan emelkedik (a hantik lélekszáma a 2002-es 28 678 főről 2010-ben 30 943 főre, a manysik száma 11 432 főről 12 269 főre emelkedett (Sipőcz 2005; Национальный состав населения Российской Федерации, Национальный состав населения по субъектам Российской Федерации; Maticsák 2014).

	1959	1970	1979	1989	2002	2010
manysi népesség	6 318	7 609	7 434	8 279	11 432	12 269
manysi beszélők	~ 3 820	~ 4 040	3 742	3 184	2 746	938
urbanizált településen élő manysi lakosság aránya				45,6%	51,8%	57,3%

1. táblázat:

A manysi népességre, a manysi beszélőkre és az urbanizált településen élő manysi lakosság arányára vonatkozó népszámlálási adatok változása a szovjet és oroszországi népszámlálások tükrében (1959–2010)

A manysik túlnyomó többsége a Hanti-Manysi Autonóm Körzet területén él, néhány száz fő pedig az Oroszországi Föderáció más, többnyire szomszédos közigazgatási egységeiben. A hantik legnagyobb számban a Hanti-Manysi Autonóm Körzet, illetve a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet területén élnek, kisebb csoportjaik a Tomszki Területen és a Komi Köztársaságban is megtalálhatók. Bár az obi-ugor népek (és általában az uráli nyelveket beszélő népcsoportok) kapcsán jellemzően a szovjet, majd az oroszországi népszámlálások eredményeire szokás hivatkozni, érdemes megjegyezni, hogy a szovjet időkben a Szovjetunió lakosai az ország más területeire is elköltöztek, majd a Szovjetunió felbomlása után a függetlenné vált új államok területén maradtak.

Az obi-ugorokra vonatkozó népszámlálási adatok Oroszországon kívül csak Ukrajnából állnak rendelkezésre. A 2001-es népszámlálási adatok alapján Ukrajnában 43 manysi (közülük anyanyelveként nevezte meg a manysit 5 fő, az ukránt 9 fő, az orosz 26 fő, egyéb nyelvet 3 fő), valamint 100 hanti (anyanyelveként nevezte meg a hantit 6 fő, az ukránt 29 fő, az orosz 55 fő, egyéb nyelvet 9 fő) élt (Розподіл намелення за національністю та рідною мовою). Nincs pontos információ arról, Ukrajnán belül mely körzet(ek)ben élnek obi-ugorok, a finnugor nemzetiségű ukrainai lakosokról szólva Nagygyezda Jefimics, az Uráli Népek Ukrainai Szövetségének elnöke úgy nyilatkozott, az uráli népek képviselői „nagyobb csoportban a Központi és a Do-

nyeckí régióban, a Krímben, Kijevben és a Kijevi régióban” élnek (Союз уральских народов Украины противостоит украинизации живущих в стране финно-угров).

	1959	1970	1979	1989	2002	2010
hanti népesség	19 410	21 138	20 934	22 521	28 678	30 943
hanti beszélők	~14 946	~14 564	~14 193	~13 625	13 568	9 584
urbanizált településen élő hanti lakosság aránya				29,8%	34,6%	38,4%

2. táblázat:

A hanti népességre, a hanti beszélőkre és az urbanizált településen élő hanti lakosság arányára vonatkozó népszámlálási adatok változása a szovjet és oroszországi népszámlálások tükrében (1959–2010)

3. Az urbanizáció és az obi-ugorok

A gazdag kőolajlelőhelyek felfedezése és kitermelése következtében a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben az 1960-as évek óta jelentős gazdasági és társadalmi változások mentek végbe. A kőolajbányászat megjelenését az 1970-es években követő gazdasági fellendülés előtt a Hanti-Manysi Autonóm Körzet egy volt a gyéren lakott szibériai területek között, ezt követően azonban gazdaságilag virágzó, multikulturális körzetté, Oroszország egyik leggazdagabb régiójává vált. A manysik, valamint – valamivel kisebb mértékben – a hantik is igazodtak a körzet meghatározó migrációs tendenciáihoz. A hagyományosnak tekintett életmód (halászat, vadászat, rénszarvастenyészés) folytatása helyett a manysik 57%-a, a hantiknak pedig 38,4%-a költözött urbanizált településre, azaz nagyközségbe, városokba (Население по национальности и владению русским языком по городским округам и муниципальным районам Ханты-Мансийского автономного округа – Югра; Nagy 2012).

A 2002-es népszámlálási adatok szerint a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben a legnagyobb lélekszámú a lakosok 66,1%-át kitevő orosz népesség, a körzet lakosságának 8,6%-a pedig ukránnak, 7,5%-a tatárnak vallotta magát. A körzetben politikai és gazdasági okból megjelenő, kiugróan magas számú, 123 nemzetiség között a manysik a lakosoknak mindössze 0,7%-át, a hantik 1,2%-át tették ki. A 2010-es népszámlálási adatok szerint a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben az orosz népesség 68,1%-ra nőtt, a körzet lakosságának 7,6%-a tatár, 6,4%-a ukrán, 1,8%-a pedig azeri. (Népszámlálási adatok: Население Российской Федерации по владению языками.)

Bár az obi-ugorok el nem hanyagolható hányada, csaknem fele kisebb-nagyobb városokban él, ugyanakkor a városi népességnek mindössze elenyésző kisebbségét alkotják, Hanti-Manszijszkban például a lakosság mindössze 3,7%-át teszik ki. Részben ennek is köszönhető, hogy Hanti-Manszijszkban hagyományosan nem létezett és ma sem létezik (kizárólag) manysi vagy hanti nyelvű közösségi szintér, az obi-ugor nyelvek használata kizárólag családi vagy mikroközösségi szinten fordul elő, a kisszámú kimondottan obi-ugor munkahely (ilyen például a nemzetiségi folyóiratok szerkesztősége) mellett obi-ugor nyelven beszélni elsősorban nagycsaládi összefüggésben nyílik lehetőség.

4. Az obi-ugor nyelvek vitalitása, nyelvi státusa Hanti-Manszijszkban

A manysi és a hanti egyaránt Nyugat-Szibériában beszélt őshonos kisebbségi nyelv. A hirtelen végbement urbanizációs folyamatok felerősítették a nyelvcsere elősegítő tényezők hatását, ugyanakkor a nyelvi revitalizációs kísérletek megjelenésére is lehetőséget teremtettek (bővebben ld. Horváth 2012). Bár az obi-ugor nyelvek nyelvhasználati szinterei fokozatosan bővülnek, a mindennapi élet területeivel így is korlátozott átfedést mutatnak. Sem a manysi, sem a hanti nyelv nem rendelkezik hivatalos státusszal, sem körzeti, sem városi szinten, nincs jelen a hivatalos vagy félhivatalos nyelvhasználati szintereken, használata alig figyelhető meg például a törvényhozásban, a tömegközlekedésben, vagy akár csak az utcai táblák, feliratok között. Az obi-ugor nyelvek nem bírnak gazdasági jelentőséggel sem, vagyis hiányoznak az üzleti szférából, és a munkaerőpiacon is korlátozott szerepet játszanak. A beszélői közösséget érintő, jelenleg is zajló gazdasági és társadalmi változások miatt azonban nyelvi vitalitásának mértékét nehéz lenne pontosan meghatározni.

5. A hanti-manszijszki nyelvi tájkép

5.1. Az orosz nyelv a hanti-manszijszki nyelvi tájképben

Az orosz a Hanti-Manszijszk lakosságának többségét adó 68,1%-nyi oroszoknak, de nagy valószínűség szerint a fennmaradó hányadot kitevő különféle etnikumok komoly részének is anyanyelve, az interetnikus családok és városi szinterek (mint például a piac) közvetítő nyelve, valamint a város egyetlen hivatalos nyelve. Nem meglepő tehát, hogy a Hanti-Manszijszkban látható hivatalos, üzleti, közösségi és magánjellegű feliratok olyan természet-

tességgel írónak (leggyakrabban kizárólag) orosz nyelven, hogy a kevés számú kivételt, illetve kivételes területet könnyedén fel lehet sorolni.

5.2. Az angol nyelv a hanti-manszijszki nyelvi tájképben

Az angol nyelv jelenléte a hanti-manszijszki nyelvi tájképben rövid múlt-ra tekint vissza. A város nemzetközi turisztikai vonzóereje csekély, külföldről érkező, angolul igen, ám oroszul nem beszélő látogatók jellemzően kampányszerűen, valamilyen nemzetközi rendezvényre, például tudományos konferenciára, művészeti fesztiválra, sporteseményre, -bajnokságra érkeznek. Ötletszerűen kihelyezett, az orosz mellett angol nyelvű feliratot is tartalmazó táblák, hirdetések is elsősorban az ilyen rendezvények helyszínein, mint például a biatlonközpontban (ld. 1. kép) található. Az angol–orosz kétnyelvű feliratok legnagyobb hányadát kitevő utcanévtáblák a 2008-ban Hanti-Manszijszkban megrendezett EU–Oroszország csúcstalálkozó alkalmával kerültek ki az utcákra, többnyire a forgalmasabb, belvárosi útvonalakon.

1. kép

Hócsúszás veszélyére figyelmeztető orosz–angol tábla¹

2. kép

Angol nyelvű elemeket is tartalmazó reklámok egy belvárosi ház falán

A szükségszerűen, de legalábbis praktikus okokból kihelyezett kétnyelvű feliratok után a 2010-es években érezhetővé vált a törekvés, hogy a kulturális szférában, például a közgyűjtemények esetében jelenjen meg az orosz nyelvű leírás mellett angol nyelvű tájékoztatás is. Az ilyen feliratok kétnyelvűsége – a Magyarországon is gyakran tapasztalható módon – nem kiegyensúlyozott, a részletesebb orosz leírás mellett az angol fordítás jellemzően csak a tárgyak megnevezésére korlátozódik. Az önkormányzat által elhelyezett utcatáblák és

¹ A képeket a szerző készítette 2015-ben Hanti-Manszijszkban.

a múzeumok által kiállított tájékoztató feliratok közös jellemzője, hogy a (külföldi és orosz) tulajdonneveket az angol szövegrészben nem a nevek angol nyelvterületen általában használatos alakjában, hanem gyakran az orosz változat latin betűs transliterációjaként szerepeltetik, így például a Marx utca neve több helyen *Marks street* alakban látható.

Angol szavak, kifejezések, nemzetközi (jellemzően angol nyelvű) terméknevek latin és cirill betűkkel egyaránt előfordulnak az oroszajkú közönség számára készített felületeken, reklámokban is. Bár a reklámok, hirdetések nyelve túlnyomó részt még mindig az orosz, egyre növekvő számban található az utcákon olyan reklámanyagok is, melyek – talán hangulatfestő elemként – angolul is utalnak a szolgáltatás jellegére (ld. 2. kép).

5.3. Egyéb európai nyelvek a hanti-manszijszki nyelvi tájképben

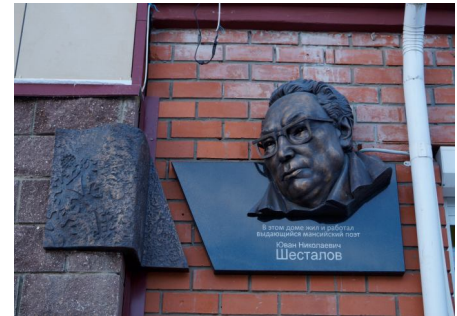
A fejezet címében nem csak azért szükséges „egyéb európai” nyelveket említeni, mert egy pusztán a felállított kategóriákba nem illő „egyéb” csoport logikusan a felsorolás végére kívánczozna, ellenkezve az előzetes koncepcióval, hanem azért is, mert három legmeghatározóbb kategórián (azaz a csak orosz, illetve az orosz mellett angol, obi-ugor nyelvű elemet is tartalmazó feliratokon) kívül valóban csak három európai nyelvet használó tábla említhető meg. Ez a tény egyrészt érdekes lehet azért, mert három olyan európai uniós állam hivatalos nyelvén található felirat Hanti-Manszijszkban, melyből kettőnek nem él állampolgára a városban. (Míg az Ugor Állami Egyetem az utóbbi években alkalmaz az egyetemen cseh lektort, addig szlovák, illetve magyar lakosa Hanti-Manszijszknak nincs.) Érdekes emellett azért is, mert különös kontrasztot alkot a városban élő számos kisebbség, akár a cikkben kiemelt obi-ugorok mellett szintén őshonosnak számító nyenyec, vagy az őshonos státusszal ugyan nem rendelkező, a körzetben mégis meghatározó komi nemzetiség, akár a különböző bevándorló csoportok nyelvének teljes elhanyagolásával. Bár önmagában egyik etnikai vagy nyelvi kisebbség sem rendelkezik annyi képviselővel, hogy a nyelvi jelenlét hiánya indoklást igényeljen, némileg mégis meglepő, hogy ha például elég muszlim él ahhoz, hogy a piacon megjelenjen áruként a *halal* hús, és a városban mecset épüljön, miért hiányoznak teljesen az arab nyelvű vagy a muszlim vallású bevándorlók anyanyelvén fogalmazott feliratok még az ilyen csoportok által tulajdonolt vagy dominált területekről (pl. kifőzdékből, marsrutkákból) is.

A három kivételt képező európai nyelv a cseh, a szlovák és a magyar. A kétnyelvű, azaz az orosz nyelvű felirat fordítását a megfelelő európai nyelven

is feltüntető táblák a hanti-manszijszki a tiszteletbeli cseh konzulátusnak,² illetve tiszteletbeli szlovák konzulátusnak³ is otthont adó épületek bejárata mellett, valamint az Ugor Állami Egyetem épületében található Magyar Terem bejáratánál⁴ (ld. 3. kép) láthatók.

3. kép
A Magyar Terem bejáratánál látható magyar–orosz tábla

4. kép
Juvan Sesztalov emléktáblája egykori lakóháza falán

5.4. Az obi-ugor nyelvek a hanti-manszijszki nyelvi tájképben

Az obi-ugorhoz valamilyen módon kapcsolódó hanti-manszijszki intézmények, közösségi terek, üzletek, emlékhelyek külső vagy belső felületein olvasható táblák, feliratok nyelve kevés kivétellel kizárólag az orosz. Ez részben magyarázható az orosz nyelv dominanciája mellett az obi-ugor nyelvek hivatalos státuszának teljes hiányával, illetve azzal is, hogy az obi-ugor nyelvet anyanyelvként beszélők aránya az obi-ugor népcsoportokon belül is rendkívül alacsony, mindazonáltal az akár a nyelvi tervezés, státusztervezés eredményeként, akár spontán megjelenő obi-ugor nyelven írt elemeket, fordítást is tartalmazó táblák, feliratok csaknem teljes hiánya mégis meglepetésre ad okot. Nehezen magyarázható, hogy a (külföldön és belföldön egyaránt) talán legismertebb manysi, Juvan Sesztalov költő emléktábláin – hacsak magát a Juvan nevet nem tekintjük annak – egyetlen manysi szó sem olvasható, sem a 2013-ban a lakóházára kihelyezett emléktáblán (ld. 4. kép), sem a 2014-ben a Sesztalov és Jeremej Ajpin által közösen alapított, fontos obi-ugor szintér-

² Az orosz és cseh nyelvű tábla az ulica Mira 38. számú épületén látható.

³ Az orosz és szlovák nyelvű tábla az ulica Lenyina 109. számú épületén látható.

⁴ Az orosz és magyar nyelvű tábla az ulica Csehova 16. szám alatt, az Ugor Állami Egyetem 3. számú korpuszában látható.

ként funkcionáló *Torum-Maa* szabadtéri múzeumban kiállított emlékművön (ld. 5. kép).

Az orosz nyelv kizárólagos jelenlétének szabálya alól négy szélesebb körben ismert kivételről tudunk. Két régebbi példa a már említett szabadtéri múzeumon kívül a már több mint tíz éve működő, *Langal* nevű mozi- és szabadidőközpont, illetve a város központjában, de erdős területen található *Misz-ne* nevű szálloda. Míg Hanti-Manszijszkban a *Misz-ne* szálloda nevét annak könnyen lenyomozható manysi⁵ eredete mellett sem szokták kommentálni, addig szélesebb körben elterjedt az a nézet, hogy a *Langal* központ az Irtis folyó „hanti nevérol” nyert elnevezést.

Nem kereskedelmi, hanem oktatási (és részben identitáspolitikai) jelentőségű kivétel még a 2003-ban a város peremén nyílt, majd 2006-ban Hanti-Manszijszk központjába költöző, elsősorban a hanti-manszijszki obi-ugor származású gyerekek kiegészítő oktatását célul tűző alternatív oktatási intézmény, a Liling Szójum⁶ Központ bejáratánál látható az intézmény nevét és logóját ábrázoló tábla. Ezen a feliraton kívül az intézmény legnagyobb, rendezvények során is használt helyiségében rendszeresen olvashatók az évszakhoz, programhoz kapcsolódó obi-ugor nyelven írt feliratok (ld. 6. kép). Bár a központ hangsúlyosan vállalni kívánja a hanti és manysi nyelv, csoport reprezentációját egyaránt, úgy a központ bejáratánál, mint a belső tereken elhelyezett táblák inkább a manysi anyanyelvűekhez, manysiul tanulókhöz szólnak.

5. kép
Juvan Sesztalov emlékműve
a *Torum-Maa* szabadtéri múzeumban

6. kép
Manysi nyelvű felirat
a *Liling Szójum* központ termében

⁵ A *mis-nē* (мис-нē) manysi mitológiai alak, magyarra erdei szellemasszonynak, erdei tündérnek lehetne fordítani.

⁶ A központ nevét az ott dolgozók a manysi *лыльи сōюм* alakból ’élő patak’ jelentésben szokták fordítani.

5.5. Obi-ugor nyelvek a virtuális térben

A 2000-es évek végére szélesebb körben elterjedt az internetkapcsolat a Hanti-Manysi Autonóm Körzet, elsősorban a városok, nagyobb települések területén, a 2010-es években pedig folyamatosan növekvő számban jelentek meg az obi-ugor internethasználók. Mivel az online szférára is jellemző, hogy a hivatali intézmények és általában a statikus szerkezetű tartalomszolgáltatók orosz nyelvű honlapokat üzemeltetnek, más nyelvű fordításokat elsősorban angolul, ritkább esetben kínaiul közölnek, hanti vagy manysi nyelvű honlapot – a hanti és a manysi nyelvű folyóiratok hivatalos oldalának értelemszerű kivétele mellett – a körzetben eddig nem hoztak létre. Ennek megfelelően az obi-ugor internethasználókat, csak úgy, mint az általuk létrehozott orosz és obi-ugor nyelveken írt tartalmakat a közösségi média oldalain (kisebb mértékben a Facebookon, többnyire az orosz VK.com oldalon) találhatjuk meg.

Az online térben ugyan módszertanilag nehezebb szétválasztani a nyelvi tájképet és az általánosan értett nyelvhasználatot, mint a fizikai világban, mert míg a valóságban a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználat élesebben elválik a táblák és feliratok szférájától, a virtuális szférában komplikált lehet meghatározni egy írásos közlés pontos színterét, például egy zárt csoportban közölt vagy egy saját, nyilvános azonosítón posztolt üzenet, felirat esetében.

A nehézkes definiálhatóság ellenére is világosan kirajzolódnak ugyanakkor az online nyelvhasználatra és az online nyelvi tájképre vonatkozó tendenciák. Az obi-ugor nyelveket valamilyen mértékben használó internetezőket tehát a mindennapi élethez hasonlóan az online térben is az orosz dominancia veszi körül, nagyjából ugyanolyan mértékben, mint a fizikai térben. Az obi-ugor feliratok, nyelvi elemek mégis sokkal intenzívebben vannak jelen, és a virtuális nyelvi tájkép alakításában részt vevő aktorok is sokkal aktívabbak, mint az offline világban. Míg a valóságban obi-ugor nyelvet anyanyelvként használó beszélők is a legritkább esetben formálják a fizikai világban létező nyelvi tájképet, az online szférában olyan személyek is szerepeltetnek obi-ugor nyelven írt szemelvényeket, akár egyéni tartalmak publikálásában, akár tematikus csoportok létrehozása és működtetése során, akik nem anyanyelvi, nem ritkán csak minimális nyelvismerettel rendelkeznek.

5.6. Textualitás és vizualitás

Ahogy a bevezető fejezetben idézett definíciókra, úgy általában a meghatározások többségére is jellemző az a közös nézőpont, mely a nyelvi tájkép vizsgálati körébe csak írásos anyagokat von be. Olyan kutatásokra, melyek a

nyelvi tájkép részének tekintik a „képeket, non-verbális kommunikációt, az építészetet és az épített környezetet” is (Hornsby – Vigers 2012: 57, további források uo.), kevés példa akad. A Hanti-Manszijszk közterein tapasztalható obi-ugor jelenlét teljesebb leírásához mégis feltétlenül szükséges figyelembe venni az írásos elemeket egyáltalán nem tartalmazó, az obi-ugor népek, nyelvek jelenlétére csak vizuális elemekkel utaló jelenségeket, elsősorban építészeti formákat, szobrokat, graffitiket is.

A Hanti-Manysi Autonóm Körzet, és Hanti-Manszijszk mint adminisztratív és kulturális központ gyakran szerepelteti az őshonos obi-ugorokra utaló *Jugra* nevet, az obi-ugor népek kultúrájából merített díszítőelemeket és szakrális ünnepeket, ezáltal megteremtve Oroszországon belül a körzet és a város saját identitását (Nagy 2016: 10–11). A város számos pontján, sok esetben legforgalmasabb, prominens helyein található az őshonos népek hagyományos sátor formájú lakhelyére utaló épületek, mint például a városközpontban található bevásárlóközpont (ld. 7. kép), vagy az egyik legnagyobb (és a Torum-Maa szabadtéri múzeum irodáinak és kiállítótermének is otthont adó) *Jugorszkaja dolina* nevű szálloda (ld. 8. kép) központi épülete.

7. kép

*A bevásárlóközpont sátor alakú épülete
a város központjában*

8. kép

*A Jugorszkaja dolina szálloda
sátor alakú központi épülete*

Bár Hanti-Manszijszkban a gazdag és változatos szoborállomány ellenére sem annyira elterjedt az obi-ugor őslakosságra, annak kultúrájára köztéri szobor formájában történő utalás, mint az építészetben, erre is található néhány érdekes példa. 2005-ben emelték az Ember és Természet Múzeum közvetlen közelében látható, egy obi-ugor vadászt a medvével viaskodva ábrázoló, „Vadász és medve” fantázianevű szobrot. Hogy nem csak egy vadászatot, hanem a medve az obi-ugor kultúrában jelen való természetfeletti jelentőségét

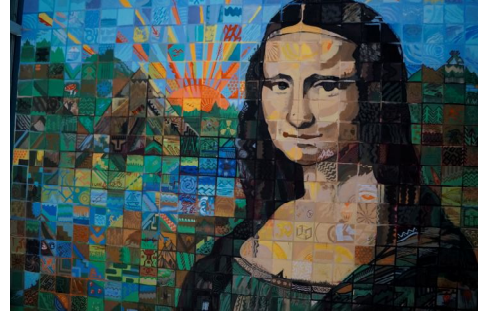
is szem előtt tartó, és ilyen módon tulajdonképpen egy erős tabukkal övezett medveölést ábrázol az alkotás, arra a medve megformálása, nonfiguratív mintákból álló szellemteste látszik utalni. Hasonlóan mitológiai tematikájú a Dzerzsinszkij fasor hosszán 2010-ben állított installáció-sorozat, amely obi-ugor mitológiai alakokat és eseményeket ábrázol. A szoboralakok külső megjelenésükben az obi-ugor bálványokra vagy más szakrális ábrázolásokra utalnak, merítenek az obi-ugor mintavilágból is, ugyanakkor a szobrok lábához, még szintén az installáción belül elhelyezett szöveges feliratok és magyarázatok már sokkal inkább populáris, mintsem tradicionális vagy tudományos források használatára utalnak. A sorozatban a Világ teremtése, a Föld teremtése, Kaltas Anya, a Világügyelő Férfi, az Erdő Szelleme, a Víz Szelleme és a Varjúünnep kapott szobrot, a szoboralakokhoz fűzött magyarázó szövegek csak orosz nyelven szerepelnek, a szobrok hátsó oldalára elhelyezett névtáblákon pedig *Kaltas* néven kívül minden név oroszul olvasható.

Amíg a festett vagy stencilezett graffitik általánosan elterjedt kifejezőformái a városi nyelvi tájképnek, kelet-európai és poszt-szovjet városi szubkulturális önkifejezési módként mindössze a '90-es években jelentek meg (Muth 2016: 20). Hanti-Manszijszkban, különösen a város központjában 2014-ig néhány szórványos, aláírást (*taget*), személyes érzelmek kinyilvánítását tartalmazó falfirkát leszámítva graffitik nem voltak láthatók. 2014 óta ellenben egy, a városba költöző, nem obi-ugor származású, az obi-ugor népeket, nyelvüket, kultúrájukat korábban nem ismerő fiatal pedagógus-grafikus hatására Hanti-Manszijszkban – eleinte a városvezetéssel közreműködve, kulturális pályázat eredményeként, később az együttműködés megszűnte után tulajdonképpen illegális formában – több tucatnyi graffiti jelent meg. Ezek a képek szöveges részt nem tartalmaznak, ellenben témájuk sok esetben ábrázolja az obi-ugor népeket, azok kultúráját. Az Ember és Természet Múzeumának közvetlen közelében látható sorozat egyes elemei a teremtéstörténetre (búvármadár), az őslakosokra (hagyományos viseletbe öltözött obi-ugor nő és férfi rénszarvassal), a világképre (vízzel övezett, lapos földön halak, fák, bálványszobrok, ld. 9. kép) utalnak. Közterületen látható obi-ugor tematikájú graffitik mellett ismert egy beltéri alkotás is, az alkotó munkahelyének közvetlen közelében található kávézó különtermének falán a hanti-manszijszki Mona Lisa (ld. 10. kép) tundrai tájon álló sátor háttere előtt ábrázolja az ismert nőalakot. A közismert festmény és a hagyományosnak tekintett obi-ugor életmódhoz köthető elemek ötvözetéből létrejött installációt közelről vizsgálva azonban látható, hogy a kép a városi életmódra utaló apró képkockák mozaikjából áll össze.

9. kép

Obi-ugor világgépet ábrázoló graffiti

10. kép

*A hanti-manszijszki Mona Lisa graffitije
a Mona Lisa kávézóban*

6. Összegzés

Bár kézenfekvő lenne a kisebbségi nyelvek nyelvi tájképben való reprezentációját a nyelvi vitalitás tükörképének és egyenes következményének tekinteni, a hanti-manszijszki obi-ugor nyelvi tájkép nyelvi vitalitással történő összehasonlítása is szemlélteti, hogy a kétféle jelenléte jellemző tendenciák a lényegi hasonlóságok ellenére sem feltétlenül azonosak. A hanti és manysi nyelv hanti-manszijszki helyzetéről összefoglalólag elmondható, hogy úgy a városi nyelvhasználat, mint a hanti-manszijszki nyelvi tájkép esetében az obi-ugor nyelvek jelenléte növekszik ugyan, de még mindig roppant csekély. A hanti, manysi nyelven írt táblák, feliratok aránya még az orosz dominancia és a hanti-manszijszki obi-ugorok összlakosságához viszonyított arányának tükrében is alulreprezentált.

Az obi-ugor nyelvek a nyelvhasználati szokásokhoz hasonlóan a nyelvi tájkép esetében is hiányoznak a hivatalos, félhivatalos szférából, a gazdasági szférában is csak kis mértékben, leginkább elnevezések, tulajdonnevek formájában vannak jelen. Mivel a két legaktívabb nyelvhasználati színtér közül a családtól várható kevésbé, hogy kiemelkedő hatást gyakoroljon a nyelvi tájkép alakulására, logikusnak tűnik az oktatási színtérnek szentelni nagyobb figyelmet. Hanti-Manszijszkban nem működik olyan közoktatási intézmény, amely hanti, manysi tanórákat szerepeltet a képzésben, ilyen órákat, kurzusokat a városban működő Liling Szójum alternatív oktatási központban fogunk találni, így nem meglepő, hogy az obi-ugor nyelvek nyelvi tájképbeli szereplésének is az a központ biztosítja a legstabilabb színhelyét. A központban ál-

landó és ideiglenes obi-ugor nyelvű táblák és feliratok egyaránt megtalálhatók, és míg a szóbeli nyelvhasználatban itt is egyértelműen az orosz nyelv mindent elhomályosító jelenléte figyelhető meg, a nyelvi tájképben – részben a központ írásos tananyagokat nagyrészt mellőző oktatási módszereinek is köszönhetően – a hanti, manysi nyelvű feliratok számban felülmúlják az orosz nyelvűeket.

A nyelvhasználati színterek körében fokozatosan népszerűbbé válik az internet és a művészeti, szórakoztatási szféra. Az online nyelvi jelenlét sajátossága, hogy sokkal nagyobb bátorságra ad lehetőséget a nyelvhasználók számára, az interneten korlátozottabb nyelvi kompetenciával rendelkező felhasználók is gyakrabban tesznek obi-ugor nyelvű írásos közléseket, sőt, hoznak létre akár tematikus sorozatokat vagy csoportokat. A művészeti ágak közül a nyelvi tájképi vizsgálatok tükrében kiemelkednek a képzőművészetek, elsősorban a szobrászat és a graffiti. Amennyiben ezeket a vizuális elemeket is a nyelvi tájkép vizsgálati spektrumába soroljuk, feltétlenül fontos kiemelni, hogy míg a nyelvhasználatban szinte soha nem fordul elő, hogy nem obi-ugor származású vagy obi-ugor környezetben felnőtt, külső szereplő aktív résztvevője legyen a különböző nyelvhasználati színtereknek, addig a képzőművészeti terület legfontosabb alkotói, ötletgazdái és kezdeményezői szinte kivétel nélkül ilyen személyek.

A hanti-manszijszki obi-ugor nyelvi tájkép jelenségeinek, és főképp hiányosságainak mélyebb megértését a továbbiakban a városban élő hanti, manysi értelmiségiekkel, aktivistákkal, nyelvhasználókkal készített attitűdvizsgálatok segíthetik leginkább, így a további kutatások tervezett iránya a nyelvi tájképpel kapcsolatban a legközelebbi terepmunka során elkészítendő félig strukturált interjúk, illetve a kutató személyes jelenlétének hiányában is kitölthető kérdőívek felé mutat.

Irodalom

- Backhaus, Peter 2007: Linguistic landscapes. A comparative study of urban multilingualism in Tokyo. Multilingual Matters, Clevedon – Buffalo – Toronto.
- Hornsby, Michael – Vigers, Dick 2012: Minority semiotic landscapes: an ideological minefield? In: Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk (eds), Minority languages in the linguistic landscape. Palgrave studies in minority languages and communities. Palgrave Macmillan. 1–18.

- Horváth Csilla 2012: A nyelvi kontaktusok hatása a manysi revitalizációs törekvésekre. In: Váradi Tamás (szerk.), VI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. (Budapest, 2012. február 3.) Budapest. 62–68. <http://www.nytud.hu/alknyelvdok12/proceedings12/horvath2012.pdf>,
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 16 (1): 23–49.
- Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk – Gorter, Durk 2012: Studying minority languages in the linguistic landscape. In: Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk (eds), *Minority languages in the linguistic landscape. Palgrave studies in minority languages and communities*. Palgrave Macmillan. 1–15.
- Marten, Heiko F. 2012. “Latgalian is not a language”: Linguistic landscapes in Eastern Latvia and how they reflect centralist attitudes’, In: Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk (eds), *Minority languages in the linguistic landscape. Palgrave studies in minority languages and communities*. Palgrave Macmillan. 19–35.
- Maticsák Sándor 2014: Finnugorok végveszélyben. A 2010-es oroszországi népszámlálás eredményei. *Finnugor Világ* XIX/1: 13–22.
- Muth, Sebastian 2016: Street art as commercial discourse: commercialization and a new typology of signs in the cityscapes of Chisinau and Minsk. In: Blackwood, Robert – Lanza, Elizabeth – Hirut, Woldemariam (eds), *Negotiating and contesting identities in linguistic landscapes*. Bloomsbury. 19–36.
- Nagy Zoltán 2012: Hol keressük a hantikát? Avagy Szibéria néprajza és a városok. *Finnugor Szeminárium*, Pécs.
- Nagy Zoltán 2016: Szibéria néprajza és a város: akik kimaradtak az összefoglalókból. In: Szeverényi Sándor – Szécsényi Tibor (szerk.), *Érdekes nyelvészet*. Elérhető: <http://ling.bibl.u-szeged.hu/erdekes/05-NagyZ.pdf>
- Sipőcz Katalin 2005: www.perepis2002.ru. *Finnugor Világ* X/2: 23–27.
- Союз уральских народов Украины противостоит украинизации живущих в стране финно-угров.
<http://finugor.ru/news/nadezhda-efimishch-soyuz-uralskih-narodov-ukrainy-protivostoit-ukrainizacii-zhivushchih-v>

A 2010-es oroszországi népszámlálás adatai:

Городское и сельское население по субъектам Российской Федерации
(http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab1.xls)

Население Российской Федерации по владению языками.

http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab6.xls

Национальный состав населения Российской Федерации.

http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab5.xls

Население по национальности и владению русским языком по городским округам и муниципальным районам Ханты-Мансийского автономного округа – Югра.

http://khmstat.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/khmstat/resources/a29180004f66ac249bbabf9b972d8349/4.pub-04-04_%D0%A2%D0%B5%D1%80%D1%80%3D71800+-3.pdf

Az ukrajnai népszámlálás adatai:

Розподіл намелення за національністю та рідною мовою.

http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_population1/select_5/?button=cens_db&box=5.1W&k_t=00&p=0&rz=1_1&rz_b=2_1%20%20%20%20&n_page=1

*

Contemporary linguistic landscape of Khanty-Mansiysk city

Present paper aims to give an overview of the contemporary linguistic landscape of Khanty-Mansiysk city in Western Siberia. Special attention is paid to the representation of the Ob-Ugric languages in the linguistic landscape, its situation is also contrasted with the linguistic vitality taking the urban Khanty and Mansi language use into consideration. The report on the different domains of linguistic landscape covers street names, official and commercial signs and proper names, indoor and outdoor signs and titles in institutions with Ob-Ugric profile as well as the digital domains, and the non-textual elements of linguistic landscape referring to the Ob-Ugric ethnic groups and cultures.

CSILLA HORVÁTH

LIKKUVA LUKIJA vai LIKKUVA TEKSTI? Liikemetaforat tekstin ja lukijan suhdetta jäsentämässä

Tuomas HUUMO

Turun yliopisto
thuumo@utu.fi

1. Johdanto

Nykyaikaisten asiatekstien luonteeseen kuuluu, että niihin sisällytetään lukijaa ohjailevaa tekstiä, jonka tehtävänä on pitää lukija informoituna tekstin sisällöstä, asioiden käsittelyn jakautumisesta eri tekstinosien välillä sekä tekstin kokonaisrakenteesta (ks. esim. Luukka 1992). Tekstin alussa tyypillisesti kerrotaan, mitä asioita ja missä järjestyksessä tekstin eri kohdissa tullaan käsittelemään. Tekstin edetessä pitemmälle lukijaa voidaan muistuttaa siitä, mitä asioita on käsitelty jo luetuissa osioissa, miten kulloinkin puheena oleva liittyy aiemmin sanottuun ja mitä vielä lukematta olevat tekstinosat tulevat siihen lisäämään. Tällaista lukijaa ohjaavaa ja opastavaa tekstiä kutsutaan metatekstiksi, ja sen käyttöä suositellaan nykyään esimerkiksi akateemisissa tutkimusjulkaisuissa ja opinnäytetöissä. Metatekstin tapaista lukijan ohjailua esiintyy myös sellaisissa teksteissä, joiden funktiona on esitellä muita tekstejä ja jotka tässä mielessä toimivat niiden metateksteinä. Tällaisia ovat esimerkiksi referaatit, kirjaesittelyt ja -arvostelut.

Metatekstissä ja muita tekstejä esittelevissä teksteissä esiintyy erilaisia kieliopillisin keinoin koodattavia metaforia, joiden avulla tekstiä jäsenetään ja sen etenemistä havainnollistetaan. Esimerkiksi tämän kirjoituksen avauskappaleessa on käytetty ilmauksia, jotka esittävät tekstin lukemisen kuvaanollisesti liikkeenä (metatekstin spatiaalisia metaforia käsittelee mm. Nöth 1996): teksti *etenee* tai lukijaa *kuljetetaan* tekstin *läpi* niin, että kulloinkin *mennään* luettavana olevassa tekstinkohdassa, ja jokin toinen tekstinkohta *tulee seuraavaksi*. Tämänäyppiset ilmaukset ovat ns. liikemetaforia. Niissä tietynlainen toiminta, tässä tapauksessa tekstin lukeminen, esitetään ikään kuin se olisi liikettä, ja sen kuvaamiseen käytetään ilmauksia, jotka perus-

merkityksessään kuvaavat lokomotionaalista liikettä eli siirtymistä paikasta toiseen. Metaforista liikettä voivat ilmaista sekä liikeverbien tapaiset leksi-kaaliset ainekset (*mennä, tulla, seurata*) että adpositioiden ja adverbien tapaiset kieliopilliset elementit (*läpi*). Tekstin liikemetaforissa liikkujana voidaan esittää joko lukija, joka vaeltaa tekstissä alusta loppua kohti, tai teksti itse, joka kulkee lukijan ohi. Jälkimmäisentyyppisessä metaforassa tekstinkohdat voivat esimerkiksi *tulla* lukijan kohdalle, lähempänä tekstin alkua olevat tekstinosat ovat *edellä* ja muut, niitä *jäljempänä* olevat, *seuraavat* niitä.

Tällaiset metatekstien ja lukukokemusta kuvailevien tekstien liikemetaforat muistuttavat paljon ajan liikemetaforia, joita kognitiivisen kielitieteen piirissä on viime aikoina tutkittu aktiivisesti (ks. esim. Lakoff – Johnson 1980; 1999; Evans 2003; 2013; Tenbrink 2007; 2011; Moore 2014). Ajan liikemetaforissa ajan kulumisen esitetään liikkeen kaltaisena ilmiönä. Yhdentyyppisissä liikemetaforissa liikkujana on ajankulun kokeva ihminen, jota kutsutaan kirjallisuudessa yleensä Egoksi. Näissä niin kutsutuissa LIKKUVAN EGON metaforissa Ego vaeltaa menneisyydestä kohti tulevaisuutta. Esimerkkejä ovat *Lähestymme vuodenvaihdetta, Olemme astumassa uudelle aikakaudelle, Kohta saavutaan jo kevääseen ja Jätimme vaikeat ajat taaksemme*. Hieman toisenlaisissa liikemetaforissa Ego esitetään paikallaan pysyvänä ja ajalliset tarkoitteet liikkuvina. Ne lähestyvät Egoa tulevaisuudesta, sivuuttavat hänet ja loittonevat sitten yhä kauemmas menneisyyteen. Esimerkkejä tästä LIKKUVAN AJAN metaforasta ovat *Joulu on tulossa, Päivät kiitävät ohi ja Menneisyyden kauhut etäännyvät takanamme*. Yhteistä LIKKUVAN EGON ja LIKKUVAN AJAN metaforille on se, että niissä tulevaisuus sijaitsee yleensä Egon edessä ja menneisyys takana, vaikka onkin hyvä huomata, että kaikki metaforia toteuttavat ilmaukset eivät eksplisiittisesti ilmaise Egon orientaatiota. Selkeimmin orientaatio käy ilmi silloin, kun metaforista merkitystä synnytetään käyttämällä adpositiorakenteita, jotka ilmaisevat sijaintia ns. frontaaliakselilla (edessä – takana; frontaaliakselin käsitteestä suomen kielen kannalta ks. Ojutkangas 2005). Toinen yhteinen piirre LIKKUVAN EGON ja LIKKUVAN AJAN metaforille on se, että kummassakin liike paikallaan olevaa osallistujaa kohti edustaa Egon nykyhetken ja tulevaisuudessa sijaitsevan tapahtuman välisen metaforisen etäisyyden supistumista. Vastaavasti liike paikallaan olevasta osallistujasta poispäin edustaa Egon nykyhetken ja menneisyyden tapahtumien välisen metaforisen etäisyyden kasvamista.

On helppo huomata yhtäläisyyksiä ajan ja metatekstin liikemetaforien välillä, sillä lukijan ja tekstin suhde on monella tapaa samanlainen kuin Egon ja ajan suhde. Sekä LIKKUVAN EGON että LIKKUVAN AJAN metaforilla onkin vastineensa tekstimetaforissa: voidaan puhua LIKKUVASTA LUKIJASTA, joka

tekstiä lukiessaan vaeltaa sen alusta kohti loppua, ja LIKKUVASTA TEKSTISTÄ, joka LIKKUVAN AJAN tavoin kulkee lukijan ohi. Toisiaan vastaavia ajan ja tekstin metaforia voidaan usein myös ilmaista samoilla kielenaineiksilla (*edessä, tulla, seurata, edessä, takana, ohi*).

Tämän kirjoituksen tavoitteena on verrata ajan ja tekstin metaforia toisiinsa ja selvittää niiden yhtäläisyyksiä ja eroja. Mikä ajan kokemuksessa ja toisaalta tekstinlukutilanteessa on *edessä* ja mikä *takana*, ja millaisiin käsitteistyksiin ilmaistut suhteet perustuvat? Käytävätkö metaforat samoja ilmauksia, vai onko niiden välillä eroja? Jaksossa 2 esittelen keskeiset kognitiivisen metaforateorian pohjalta erotetut ajan metaforat ja niiden kieliopilliset ilmaisukeinot suomen kielessä. Jaksossa 3 esittelen samoihin periaatteisiin nojautuvan tekstimetaforien tyypittelyn. Pyrin osoittamaan, että keskeisillä ajan liikemetafortyypeillä on vastineensa tekstin metaforissa. Toisaalta totean myös, että ajan ja tekstin metafortyyppejä ilmaisevat kieliopilliset rakenteet, etenkin ns. grammirakenteet (adpositio- ja adverbirakenteet; *grammi*-termistä ks. Svorou 1994), eivät ole täsmälleen samoja. Jakso 4 kokoaa yhteen tarkastelun tulokset.

2. Ajan liikemetaforat ja niiden ilmaiseminen suomen grammirakenteilla

Tässä jaksossa esittelen keskeiset ajan liikemetaforat Kevin Mooren (2014) tyypittelyn mukaisesti. Esittelen myös pääpiirteittäin, millaisilla suomen kielen grammirakenteilla mitään metaforaa voidaan ilmaista. Grammit (termi on peräisin Svoroulta 1994) ovat kieliopilliselta funktioltaan vaihtelevia sanoja, joista monet voivat suomessa esiintyä ainakin adposition, adverbien tai verbipartikkelin tehtävissä. Päähuomion kohteena tässä kirjoituksessa ovat ns. projektiiviset grammirakenteet, jotka ilmaisevat muuttujan (suhteutettavan) ja kiintopisteen (suhteutuskohdan) sijaintisuhdetta ns. perusakseleilla (suomenkielinen termi Ojutkankaalta 2005). Perusakseleita ovat *edessä – takana, oikealla – vasemmalla ja yllä – alla*. Yhdessä akselit muodostavat kolmiulotteisen koordinaatiston, jossa suhteutettavana on muuttuja (se osallistuja, jonka sijaintia ilmaistaan) ja suhteutuskohtana kiintopiste, joka samalla toimii koordinaatiston keskipisteenä. Rakenteen kannalta kiintopistettä koodataan adposition täydennyksellä; muuttujan koodaus taas vaihtelee tilanteittain, ja sen voi vaihtelevasti ilmaista esimerkiksi subjekti tai objekti, tai se voi olla koko lauseytimen kuvaama tilanne (esimerkiksi *Pallo* ^[MUUTTUA] *on pöydän* ^[KIINTOPISTE] *edessä – takana – päällä – alla – oikealla puolella – vasemmalla puolella*).

Aika esitetään liikemetaforissa yleensä lineaarisena ja siten yksiulotteisena. Useimmissa tutkituissa kielissä (yhteenvedon tähänastisesta tutkimuksesta esittää Moore 2016) aika-akselina toimii ns. frontaalinen eli etu–takaa-akseli. Niinpä liikemetaforissa yleensä hallitsevat sellaiset grammit, jotka ilmaisevat sijaintia frontaaliakselilla. Esimerkiksi LIKKUVAN EGON metaforissa grammin kiintopisteenä voi olla (tavallisesti ilmipanematon) Ego, kuten esimerkissä *Tulevaisuus on edessä ja menneisyys takana*. Ego voi kuitenkin joskus olla grammin kiintopisteenä myös LIKKUVAN AJAN metaforissa: *Koh-ta tulee eteen uusia ongelmia*. Tyypillisempi kiintopiste LIKKUVAN AJAN metaforissa lienee kuitenkin ajankohta: *Joulun edellä on paljon kiireitä*. Lisäksi suomessa hyödynnetään ajanilmauksissa toisinaan myös vertikaalisen akselin grammeja (*Ollaan kiireisiä joulun alla, Otetaan torkut aterian päälle*), joita en kuitenkaan tässä käsittele enempää.

Lineaarisuuden ja frontaaliakselin hallitsevuuden lisäksi tärkeä piirre ajan liikemetaforissa on se, että ne perustuvat nimenomaan liiketilanteiden, eivät staattisten sijaintitilanteiden, ilmaisemiseen. Ajan liikemetaforilla kuvataan toisin sanoen tilanteita, joissa muuttuja, kiintopiste tai molemmat liikkuvat. Siksi on syytä kiinnittää erityistä huomiota liikkeen ja staattisuuden opposition ilmaisukeinoihin suomen grammijärjestelmässä. Liikettä ilmaisevia frontaaliakselin grammeja ovat esimerkiksi liikkeen suuntaa kuvaavat *eteen-päin* ja *taaksepäin*, mutta liiketilanteiden ilmaisuun liittyvät myös esimerkiksi molempien osallistujien samansuuntaista liikettä koodaavat *edellä* (sekä *ete-vartalon* suuntasijamuodot *edelle* ja *edeltä*), *perässä* ja *jäljessä*, joiden vastaparina ovat yhden tai molempien osallistujien staattisuutta koodaavat *edessä* ja *takana* (näistä mm. Keresztes 1964; Nikanne 2003; Huumo 2013, 2015; Teeri-Niknammoghadam 2016). Lisäksi esittelen lyhyesti kirjallisuudessa käytyä keskustelua siitä, millaisen viittauskehysten (Svorou 1994; Levinson 2003; suomesta Ojutkangas 2005) perusteella metaforisen liiketilanteen osallistujille määräytyy etu- ja takapuoli (yksityiskohtainen yhteenvedo kansainvälisestä keskustelusta on Bender – Beller 2014).

2.1. LIKKUVA EGO

LIKKUVAN EGON metaforassa ajan kulun kokeva ihminen, Ego, kulkee menneisyydestä kohti tulevaisuutta. Tulevaisuuden tapahtumat ovat Egon edessä (*Kuljemme kohti edessä odottavaa talouskriisiä*), menneisyyden tapahtumat hänen takanaan (*Jätimme talouskriisin jo taakse*) ja nykyhetken tapahtumat hänen kohdallaan (*Olemme saapuneet pimeimpään talveen*). Egon 'etupuolen' suuntautuminen kohti tulevaisuutta on LIKKUVAN EGON

metaforaa hyödyntävissä kielissä yleistä (ks. Moore 2016 ja hänen esittämänsä katsaus). Metaforassa aikaväylällä kulkeva Ego voidaan tällöin ajatella inhimilliseksi olennoiksi, jolla on luontainen etupuoli (kasvupuoli), ja tämä kasvupuoli on suuntautunut kohti tulevaisuutta. Tällöin LIKKUVAN EGON metaforassa esiintyvä etu–taka-orientaatio olisi seurausta ns. luontaisen viittauskehyksen (Levinson 2003; suomen kannalta ks. Ojutkangas 2005) käytöstä. Luontaisessa viittauskehysessä kiintopisteellä ymmärretään olevan oma, ympäristön tekijöistä riippumaton etu- ja takaosa, jotka juontuvat sen asymmetrisuudesta (esimerkiksi *Pulpetti on oppilaan edessä* ’kasvupuolella’; *Keinu on talon edessä* ’paraatipuolella, jolla talon pääovi on’). Toisaalta liikkuva Ego voidaan ymmärtää mm. Tenbrinkin (2011) ehdottamaan tapaan abstraktimmin, eräänlaiseksi temporaaliseksi pisteeksi tai ’nykyhetkeksi’, joka liikkuu aikaväylällä kohti tulevaisuutta. Tällaisella aikapisteellä ei ole luontaista etu- ja takapuolta, vaan frontaaliakselin (etu–taka) asymmetrian voidaan ajatella seuraavan puhtaasti liikesuunnasta ns. liikeviittauskehyksen (ks. Svorou 1994) avulla. Liikeviittauskehysessä liikkujan etupuoleksi ymmärretään se puoli, jonka suuntaan se liikkuu. Niinpä voidaan sanoa esimerkiksi *Nurmi-kolla kierivän jalkapallon edessä on pensas* tarkoittaen, että pensas sijaitsee pallon liikeradan mukaisesti asetetulla frontaaliakselilla. Pallolla itsellään ei ole liikesuunnasta riippumatonta luontaista ’etupuolta’, joka voisi akselin asettaa. Liikkeen määräämä ’etupuoli’ voi olla jopa vastakkainen kiintopisteen luontaiselle etupuolelle, kuten lauseessa *Hevonen peruutti työntäen kärryä edellään* ’kulkusuuntaan nähden etupuolella’ (Huumo 2013).

Suomen frontaaliakselia kielentävistä adpositioista esimerkiksi *edessä* ja *takana* (ja niitä vastaavat suuntasijamuodot) ovat tyypillisiä LIKKUVAN EGON metaforissa. Spatiaalisessa käytössään *edessä* ja *takana* sopivat kuvaamaan tilanteita, joissa muuttuja ja kiintopiste ovat joko molemmat paikallaan, kuten lauseessa *Jakkara on takan edessä*, tai vain jompikumpi niistä liikkuu: *Auto hidasti suojatien edessä* (muuttujana liikkuva auto, kiintopisteenä paikallaan pysyvä suojatie) vs. *Hidastavan auton edessä oli suojatie* (muuttujana paikallaan pysyvä suojatie, kiintopisteenä liikkuva auto). LIKKUVAN EGON metafora vertautuukin juuri sellaisiin liiketilanteisiin, joissa vain jompikumpi osallistujista (Ego) liikkuu, kun taas toinen (ajallinen entiteetti) pysyy paikallaan, esimerkiksi *Lähestymme edessä hämöttävää kriisiä*. Esimerkissä *edessä*-grammin ilmaiseman suhteen kiintopisteenä on Ego, joka liikkuu, ja muuttujana paikallaan pysyvä kriisi, joka ”odottaa” Egoa tämän ’etupuolella’ sijaitsevassa tulevaisuudessa. Jos suhde halutaan koodata niin päin, että ajallinen entiteetti toimii grammin kiintopisteenä ja liikkuva Ego muuttujana, voidaan joskus käyttää illatiivimuotoa *eteen*: *Olemme saa-*

puneet uuden kriisin eteen. Suomen *ete*-grammin muutossijoilla (*eteen*, *edestä*) koodataankin juuri paikkaansa vaihtavan muuttujan sijainninmuutosta suhteessa kiintopisteeseen (joka itse saattaa liikkua tai pysyä paikallaan).

LIKKUVAN EGON metaforiin sopivat myös sellaiset *ete*-vartalosta johdetut suunnan adverbit kuin *eteenpäin* ja *edessäpäin* (joista jälkimmäinen olosijaisena ei sinänsä ilmaise liikettä) sekä komparatiivimuotoinen *edempänä*, esimerkiksi *On kuljettava eteenpäin kohti tulevaisuutta, Kuntavaalit ovat edessäpäin, ja niitäkin edempänä ovat presidentinvaalit*. Jälkimmäisessä esimerkissä mikään kielenaines ei suoranaisesti ilmaise Egon liikettä, mutta frontaaliset grammit *edessäpäin* ja *edempänä* ilmentävät siinäkin selvästi Egon 'etu-puolen' tulevaisuuteen päin suuntautunutta orientaatiota.

LIKKUVAN EGON metaforan lähdealueena on spatiaalinen, eteenpäin suuntautuva liike, jossa liikkuja kulkee väylällä. Liikkeellä on samalla luonnollisesti ajallinen kesto. Moore (2014) korostaakin, että LIKKUVAN EGON metaforan lähdealueena toimiva liiketilanne ei ole puhtaasti spatiaalinen vaan jo itsessään spatiotemporaalinen ilmiö: siinä on kyse liikkujan sijainnin muuttumisesta ajan myötä. Liikkujan sijainti suhteutuu tällöin liikkeen lähtöpaikkaan ja määränpäähen paitsi spatiaalisesti myös ajallisesti: lähtöpaikka on (eteenpäin kulkevan) liikkujan takana ja määränpää hänen edessään, ja samalla liikkuja on poistunut lähtöpaikasta ajallisesti aiemmin kuin saapuu perille määränpäähen. Kulkiessaan liikkuja loittonee vähitellen lähtöpaikasta ja lähestyy määränpäättä paitsi spatiaalisesti (jäljellä olevana etäisyytenä mitattuna) myös ajallisesti (jäljellä olevana kestonä mitattuna). Mitä pitemmän matkan liikkuja on jo kulkenut, sitä enemmän aikaa on kulunut lähtöpaikasta poistumisesta. Vastaavasti määränpäähen jäljellä olevan matkan huvetessa myös sinne saapumiseen vielä kuluva aika vähenee. Näin spatiaalinen liiketilanne antaa varsin suoran motivaation ajan liikemetaforalle, jossa tulevaisuuden tapahtumat sijaitsevat (spatiaalisen määränpään tavoin) Egon edessä ja menneisyyden tapahtumat (lähtöpaikan tavoin) hänen takanaan.

2.2. EGOKESKINEN LIKKUVA AIKA

LIKKUVAN AJAN metaforat voidaan jakaa kahteen alatyypin sen mukaan, onko niissä mukana aikaa kokevan Egon näkökulma vai ei. Sellaista LIKKUVAN AJAN metaforaa, jossa on mukana Egon näkökulma, Moore (2014) kutsuu täsmällisemmin EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN (EGO-CENTERED MOVING TIME) metaforaksi. Yhdessä LIKKUVAN EGON metaforan kanssa EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN metafora toteuttaa ns. egokeskistä viittauskehystä. Tämä tarkoittaa, että ilmaistut sijaintisuhteet kytkeytyvät aina Egon

positioon. On myös sellaisia LIKKUVAN AJAN metaforia, joissa ei ole mukana Egon positiota ja jotka eivät näin ollen toteuta egokeskistä viittauskehystä. Tällaisia ns. JONOMETAFORIA käsittelen jaksossa 2.3.

EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN metaforassa Ego on paikallaan ja aika liikkuu: tulevaisuuden tapahtumat lähestyvät Egoa (*Joulu on tulossa*), nykyhetken tapahtumat ovat hänen kohdallaan (*Päivät vilisevät ohi*) ja menneisyyden tapahtumat etääntyvät yhä kauemmas hänen taakseen (*Sodan kauhut loittonevat kaukana takanapäin*). Myös EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN metaforalla on spatiaalinen vertailukohta. Tämä voi olla esimerkiksi tilanne, jossa henkilö seisoo tien varressa postilaatikon luona odottamassa postiautoa ja katsoo siihen suuntaan, josta odottaa auton tulevan. Lähestyessään postiauto liikkuu kohti henkilöä tämän luontaiselta etupuolelta (koska henkilö katsoo auton tulosuuntaan). Mitä lähempänä auto on, sitä vähemmän aikaa on jäljellä sen saapumiseen. Lopulta auto saapuu postilaatikon ja sen luona odottavan henkilön kohdalle, ja tällöin aikaa saapumiseen ei ole jäljellä enää lainkaan. Pysähdyttyään (ja postin perille toimitettuaan) auto jatkaa matkaansa ja loittonee vähitellen.

Samaan tapaan EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN metaforassa tulevaisuudesta lähestyvä ajallinen entiteetti, esimerkiksi tuleva joulu, liikkuu kohti Egoa, joka odottaa sitä paikallaan pysyen. Joulun lähestyessä aika, joka vielä on jäljellä sen saapumiseen, vähenee, kunnes joulu viimein koittaa eli saavuttaa Egon sijaintipaikan, muuttuu sitten osaksi menneisyyttä ja loittonee yhä kauemmas Egon taakse.

Tällaiseen vertaukseen voi kuitenkin huomauttaa, että EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN metaforan samankaltaisuus lähestyvän ajoneuvon tai muun vastaavan liiketilanteen kanssa ei ole yhtä aukoton kuin LIKKUVAN EGON metaforan samankaltaisuus paikasta toiseen kulkevan vaeltajan liiketilanteen kanssa. LIKKUVAN EGON lähdealueena toimivassa spatiaalisessa liiketilanteessa nimittäin liikkuja (Ego) yksin on liikkeessä ja koko ympäröivä maailma (ainakin lähtöpaikka, kulkuväylä ja määränpää) pysyvät paikallaan. Vastaavasti LIKKUVAN EGON metaforassa vain Ego itse liikkuu mutta aikaväylä ja sillä sijaitsevat ajalliset tarkoitteet pysyvät kaikki paikallaan. Lähestyvän postiauton esimerkki kuitenkin eroaa EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN metaforasta juuri siinä, että tilanteessa liikkujana on pelkkä postiauto, kun taas muu maailma (maantie, postilaatikon sijaintipaikka jne.) pysyy paikallaan yhdessä autoa odottavan henkilön kanssa. Postiauto siis liikkuu paitsi suhteessa odottajaan myös suhteessa maantiehen ja muuhun ympäristöön. Näin ei ole EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN metaforassa, jossa liikkuu kaikki muu paitsi Ego. Kun vaikkapa joulu *lähestyy* Egoa, myös kaikki muut ajalliset entiteetit ”liik-

kuvat” suhteessa Egoon – esimerkiksi joulua edeltävät adventtipyhät tai sitä seuraava uusivuosi eivät voi pysytellä paikallaan joulun liikkua, vaan niiden on myös väijäämättä muutettava sijaintiaan suhteessa Egoon. Muussa tapauksessa näiden ajallisten entiteettien keskinäinen sijaintisuhteet ja järjestys muuttuisivat. Tämä taas ei ole mahdollista silloin, kun kyseessä ovat ns. absoluuttisen ajan entiteetit, esimerkiksi kalenterijärjestelmän ajankohdat.

Ei toisin sanoen ole mitään paikallaan pysyvää, maantien kaltaista ”aika-väylää”, jota pitkin joulu liikkuisi kohti Egoa. EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforassa tilanne on pikemminkin sellainen, että koko muu (aika)universumi liikkuu suhteessa yhteen paikallaan pysyvään pisteeseen (Egoon ja tämän nykyhetkeen). Tällöin ajallisten entiteettien keskinäiset sijaintisuhteet eivät muutu. Metaforan spatiaaliseksi vertailukohdaksi voikin ajatella esimerkiksi avaruusluotaimen ja asteroidiparven kohtaamista avaruuden tyhjiydessä, jossa ei ole paikallaan pysyvää ulkopuolista kiinnekohtaa. Tällöin voidaan ajatella joko että luotain liikkuu suhteessa paikallaan pysyvään asteroidiparveen (LIIKKUVAN EGON tavoin) tai että asteroidiparvi liikkuu suhteessa paikallaan pysyvään luotaimeen (EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN TAVOIN), tai että molemmat liikkuvat. Ulkoisen kiinnekohdan puuttuessa ero ei ole merkityksellinen: liike on vain kahden osallistujan välistä sijainnin muutosta.

Myös maanläheisempiä liiketilanteita voidaan kielellisesti ilmaista ikään kuin koko ympäröivä universumi liikkuisi suhteessa paikallaan pysyvään pistemäiseen olioon. Tällaisia ilmauksia ovat ns. kehysliikeilmaukset, jotka kuuluvat fiktiivisen liikkeen kategoriaan (ks. Talmy 2000: luku 2). Fiktiivisessä liikkeessä on yleisesti ottaen kysymys siitä, että paikallaan pysyvän tarkoitteen sijaintia ilmaistaan ikään kuin se liikkuisi. Tyypillinen esimerkki on pitkänomaisen tarkoitteen sijaintia kuvaava *Ykköstie menee Turusta Helsinkiin*. Kehysliikeilmaukset ovat fiktiivisen liikkeen alatyyppejä, joiden kuvaamassa kielenulkoisessa tilanteessa pistemäinen osallistuja liikkuu suhteessa ympäristöönsä mutta kielellisesti ympäristön esitetäänkin liikkuvan suhteessa pistemäiseen osallistajaan, joka pysyy (fiktiivisesti) paikallaan. Esimerkkejä ovat jälkimmäiset osalauseet virkkeissä *Juna ajoi niin kovaa, että puut ja puhelinpylväät vain vilisivät ohi* ja *Kuljettaja yritti jarruttaa, kun massiivinen tiilimuuri syöksyi kohti*. Näissä liikkujaksi esitetään todellisuudessa paikallaan pysyvät tarkoitteet (puut ja puhelinpylväät sekä tiilimuuri). Ero postiautoesimerkkiin on siis se, että kehysliikeilmauksissa liikkuvaksi käsitteistetään koko pistemäistä tarkoitetta ympäröivä maailma.

Ajan liikemetaforia käsittelevässä kirjallisuudessa on toistuvasti esitetty vertaus, jossa aidon liikkeen ja kehysliikkeen vastakohtaisuus (*Auto syöksyi kohti tiilimuuria* vs. *Tiilimuuri syöksyi kohti autoa*) on rinnastettu LIIKKUVAN

EGON ja EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN vastakohtaisuuteen (*Lähestymme joulua* vs. *Joulu lähestyy*; ks. McGlone ja Harding 1998; Moore 2014: 52). LIIKKUVAN EGON metaforassahan liikkuja on tyypillisen spatiaalisen liiketilanteen tavoin pienikokoinen ja pistemäinen, ja se liikkuu suhteessa ympäristöön, joka pysyy paikallaan. EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforassa taas pelkkä pistemäinen Ego pysyy paikallaan, kun koko ympäristö (aikajana ja sillä sijaitsevat ajankohdat) liikkuu suhteessa häneen. Metaforatyypin suhde vaikuttaa toisin sanoen hyvin samankaltaiselta kuin aidon liikkeen ja kehysliikkeen suhde. Mooren (2014: 52–53) mukaan analogiaa tukee myös se, että LIIKKUVAN EGON metaforassa vaihtuva ’nykyhetki’ rinnastuu pistemäisen liikkujan (Egon) vaihtuvaan sijaintipaikkaan. EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforassa taas vaihtuva ’nykyhetki’ rinnastuu pistemäisen tarkoitteen vaihtumattomaan sijaintipaikkaan, mikä ei ole yhtä luontevaa. EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforaan liittyy lisäksi Mooren (2014: 35–36) toteama paradoksi, joka koskee liikkeen etenemistä myöhemmästä kohti aiempaa (kuten metaforassa näyttää tapahtuvan). Tällöin Egoa tulevaisuudesta lähestyvä liikkuja, vaikkapa saapuva joulu, sijaitsee ensin kauempana tulevaisuudessa ja siirtyy sieltä vähitellen kohti Egon nykyhetkeä – se siis ikään kuin aloittaa matkansa myöhemmin (kauempana tulevaisuudessa) kuin saapuu perille (nykyhetkeen). Moore päätyykin kannattamaan analogiaa, jossa EGOKESKINEN LIIKKUVA AIKA rinnastuu fiktiiviseen kehysliikkeeseen. Kummassakin vain pistemäinen Ego pysyy paikallaan, kun taas koko muu maailma liikkuu suhteessa häneen.

EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforaa ilmaisevat suomen adpositioista mm. inessiivimuoto *edessä* silloin, kun kiintopisteenä on ajankohta (*Olemme avuttomia lähestyvien kriisien edessä*), suuntasijamuodot *eteen* ja *edestä* taas silloin, kun kiintopisteenä on Ego (*Eteen voi tulla vaikeita tilanteita; Koskaan ei tiedä mitä edestä tulee*). Egon menneisyyteen sijoittuvat tapahtumat taas etäännyvät hänen *takanaan* (*Lapsuuden synkät muistot loittonevat takanamme*). Sitä vastoin melko vakiintunut *jäää taakse* -ilmaus voidaan ymmärtää pikemminkin LIIKKUVAN EGON metaforaksi huolimatta siitä, että siinä esiintyy suuntasijamuoto *taakse*. *Jäää*-verbihän ilmaisee usein tilannetta, jossa subjektin tarkoite on poistumatta paikastaan vaikka muut tilanteessa olevat tarkoitteet sieltä poistuvatkin (*Vanhemmat lähtivät ulos ja lapset jäivät kotiin; jäää*-verbin semantiikasta ks. Huumo 2005). Niinpä ilmauksessa *Joulu jää taakse* voi ajatella olevan kyse Egon implikoidusta liikkeestä, johon suhteutetaan ajankohdan (’joulu’) paikallaan pysyminen.

2.3. Ajan JONOMETAFORA

Toinen LIIKKUVAN AJAN metaforan tyyppi on ns. JONOMETAFORA, jolle Moore (2014) antaa mutkikkaan nimityksen SEQUENCE IS RELATIVE POSITION ON A PATH. Siinä aikaentiteettien keskinäinen ajallinen järjestys esitetään metaforisesti sijaintijärjestyksenä yksiulotteisella väylällä niin, että ajallisesti aikaisempi on myöhemmän etupuolella. Esimerkkejä ovat lauseet *Maanantaita seuraa tiistai* ja *Joulun edellä ovat adventtipyhät*. Jälkimmäisessä liikkeen merkitys syntyy *edellä*-adpositiosta, joka spatiaalisessa käytössään kuvaa kahden liikkujan samansuuntaista liikettä (esimerkiksi *Ambulanssin edellä ajaa poliisiauto*; Keresztes 1964; Nikanne 2003; Huumo 2013; 2015).

Samoin kuin EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforassa myös JONOMETAFORASSA liikkujina ovat ajankohdat ja samalla koko aikajana. Siitä kuitenkin puuttuu Egon näkökulmapositio: kuvatussa tilanteessa ajankohtien metaforista liikettä ei suhteuteta Egon sijaintikohtaan, vaan puhutaan ajankohtien keskinäisestä järjestyksestä ikään kuin ne muodostaisivat jonon tai liikkuisivat junan tapaisena jonomuodostelmana myöhemmästä kohti aiempaa. JONOMETAFORASSA liikkuvien ajankohtien 'etu' -suunta on siis 'aikaisempaan' päin, toisin kuin LIIKKUVAN EGON metaforassa, jossa Egon 'etu-' suunnassa on tulevaisuus eli nykyhetkeä myöhempi aika. EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforassa taas ovat mukana molemmat suunnat: Egon 'etu'-suunta on siinäkin kohti tulevaisuutta, josta ajankohdat häntä lähestyvät (esimerkiksi *Eteen tulee koko ajan uusia ongelmia*), kun taas ajankohtien oma 'etu' -suunta määräytyy niiden liikesuunnan perusteella ja on JONOMETAFORAN tapaan suuntautunut kohti aiempaa aikaa (*Lähestyvän kriisin edessä ihminen tuntee itsensä vähäiseksi*).

Koska JONOMETAFORASSA periaatteessa kaikki liikkuu, liikkeeltä puuttuu sellainen paikallaan pysyvä suhteutuskohta, jollaisena EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforassa toimii Egon positio. Niinpä voikin kysyä, mihin JONOMETAFORAN liike suhteutuu ja onko siinä kyse liikkeestä ollenkaan. Koska metaforisella liikkeellä ei JONOMETAFORASSA ole paikallaan pysyvää kiinnekohtaa, sen liikeperustaisuus on tutkimuskirjallisuudessa joskus kyseenalaistettu. On ajateltu, että frontaaliakselin asettaa JONOMETAFORASSA "aikajono" itsessään, ei liikesuunta. Tällöin se, mikä on lähempänä "aikojen alkua" (siis temporaalisesti aikaisempi) *edeltää* sitä, mikä on kauempana "aikojen alusta". "Aikajono" muodostaisi tällöin sellaisen laajemman kokonaisuuden, johon ajalliset entiteetit sijoittuisivat, ja niiden sijainti jonossa määräisi, mikä on 'edessä' ja mikä 'takana', samaan tapaan kuin vaikkapa bussin etuosassa istuvan voi sanoa olevan *edessä* ja peräosassa istuvan *takana* bussin muodos-

tamassa tilassa riippumatta siitä, istutaanko bussissa esimerkiksi kasvot menosuuntaan vai tulosuuntaan päin (ja riippumatta siitäkin, onko bussi parhailaan liikkeellä vai ei). Ajan JONOMETAFORAN kannalta tällainen rinnastus ei kuitenkaan ole ongelmaton. Se ei toimi esimerkiksi silloin, kun puhe on kestoltaan lyhyempien ajanyksiköiden sijainnista kestoltaan pitempien (ja siten ”jonomaisten”) ajanyksiköiden sisällä. Vaikka voidaan sanoa esimerkiksi *Pekka on jonon edessä* ’etumaisena’, ei kuitenkaan sanota **Maanantai on viikon edessä* tai **Tammikuu on vuoden edessä*. Tällaisten ilmausten mahdottomuus puhuu sitä vastaan, että ajallisten entiteettien sijainti ”aikajonossa” ratkaisisi niiden järjestyksen frontaaliakselilla.

Edellä-tyyppisten, kaikkien osallistujien samansuuntaista liikettä koodaavien grammien käyttö JONOMETAFORISSA viittaakin siihen, että niiden käsitteellinen perusta on juuri samansuuntainen liike, ei jono sinänsä, huolimatta siitä että liikkeeltä näyttää puuttuvan paikallaan pysyvä suhteutuskohta. Esimerkiksi Dewell (2007) on esittänyt, että JONOMETAFORA perustuu aikasekvenssin ”skannaukseen” eli suuntaiseen tarkasteluun, joka aidon aikakokemuksemme tapaisesti etenee aiemmasta myöhempään ja ”kohtaa” siksi ensin ne ajalliset entiteetit, jotka ovat muita aikaisempia. Dewellin mukaan sentapaiset lauseet kuin *Maanantai on tiistain edellä* ja *Maanantaita seuraa tiistai* (Dewellin tutkimuksessa puhe on tällaisten englanninkielisistä vastineista) ovat periaatteeltaan samantyyppisiä kuin (*Aakkosissa*) *A on B:n edellä* tai *B seuraa A:ta*. Koska aakkoset käydään yleensä mielessä läpi A:sta alkaen, A ”kohdataan” ennen kuin B – se on siis tarkastelujärjestyksessä B:n *edellä*. Samaan tapaan ajallisten entiteettien järjestystä tarkastellaan kanonisesti aiemmasta myöhempään edeten.

JONOMETAFORAA ilmaisee suomessa erityisesti adpositio *edellä* (merkityksessä ’aikaisemmin kuin’) ja eräin ehdoin sen suuntasijaiset vastineet *edelle* ja *edeltä*. Viimeksi mainittuja voidaan käyttää silloin, kun kuvataan vaikkapa jonkin suunnitellun tapahtuman sijoittumista aikajanalle (*Tulipa vielä yksi kokous joulun edelle*) tai poistumista siltä (*Johtaja siirsi kokouksen joulun edeltä ensi vuoden puolelle*). ’Myöhemmyyttä’ ilmaisee JONOMETAFORAN keinoin verbi *seurata*. Adpositioista ’myöhemmyyttä’ ilmaisee ennen kaikkea illatiivimuotoinen *jälkeen*, joka on kuitenkin nykysuomessa niin vakiintunut temporaaliseen merkitykseen, ettei sitä ole syytä pitää metaforisena.

3. Ajan metaforien vastineet tekstimetäforissa

Tässä jaksossa tarkastelen metatekstien sekä muita tekstejä tai niiden lukukokemusta kuvailevien tekstien liikemetaforia jaksossa 2 esiteltyä ajan

metaforajärjestelmää vasten. Tekstin metaforille voidaan esittää periaatteessa hyvin samantapainen ryhmittely kuin edellä on esitetty ajan liikemetaforille. Tällöin Egoa vastaa lukija, jonka kulloistakin positiota metaforat kuvaavat suhteessa tekstin kokonaisuuteen. Erottelen myös toisistaan metatekstin ja luku-kokemuksen metaforien ilmaisukeinoja. Tarkastelen poimimiani esimerkkejä kustakin metaforatyypistä. Esimerkkejä olen poiminut etsimällä sanajonoja Google-hauilla kielitajuuni nojautuen; tämä on mahdollista, koska tekstimetaforat (kuten ajan metaforatkin) ovat varsin vakiintuneita ilmauksia, jotka sisältävät tiettyjä kielenaineiksia. Esimerkkien tarkastelu on puhtaasti kvalitatiivista, enkä näin ollen esitä esimerkiksi oletuksia eri metaforien yleisyydestä.

3.1. LIIKKUVA LUKIJA ja LIIKKUVA TARINA

LIKKUVAN EGON metaforalla on suora vastine tekstin liikemetaforajärjestelmässä. Kutsun tällaista metaforaa LIIKKUVAN LUKIJAN metaforaksi. Metaforassa lukija etenee tekstissä alusta kohti loppua ja teksti on siten metaforinen väylä. Kulloinkin luettavana oleva tekstinkohta on lukijan sijaintipaikka väylällä samaan tapaan kuin Egon nykyhetki on ajan liikemetaforissa Egon sijaintipaikka. Samalla jo luetut tekstinkohdat ovat lukijan takana ja vielä lukemattomat hänen edessään.

Samaan tapaan kuin Ego LIIKKUVAN EGON metaforassa, lukija voidaan ajatella ihmismäiseksi tarkoitteeksi, joka vaeltaa kohti tekstin loppua niin, että hänen kasvonsa ovat suuntautuneet sinnepäin. Tällöin se, että vielä lukematta oleva teksti on lukijan *edessä*, seuraisi luontaisesta viittauskehystä. Toisaalta lukijan sijaintikohta voidaan mieltää myös pistemäiseksi huomion fokukseksi, joka liikkuu tekstissä samaan tapaan kuin Egon nykyhetki LIIKKUVAN EGON metaforassa. Tällöin frontaalisen etu-taka-akselin asettumisen määrää puhtaasti liikesuunta ns. liikeviittauskehysten perusteella (Svorou 1994).

Esimerkit 1–6 edustavat LIIKKUVAN LUKIJAN metaforaa. Olen lihavoanut esimerkeistä liikkeen vaikutelman synnyttävät kielenaineikset. Kunkin esimerkin jäljessä on alaviitteessä lähdeviite, joka kertoo, miltä Internet-sivulta se on peräisin.

- 1) Kun lukija etenee unenomaisissa tiloissa, hän huomaa, miten selkeästi kirjailija tuo esiin muutamien maiden tavat ja nykyihmiselle tutuiksi tulleet kaavat.¹
- 2) Mitä pitemmälle lukija etenee, sen vaikeammin ymmärrettäviksi kanavoinnit muodostuvat.²

¹ http://www.ultra-lehti.com/kirjat/arv_henkisella.html

- 3) Jos luet kirjaa tietokoneella pääset siirtymään kirjassa eteenpäin napsauttamalla hiirtä sivun oikeassa tai vasemmassa laidassa.³
- 4) Apteekin jonossa tai tapaamisesta myöhästyvää tuttavaa odotellessa ehti lukea joskus pitkäänkin kirjaa eteenpäin ja pysyi itsekin hyvällä tuulella.⁴
- 5) Edessä on vielä monta vaaraa ennen kuin unohtumaton tarina saa päätöksensä.⁵
- 6) Nyt kun olen edennyt kirjasi sivulle 603 ja edessä on vielä osa 5, luulen pystyväni jo antamaan jonkinlaista, vähäistä palautetta[...]⁶

Esimerkeissä lukija *etenee* teoksessa (1, 2 ja 6) ja samalla sen sisällössä, tai lukee sitä *eteenpäin* (3, 4) jolloin vielä lukemattomat osat ovat hänen *edessään* (5, 6). Esimerkit osoittavat, että LIKKUVAN LUKIJAN metaforassa liike voi suhteutua paitsi itse tekstiin (kuten esimerkeissä 1–6) myös sen sisällölliseen puoleen, esimerkiksi romaanin tarinaan ja tapahtumiin (esimerkki 5). Tällöin ollaan jo hyvin lähellä ajan metaforia, sillä romaanilla on oma sisäinen aikarakenteensa, johon lukuhetki suhteutuu. Kieliopillisesti lukijaa voi ilmaista lauseen subjekti, joka voi olla ilmipantu (1–3 ja 6) tai geneerinen nolla (4). Toisinaan lukija koodataan vain adverbina käytetyn grammin implisiitiseksi kiintopisteeksi (5). Lukija voi olla myös objektilla koodattu patientti, jonka liikkeen aiheuttaa jokin muu, esimerkiksi teoksen kirjoittaja tai teos itse (7–9).

- 7) Pidän erityisesti siitä, miten Ruben taitavasti kuljettaa lukijaa ajanjaksoista toiseen.⁷
- 8) Teos on tarina, joka vie lukijaa eteenpäin.⁸
- 9) Rakenne on helposti hahmottuva ja teksti johdattelee lukijaa eteenpäin sujuvasti ja loogisesti.⁹

LIKKUVAN EGON metaforasta LIKKUVAN LUKIJAN metafora eroaa siinä, että lukuprosessin eteneminen ei ole vääjäämätöntä vaan riippuu esimerkiksi

² <http://www.ultra-lehti.com/kirjat/kryon-sarja.html>

³ <https://www.ellibrary.com/instructions>

⁴ <http://levotonlukija.fi/lukeminen-onnellistaa-mutta-miksi>

⁵ <http://www.risingshadow.fi/library/book/6510-perillinen>

⁶ <https://samueltuominen.wordpress.com/mista-kirjassani-on-kyse/>

⁷ <http://www.tuglas.fi/rooma-reisijuht>

⁸ <http://keskustelu.suomi24.fi/t/769998/arno-kotro>

⁹ <http://www.gaudeamus.fi/http://www.gaudeamus.fi/vuoden-tiedekyna-valon-varjopuoletkirjalle/>

lukijan keskittymisestä ja lukunopeudesta. Lukemisessa voi esiintyä myös taukoja, palaamista ”taaksepäin” jo luettuun, tekstinkohtien ”yli” hyppäämistä ja muuta sellaista, mikä ei tarkalleen seuraa tekstin rakennetta (10–11). Absoluuttisen ajan vääjäämätöntä kulumista kuvaavissa ajan liikemetaforissa LIIKKUVA EGO ei voi tällä tavoin vapaasti palata taaksepäin.

- 10) Kierkegaardin kohdalla lukija palaa välillä takaisin kirjan alkuun, lukee uudestaan muutamia kohtia [...] ¹⁰
- 11) Loppuun päästyään lukija joutuu palaamaan alkuun, jotta ymmärtäisi kirjan viitteet paremmin ja silti jäi jotenkin sekava olo. ¹¹

Metatekstissä kirjoittaja voi myös ohjata lukijaa ei-lineaariseen lukemiseen: hän voi esimerkiksi kehottaa katsomaan jotain jo aiemmin luettua tekstinkohtaa (kuten kuviota tai asetelmaa) tai jättämään lukematta tekstinkohtia, joista lukija ei ehkä ole kiinnostunut. Useimmiten asiatyylisiä noudattava kirjoittaja ei kuitenkaan tällöin käytä LIIKKUVAN LUKIJAN metaforaa vaan TEKSTIN JONOMETAFORAA (ks. jaksoa 3.3). Niinpä jo luettuun tekstinosaan viitattaessa ei esimerkiksi kirjoiteta **Kuten takana olen osoittanut* [...], vaan *Kuten edellä olen osoittanut* [...], jossa *edellä*-muoto aktivoi TEKSTIN JONOMETAFORAN.

Metatekstin konventioihin kuuluu silti LIIKKUVAN LUKIJAN tapainen metafora, jossa lukukohtaa (tällä tarkoitan lukijan huomion kohteena olevaa tekstinosaa) lähempänä tekstin loppua olevat ja siten lukukohtaa luettaessa vielä lukemattomat tekstinkohdat ovat *edempänä*, kuten esimerkeissä 12 ja 13.

- 12) Edempänä käsittelen tutkimuksen reliabiliteettia sekä validiteettia. ¹²
- 13) Edempänä tarkastellaan erikseen taustatekijöiden vaikutusta Helsingin, Tampereen ja Oulun kustannustehokkuuslukuihin. ¹³

Esimerkeissä 12 ja 13 implisiittisenä kiintopisteenä on lukukohta (ne tarkoittavat suunnilleen ’parhailaan lukemaasi tekstinkohtaa lähempänä tekstin loppua’) ja frontaaliakselin ’etu’ -suunta on siis kohti tekstin loppua. Kiintopiste ei tällöin ole Lukija itse niin kuin varsinaisissa LIIKKUVAN LUKIJAN metaforissa, vaan tekstinkohta. Esimerkkien 12 ja 13 edustama metafora on kuitenkin sukua LIIKKUVAN LUKIJAN metaforalle, sillä suunta ’eteenpäin’ on siinäkin kohti tekstin loppua. Suunnan yhdeksi motivoijaksi voidaan nähdä kanoninen lukusuunta ja toiseksi motivoijaksi sellainen tekstin kokonaisraken-

¹⁰ Annika Eronen: Usko Archimedeen pisteenä, *Niin & näin* 3/2001:71

¹¹ <http://www.bookcrossing.com/journal/9980130/>

¹² https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/79153/Rajala_Riikka.pdf?...1

¹³ www.kaks.fi/sites/default/files/Tutkimusjulkaisu%2050.pdf

teen käsitteistys, jossa 'etu' -suunta on kohti tekstin loppua. Tällainen metafora on tyypillinen esimerkiksi puhuttaessa tekstin sisällöstä, kaunokirjallisen teoksen kyseessä ollessa esimerkiksi kuvattujen tapahtumien aikajärjestyksestä ja juonenkulusta (14–15).

- 14) Mitä pidemmälle tarina etenee, sitä enemmän sieltä alkaa hahmottua teemoiksi nousevia asioita.¹⁴
- 15) Juoni kulkee eteenpäin enemmänkin Victorian etsiessä Edwardia ja salaista järjestöä.¹⁵

Esimerkeissä 14 ja 15 ei mainita lainkaan lukijaa eikä hänen sijaintipaikkaansa, vaan muuttujana on teoksen sisältö, tarina tai juoni. Metaforaa voi nimittää vaikkapa LIKKUVAN TARINAN metaforaksi. Tarinan suunta on teoksen alusta kohti loppua, jolloin tekstin alkuosa on 'taempana' ja loppuosa 'edempänä'. Samalla tarinan abstrakti liike loppua kohti hahmotetaan etenemisenä. Ajan metaforien joukossa hieman samantyyppinen on LIKKUVAN EGON sukulaismetafora, jota Moore (2014) kutsuu TILANNE ON LIKKUJA -metaforaksi. Siinä tilanteen etenemistä seurataan ajassa sen alkuvaiheista loppuvaiheisiin päin, esimerkiksi *Kynttilä paloi auringonlaskusta auringonnousuun asti*. TILANNE ON LIKKUJA on Mooren luokituksessa LIKKUVAN EGON sukulaismetafora, sillä siinäkin liike etenee aiemmasta kohti myöhempää. Siinä ei kuitenkaan kielennetä Egoa itseään ilmaistujen relaatioiden muuttujaksi tai kiintopisteeksi.

3.2 LIKKUVAN TEKSTIN metaforat

Toinen tekstin rakennetta ilmaiseva metaforatyyppe on LIKKUVAN TEKSTIN metafora, jossa itse teksti liikkuu LIKKUVAN AJAN tapaisesti. Samoin kuin LIKKUVAN AJAN myös LIKKUVAN TEKSTIN metaforassa voidaan erottaa kaksi alatyyppeä. Ensimmäisessä liikkuva teksti suhteutetaan lukijan positioon, jonka tällöin hahmotetaan pysyvän paikallaan. Tätä metaforaa kutsun alla LUKIJAKESKISEN LIKKUVAN TEKSTIN metaforaksi. Toisessa LIKKUVAN TEKSTIN metaforan alatyypissä taas ei ole mukana lukijan positiota, vaan se suhteuttaa tekstin osia toisiinsa. Jälkimmäinen tyyppi vastaa ajan JONOMETAFORAA, ja kutsunkin sitä seuraavassa TEKSTIN JONOMETAFORAKSI.

¹⁴ <http://hiiskuttua.utu.fi/2016/04/tarina-loytyy-kirjoittamalla/>

¹⁵ <http://paljonmeluakirjoista.blogspot.fi/2016/03/agatha-christie-he-tulivat-bagdadiin.html>

3.2.1. LUKIJAKESKINEN LIIKKUVA TEKSTI

LUKIJAKESKISEN LIIKKUVAN TEKSTIN metaforassa teksti liikkuu lukijan ohi lukijan pysyessä paikallaan. Kokonaisuutena liikkuvan tekstin tai sen osien liikesuunta on sellainen, että alkuosa sivuuttaa lukijan ensin ja loppuosa viimeisenä. Tekstin alkupää ymmärretään tällöin sen etuosaksi ja loppupää ta-kaosaksi. Suunta on siten päinvastainen kuin LIIKKUVAN LUKIJAN ja LIIKKUVAN TARINAN metaforissa, joissa liike eteenpäin suuntautuu kohti tekstin loppua. LIIKKUVAN LUKIJAN metaforan tapaan myös LUKIJAKESKISEN LIIKKUVAN TEKSTIN lukija on orientoitunut kohti tekstin loppua, vaikkei itse liiku-kaan. Siksi tekstin vielä lukemattomat osat ovat lukijan *edessä* ja jo luetut hänen *takanaan*. Tekstin lukematta olevat osat lähestyvät lukijaa edestäpäin, sivuuttavat hänet luetuksi tullessaan ja loittonevat sitten hänen takanaan (esi-merkit 16–18). Kokonaissysteemi on hyvin samanlainen kuin EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforissa.

- 16) Tavallista on, että kun kirjassa eteen tulee jännittävä kohta, haluaa lukija lukea nopeasti eteenpäin saadakseen tietää mitä tapahtuu.¹⁶
- 17) Paras kohta tulee ainakin omasta mielestä kuitenkin viimeisessä kap-paleessa. Toimittaja kysyy Danilta ”mitä jos epäonnistut?”.¹⁷
- 18) Loppu on monin tavoin onnellinen, mutta ratkaisu tulee yllättävien käänteiden kautta.¹⁸

Esimerkeissä 16–18 tekstinkohdat liikkuvat suhteessa lukijaan, ja tätä me-taforista liikettä kuvataan *tulla*-verbillä, joka yleensä ilmaisee siirtymistä deiktiseen keskukseen tai muuten määräytyvään näkökulmapaikkaan (*tulla*-verbin kuvaannollisista merkityksistä ks. myös Huumo ja Sivonen 2010; Haddington, Jantunen ja Sivonen 2011). Lisäksi esimerkissä 16 on illatiivi-muotoinen grammi *eteen*, jonka implisiittisenä kiintopisteenä on lukija (’lu-kijan eteen’). Esimerkissä lukijan ’etupuoli’ voidaankin hahmottaa paitsi lu-kukohdan ja tekstin keskinäisten suhteiden myös itse lukutilanteen kannalta: luettava tekstihän on tavallisesti sitä lukevan ihmisen luontaisella etupuolel-la, ja niinpä lukijan huomion kohteeksi kulloinkin pääsevän tekstinosan voi ajatella sijaitsevan aivan konkreettisesti lukijan *edessä* [Kiitän tästä huomios-ta FUD:n nimetöntä arvioijaa]. Esimerkissä 18 taas puhutaan tekstin sisällös-tä ja ratkaisusta, joka *tulee* [lukijalle] *yllättävien käänteiden kautta*. *Kautta* on väylää ilmaiseva grammi, joka väylämerkityksensä lisäksi ilmaisee, että

¹⁶ <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/84408/gradu06604.pdf?sequence=1>

¹⁷ <http://christoffernordberg.com/keskity-onnistumiseen/>

¹⁸ <http://www.kirsinkirjanurkka.fi/2012/03/kirsti-ellila-majavakevat.html>

väylä on valittu vaihtoehtoisten reittien joukosta (ks. Seppälä 2010). Myös esimerkissä 18 on kyse (kirjailijan valitsemasta) metaforisesta reitistä, jonka ’epäsuoruus’ tarkoittaa, että loppuratkaisu ei ole ilmeinen eikä tarina kaavamainen vaan sisältää yllätyksiä lukijalle (suomen epäsuoran reitin verbejä ja niiden abstrakteja merkityksiä käsittelee laajasti Sivonen 2005).

Esimerkki 18 on mielenkiintoinen myös sen jaksossa 2.2. mainitsemani hypoteesin kannalta, jonka mukaan EGOKESKISEN LIIKKUVAN AJAN metaforat olisivat luonteeltaan kehysliikeilmausten (*Maisema vilisti ohi*) kaltaisia. Voidaan ajatella, että samaan tapaan LUKIJAKESKISEN LIIKKUVAN TEKSTIN metaforat toimivat kehysliikeilmausten tyyppisenä vastaparina LIIKKUVAN LUKIJAN metaforille. Tällöin esimerkin 18 ilmaisema liike epäsuoraa reittiä pitkin liittyisikin lukijan kokemukseen, joka metaforisesti ilmaistaan ’yllättävien käänteiden’ kautta kulkevana kehysliikkeenä. Tässä tulkinnassa esimerkissä 18 muuttujaksi ja samalla liikkujaksi esitetty ratkaisu itse ei kulje reittiä ’yllättävien käänteiden kautta’ vaan odottaa (lukijaa) niiden tuolla puolen. Tulkinta on luonteva, jos *loppuratkaisu* ymmärretään konkreettisesti tietyksi tekstinkohdaksi: tekstinkohtahan ei liiku suhteessa muihin tekstinkohtiin, vaan sen sijainti suhteessa niihin pysyy samana. Esimerkki 18 voidaan kuitenkin ymmärtää myös abstraktimmin LIIKKUVAN TARINAN tapaiseksi metaforaksi, jolloin eteneminen kohti loppuratkaisua todellakin kulkee mainittujen yllättävien käänteiden kautta.

Reitin valintaan liittyvät myös esimerkit 19–21, joissa LUKIJAKESKISEN LIIKKUVAN TEKSTIN metaforaa ilmaistaan *ohi*-grammin avulla: teksti tai sen sisältö liikkuu paikallaan pysyvän lukijan *ohi*. Idiomia *mennä ohi* (’jääda huomaamatta tai ymmärtämättä’) hyödyntävässä esimerkissä 19 tämä tarkoittaa lisäksi, että lukija ei ymmärrä tekstin sisällöstä keskeisiä seikkoja ellei ponnistele keskittyäkseen lukemiseen. Esimerkeissä 20 ja 21 kyse ei ole huomaamatta jäämisestä, mutta esimerkin 19 tapaan niissäkin *ohi*-grammin ilmaisema metaforinen väylä liittyy jollain tapaa negatiiviseen lukukokemukseen. Esimerkissä 20 lukijan mielenkiinto herpaantuu, kun yhä uusia (turhia) henkilöhahmoja esitellään, ja esimerkissä 20 koko teksti *lipuu itsekseen lukijan ohi*, millä tarkoitetaan, että teksti ei erityisesti kiinnosta lukijaa.

19) Kaikki muu teksti menee ohi kuin ”kohinana” jos ei kiinnitä huomiota.¹⁹

20) [...] tekijän ote löystyy ja ihmiset ikään kuin marssitetaan lukijan ohi jotta päästäisiin tarkoituksenmukaiseen loppu.²⁰

¹⁹ <https://blogs.aalto.fi/aivokurkiainen/2012/04/17/oppimispaivakirja-luento-5/>

²⁰ www.kirjasampo.fi/fi/search/kulsa-type/kauno%3Aromaani/.../34

- 21) [...] novellit ovat osin liiankin sileitä ja soljuvia, rosoisuutta ja tarttumapintaa ei juurikaan ole, ja vaarana on, että teos lipuu itseksensä lukijan ohi.²¹

Huomattakoon, että esimerkkien 19–21 sisältämät metaforat jättävät lukijan orientaation jälleen tulkinnanvaraiseksi. Lukijaa voidaan tällöin ajatella vaihtoehtoisesti joko lukukohtana, joka on suuntautunut kohti tekstin loppua, tai konkreettisena henkilönä, joka lukee edessään olevaa tekstiä. Jälkimmäisessä tulkinnassa LIKKUVA TEKSTI siis kulkee lukijan *ohi* tämän editse.

Kuten edellä käsittelemäni esimerkit osoittavat, LUKIJAKESKISEN LIKKUVAN TEKSTIN metaforat liittyvät LIKKUVAN LUKIJAN metaforien tapaan erityisesti sellaisiin teksteihin, joissa kuvaillaan toisen tekstin lukukokemusta. Metateksti taas hyödyntää yleisimmin toista LIKKUVAN TEKSTIN metaforaa, nimittäin TEKSTIN JONOMETAFORAA, josta tulee puhe seuraavassa alajaksossa.

3.2.2. TEKSTIN JONOMETAFORA

Varsinaiselle metatekstille ominaisin liikemetafora lienee TEKSTIN JONOMETAFORA, joka muistuttaa ajan JONOMETAFORAA: siinä tekstin osia suhteutetaan toisiinsa eikä suoraan lukijaan. Toisin sanoen muuttujana ja kiintopisteenä toimivat tekstin osat, ei lukija, vaikka metafora implikoi usein myös lukijan näkökulman käyttämällä hyväksien lukukohtaa ja tietoa siitä, että lukijan huomio on kulloinkin kohdistunut juuri siihen. TEKSTIN JONOMETAFORASSA koko teksti liikkuu niin, että alkuosa on etumaisena ja loppuosa seuraa perässä. Suunnaltaan se on siis päinvastainen kuin LIKKUVAN TARINAN metafora. Frontaalista akselia kielentävien grammien käytössä tämä ilmenee niin, että tekstin alkua lähempänä olevat osat ovat muiden *edellä*, nämä taas vastaavasti niiden *jäljessä*. Metaforaa edustavat esimerkit 22–26, joissa grammit *edellä*, *jäljessä* ja *jäljempänä* toimivat adverbeina ilman kiintopistettä ilmaisevaa täydennystä.

- 22) Edellä on käsitelty kunnallistason ongelmia, jotka ovat valtakunnallisen politiikan kuuma kysymys.²²
- 23) Edellä pohdittiin glykokeenivarastojen merkitystä, harjoituskauden vaikutusta hiilihydraatin tarpeeseen, hiilihydraatin saatavuuden merkitystä suorituskyvyille.²³
- 24) Jäljessä tarkastellaan niiden hyödyntämistä opinto-ohjauksen kannalta.²⁴

²¹ <http://www.kp24.fi/uutiset/34748/kello3.swf>

²² <https://books.google.fi/books?isbn=9523186647>

²³ www.suunnistusliitto.fi/.../2015_HiilihydraatinVaikutusKestavyysuorituskykyyn_La...

- 25) Jäljempänä pohditaan vielä erikseen suunnittelu- ja päätöksentekomallin sekä resurssityökalun etuja ja haittoja.²⁵
- 26) Vaikka jäljempänä tulen tarkastelemaan lähinnä sitä, onko kyseessä oleva belgialainen lainsäädäntö sopuoinnussa EY 56 artiklan kanssa.²⁶

Esimerkkien 22–26 edustamissa TEKSTIN JONOMETAFORISSA suhteutetaan tekstinkohtia toisiinsa grammirakenteiden avulla. Muuttujana (suhteutettavana) on se tekstinkohta, jonka sisältöä lauseissa kuvaillaan esimerkiksi kertomalla, mitä asioita se käsittelee. Ilmipanemattomana kiintopisteenä taas on lukukohta eli se tekstinkohta, johon lukeminen parhaillaan kohdistuu. Tällöin adverbina käytetty *edellä* tarkoittaa ’nyt lukemaasi tekstinkohtaa alumpana’ ja *jäljempänä* vastaavasti ’nyt lukemaasi tekstinkohtaa myöhempänä’. Esimerkki 24 edustaa (ilmeisesti harvinaisempaa) käytäntöä, jossa *jäljessä*-grammia käytetään samoin adverbina. Tavallisempi vastapari *edellä*-muodolle onkin esimerkkien 25 ja 26 sisältämä komparatiivimuoto *jäljempänä*, joka – melko paradoksaalisesti – tulee tässä käytössä merkitykseltään lähelle vastapariaan *edempänä*-grammia (ks. jaksoa 3.1). Sekä *jäljempänä* että *edempänä* nimittäin viittaavat adverbeina esiintyessään tekstin niihin osiin, jotka ovat lukukohtaa lähempänä tekstin loppua. Palaan näiden muotojen näennäisen synonymian syihin jaksossa 3.3.

Samoin kuin AJAN JONOMETAFORASSA myös TEKSTIN JONOMETAFORASSA kiintopiste voidaan panna ilmi. Tällöin se ei yleensä ole lukukohta vaan jokin muu tekstinkohta. Ilmipannun kiintopisteen yhteydessä myös grammit *jäljessä* ja *perässä* ovat luontevia TEKSTIN JONOMETAFORASSA; ks. esimerkkejä 27–31.

- 27) Noudata taulukon edellä ja taulukossa olevia ohjeita.²⁷
- 28) Näissä kaikissa tämän kappaleen edellä mainituissa tutkimuksissa on yhtymäkohta, joka viittaa siihen, että [...]²⁸
- 29) Tästä toiminnosta on lisätietoja taulukon jäljessä.²⁹
- 30) Artikkelissa ei juurikaan ole viitteitä kappaleiden keskellä, mutta monenkin kappaleen jäljessä on pitkä liuta viitteitä.³⁰

²⁴ <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/93466/gradu01109.pdf?sequence=1>

²⁵ <https://theseus.fi/bitstream/handle/10024/45100/jarvi%20pekka.pdf?sequence=1>

²⁶ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/ALL/?uri=CELEX:62004CC0513>

²⁷ https://portal.bsh-partner.com/TCcustomBSH/controller/download_file?...

²⁸ <http://docplayer.fi/10737144-Kauppatieteellinen-tiedekunta-kandidaatintutkimustaloudenjohtaminen.html>

²⁹ [odl.sysworks.biz/disk\\$vxdocmay942/decw\\$book/d8vjaa44.p62.decw\\$book](odl.sysworks.biz/disk$vxdocmay942/decw$book/d8vjaa44.p62.decw$book)

³⁰ https://fi.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Ehdokkaat_hyviksi_artikkeleiksi/Sinkki

31) Kappaleen perässä suluissa oleva numero viittaa lähdeluettelon ao. kohtaan.³¹

Esimerkeissä 27–31 kahden liikkujan samansuuntaista liikettä ilmaisevat *edellä*, *jäljessä* ja *perässä* esiintyvät adpositioina, ja niiden täydennykset viittaavat tekstinkohtiin. *Edellä* tarkoittaa tällöin suunnilleen ’kiintopistettä aiempänä tekstissä’, lähisyronyymit *jäljessä* ja *perässä* taas ’kiintopistettä myöhempänä tekstissä’. TEKSTIN JONOMETAFORA syntyy grammien liikemerkityksestä: spatiaalisessa käytössään ne kaikki ilmaisevat muuttujan ja kiintopisteen samansuuntaista liikettä (*Auto ajaa toisen edellä / perässä / jäljessä*) eivätkä sovi tilanteisiin, joissa molemmat osallistujat tai jompikumpi pysyy paikallaan.

Huomionarvoinen grammien adverbikäyttöä (esimerkit 22–26) ja adpositiivikäyttöä (27–31) erottava tekijä liittyy tempuksiin. Kun grammia käytetään adverbina ja implisiittinen kiintopiste on lukukohta, on luontevaa käyttää menneen ajan tempuksia viitattaessa siihen, mitä lukukohtaa *edeltävä* (eli jo luettu) teksti käsittelee (esimerkiksi *Edellä tarkasteltiin... / Edellä olen käsitellyt...*). Vastaavasti tulevaan aikaan viittaavia rakenteita voidaan (preesenin vaihtoehtona) käyttää puhuttaessa lukukohtaa *seuraavista* eli sitä myöhemmin luettaviksi tarkoitetuista tekstinosista (esimerkiksi *Jäljempänä tulen käsittelemään...*). Tempusten käyttö on vahva deiktinen keino, jolla lukukokemus kytketään tekstin sisäiseen aikarakenteeseen, vaikka teksti onkin kokonaisuutena olemassa jatkuvasti, ei osa kerrallaan. Tempusten käyttö liittyykin lukijan asemointiin lukukohdan avulla, ei itse tekstin olemassaoloon. Tällaista tempusten käyttöä voi sitäkin ajatella metaforiseksi: siinä lähdealueena on aika ja sen kokeminen niin, että nykyhetki jatkuvasti vaihtuu, ja kohdealueena tekstin rakenne. Vaikka teksti onkin kokonaisuutena olemassa jatkuvasti, tempusmetafora asettaa sen osat aikajärjestykseen, jossa tekstin ”olemassaolo” esitetään ajallisesti eriyttynä niin, että alkuosa on olemassa ensin ja loppuosa viimeisenä. Tekstin lukeminen onkin tyypillinen esimerkki ns. skannauksesta eli jononmaisesta tarkastelusta, jossa huomion kohteena ovat kokonaisuuden osat määräjärjestyksessä yksi kerrallaan. Samantapaista skannausta voidaan joskus käyttää kuvattaessa spatiaalisia sijaintitilanteita, esimerkiksi *Puut pienenevät pohjoista kohti* tai *Tie levenee tuon metsätaipaleen jälkeen*, jossa tietä tarkastellaan suuntaisesti ja sen eri osien välinen ero (leveys) esitetään fiktiivisenä muutoksena (ks. Sweetser 1997).

³¹ www.lapua.fi/hellanmaa/hella22/lyhenteet.htm

Huomattakoon, että vaikka tässä käsiteltyjen grammirakenteiden adverbi-käyttö liittyykin lukukohdan käsitteeseen ja sen kautta lukijan kokemukseen, niiden implisiittinen kiintopiste ei kuitenkaan ole lukija vaan lukukohta. Tämän huomaa tuomalla kiintopisteen ilmi: TEKSTIN JONOMETAFORASSA kiintopiste ei voi olla lukija, vaan sen on oltava tekstinkohta. Ei voi sanoa esimerkiksi **Lukijan edellä* (tai lukijaa puhutellen **Sinun edelläsi*) / **Lukijaa / sinua jäljempänä*, vaan *Tämän lauseen / kappaleen edellä* / *Tätä kappaletta jäljempänä*. Lukijakeskisissä metaforatyypeissä sitä vastoin juuri lukija toimii grammirakenteen muuttujana tai kiintopisteenä, joskin usein implisiittisenä (ks. lukuja 3.1. ja 3.2.1).

3.3. Miksi *edempänä* on tekstissä *jäljempänä*?

Tarkastelen lopuksi vielä sitä erikoista lähisynonyymista suhdetta, joka tekstimetäforissa vallitsee periaatteessa vastakkaismerkityksisten ilmausten *edempänä* ja *jäljempänä* välillä. Vaikka *edempänä* yleensä merkitsee 'lähempänä etupäätä' ja *jäljempänä* vastaavasti 'lähempänä takapäätä' (esimerkiksi *Liisa on jonossa Pekkaa edempänä ja Pekka Liisaa jäljempänä*), tekstin metaforajärjestelmässä molemmilla ilmauksilla viitataan lukukohtaa myöhempään, siis vielä lukematta olevaan tekstinosaan: *Edempänä / jäljempänä palaan aiheeseen uudesta näkökulmasta*. Esimerkiksi Kielitoimiston sanakirja (KS) antaa kummankin ilmauksen tekstikäyttöä kuvatessaan niille saman merkityksenselityksen: "kirjallisen t. suullisen esityksen esittämisjärjestyksestä: myöhemmin, tuonnempana". Lisäksi *edempänä* ilmaisee KS:n mukaan merkityksiä 'pitemmällä edessäpäin', esimerkiksi *Istuin bussissa hiukan edempänä kuin toiset*, ja 'kauempana, loitompana, tuonnempana', esimerkiksi *Edempänä on kirkko. Jäljempänä taas ilmaisee 'lähempänä loppupäätä' -merkityksensä lisäksi myös merkitystä 'taempana, (kauempana) jäljessä': *Naiset tulivat jäljempänä*. (KS.) Sitä vastoin *edempänä*-muodon kolmannen tehtävän, 'kauempana, loitompana' -merkityksen tyyppinen tehtävä *jäljempänä*-muodolta puuttuu.*

Olennainen ero muotojen *edempänä* ja *jäljempänä* välillä on niiden suhtautuminen erilaisiin viittauskehyksiin. Molemmat voivat ensinnäkin aktivoida ns. kenttäperustaisen (field-based, ks. Talmy 2000) viittauskehukseen, jossa yleensä pienikokoisempi entiteetti suhteutetaan laajempaan entiteettiin tai entiteettien ryhmään, jonka rajojen sisäpuolella se on. Tällaisesta viittauskehuksesta on kyse, kun sanotaan esimerkiksi jonon alkupäässä seisovan jonottajan olevan *edessä* ja loppupään jonottajan *takana* tarkoittaen näiden asemaa jonon kokonaisuudessa (ei välttämättä jonottajien luontaista orientaatiota).

Kenttäperustaisen viittauskehyksen kannalta olennaista ei ole se, seisovatko jonottajat kasvot jonon alkupään suuntaan vai jonon loppupäätä kohti (esimerkiksi keskustellessaan jonossa itseään taempana olevien jonottajien kanssa). Jono itse toimii tällöin kokonaisuutena, johon muuttujan asema suhteutuu, ja frontaaliakseli seuraa jonon omasta asymmetriasta eikä jonottajan orientaatiosta.

Grammit *edempänä* ja *jäljempänä* pystyvät molemmat ilmaisemaan kenttäperustaiseen viittauskehykseen liittyviä sijainteja. Jonoesimerkkiä edelleen käyttäkseni jonon alkupäässä sijaitsevat jonottajat ovat muita *edempänä* ja lähempänä jonon loppupäätä olevat vastaavasti *jäljempänä* jonon kokonaisuudessa. Tässä *edempänä* ja *jäljempänä* toimivat toistensa vastapareina. Tämä vastakkaismerkityksisyys ei kuitenkaan ole kaikenkattavaa, sillä grammeilla on ensinnäkin sellainen ero, että *edempänä* sopii sekä staattisten että liiketilanteiden kielentämiseen, *jäljempänä* taas on (muiden *jälki*-vartaloisten grammien tapaan) lähinnä vain liikkuviin asetelmiin soveltuva. Niinpä esimerkiksi teatterin tai kirkon eturivissä istuva on hänkin takaosassa istuvia *edempänä*, mutta takaosassa istuva ei ole etupenkkiäistä *jäljempänä* vaan *taempana*, sillä esimerkeissä tila (teatteri tai kirkko) pysyy paikallaan. Jonotustilanteen sijaintisuhteiden ilmaisemiseen *jäljempänä* sopiikin juuri siksi, että jonotukseen liittyy aito tai ainakin potentiaalinen liike, jossa jonottajat etenevät vähitellen kohti jonon alkupäätä.

Toinen, nyt käsiteltävän ilmiön kannalta olennaisempi merkitysero on se, että *edempänä* sallii myös luontaisen viittauskehyksen käytön, *jäljempänä* ei. Niinpä lause *Pankki on kirkkoa edempänä* tarkoittaa, että pankki on kirkkoa kauempana käsitteistäjästä tämän luontaisen etupuolen mukaisesti asettuneella frontaaliakselilla. Tilanteessa on siis oikeastaan kaksi kiintopistettä: kieliopillisesti grammin täydennyksenä toimiva partitiivisijainen *kirkkoa* sekä implisiittiseksi jäävä käsitteistäjä, jonka orientaation mukaan frontaaliakseli on asetettu – esimerkkihän ei tarkoita, että pankki sijaitsisi kirkon luontaisella etupuolella.

Jäljempänä-grammi ei saa samantyyppistä tulkintaa 'kiintopistettä kauempana käsitteistäjän takana', vaan se tarkoittaa yksiselitteisesti 'kiintopistettä lähempänä liikkuvan asetelman takapäätä'. Ero näkyy selvänä esimerkiksi tilanteessa, jossa grammeja käytetään junassa matkustettaessa kuvaamaan vau-
nujen keskinäistä sijaintia. Lause *Ensimmäisen luokan vaunu on ravintolavaunua edempänä* voidaan nyt ymmärtää joko kenttäperustaisen viittauskehyksen mukaisesti merkityksessä 'ravintolavaunua lähempänä junan [kulkusuunnan perusteella määräytyvää] etupäätä' tai luontaisen viittauskehyksen mukaisesti merkityksessä 'puhepaikasta katsoen ravintolavaunua kauempana

edessäpäin'. Jälkimmäisessä tapauksessa suunta 'edessäpäin' määräytyy käsitteistäjän olinpaikasta ja orientaatiosta. Jos käsitteistäjä (puhujaja) istuu junan alkupään vaunussa selkä menosuuntaan päin (eli hänen 'etupuolensa' on suuntautunut kohti junan loppupäätä), lause voi tarkoittaa, että ensimmäisen luokan vaunu on ravintolavaunua 'kauempana edessäpäin', siis lähempänä junan loppupäätä: *Ensimmäisen luokan vaunu on ravintolavaunua edempänä, ihan tuolla junan peräpäässä*. Sitä vastoin *Ensimmäisen luokan vaunu on ravintolavaunua jäljempänä* voi tarkoittaa vain sitä, että 1. luokan vaunu on ravintolavaunuun nähden lähempänä junan loppupäätä, eikä asia riipu näkökulmapaikasta.

Tekstimetaforien kannalta muotojen *edempänä* ja *jäljempänä* osittainen synonymia (siis molempien ilmaisema merkitys 'lukupaikkaa lähempänä tekstin loppua') seuraa siitä, että *edempänä* liittyy TARINA ON LIIKKUJA -metaforaan, jossa tekstin sisältö etenee alusta kohti loppua niin, että loppu on aina edessäpäin ja eri tekstinkohdat ovat paikkoja, jotka tarina metaforisesti sivuuttaa matkallaan tekstin alusta kohti loppua. Se, mikä on kiintopistettä eli lukukohta lähempänä tekstin loppua, on tällöin sitä *edempänä* ('kauempana edessäpäin'). TARINA ON LIIKKUJA -metaforan sukulaismetafora LUKIJA ON LIIKKUJA sallii sekin *edempänä*-grammin käytön silloin, kun kiintopisteenä on tekstinkohta ja muuttujana lukija. Niinpä voin kirjata lukiessani sanoa *Olen jo lukua 5 edempänä* tarkoittaen, että olen lukenut kirjaa lukua 5 pidemmälle kohti tekstin loppua. *Jäljempänä*-grammi taas noudattaa TEKSTIN JONOMETAFORAA. Siinä tekstinkohdat ovat keskenään samansuuntaisessa liikkeessä, jossa tekstin 'etupäänä' on sen alku ja 'takapäänä' loppu. Lähempänä alkua olevat tekstinkohdat ovat loppupuolen tekstinkohtia *edellä* ja nämä vastaavasti niitä *jäljempänä* samaan tapaan kuin vaunut junan kokonaisuudessa tai ihmiset jonossa. Sentapaisessa metatekstimuotoilussa kuin *Paolaan tähän asiaan jäljempänä* lukukohta toimii kiintopisteenä ja muuttujana on toinen tekstinkohta, joka sijoittuu lukukohta lähemmäs tekstin loppua. LIIKKUVAN LUKIJAN metaforassa *jäljempänä*-grammi ei olekaan luonteva: esimerkiksi voi sanoa **Olen jo lukua 5 jäljempänä* tarkoittaen, että olen lukenut tekstiä lukua 5 pidemmälle. Outous johtuu siitä, että *jäljempänä* ilmaisee muuttujan ja kiintopisteen samansuuntaisen liikkeen, mutta LIIKKUVAN LUKIJAN metaforassa liikkeessä on ainoastaan lukija.

4. Kokoavaa tarkastelua

Tässä kirjoituksessa olen tarkastellut sellaisia tekstin metaforia, jotka perustuvat tekstin rakenteen ja lukukokemuksen käsitteistämiseen liikkeeseen.

Erityisen huomion kohteena ovat olleet näitä metaforia kielipillisesti koodaavat grammirakenteet. Tarkastelun perustana olen käyttänyt ajan metaforien typologiaa ja erityisesti Mooren (2014) luokittelujärjestelmää. Olen esittänyt, että keskeisimmillä ajan liikemetaforilla on kaikilla vastineensa tekstin metaforissa. LIKKUVAN EGON metaforaa vastaa tällöin LIKKUVAN LUKIJAN metafora: *Kohta tullaan kevääseen* vs. *Kohta tullaan jännittävään kohtaan*. EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN metaforaa vastaa LUKIJAKESKISEN LIKKUVAN TEKSTIN metafora: *Kohta tulee kevät* vs. *Kohta tulee jännittävä kohta*. AJAN JONOMETAFORAA vastaa TEKSTIN JONOMETAFORA: *Joulun edellä on kiireitä* vs. *Taulukon edellä on termien selityksiä*; *Joulua seuraa uusivuosi* vs. *Taulukkoa seuraa analyysi*.

Yleisemmällä tasolla voidaan erottaa toisistaan yhtäältä lukijakeskiset metaforat, joissa tekstinkohtia suhteutetaan lukijan kulloiseenkin positioon, ja toisaalta kenttäperustaista tai liikeviittauskehystä hyödyntävät JONOMETAFORAT, joissa suhteutetaan tekstinkohtia toisiinsa. Egokeskisissä ajan liikemetaforissa muuttujana tai kiintopisteenä toimii Ego ja lukijakeskisissä tekstin liikemetaforissa lukija. Kenttäperustaiseen tai liikeviittauskehyykseen taas perustuvat ajan ja tekstin JONOMETAFORAT, joissa sekä muuttuja että kiintopiste ovat samansuuntaisessa liikkeessä olevia ajankohtia tai tekstinkohtia. Tyypin välimuotona ovat sellaiset tekstin JONOMETAFORAT, joissa muuttujana tai kiintopisteenä toimii lukukohta ja joissa grammit esiintyvät yleensä adverbina. Koska lukukohtakin on tekstinkohta, tällaiset metaforat kuuluvat tekstin JONOMETAFORIIN, mutta edustavat niiden sellaista alatyyppeä, joka ottaa huomioon lukijan kulloisenkin position.

Ajan ja tekstin metaforia voidaan yleisesti ottaen ilmaista samoilla grammirakenteilla, mutta joitain erojakin on edellä oleva tarkastelu paljastanut. LIKKUVA EGO ja LIKKUVA LUKIJA kulkevat molemmat *eteenpäin*, jolloin *edessä* ovat tulevaisuuteen sijoittuvat tapahtumat tai vielä lukematta olevat tekstinkohdat ja *takana* menneisyyden tapahtumat ja jo luetut tekstinkohdat. Näille metaforille läheistä sukua ovat ajan kulumiseen liittyvä metaforatyyppeä TILANNE ON LIKKUJA ja sitä vastaava tekstimetafora TARINA ON LIKKUJA. Niissä tietyn ajallisen keston kattava tilanne tai tekstiin sijoittuva tarina *etenevät* eli kulkevat *eteenpäin* kohti tilanteen tai tekstin loppua. EGOKESKISEN LIKKUVAN AJAN ja LUKIJAKESKISEN LIKKUVAN TEKSTIN metaforissa taas Ego tai lukija pysyttelee paikallaan ajan- tai tekstinkohtien liikkua hänen ohitse. Ne voivat esimerkiksi *tulla eteen* tai joskus lähestyä *edestä*, kulkevat sitten *ohi* ja viimein loittonevat *takana*. JONOMETAFORISSA muuttuja ja kiintopiste ovat molemmat ajan- tai tekstinkohtia: aikaisempi ajankohta tai lähempänä tekstikokonaisuuden alkua oleva tekstinkohta *edeltää* tai on *edellä*,

myöhempi taas *seuraa* aiempaa tai on tätä *jäljempänä*. Kummankintyyppisissä ilmauksissa voidaan käyttää myös puhtaan temporaalista *jälkeen*-grammia (*Joulun jälkeen sataa lunta / Taulukon jälkeen määritellään keskeiset termit*), mutta *jälkeen*-grammin temporaalinen käyttö on niin vakiintunutta, että sitä ei liene syytä pitää metaforisena. Saman grammin inessiivimuoto *jäljessä* sekä lähimerkityksinen *perässä* taas ovat käytössä lähinnä sellaisissa TEKSTIN JONOMETAFORISSA, joiden kiintopiste on ilmipantu (*Kappaleen jäljessä on selittävää tekstiä*), eivät niinkään ajan metaforissa (*?Joulun perässä / jäljessä tulee uusivuosi*).

Lähteet

- Bender, Andrea – Beller, Sieghard 2014: Mapping spatial frames of reference onto time: A review of theoretical accounts and empirical findings. *Cognition* 132: 342–382
- Dewell, Robert B. 2007: Why Monday comes before Tuesday: The role of a non-deictic conceptualizer. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*, 25/3: 291–301.
- Evans, Vyvyan 2003: The structure of time: language, meaning and temporal cognition. John Benjamins, Amsterdam.
- Evans, Vyvyan 2013: Language and time: A cognitive linguistic approach. Cambridge University Press, Cambridge.
- Haddington, Pentti – Jantunen, Jarmo H. – Sivonen, Jari 2011: Language and affect: go-say and come-say constructions in Finnish. *SKY Journal of Linguistics* 24: 75–117.
- Huumo, Tuomas 2005: Onko *jäädä*-verbin paikallissijamäärittteen tulosijalla semanttista motivaatiota? *Virittäjä* 109: 506–524.
- Huumo, Tuomas 2013: *Kaiken edellä on nainen* – suomen kielen dynaamisten akseligrammien järjestelmä ja sen käyttö paikan ja ajan ilmauksissa. *Sananjalka* 55: 7–28.
- Huumo, Tuomas 2015: Temporal frames of reference and the locative case marking of the Finnish adposition *ete-* ‘in front of / ahead’. *Lingua* 164: 45–67.
- Huumo, Tuomas – Jari Sivonen 2010: Conceptualizing change as deictic abstract motion: metaphorical and grammatical uses of ‘come’ and ‘go’ in Finnish. In: Mark Turner – Fey Parrell – Vera Tobin (eds), *Meaning, form, and body*. CSLI Publications, Stanford. 111–128.
- Keresztes, Kálmán 1964: Morphemic and Semantic Analysis of the Word Families: Finnish *ete-* and Hungarian *el-* ‘fore-’. Indiana University Publications 41. Uralic and Altaic Series. Indiana University, Bloomington.
- KS = Kielitoimiston sanakirja (<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi>).

- Lakoff, George – Mark Johnson 1980: *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1999: *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*. Basic Books, New York.
- Levinson, Stephen C. 2003: *Space in language and cognition: explorations in cognitive diversity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Luukka, Minna-Riitta 1992: Akateemista metadiskurssia. Tieteellisten tekstien tekstuaalisia, interpersonaaalisia ja kontekstuaalisia piirteitä. Korkeakoulujen kielikeskuksen julkaisuja 46. Jyväskylä.
- McGlone, Matthew – Jennifer Harding 1998: Back (or forward?) to the future: The role of perspective in temporal language comprehension. *Journal of experimental psychology: learning, memory and cognition* 24/5: 1211–1223.
- Moore, Kevin Ezra 2014: The spatial language of time. *Human cognitive processing* 42. John Benjamins, Amsterdam.
- Moore, Kevin Ezra 2016: Elaborating time in space: The structure and function of space-motion metaphors of time. *Language and Cognition* (2016), 1–63. DOI:10.1017/langcog.2016.6.
- Nikanne, Urpo 2003: How Finnish postpositions see the axis system. In: Emile van der Zee – Jon Slacks (eds), *Representing direction in language and space*. Oxford University Press, Oxford. 191–208.
- Nöth, Winfried 1996: The (meta-)textual space. In: Martin Pütz – René Dirven (eds), *The construal of space in language and thought*. *Cognitive Linguistics Research* 8: 599–612. Mouton DeGruyter, Berlin.
- Ojutkangas, Krista 2005: Viittauskehyykset ja tarkastelunäkökulma – miten sijaintia perusakseleilla kuvataan? *Virittäjä* 109: 525–551
- Seppälä, Piia 2010: *Kautta*-postposition semantiikkaa. *Sananjalka* 52: 46–66.
- Sivonen, Jari 2005: Mutkia matkassa: Nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevien verbien kognitiivista semantiikkaa. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1017. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Svorou, Soteria 1994: The grammar of space. *Typological studies in language* 25. John Benjamins, Amsterdam.
- Sweetser, Eve 1997: Role and individual interpretations of change predicates. In: Jan Nuyts – Eric Pederson (eds), *Language and conceptualization. Language, Culture and Cognition* 1: 116–136. Cambridge University Press, Cambridge.
- Talmy, Leonard 2000: *Toward a cognitive semantics. Volume 1: Concept structuring systems*. MIT Press, Cambridge.

- Teeri-Niknamoghdam, Krista 2016: *Se on tuomionpäivä edessä*. Akseli-grammien *edellä* ja *edessä* käyttö ja metaforisuus. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, Turun yliopisto, Turku.
- Tenbrink, Thora 2007: *Space, time, and the use of language: An investigation of relationships*. Mouton DeGruyter, Berlin.
- Tenbrink, Thora 2011: Reference frames of space and time in language. *Journal of Pragmatics* 43: 704–722.

*

**MOVING READER or MOVING TEXT?
How Finnish adpositions code metatextual relations
as metaphorical motion**

This work analyzes uses of Finnish projective adpositions such as *edessä* ‘in front of’, *edellä* ‘ahead of’ and *jäljessä* ‘behind; after’ to represent the organization of metatext as metaphorical motion. Adpositions are expressions that designate a relationship between two entities, often called Figure and Ground in cognitive semantics. The Ground is grammatically coded as the complement of the adposition, and it is typically a larger, stationary entity, which serves as a reference point for the localization of the other participant, the Figure. For instance, in the expression *the book on the table*, ‘the book’ is the Figure and ‘the table’ the Ground.

In this work it is argued that the metaphor-based system of expressing textual organization, as realized by Finnish projective adpositions, is remarkably similar to the use of the same adpositions in the expression of motion metaphors of time. In the cognitive linguistic literature, motion metaphors of time are typically divided into MOVING EGO (Ego is the person experiencing time), such as *We are approaching Christmas*, and MOVING TIME, which comprises two subtypes, EGO-CENTERED MOVING TIME (EMT *Christmas is approaching*) and (the non-Ego-centered metaphor) SEQUENCE IS RELATIVE POSITION ON A PATH (SRP, *Tuesday follows Monday*). The difference between EMT and SRP is the presence vs. absence of Ego’s point of view. While EMT relates metaphorical motion by a temporal entity with a stationary Ego, SRP metaphors lack the point of view of Ego and relate temporal entities with each other in a scenario where they are moving “in-tandem”, i.e. in the same direction with the same velocity. The direction of the motion differs between MOVING EGO, where it proceeds from earlier toward later (= Ego is moving toward the future), and MOVING TIME, where it proceeds from

later toward earlier. More precisely, in EMT temporal entities approach Ego from the future, while in SRP there are two or more temporal entities moving in-tandem from later toward earlier, the earlier entity being *ahead of* the later one, which *follows* it.

In Finnish, the division of labor between projective adpositions in motion metaphors of time is based on their potential to code the opposition between stationariness and motion. For instance, the adposition *edessä* ‘in front of’ allows Figure and Ground to be stationary or moving, and it is typically used in MOVING EGO metaphors. By contrast, the two-mover adposition *edellä*, which designates in-tandem motion by Figure and Ground, specializes in the expression of SRP metaphors (e.g., ‘Stores are busy ahead of Christmas’).

The present paper argues that when used in metatexts to express textual organization, these adpositions constitute a system of oppositions that resembles the system of motion metaphors of time. Each of the above-mentioned types of temporal metaphor has its counterpart in motion metaphors of metatext, where the notion of a Reader is the equivalent of Ego. The position of Reader’s focus in the text corresponds to Ego’s experience of a present moment (‘now’) in time. Depending on the metaphor, either the Reader is moving from the beginning towards the end of the text, or the text is moving past the Reader, who is stationary. These two metaphors are referred to as MOVING READER and MOVING TEXT, respectively. A common feature for both is that passages of text yet to be read are metaphorically ‘in front of’ the Reader (*edessä*), while passages already read are ‘behind’ him (*takana*). If the Reader is coded as the stationary participant, passages of the text approach and then pass him, as time does in metaphors of EGO-CENTERED MOVING TIME. Correspondingly, such a metaphor is referred to as READER-CENTERED MOVING TEXT.

The most prominent and most conventional motion metaphor of metatext in Finnish is, however, the one referred to as the QUEUE METAPHOR OF TEXT. It is the equivalent of the temporal SRP metaphor: it lacks the point of view of a Reader and represents the internal organization of a text as in-tandem motion, just as SRP metaphors of time do. In the QUEUE METAPHOR OF TEXT, passages nearer the beginning of the whole text are ‘ahead’ (*edellä*) of passages closer to its end, which are ‘behind’ (*jäljessä*). Like the temporal SRP, the QUEUE METAPHOR OF TEXT relies on adpositions that designate in-tandem motion by Figure and Ground. Overall, the directionality in MOVING TEXT metaphors is the opposite of that in MOVING READER metaphors, where (the Reader’s) ‘front’ is oriented towards the end of the text.

TUOMAS HUUMO

Hangváltozás okozta funkciózavarok az uráli nyelvek alaktani rendszerében

JANURIK TAMÁS

Pallasz Athéné Egyetem Pedagógusképző Kar
janurik.tamas@freemail.hu

A nyelvek természetes fejlődése során bekövetkező hangváltozások – különösen a tővégi magánhangzók lekopása, a toldalékelemek mássalhangzói-nak módosulásai, a ragvégek csonkulása – esetenként olyan hangtести egybeeséseket eredményezhetnek, amelyek megbontják az adott nyelv alaktani rendszerét, mert általuk a névszói vagy igei paradigmákban azonos alakú szóelemek keletkeznek egymástól teljesen különböző funkciók ellátására.

(1) Ezek enyhébb esetekben még meg is férhetnek egymás mellett, ha mondattani szerepük jelentősen különbözik egymástól: ilyen például az igei alaptag bővítmenyeként jelentkező tárgynak akkuzatívuszi esetraggal való jelölése és a névszói alaptag birtokos jelzői bővítmenyének genitívuszi esetraggal való ellátása a finn vagy a mordvin nyelvben: finn *kala* ‘hal’ : *kala-n* (acc.) ‘halat’, *kala-n* (gen.) ‘halnak’ (Mikola 1978: 32) ~ (erza) mordvin *kal* ‘hal’ : *kal-on* (acc.) ‘halat’, *kal-on* (gen.) ‘halnak’ (Keresztes 1990: 53–54).

(2) Ugyanez az egybeesés még drasztikusabb formában ment végbe a számi és az észti nyelvben, amelyekben nemcsak a PU *-m és PU *-n szembenállás szűnt meg, hanem az egy mássalhangzós, aszillabikus primer esetragok teljesen lekoptak: az észti-ben ez a CVCV felépítésű négymorás, azaz rövid hangokból álló, nem fokváltakozós szavakban három névszói eset, az egyes számú nominatívusz, akkuzatívusz és genitívusz teljes alaki egybeesését eredményezte például a *kala* ‘hal’ : *kala* (acc.) ‘halat’, *kala* (gen.) ‘halnak’ szónál; a számiban viszont, ahol a szó belseji egyszerű -C- mássalhangzók megkettőzése a két szótagú szavak esetében általános érvényű, a radikális (többeli) mennyiségi fokváltakozás (Lakó 1986: 37–46) az egykor volt esetrag „utóhatásaként” következetesen érvényesül: *guolle* ‘hal’ : *guole* (acc.) ‘halat’,

guole (gen.) ‘halnak’ stb. Az észten ugyanilyen kettős egybeesés van a fenti CVCV típusú, de fokváltakozásos szavakban: *koda* ‘ház’ : *koja* (acc.) ‘házat’, *koja* (gen.) ‘háznak’ (Lavotha 1960: 43–45). Az ilyesfajta többeli „hajlítások” azonban már inkább az agglutináló típusból a flektáló típus felé elmozduló nyelvek sajátosságai közé tartoznak.

(3) Súlyosabb esetekben a hangváltozások okozta funkciózavar az adott alaktani rendszer teljes összeomlását eredményezheti: ez vezetett például az észti birtokos személyragozás teljesen használhatatlanná válásához, a PX-ek szintetikus rendszerének a birtokos névmásos analitikus (PP + N) megoldással való felváltásához:

PX	PU	a feltételezhető fejlődési fázisok	és a vég	PP + N
px1sg	*kala-me	*kala-me > *kala-mi > *kala-m >	*kala-n	minu kala
px2sg	*kala-te	*kala-te > *kala-ti > *kala-si >	*kala-s	sinu kala
px3sg	*kala-s3	*kala-s3 > *kala-si >	*kala-s	tema kala
px1pl	*kala-mek	*kala-mek > *kala-me > *kala-mi > *kala-m >	*kala-n	meie kala
px2pl	*kala-tek	*kala-tek > *kala-te > *kala-ti > *kala-si >	*kala-s	teie kala
px3pl	*kala-s3k	*kala-s3k > *kala-s3 > kala-si >	*kala-s	nende kala

(4) A birtokos személyragozási rendszer megbomlása a **ti > si* hangváltozás miatt bizonyos mértékig a finn PX-eket is érintette: a paradigmát az mentette meg, hogy a finnek kettős PX-rendszere volt: az egy birtokra vonatkozó **kala-mi*, **kala-ti/ði*, **kala-sen/zen*, **kala-mek/mmek*, **kala-tek/ðek*, **kala-sek/zek* és a több birtokra utaló **kala-nni*, **kala-nti*, **kala-nsen*, **kala-nnek/mmek*, **kala-ndek*, **kala-nsek* (Hakulinen 2000: 113). Ebből a kettős rendszerből sikerült a finn nyelvnek legalább egy használható paradigmát kimentenie, igaz, azon az áron, hogy a *hänen kala-nsa* ‘az ő hala’ és a *heidän kala-nsa* ‘az ő haluk’ megkülönböztetésére be kellett vetnie az „észti” analitikus megoldást, továbbá, hogy a *kala-ni* az *-n-* birtoktöbbsítő jel funkciójának feláldozásával – az agglutináló nyelveknél szokatlan, idegen módon – egymagába sűríti ‘az én halam’, ‘az én halamat’, az ‘én halamnak’, az ‘én halammal’, az ‘én halaim’ és az ‘én halaimat’ jelentéseket.

(5) A számi esetrendszert is érte hangtani „támadás”: a szóbelseji *-sn-* más-salhangzó-kapcsolat egybeesése az *-st-*vel az északi számi nyelvjárásokban a lokatívuszi és szeparatívuszi funkciók összekeveredését eredményezte: az *-st* esetrag így voltaképpen egyszerre négy különböző lokális eset (a finn inesszívusz, elatívusz, adesszívusz és ablatívusz) feladatait látja el, a *stobost* szóalak például egyaránt használható a ‘szobában’, a ‘szobából’, a ‘szobánál’ és a ‘szobától’ jelentésekben (Korhonen 1981: 221–224), a magyar esetrend-

szer szempontjából nézve ezekhez még hozzátehető két további lokális eset, a szuperesszívusz ('szobán') és a delatívusz is ('szobáról').

(6) Ugyanez az $sn > st$ hangváltozás $šn > št$ formában végbement a mari nyelvben is, és ott is a számiéhoz hasonló egybeesést produkált a lokális esetragok között: az $š$ -ragkezdetű belső helyviszonyragok hármassága úgy csonkult, hogy a $-š(ke)$, $-š(ko)$, $-š(kö)$ illatívusz mellett csak az inesszívusz maradt meg, elorozva az elatívusztól a $-šte$, $-što$, $-štö$ esetragot, a névszói paradigma megüresedett harmadik, elatívuszi helyére pedig benyomult a $kāč$ névutó: *pört kāč* 'házból' stb. (Bereczki 1990: 37–39, 66).

(7) Hangtani változások zavarokat eredményeztek az ugor esetrendszerben is. Az általános helyjelölő esetek latívuszi, lokatívuszi, szeparatívuszi hármasságát a ragvégi magánhangzók kora ugorkori lekopása végzetesen összezavarta: a PU-PFU paradigmatis $*-ta/-tä$ szeparatívuszi esetrag a ragvég eltűnésével $*-t$ alakúvá vált és gyakorlatilag egybeesett a PFU adverbialis $*-tt3$ lokatívuszrag szintén $*-t$ fejleményével, ez a lokális esetrendszerben az irányhármasság megbomlását, az esetrendszer összeomlását eredményezte. Az ugor alapnyelv esetrendszerére így a grammatikai esetek jelöletlensége mellett a latívuszi ($*-k$ és $*-j$) és lokatívuszi ($*-n$, $*-t$, $*-l$) esetragok bősége, valamint a szeparatívuszrag hiánya volt a jellemző.

(8) A rendszerből hiányzó szeparatívusz pótlására már az ugor alapnyelvben történtek kísérletek: az egyik ilyen megoldás a $*-k$ latívuszi-transzlatívuszi és az eredetileg lokatívuszi-instrumentáliszi funkcióban használt $*-l$ primer esetragok $*-kl$ ragkombinációjának átértékelődése az „ablatívuszi” feladatok ellátására. A manysi nyelvben ezt a $*-kl$ ragkombinációt őrzik a $tj-γ$, $tj-t$, $tj-γl$ 'ide, itt, innen' és a $tu-w$, $tu-t$, $tu-wl$ 'oda, ott, onnan' határozószó-hármasok szeparatívuszi tagjai (a vachi hantiban ugyanezek: $těγ$, $tět$, $těl$; $tōγ$, $tőt$, $tőlāl$ – itt viszont nem maradt látható nyoma a manysi alapján a hantira is feltételezhető szeparatívuszi $*-kl$ előzménynek).

(9) A hanti nyelv déli és keleti nyelvjárásaiban másodlagosan megjelent (igen változatos formákban) egy eredetileg $*iγ$ -töví névszóból lett szeparatívuszi névutó, amely a nyelvjárások egy részében raggá agglutinálódott.

(10) A magyar nyelvben a manysi megoldáshoz hasonló $*-kl$ ragkombinációs szeparatívuszok találhatóak az adverbialis ragozásban ($al-ól$, $el-ől$, $fel-ől$, $mell-ől$ stb.), a paradigmatis névszóragozásban azonban az általános (honnan?) kérdésre felelő szeparatívusz helyét átvették a szintén $*-kl$ ragkombi-

nációs névutókból lett elatívuszi (-ból, -ből), ablatívuszi (-tól, -től) és szublatívuszi (-ról, -ről) szekunder ragok.

(11) Egyfajta morfológiai „öngóllal” felér az a megoldás is, amely az udmurt és a magyar nyelvben az eredeti nyelvi szándékkal – a tövek és a toldalékok kapcsolódásakor keletkező V-V hiátus megszüntetésére való törekvéssel – szemben a több mássalhangzós (CC, CCC) végű tövek toldalékolásakor még nagyobb (CCC, CCCC) mássalhangzó-torlódást eredményezett. Az udmurt nyelvben ilyen toldalék lett a többesjel: magánhangzó után: -os, *korka-os* ‘házak’, mássalhangzó után azonban -jos: *gurt-jos* ‘falvak’, *murt-jos* ‘emberek’ stb. (Csúcs 1990: 34).

(12) Az ómagyar nyelvben a tövéghangzók lekopása nem egy ütemben ment végbe: a szó belseji -C- egyszerű mássalhangzós szavaknál ez korábban lezajlott, azok a szavak viszont, amelyek belsejében -CC- mássalhangzó-kapcsolat volt, tovább megőrizték a tövéghangzójukat. A PU *-s₃ (px3sg) birtokos személyrag az ugor korban *-θ₃ alakúvá vált, majd a magyarban ez tovább gyengülve *-h₃ átmeneten keresztül eljutott a teljes vokalizálódásig, az -á-, -é-, -a, -e változatokig. Amikor ezek a toldalékok a tövéghangzójukat még őrző szavakhoz járultak, a keletkezett hiátus feloldására betoldódott közéjük egy hiátustöltő *j* mássalhangzó. Így lett a *ház-a*, *kez-e*, *víz-e* stb. alakok mellett a *domb-ja*, *füst-je*, *kard-ja*, *kert-je*, sőt ezt a későbbiekben az eleve mássalhangzó-torlódásos végű idegen szavakban még tovább fokozva: *dunszt-ja*, *kunszt-ja*, *szörp-je*, *sztrájk-ja*, *fájl-ja* stb.

Az uráli birtokos (N-PX) és igei (V-VX) személyragok a *me*, *te*, *se* személyes névmások hangsúlytalan helyzetekben bekövetkezett agglutinálódásából jöttek létre, és igen változatos formákat mutatnak. Maguk a személyes névmások sem őrződtek meg változatlan formában minden utódn nyelvben.

(13) A PP személyes névmásoknál ez az **M-T-S** alaprendszer – kisebb-nagyobb hangtani módosulásokkal – megtalálható a számiban: sg. *mon* ‘én’, *don* ‘te’, *son* ‘ő’, du. *moai* ‘mi (ketten)’, *doai* ‘ti (ketten)’, *soai* ‘ők (ketten)’, pl. *mī* ‘mi (többen)’, *dī* ‘ti (többen)’, *sī* ‘ők (többen)’ (Lakó 1986: 76); az (erza) mordvinban: sg. *mon* ‘én’, *ton* ‘te’, *son* ‘ő’, pl. *miń* ‘mi’, *tiń* ‘ti’, *siń* ‘ők’ (Keresztes 1990: 62).

(14) A finn nyelvben a **ti* > *si* hangváltozás (*vesi* : *vete-* ‘víz’, *käsi* : *käte-* ‘kéz’ stb.) és a szókezdő *s* > *h* módosulás (**seinä* > *heinä* ‘széna’ stb.) kihatott a személyes névmások rendszerére is: sg. *minä* ‘én’, *sinä* ‘te’, *hän* ‘ő’, pl. *me* ‘mi’, *te* ‘ti’, *he* ‘ők’ (Mikola 1978: 45–46).

(15) Az észti nyelvben az első és második személyű névmások a finn névmásokkal azonosak: sg. *mina, ma* ‘én’, *sina, sa* ‘te’, *meie, me* ‘mi’, *teie, te* ‘ti’, a harmadik személyűek viszont a finn *tämä, nämä* mutató névmás megfelelői: sg. *temä, ta* ‘ő’, pl. *nemad, nad* ‘ők’ (Lavotha 1960: 47–48).

(16) A mari nyelvben az első és második személyű névmások a PU névmásrendszer követői: sg. *māj* ‘én’, *tāj* ‘te’, pl. *me* ‘mi’, *te* ‘ti’, a harmadik személyűek viszont szintén mutató névmási eredetűek: sg. *tuđo* ‘ő’, pl. *nuno* ‘ők’ (Bereczki 1990: 48).

(17) Ugyanez a kettősség található az udmurtban is: az első és második személyben sg. *mon* ‘én’, *ton* ‘te’, pl. *mi* ‘mi’, *ti* ‘ti’; a harmadik személyűek viszont: sg. *so* ‘ő, az’, pl. *soos* ‘ők, azok’ (Csúcs 1990: 45).

(18) És ugyanez a helyzet a komiban is: az első és második személyben sg. *me* ‘én’, *te* ‘te’, pl. *mi* ‘mi’, *ti* ‘ti’; a harmadik személyűek viszont: sg. *sij, siję* ‘ő, az’, pl. *na, naję* ‘ők, azok’ (Rédei 1978: 70).

(19) A PX-ek és VX-ek rendszerében ez az eredeti **M-T-S** hármasság (majdnem változatlanul, *s > š* módosulással) egyedül csak a mariban őrződött meg: *wüđ-em, wüđ-et, wüt-šö* ‘vizem, vized, vize’; illetve *tol-am, tol-at, tol-eš* ‘jövök, jössz, jön’ (Bereczki 1990: 41, 53).

Az ugor és a szamojéd nyelvekben a PU **s* mind szókezdő, mind szóbelseji helyzetben **θ*-re (majd a különböző utódnnyelvekben **t*-re, *l*-re, *j*-re, *θ*-ra) változott. A PP személyes névmások, a PX birtokos személyragok és a VX igei személyragok **M-T-S** alaprendszere emiatt **M-T-T**-re változott, zavart okozva ezzel a második és harmadik személyű elemek azonosításában.

(20) A manysi nyelvben ez a hangváltozás hatással volt a személyes névmások rendszerére is: szükségessé vált a második és harmadik személyű névmások újbóli alakú megkülönböztetése. (Általános jelenségnek tekinthető, hogy a módosult alakú szóelem a hangtani egybeeséseknél „kakukkfiókaként” viselkedik, mindig ez szorítja ki vagy készleteti változtatásra a régit.) A manysi PP-k: *am* ‘én’, *naŋ* ‘te’, *taw* ‘ő’, *mēn* ‘mi ketten’, *nēn* ‘ti (ketten)’, *tēn* ‘ők (ketten)’, *mān* ‘mi (többen)’, *nān* ‘ti (többen)’, *tān* ‘ők (többen)’. Jól látható, hogy az **M-T-S** hármast az **M-N-T** hármas váltotta fel (Kálmán 1989: 50). Ugyanez a váltás mutatkozik (a kettes és többes számban csak nyomokban) a PX-ek rendszerében is: px1sg. *-m, -^um*, px2sg. *-n, -ən*, px3sg. *-te, -e* (Kálmán 1989: 45). A VX igei személyragok bonyolultabb (alanyi, tárgyias és szenvedő) rendszerében is alapjaiban ugyanilyen kezdetű ragok találhatóak: vx1sg.tr. *-^um*, vx2sg.tr. *-ən*, vx3sg.tr. *-te* stb. (Kálmán 1989: 58).

A manysi (és hanti) megoldás tehát a második személyű **T**-nek **N**-nel való felváltása lett (lehetséges módozataikról ld. részletesen: Honti 2007: 7–57).

(21) A hanti nyelvben is bekövetkezett a második személyben a **T** > **N** váltás, a harmadik személy jelölője pedig (a vachi nyelvjárásban) az **L** lett, az **M-T-S** hármast itt az **M-N-L** hármast váltotta fel: *mā* ‘én’, *nōŋ* ‘te’, *lōy* ‘ő’, *min* ‘mi (ketten)’, *nin* ‘ti (ketten)’, *lin* ‘ők (ketten)’, *měj* ‘mi (többen)’, *něj* ‘ti (többen)’, *lěj* ‘ők (többen)’ (Honti 1984: 141). A šerkali nyelvjárásban viszont az **M-N-T** hármast találhatók: *ma* ‘én’, *naŋ* ‘te’, *tūy* ‘ő’, *men* ‘mi (ketten)’, *nen* ‘ti (ketten)’, *ten* ‘ők (ketten)’, *mōŋ* ‘mi (többen)’, *nāŋ* ‘ti (többen)’, *tīy* ‘ők (többen)’ (Honti 1984: 147). A PX birtokos személyragok rendszere ugyanezekre az alapokra épül, a vachiban **M-N-L**: px1sg. *-ām*, px2sg. *-ān*, px3sg. *-āl* (*kut-ām*, *kut-ān*, *kut-āl* stb.) (Honti 1984: 124). A šerkaliban pedig ugyanúgy **M-N-T**: px1sg. *-m*, px2sg. *-n*, px3sg. *-t* (*ewem*, *ewen*, *ewet* sb.) (Honti 1984: 135). A VX igei személyragok is ugyanezek szerint alakultak, a vachiban: vx1sg. *-ām*, vx2sg. *-ān*, vx3sg. *-āl* (*tul-ām*, *tuw-ān*, *tuw-āl* stb.) (Honti 1984: 107), a šerkaliban: vx1sg. *-m*, vx2sg. *-n*, vx3sg. *-t* (*māt-em*, *māt-en*, *māt*, de: vx3sg.tr. *māt-te* stb.) (Honti 1984: 118).

(22) A magyar nyelvben – amiatt, hogy a PUG. **θ* a magyarban nem alakult át *t* hanggá, hanem vokalizálódott – az **M-T-S** hármastól a **T** elem kiszorítása nem történt meg. A px2sg. birtokos és a vx2sg. igei személyrag szabálytalan *-d* alakja ugyanakkor felveti annak a lehetőségét, hogy a még az ugor korban veszélybe került **-t* px2sg. és vx2sg. funkciójának megmentésére nem a **N** elemmel való felváltás, hanem a *-t* elemnek az *n* elemmel való megerősítése zajlott le, a raghalmozással így létrejött **-nt* pedig (a **kunta* > *had*, **amta-* > *ad* stb. hangfejlődésekkel azonos módon) szabályos hangváltozással lett *d*-vé. (Ilyen alakú igei személyrag – másodlagosan és a magyar fejleménytől teljesen függetlenül – a szölkup nyelvben is van: az eredetibb tranzitív ragozású személyragok *-m*, *-l*, *-t* hármasa mellett az intranszitiv ragozásban a vx2sg. *-nti* alakú: *il-a-k*, *il-a-nti*, *il-a* ‘élek, élsz, él’.)

A szamojéd nyelvekben a PU **s* > PS **t* hangváltozás ugyanígy megbontotta az **M-T-S** személyjelölő rendszert, az új **M-L-T** hármast már a közszamojéd korban kialakult, az utódnelvben ezek fejleményeit találjuk.

(23) A közszamojéd alapnyelvre rekonstruálható PP személyes névmások – **mān* ‘én’ (Janhunen 1977: 86), **tān* ‘te’ (Janhunen 1977: 147), **me..* ‘mi’ (Janhunen 1977: 91) és **te..* ‘ti’ (Janhunen 1977: 156) – nem követik ezt a változást, minthogy a harmadik személyű névmások – nyenyec: sg. *pida*, du. *pid’i?*, pl. *pido?* (Hajdú 1968: 110), enyec: sg. *nitoda*, du. *nitodi?*, pl. *nitodu?*

(Castrén – Schiefner 1854: 352–353), nganaszan: sg. *siti*, du. *siti*, pl. *sitiŋ* (Wagner-Nagy 2002: 93), szölkup: sg. *tep*, du. *tepäqi*, pl. *tepit* (Hajdú 1968: 170), kamassz: sg. *dī*, du. *dīside*, pl. *dīzeŋ* (Donner–Joki 1944: 13a), kojbal: sg. *de* (Potapov 1957: 36), matori: sg. *ti*, *tin* (Helimski 1997: 147) – nem a PU **se* fejleményei, hanem a nyenyecben a *pid* ‘törzs’ névszóból (Terescsenko 1965: 494), a többi szamojéd nyelvben pedig különböző mutató névmásokból lett személyes névmások, így az *s > t* hangváltozás nem érintette a szamojéd PP rendszert.

(24) A nyenyec nyelvben a PX birtokos személyragok alaprendszere (nominatívuszbán) az **M-R/L-T** hármast követi: px1sg. *-w*, *-m'i*, px2sg. *-r*, *-l*, px3sg. *-da*, *-ta*, px1du. *-mí²*, px2du. *-í²*, *-l'í²*, px3du. *-d'í²*, *-t'í²*, px1pl. *-wa²*, *-ma²*, px2pl. *-ra²*, *-la²*, px3pl. *-do²*, *-to²* (Hajdú 1968: 42). A VX igei személyragok a determinatív ragozásban őrzik ugyanezt a hármasságot: vx1sg. *-w*, vx2sg. *r*, vx3sg. *-da*, vx1du. *-mí²*, vx2du. *-í²*, vx3du. *-d'í²*, vx1pl. *wa²*, vx2pl. *-ra²*, vx3pl. *-do²* (Hajdú 1968: 59).

(25) Az enyec nyelvben a PX birtokos személyragok a nyenyec alakokhoz hasonlóan az **M-R/L-T** hármast követik: px1sg. *-bo*, *-mo*, px2sg. *-lo*, *-ro*, px3sg. *-da*, *-dda*, *-ta*, px1du. *-bi²*, *-mi²*, px2du. *-li²*, *-l'i²*, px3du. *-di²*, *-ddi²*, *-ti²*, px1pl. *-ba²*, *-ma²*, px2pl. *-la²*, *-l'a²*, *-ra²* px3pl. *-du²* *-ddu²*, *-tu²*. A VX igei személyragok az egy tárgyú tárgyias ragozásban: vx1sg. *-bo*, vx2sg. *-lo*, vx3sg. *-da* stb. (Castrén – Schiefner 1854: 293, 501).

(26) A nganaszan nyelvben a PX birtokos személyragok – a kettős, veláris–palatális és labiális–illabiális illeszkedések miatti – számos alakváltozatuk ellenére alapformájukban az **M-R-T** hármas rendszert követik: *kətu* ‘karom’ : *kətu-mə*, *kətu-rə*, *kətu-δu*; *kətu-mi*, *kətu-ri*, *kətu-δi*; *kətu-mu*”, *kətu-ru*”, *kətu-δuŋ* stb. (Wagner-Nagy 2002: 82–83).

(27) A szölkup nyelvben a PX birtokos személyragok az **M-L-T** hármas szerint rendeződnek: px1sg. *-m*, *-p*, *-mí*, px2sg. *-l*, *-lí*, px3sg. *-t*, *-tí*, px1du. *-mij*, px2du. *-lij*, px3du. *-tij*, *-čij*, px1pl. *-mit*, *-min*, px2pl. *-lít*, *-lín*, px3pl. *-tít*, *-tín*, *-čít*, *-čín*. A VX-ek a tranzitív ragozás egyes számában lényegében megegyeznek a PX-ekkel: vx1sg. *-m*, *-p*, px2sg. *-l*, px3sg. *-t*, *-tí* (Hajdú 1968: 138, 145).

(28) A kamassz nyelvben is a PX birtokos személyragok az **M-L-T** hármas szerint rendeződnek: px1sg. *-m*, *-bə*, px2sg. *-l*, px3sg. *-t*, px1du. *-wəj*, px2du. *-ləj*, px3du. *-dəj*, px1pl. *-wa²*, px2pl. *-la²*, px3pl. *-dən* (Donner – Joki 1944: 138). A VX igei személyragok a tárgyias ragozásban: vx1sg. *-m*, *-bə*, vx2sg. *-l*,

vx3sg. *-t, -tə*, vx1du. *-baj*, vx2du. *-ləj*, vx3du. *-dəj, -təj*, vx1pl. *-baʔ*, vx2pl. *-laʔ*, vx3pl. *-dən, -tən* (Klumpp 2002: 50).

(29) A ragvégek lekopása és a szóvégi (*p/m, t/n, k/ŋ, q/ŋ*) nazális/zárhang oppozíciók neutralizálódása a szölkup nyelv egyes nyelvjárásaiban a PS lokatívuszi **-kənə* és szeparatívuszi **-kətə* esetragok összekeveredéséhez vezetett: amíg az északi-szölkupban *-qit, -qin* és külön *-qinj* alakok vannak, a déli-szölkupban mindkét esetrag *-qən* alakúvá vált: (Ket) *maat-kan* ‘házban’ és ‘házból’ (Castrén – Lehtisalo 1960: 128). E kettősség feloldására az újabb (tomszki) szövegekben érdekes megoldás található: a *mātkan to kuralna* ‘a háztól elfutott’ típusú mondatok alapján a *to* igekötő a ragvéghez tapadt: *mātkanto kuralna*, létrehozva ezzel a hiányzó szeparatívuszt.

(30) Ilyenfajta összetapadásra a magyar nyelvben is van példa: a *valami-nél kívül* > *valaminél kül* szószervezetből jött létre a *valami nélkül* névutós szerkezet és vele az önállóvá vált *nélkül* névutó (Zaicz 2006: 565).

A hangváltozások okozta alaktani funkciózavarok fenti példái és azok feloldásai – az észt PX-rendszer összeomlását kivéve – arról tanúskodnak, hogy az uráli nyelvek „önvédekező képessége” jól működik a kettősségek elhárításában, ami – e nyelvek stabilitása szempontjából – azért is jelentős, mert például a szóvégek lekopása a „gyanútlan” vulgáris latinban később a teljes klasszikus latin deklináció összeomlását eredményezte az újlatin nyelvekben.

Irodalom

- Bereczki Gábor 1990: *Chrestomathia Ceremissica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 Castrén, Matias A. – Lehtisalo, Toivo 1960: *Samojedische Sprachmaterialien*. Gesammelt von M. A. Castrén und T. Lehtisalo. Herausgegeben von T. Lehtisalo. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 122. Helsinki.
 Castrén, Matias A. – Schiefner, Anton 1854: *M. Alexander Castrén's Grammatik der Samojedischen Sprachen*. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften herausgegeben von Anton Schiefner. St. Petersburg.
 Csúcs Sándor 1990: *Chrestomathia Votiatica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 Donner, Kai – Joki, Aulis J. 1944: *Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik*. Bearbeitet und herausgegeben von A. J. Joki. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VIII. Helsinki.
 Hajdú Péter 1968: *Chrestomathia Samoiedica*. Tankönyvkiadó, Budapest.

- Hakulinen, Lauri 2000: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 5. muuttamaton painos. Helsingin Yliopiston Suomen Kielen Laitos, Helsinki.
- Helimski, Eugen 1997: Die matorische Sprache. Wörterverzeichnis – Grundzüge der Grammatik – Sprachgeschichte. Unter Mitarbeit von Beáta-Nagy. Studia Uralo-Altaica 41. Szeged.
- Honti László 1984: Chrestomathia Ostiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 2010: Personae ingratissimae? A 2. személyek jelölése az uráli-ban. Nyelvtudományi Közlemények 107: 7–57.
- Janhunen, Juha 1977: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki.
- Kálmán Béla 1989: Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Klumpp, Gerson 2002: Konverbkonstruktionen im Kamassischen. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 58. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lavotha Ödön 1960: Észk nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Mikola Tibor 1978: A finn nyelv áttekintése. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rédei Károly 1978: Chrestomathia Syrjaenica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Terescsenko, N. M. 1965: Н. М. Терещенко, Ненецко–русский словарь. Издательство Советская Энциклопедия, Москва.
- Wagner-Nagy Beáta 2002: Chrestomathia Nganasanica. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 10. Szeged.
- Zaicz Gábor 2006: Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. A magyar nyelv kézikönyvei XII. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

**Lautwandel verursachte Funktionsstörungen
im morphologischen System der uralischen Sprachen**

Die während der natürlichen Entwicklung der Sprachen erfolgenden Lautwandel – besonders das Verschwinden der Stammauslaute, die Änderungen der Konsonanten der Suffixelemente, die Verstümmelung der Kasusendungen – können fallweise solche lautliche Zusammenfälle ergeben, die das morphologische System der gegebenen Sprache verwirren, weil dadurch gleichförmige Wortelemente für die Erfüllung voneinander ganz verschiedene Funktionen in den nominalen oder verbalen Paradigmen entstehen. Vorliegende Abhandlung zählt deren Vorkommen in den verschiedenen uralischen Sprachen auf.

TAMÁS JANURIK

Foglalkozásnevek vizsgálata a Máté evangélium északi számi fordításaiban

KELEMEN Ivett

Debreceni Egyetem
kelemenivett5@gmail.com

1. Bevezetés

Tanulmányommal abba a kutatási tevékenységbe kívánok bekapcsolódni, melynek fókuszában a finnugor nyelvek bibliafordításai állnak. Ennek jelentőségét és feladatait Keresztes László részletesen ismertette 2009-es tanulmányában (vö. Keresztes 2009: 57–89). Az eddig e témakörben született munkák elsősorban a mordvin, vogul, finn, vepsze stb. nyelveken született fordítások vizsgálatát tűzték ki céljukul (vö. Balogh 2004: 27–42; Keresztes 2004: 73–86; Maticsák 2012; Peneva 2004: 101–112; Sárosi 2006: 95–103; Fábián 2007: 23–33; Fodor 2007: 35–41), e sorba szeretném beemelni a számi nyelveket, azon belül is az északi számit.

Vizsgálatom anyagául olyan szócsoportot választottam, mely részben szorosan kapcsolódik a keresztény 'szakszókincshez' (pl. *apostol, próféta, pap*), részben csak földrajzi, időbeli és kulturális különbségek miatt számít idegennek a számi nyelvet beszélők számára (pl. *helytartó, negyedes fejedelem*).

Három 19. századi (1840, 1874, 1895), illetve a modernkori (1998), interneten is elérhető (www.bibelen.no) északi számi bibliafordítás Máté evangéliumából gyűjtöttem ki 28 foglalkozásnevet.

Céлом – egy kombinált vizsgálat révén – annak feltérképezése, hogy a számi kultúrából nagy részben hiányzó foglalkozások megnevezése során a) mely fordítói metódus jellemzi a 19. illetve a 20. századi fordítók munkáját; b) a vizsgálatba bevont lexémák alapján megfigyelhető-e valamiféle tendencia/változási irány a különböző korok fordításaiban.

2. Az északi számi bibliafordítás rövid története

A kereszténység terjesztése Lappföldön már a 11. században megkezdődött. Keresztény templomokat a 16. századtól emeltek, a kereszténység azonban csak az 1840-es évektől, Lars Levi Laestadius lelkész mozgalmát követően szilárdult meg (Tamás 2007: 32). Ebben az időben kezdődött a katekizmusoknak, a bibliai történeteknek, illetve magának a Bibliának számára fordítása is. Ezek célja az új hit közvetítése, terjesztése volt.

Az első bibliafordítók között Isaac Olsen (1680–1730) misszionárius említhető, aki megpróbálta számára fordítani a Biblia egyes részeit és Luther kis katekizmusát. A fordított szövegek közös jellemzője, hogy nem a célnyelv, vagyis a számi, hanem a forrásnyelv, a dán nyelvtanára épültek (Kjølås 1996: 17).

Az 1700-as években voltak ugyan törekvések a Biblia számi nyelvre történő fordítására, de ezek többsége nem maradt fent, a meglevők pedig arról tanúskodnak, hogy szinte kizárólag csak az Újszövetséget fordították (Kjølås 1996: 49–50), s azok sem voltak különösebb hatással a számi emberekre.

1816-ban a számi bibliafordítások szempontjából mérőöldkőnek számító Norvég Bibliatársaság megalakulását követően a számi bibliafordítás fontosságát hirdetve a társaság alkalmas fordítót keresett és talált Simon Kildal (1761–1822) prépost személyében. Kildal munkáját a Máté evangélium fordításával szerette volna kezdeni, de meghalt, mielőtt belekezdhetett volna a munkába.

A számi bibliafordítások igazi úttörője Nils Vibe Stockfleth (1787–1866) norvég pap volt. Őt tartják a számi írott nyelv „második alapítójának”.¹ Magától kezdte el fordítani a Bibliát és 1829-ben már elkészült az Újtestamentum első tervezetével, de nem volt elégedett vele, ezért Dániába és Finnországba utazott, hogy kora legnevesebb nyelvészeivel egyeztethessen a fordításról. 1836-ban aztán elkészült az újabb kézirat, majd 1838-ban a Máté és Márk Evangéliumának megjelenését követően, 1840-ben napvilágot látott a teljes számi Újtestamentum *Hærramek ja bæsstamek Jesus Kristus åðða testament* [Urunk és Megváltónk Jézus Krisztus újszövetsége] címmel (Qvigstad – Wiklund 1899: 83). 1400 darabot nyomtattak ki, és ebből hatszázat ingyenesen osztottak szét. A fordítás különlegességét az is fokozta, hogy latin betűvel nyomtatták, szemben a korban divatos gótikus írásmóddal. Újbóli, átdolgozott kiadása 1850-ben történt.

¹ Az első „alapító” Knud Leem (1697–1774), aki 1748-ban jelentette meg számi nyelvtanát, valamint dán–számi szótárát 1756-ban.

A Norvég Bibliatársaság a későbbiekben (is) szükségesnek látta egy újabb, revideált Újszövetség kiadását, így felkérte Jens Andreas Friis (1821–1896) norvég nyelvészt a fordítás elvégzésére, mely végül Lars Hætta közreműködésével teljesült. Lars Hætta, a kautokeinói lázadásban való részvételért elítélt számi rénszarvaspásztor a börtönévek alatt kezdte el számira fordítani a teljes norvég nyelvű Bibliát. A munka végül Friis korrektúrájával, a Stockfleth-féle Újtestamentum teljes átdolgozásaként jelent meg 1874-ben² (Qvigstad – Wiklund 1899: 101–102). Ezen a fordításon jól érződött Hætta hiányos norvég tudása (Friis tanította norvégul), és a forrásnyelv (norvég) erős dominanciája.

1889-től megkezdődött az Ótestamentum könyveinek fordítása is: Mózes első könyve (1889); Ézsaiás könyve (1890); Mózes öt könyve (1891); Az Ószövetség történeti könyvei (1893); Jób könyve, Zsoltárok könyve, Példabeszédek könyve, Énekek éneke (1894); Próféták könyve (1895) (Qvigstad – Wiklund 1899: 111, 113–14, 116, 118).

Az 1874-es Újtestamentum revideálása Just Knud Qvigstad (1853–1957) norvég nyelvész által történt 1895-ben, de még ugyanebben az évben megszületett a teljes Biblia is, *Bibal daihe Bassi čala, mi sistes doalla boares ja áđđa testamenta kanonalaš girjid* [A Biblia avagy a Szentírás, mely az Ó- és Újszövetség kanonikus könyveit foglalja magában] címmel. A fordításban részt vett: Jens Andreas Friis, Lars Hætta, Salomon Nilsen, Just Qvigstad és Johannes Nilsson Skaar (Qvigstad – Wiklund 1899: 120).

Az északi számi Újtestamentum (*Ođđa Testamenta*) újbóli kiadására 1998-ban került sor Oslóban, szintén a Norvég Bibliatársaság megbízásából. A fordítás kiindulópontjául az 1978/85-ös új norvég fordítás szolgált, de a munka során figyelembe vették az eredeti görög és bizonyos mértékig az 1992-es finn fordítást is. A fordítás során a számi nyelv köznyelvi kifejezéseinek használatára, ezzel párhuzamosan a skandinavizmusok elhagyására, valamint olyan szintaxisra törekedtek, mely jobban igazodott a számi nyelv struktúrájához (Bandle 2002: 403).

Az északi számi Ószövetség fordítása jelenleg is folyik, ebben a Svéd és a Finn Bibliatársaság is részt vesz, és néhány könyvét már meg is jelentették. A teljes északi számi Biblia lefordítása ugyancsak a Norvég Bibliatársaság révén 2015-ben indult és valószínűleg 2018-ig fog tartani.

² Címe: *Min Hærramek ja Bæstamek Jesus Kristus ođđa Testamenta. Ođđasist samas jorggaluvvum darogielast ja čada geččujuvvum vuđđu-giela mielde* [Urunk és Üdvöztönk Jézus Krisztus Újtestamentuma. Újrafordítva számira a norvég szöveg alapján, és átnézve az eredeti nyelv alapján].

3. A foglalkozásnevek vizsgálata

A szócikk adatközlő és elemző részből áll. Az adatközlő részben címszóként a magyar jelentés áll, ehhez rendelem hozzá – időrendi sorrendben – a megfelelő számi adatokat. Ezt követően történik a forrás megjelölése, mely során nemcsak a szóalak helyét, hanem kontextusbeli előfordulását is ismer tetem északi számi, norvég, finn és magyar nyelven. Végül az elemző részben megvizsgálom a szavak szerkezetét és eredetét.

1) A foglalkozásnevek szemantikai csoportjai

A. Egyházi személyek: *apostol, főpap, írástudó, pap, próféta, rabbi*

B. Katonák: *katona, őr, százados*

C. Civil személyek:

- törvényhozók: *bíró, császár, helytartó, király, királynő, negyedes fejedelem, törvénytudó*
- gazdálkodók (növénytermesztés/állattartás): *pásztor, szőlősgazda, vincellér*
- hivatalnokok: *pénzváltó, vámos*
- kereskedők: *galambárus, kereskedő*
- egyebek: *cselédlány, fazekas, orvos, tolvaj, utcanő.*

A. Egyházi személyek

- **APOSTOL** 1840: *apostal*, 1874: *apostal*, 1895: *apostal*, 1998: *apoastal* ~ *apostal*

M 10,2

számi	1840: Mutto dak læk dai guoft nubbe lækka <i>apostali</i> namak 1874: Mutto dak læk dai guokte nubbe lokkai <i>apostali</i> namak 1895: Mutto dak læk dai guokte nubbe lokkai <i>apostala</i> namak 1998: Dát leat guoktenuppelot <i>apoastala</i> namat
norv.	Dette er namna på dei tolv <i>apostlane</i>
finn	Ja nämä ovat niiden kahdentoista <i>apostolin</i> nimet
magy.	A tizenkét <i>apostol</i> nevei pedig ezek ³

Jövevényszó. Skandináv átvétel, vö. no., sv. *apostel* 'apostol' (Qvigstad 1893: 91; SKES: 21; SSA I/79a).

³ A központosítást egyszerűsítettem, az idézetekből csak a dolgozatom szempontjából releváns részeket közlöm.

- **FŐPAP** 1840: *bajemuš pap*, 1874: *bajemuš papp*, 1895: *bajemuš papp*, 1998: *bajitbáhppa*

M 26,65

számi	1840: De <i>bajemuš pap</i> biftasides gaikkogáđi 1874: De gaikodi <i>bajemuš papp</i> su biktasides 1895: De gaikodi <i>bajemuš papp</i> su biktasides 1998: Dalle <i>bajimušbáhppa</i> gaikkihii biktasis guovdat
norv.	Då reiv <i>øvstepresten</i> sund kleda sine
finn	Silloin <i>ylimmäinen pappi</i> repäisi vaatteensa
magy.	Ekkor a <i>főpap</i> megszagatá a maga ruháit

Tükörfordítás (szó szerkezet és szóösszetétel). A 19. századi fordítások még minőségjelzős szó szerkezeteket ('felső, fő' + 'pap') használtak, melyek tükörfordítással jöttek létre (ilyen szerkezet található a finnben). Erre a szerkezetre a mai számi szótárakban is találunk példát *bajimuš báhppa* formában (vö. Sammallahti – Nickel 2011: 43), de a 20. századi fordítók inkább az összetett formát (*bajit* 'felső-' + *báhppa* 'pap') illesztették az adott helyre.

- **ÍRÁSTUDÓ** 1840: *čaloapavaš*, 1874: *čal'oapavaš*, 1895: *čal'oapavaš*, 1998: *čáloahppavaš*

M 8,19

számi	1840: ja muttom <i>čaloapavaš</i> báđi 1874: ja muttom <i>čal'oapavaš</i> bođi 1895: ja muttom <i>čal'oapavaš</i> bođi 1998: muhtun <i>čáloahppavaš</i> bođii
norv.	ein <i>skriftlærd</i> kom
finn	ja eräs <i>kirjanoppinut</i> tuli
magy.	és hozzámenvén egy <i>írástudó</i>

Tükörfordítás (szóösszetétel). A norvég könyvminta alapján alkotott összetétel előtagja a *čal* (~ *čála*) 'írás' főnév, utótagja az *oapavaš* (~ *oahppavaš*) 'tanult, képzett, tehetséges' melléknév.

- **PAP** 1840: *pappa (bappa)*, 1874: *pappa*, 1895: *pappa*, 1998: *báhppa*

M 8,4

számi	1840: mutto vuolge, čajet ječad <i>bappi</i> 1874: mutto vuolge dokko, čajet ječad <i>pappi</i> 1895: mutto vuolge, čajet ječad <i>pappi</i> 1998: muhto mana čájehit iežat <i>báhppi</i>
norv.	men gå og vis deg for <i>presten</i>
finn	vaan mene ja näytä itsesi <i>papille</i>
magy.	hanem eredj, mutasd meg magadat a <i>papnak</i>

Jövevényyszó. Az oroszából kerülhetett át a finn (karjalai) nyelvbe (*pappi*), majd onnan jutott el számiba (*báhppa*) (SKES: 488–489; SSA II/311; Sammallahti 1998: 230).

- **PRÓFÉTA** 1840: *prophet*, 1874: *profet*, 1895: *profeta*, 1998: *profehta*

M 1,22

számi	1840: mi hærrast sardnujuvvum læ <i>prophet</i> boft 1874: mi læ celkkujuvvum Hærrast, <i>profet</i> bokte 1895: mi læ celkkujuvvum Hærrast, <i>profeta</i> bokte 1998: maid Hearrá lei cealkán <i>profehta</i> bokte
norv.	det Herren har tala gjennom <i>profeten</i>
finn	minkä Herra on puhunut <i>profeetan</i> kautta
magy.	amit az Úr mondott volt a <i>próféta</i> által

Jövevényyszó, a no., sv. *profet* 'próféta' szó átvétele (Qvigstad 1893: 117).

- **RABBI** 1840: *rabbi*, 1874: *rabbi*, 1895: *rabbi*, 1998: *rabbi*

M 23,7

számi	1840: <i>rabbi, rabbi</i> goččujuvvut 1874: ja goččujuvvut olbmuin: <i>rabbi, rabbi</i> 1895: ja goččujuvvut olbmuin <i>rabbín, rabbín</i> 1998: ja gohčodit sin <i>rabbín</i>
norv.	og kallar dei <i>rabbi</i>
finn	ja että ihmiset kutsuvat heitä nimellä ' <i>rabbi</i> '
magy.	és hogy az emberek így hívják őket: <i>Mester, Mester!</i>

Jövevényszó. Pontos adatok nem állnak rendelkezésre az átvétel irányát illetően, feltételezhető, hogy skandináv és/vagy finn mintával kell számolnunk.

B. Katonai személyek

- **KATONA** 1840: *soatte-vækka*, 1874: *soatteolbmai*, 1895: *soatteolbmai*, 1998: *soalddát*

M 27,27	
számi	1840: de ædnam hærrer <i>soatte-vægak</i> Jesus mieldasæk 1874: de valdde ædnam hærrer <i>soatteolbmaik</i> Jesusa lusasek 1895: de valdde ædnam hærrer <i>soatteolbmaik</i> Jesusa lusasek 1998: eananhearrá <i>soalddáhat</i> válde Jesusa mielddiset
norv.	<i>soldatane til landshovdingen</i> tok no Jesus
finn	<i>silloin maaherran sotamiehet</i> veivät Jeesuksen mukanaan
magy.	akkor a helytartó <i>vitézei</i> elvivék Jézust

Belső keletkezésű szó (szó szerkezet, szóösszetétel) / jövevényszó. A 19. századi fordításokban még szó szerkezetek, illetve összetételek szerepelnek. Míg a Stockfleth-féle fordításban a 'katonai hadsereg' jelentésű szó szerkezet figyelhető meg (mai formában már szintén összetétel: *soahtevæhka* 'hadserég'), addig az 1874-es és az 1895-ös fordításokban a *soahti* 'harc, háború' + *olbmai* 'ember, férfi' összetétel hordozza a 'katona' jelentést. Jóllehet ez a forma megegyezik a finnel (*sotamies*: *sota* 'háború' + *mies* 'férfi'), mivel a szó már korábbi szótárakból is adatolható, így nem tekintem tükörfordításnak⁴ (vö. *soatte væk* 'en Hær, acies, exercitus'; *soatte olmuj* 'en Trop, turma', Leem 1768: 1247). Az 1998-as fordítás már újításként skandináv jövevényszót (nv., sv. *soldat* 'katona') (Qvigstad 1893: 309) használ a vizsgált pozícióban.

⁴ A tükörfordítás és a belső keletkezésű szavak közötti különbségekre vonatkozó magyarázatot ld. később.

- **POROSZLÓ, ŐR** 1840: *balvalægje / gattijægje*, 1874: *balvalægje / gattijægje*,⁵ 1895: *balvalægje / gattijægje*, 1998: *fákta*

M 5,25

számi	1840: ja amas duobmar <i>balvalægjes</i> gitti du addet 1874: ja amas duobmar addet du <i>balvalægjes</i> gitti 1895: ja amas duobmar addet du <i>balvalægjes</i> gitti 1998: ja duopmár <i>fákti</i>
norv.	og dommaren gjev deg over til <i>vaktmannen</i>
finn	ja tuomari antaisi sinua <i>oikeudenpalvelijalle</i>
magy.	és a bíró oda ne adjon a <i>poroszló</i> kezébe

Belső keletkezésű, képzett szó / jövevényszó. A 19. századi fordítások az adott helyen folyamatos melléknévi igenévi formát használnak (< *bálvalit* 'szolgál'; mai part. praesens alak: *bálvaleaddji* 'szolgáló'). Érdekes megfigyelni, hogy a Lukács evangélium hasonló szerkezetű mondatában már a *gattijægje* 'őr, védő, őrző' (mai alakja *gáhttejeaddji* < *gáhttet* 'véd, őriz') folyamatos melléknévi igenévi alak jelenik meg. Ez a kettősség a régebbi és az újabb norvég fordításokban is fellelhető: míg a Máté evangéliumban a *vaktmann* 'őr' szó szerepel a kérdéses pozícióban, addig a Lukács evangéliumban az *innkrevjar* 'tiszt'. A régebbi (1776) finn fordítás szintén két szót használ ebben a pozícióban: Máté 5,25: *palvelia* 'szolgáló', és Lk 12,58: *pyöveli* 'hóhér'. Az eltérő szóhasználatot tehát mind norvég, mind pedig finn hatással is lehet magyarázni. Azonban a mai számi fordítás már csakis a *fákta* 'őr' szót használja az idézett részekben. Ez utóbbi skandináv jövevényszó (vö. no., sv. *vakt* 'őr, őrző', Qvigstad 1893: 143; SKES: 1588–1599; SSA III/388).

- **SZÁZADOS** 1840: *oaivve álmaj*, 1874: *oaivve-olmai*, 1895: *oaivve-olmai*, 1998: *offiseara*

M 9,12

számi	1840: de <i>oaivve álmaj</i> su lusa loaidesti 1874: de loaidasti muttom <i>oaivve-olmai</i> su lusa 1895: de loaidasti muttom <i>oaivve-olmai</i> 1998: de bođii muhtun <i>offiseara</i> su lusa
norv.	kom det ein <i>offiser</i> til han
finn	tuli hänen tykönsä <i>sadanpäämies</i>
magy.	egy <i>százados</i> méne hozzá

⁵ Lk 12,58: 1840: duobmar giddagasaid *gattijægje* gitti; 1874: duobmar giddagasa *gattijægje* gitti; 1895: duobmar giddagasa *gattijægje* gitti.

Belső keletkezésű szó (szószerkezet, szóösszetétel) / jövevényszó. A 19. századi fordításokban szereplő szószerkezetek mai alakja már összetétel: *oaive-olmmái* 'vezető; főnök' (*oaivi* 'fő, fej' + *olmmái* 'ember'). Az újabb fordítás a norvég, svéd *officer* 'százados, magasabb beosztású hivatalnok' (< ném. *offizier* 'százados' < lat. *officiarius* 'hivatalnok', SSA III/374) átvétele.

C. Civil személyek

1. Törvényhozók

- **BÍRÓ** 1840: *duobmar*, 1874: *duobmar*, 1895: *duobmar*, 1998: *duopmár*

M 5,25	
számi	1840: amas vaššalažžat <i>duobmar</i> gitti du addet 1874: amas (du) vaššalaš addet du <i>duobmar</i> gitti 1895: amas du vašalaš addet du <i>duobmar</i> gitti 1998: son addá du <i>duopmárii</i>
norv.	Elles stemner han deg for <i>dommaren</i>
finn	ettei riitapuolesi vetäisi sinua <i>tuomarin</i> eteen
magy.	hogy ellenséged valamiképen a <i>bíró</i> kezébe ne adjon

Jövevényszó, a norv. *domar*, sv. *domare*, vagy a finn *tuomari* 'bíró' szó átvétele (Qvigstad 1893: 138–139; SKES: 1407; SSA III/329).

- **CSÁSZÁR**: 1840: *kæisar*, 1874: *kæisar*, 1895: *kæisar*, 1998: *keaisár*

M 22,17	
számi	1840: lægo låvalaš <i>gæiseri</i> væro addet, daihe i? 1874: Lægo lobalaš makset <i>kæiseri</i> væro daihe i? 1895: Lægo lobalaš addet <i>kæiseri</i> væro daihe i? 1998: Lea go riekta máksit vearu <i>keaisárii</i> vai ii?
norv.	Er det rett å svara skatt til <i>keisaren</i> , eller er det ikkje?
finn	Onko luvallista antaa <i>keisarille</i> veroa vai ei?
magy.	Szabad-é a <i>császárnak</i> adót fizetünk, vagy nem?

Jövevényszó, valószínűleg a norv. *keiser*, sv. *keisare* (Qvigstad 1893: 185; SKES: 178; SSA I/328) átvétele.

- **HELYTARTÓ** 1840: *ædnam hærra*, 1874: *ædnam hærra*, 1895: *ædnamhærra*, 1998: *eananhear'rá*

M 27,14

számi	1840: atte <i>ædnam hærra</i> saggarak áudušišgádi 1874: nuft atte <i>ædnam hærra</i> imaštalai saggarakkan 1895: nuft atte <i>ædnamhærra</i> imaštalai saggarakkan 1998: ja <i>eananhear'rá</i> imaštalai sakka
norv.	så <i>landshovdingen</i> undra seg mykje
finn	niin että <i>maaherra</i> suuresti ihmetteli
magy.	úgy hogy a <i>helytartó</i> igen elcsodálkozék

Tükörfordítás (szószerkezet, szóösszetétel). A két legkorábbi fordításban még birtokos szószerkezetként, az 1895-ös és a legújabb fordításban már tényleges szóösszetételként szerepel. Az összetett forma mintája lehet a norvég és a finn is, hiszen ugyanazon jelentésű tagokból épül föl: 'föld' + 'úr'.

- **KIRÁLY** 1840: *gonagas*, 1874: *gonagas*, 1895: *gonagas*, 1998 *gonagas*

M 2,1

számi	1840: <i>gonagas</i> Herodes beivin 1874: <i>gonagas</i> Herodes beivin 1895: <i>gonagas</i> Herodes beivin 1998: <i>gonagasa</i> Herodesa áiggi
norv.	i <i>kong</i> Herodes' dagar
finn	<i>kuningas</i> Herodeksen aikana
magy.	Heródes <i>király</i> idejében

Jövevényszó. Qvigstad szerint a skandináv vagy a finn szó (ónorv. *konungr*, sv. *konung*, fi. *kuningas*) került át a számiba (Qvigstad 1893: 176), viszont az SSA már csak a finnt jelöli meg átadó nyelvként (SSA I/437).

- **KIRÁLYNŐ** 1840 *dronning*, 1874: *dronnig*, 1895: *dronnig*, 1998: *dronnet*

M 12,42

számi	1840: duobmoi oarjalaš <i>dronning</i> bajas 1874: lulle <i>dronnig</i> galgga 1895: lulle- <i>dronnig</i> galgga 1998: duopmobeaiarvi lullieatnama <i>dronnet</i> ... bajásčuoččáldahttojuvvo
norv.	<i>dronninga</i> frå landet i sør skal stå
finn	etelän <i>kuningatar</i> on heräjävä
magy.	délnek <i>királyné</i> asszonya felkél

Jövevényszó, a norv. *dronning*, *drotning*, sv. *drottning* 'királynő' szó átvétele (Qvigstad 1893: 135–136).

- **NEGYEDES FEJEDELEM**⁶ 1840: *njæljadas raddijægje*, 1874: *njæljadas radđijægje*, 1895: *njæljadas-radđijægje*, 1998: *guovllugonagas*

M 14,1	
számi	1840: Herodes, <i>njæljadas raddijægje</i> 1874: Herodes, dat <i>njæljadas radđijægje</i> 1895: Herodes, <i>njæljadas-radđijægje</i> 1998: <i>guovllugonagas</i> Herodes
norv.	<i>landsfyrsten</i> Herodes
finn	<i>neljännysruhtinas</i> Herodes
magy.	Heródes <i>negyedes fejedelem</i>

Tükörfordítás (szó szerkezet) / belső keletkezésű szó (szóösszetétel). A 19. századi minőségjelzős szó szerkezetekben a 'negyedes fejedelem' jelentés visszaadására törekedtek a fordítók (esetleg a finn minta alapján): *njæljadas* 'negyed' + *radđijægje* 'uralkodó' (mai alakja *ráđđejeaddji* 'hatalmon lévő uralkodó'). Az utótag képzett szó: a *ráddit* 'uralkodik' ige tövéhez kapcsolódik a *-jeaddji* folyamatos melléknévi igenévképző. A legújabb fordításban viszont egy egészen más összetett forma található: *guovlu* 'terület, körzet' + *gonagas* 'király'.

- **TÖRVÉNYTUDÓ** 1840: *lakoappavaš*,⁷ 1874: *lakoappavaš*, 1895: *lak'oappavaš*, 1998: *láhkadovdi*

M 22,35	
számi	1874: muttom <i>lakoappavaš</i> jærai ja gæččali su 1895: muttom <i>lak'oappavaš</i> jærai ja gæččali su 1998: muhtun <i>láhkadovdi</i> , hálidii geahččalit
norv.	ein <i>lovkunnig</i> , ville setja han på
finn	joka oli <i>lainoppinut</i> , kysyi häneltä
magy.	egy <i>törvénytudó</i> , kísértvén őt

⁶ Eredetileg egy négy részre (gör. *tetrarkhia*) osztott birodalom részterületeinek helytartóját jelölte, később felosztástól függetlenül 'helytartó', 'fejedelem' (gör. *tetrarkhész*). Az Újszövetségben Heródes Antipász, Fülöp és Lizániás szerepel negyedes fejedelemeként (KBL).

⁷ Az 1840-es Stockfleth-féle fordításban adott helyen az 'írástudó' jelentésű *čaloapavaš* szó áll.

Tükörfordítás (szóösszetétel). A 19. századi fordítások összetett szavának második (*oahppavaš* 'tanult, képzett, tehetséges') tagja helyére a 20. századi fordításban a *dovdi* 'tudós, szakértő' szó került.

2. Gazdálkodó személyek (növénytermesztés/állattartás):

- **PÁSZTOR** 1840: *gæčče*, 1874: *gæčče*, 1895: *gæčče*, 1998: *geahčči*

M 9,36	
számi	1840: ja biedgos savcai lakkai, gæin <i>gæčče</i> i læk 1874: ja biedganam nuftgo savcak, main i læk <i>gæčče</i> 1895: ja biedganam, nuftgo savcak, main i læk <i>gæčče</i> 1998: ja biedganan, dego sávzzat <i>geahčči</i> haga
norv.	og hjelpelause, som sauer utan <i>gjetar</i>
finn	ja hyljätyt niinkuin lampaat, joilla ei ole <i>paimenta</i>
magy.	és szétszórva, mint a <i>pásztor</i> nélkül való juhok

Belső keletkezésű szó (képzett szó). A finn-permi alapnyelvi **kače-* 'néz, figyel, észrevesz' igére vezethető vissza (UEW 110). Sammallahti (1998: 243) etimológiája szerint: proto-germán **gātja-* > FS **kačči-* > PS **keahčče-*. Az ige mai alakja *geahččat* 'néz, szemlél, figyel, őriz', ebből a folyamatos melléknévi igenév *-i* képzőjével jött létre a 'pásztor (tkp. figyelő, őrző)' jelentésű főnév (Lakó 1986: 67; Sammallahti – Nickel 2011: 616).

- **SZŐLŐSGAZDA** 1840: *vidnegarden ised*, 1874: *vidnegarden hærra*, 1895: *vidnegarden ised*, 1998: *viidnegárdeisit*

M 20,8	
számi	1840: de <i>vidnegarden ised</i> dalos sunddai cælkka 1874: de cælkka <i>vidnegarden hærra</i> su valldasis 1895: de cælkke <i>vidnegarden ised</i> su dallodoallasis 1998: de <i>viidnegárdeisit</i> dajai dállodoallásis
norv.	sa <i>vingardseigaren</i> til forvaltaren sin
finn	sanoi <i>viinitarhan herra</i> tilansa hoitajalle
magy.	monda a <i>szőlőnek ura</i> az ő vincellérjének

Tükörfordítás (szószerkezet, szóösszetétel). A 19. századi fordítók birtokos szószerkezetet használtak, melyek tagjai jövevényszavak: *viidnegardi* 'szőlőültetvény' + *isit* 'úr, háziúr, tulajdonos'. A *viidna* 'bor' az óno. *vin*, no., sv. *vin*, vagy fi. *viini* 'bor, szőlő' (Qvigstad 1893: 346) szó átvétele. A *gardi* önállóan már nem szerepel az újabb szótárakban, az óno. *gardī*, no. *gard*, sv.

gård 'kerítés, kerítéssel körülvett terület' átvétele (Qvigstad 1893: 164). Az *isit* 'úr, háziúr, tulajdonos' a finn *isäntä* 'gazda, tulajdonos, birtokos' átvétele (vö. SSA I/229; Sammallahti 1998: 249). A korábbi finn bibliafordításokban az idézett helyen szintén ez a forma olvasható (1642: *wijnamäen isändä*, 1776: *viinamäen isäntä*). Friis újítása a *her'rá* 'úr' szerkezeti tag, de a későbbi fordítók visszatértek az *isit* formához.

- **VINCELLÉR** 1840: *sundæ*, 1874: *sundde* ~ *sunde/vallde*, 1895: *dallo-doalla*, 1998: *dállodoalli*

M 20,8	
számi	1840: de vidnegarden ised dalos <i>sunddai</i> cælkka 1874: de cælkka vidnegarden hærra su <i>valldasis</i> 1895: de cælkke vidnegarden ised su <i>dallooallasis</i> 1998: de viidnegárdeisit dajai <i>dállodoallásis</i>
norv.	sa vingardseigaren til <i>forvaltaren</i> sin
finn	sanoi viinitarhan herra tilansa <i>hoitajalle</i>
magy.	monda a szőlőnek ura az ő <i>vincellérjének</i>

Jövevényszó / belső keletkezésű szó (szóösszetétel). A két legkorábbi fordításban⁸ található szó a mai *sundi* 'előjáró, bíró' jelentésű szónak felel meg, amely a finn *suntio* 'templomszolga, egyházfű, sekrestyész' átvétele (SKES 1109; SSA III/213). A 'háztartó, -tulajdonos' jelentésű összetett szó a *dállu* 'ház' + *doal'li* 'tartó, támogató' tagokból épül fel.

3. Hivatalnokok

- **PÉNZVÁLTÓ** 1840: *rutta lãdnotaddi*, 1874: (*rutta*) *lonotalli*, 1895: *rutta-lonotalli*, 1998: *ruhtacuvkeheaddji* ~ *ruhtalonuheaddji*

M 21,12	
számi	1840: ja <i>rutta lãdnotaddi</i> bevidid 1874: ja njeidi (<i>rutta</i>) <i>lonotalli</i> bevidid 1895: ja njeidi <i>rutta-lonotalli</i> bevidid 1998: Son gomihii <i>ruhtacuvkeheddjiid</i> bevddiid
norv.	han velte borda til <i>pengevekslarane</i> og benkene
finn	ja kaatoi kumoon <i>rahanvaihtajain</i> pöydät
magy.	és a <i>pénzváltók</i> asztalait

⁸ Az 1874-es Friis-féle fordítás ugyan a *valdde* 'ör' szót használja, de lábjegyzetben csillaggal jelöli, hogy a *sundde* forma is használható az adott pozícióban.

Tükörfordítás (szó szerkezet, szóösszetétel). A 19. századi fordítások tárgyias szó szerkezetében a *rutta* 'pénz' + *lonotallat* 'vált' igéből képzett folyamatos melléknévi igenév képzős forma szerepel. Jóllehet ez a forma is megtalálható a mai szótárakban (*ruhtalonuheadji* = *ruhta* 'pénz' + *lonuhit* 'felvált' + *-eaddji* part. praesens képző), az újabb fordításban mégis a *ruhta* 'pénz' + *cuvket* 'vált' igéből létrehozott folyamatos melléknévi igenévi forma szerepel.

- **VÁMOS** 1840: *tuollar*, 1874: *tuollar*, 1895: *tuollar*, 1998: *tuollár*

M 9,10	
számi	1840: de maida ædnag <i>tuolarak</i> ja suddolažak bätte 1874: de botte maidai ædnag <i>tuollarak</i> ja suddolažak 1895: de botte ædnag <i>tuollarak</i> ja suddolažak. 1998: de bohte ollu <i>tuollárat</i> ja suddolaččat
norv.	Det kom òg mange <i>tollarar</i> og syndarar
finn	tuli monta <i>publikaania</i> ja syntistä
magy.	ímé sok <i>vámszedő</i> és bűnös jött oda

Jövevényszó, a norvég *tollar* 'vamos' átvétele (Qvigstad 1893: 139).

4. Kereskedők

- **GALAMBÁRUS** 1840: *duvaid vuovdde*, 1874: *duvagavpašægje*,
1895: *duvvavuovdi*, 1998: *duvvávuovdi*

M 21,12	
számi	1840: ja <i>duvaid vuovddi</i> stuoloid sán ædnami njeidi 1874: ja njeidi (rutta) lonotalli bevidid ja <i>duvagavpasšegji</i> stuoloid (ædnami) 1895: ja njeidi rutta-lonotalli bevidid ja <i>duvvavuovddi</i> stuoloid ædnami 1998: son gomihii ruhtacuvkeheddjiid bevidiid ja <i>duvvávuvdiid</i> beaŋkkaid
norv.	han velte borda til pengevekslarane og benkene til dei som <i>selder duer</i>
finn	ja kaatoi kumoon rahanvaihtajain pöydät ja <i>kyyhkysten myyjäin</i> istuimet
magy.	és a pénzváltók asztalait és a <i>galambárosok</i> székeit felfogatá

Tükörfordítás (szó szerkezet, szóösszetétel) / belső keletkezésű szó (képzett szó). A birtokos szó szerkezetet és az összetételt (*duv'vá* 'galamb'⁹ + *vuovdi* 'eladó, árus') a norvég és finn szó szerkezetek mintájára hozták létre a fordítók. Az 1874-es Friis-féle fordításban újítással találkozunk, mivel az összetétel második tagjaként nem a *vuovdi* 'eladó' (< *vuovdit* 'elad, árul' + *-i* part.

⁹ Skandináv jövevényszó: óno. *dúfa*; no. *duva*; sv. *dufva* 'galamb' (Qvigstad 1893: 141).

praesens képző), hanem a *gávppašit* 'árúsít, elad' igéből képzett folyamatos melléknévi igenévi forma szerepel (ld. a következő szócikket).

- **KERESKEDŐ** 1840: *gavppasægje*, 1874, *gavpe olbma*, 1895: *gavppe-olbma*, 1998: *gávpeolbmá*

M 13,45

számi	1840: gutte <i>gavppasægje</i> læi 1874: <i>gavpe olbma</i> lakkasaš 1895: <i>gavppe-olbma</i> lakkasaš 1998: <i>gávpeolbmá</i> láhkásaš
norv.	likt ein <i>kjøpmann</i>
finn	kuin <i>kauppias</i>
magy.	a <i>kereskedő</i> höz

Belső keletkezésű szó (képzett szó, szószerkezet, szóösszetétel). Az 1840-es képzett forma mai alakban *gávppašeaddji* 'árús' a *gávppášit* 'elad' igéből az *-eaddji* képzővel létrehozott folyamatos melléknévi igenévi alak. Az összetett forma a norvéghoz hasonlóan a *gávpe-* 'kereskedő' (mn.)¹⁰ + *olbmá* 'ember' összetételi tagokból áll. Vö. fi. *kauppamies*.

5. Egyéb

- **CSELÉDLÁNY:** 1840: *nieid*, 1874: *nieidda*, 1895: *biga*, 1998: *biigá*

M 26,69

számi	1840: ja muttom <i>nieid</i> su lusa båd̄i 1874: ja muttom <i>nieidda</i> bođi su lusa 1895: ja muttom <i>biga</i> bođi su lusa 1998: muhtun <i>biigá</i> bođii su lusa
norv.	då kom ei <i>tenestejente</i> bort til han
finn	hänen luoksensa tuli muuan <i>palvelijatar</i>
magy.	hozzá menvén egy <i>szolgálóleány</i>

Alapnyelvi szó / jövevényszó. A két legkorábbi fordítás a 'lány' jelentésű szót használja, mely a **nejðe* 'lány, lány' uráli alapnyelvi szóra vezethető vissza, vö. fi. *neiti* 'kisasszony', *neito* 'leány, leányzó, lányka'; é. *neid*, votj. *nił*, *nâl* 'lány a vkinek, lány'; zürj. *nił*, nyeny. *nedako* 'szűz, lány'; eny. *nere*: *nerekétschu* 'fiatal lány', szölk. *nätäk*, *nitteng*, *ñētek* 'szűz, lány'. A számiba

¹⁰ Norvég vagy finn jövevényszó: óno., no. *kaup*; fi. *kauppa* 'kereskedelem' (Qvigstad 1893: 167).

feltehetően a finnől kerülhetett át (UEW: 302; vö. *nieida* < PS **niej̥de* < FS **näjti* < ?U **näxi-* 'nő', Sammallahti 1998: 256). – A későbbi fordítások skandináv jövevényt szót használnak a kifejezés megnevezésére. A szó az óno. *pika*, no. *pika*, *pige*, sv. *piga* (Qvigstad 1893: 106) átvétele. Érdemes megjegyezni, hogy a jövevényt szó norvég eredetű ugyan, a norvég bibliafordítások az idézett helyen mégis mindig a *tenestejente* 'szolgálólány' szót használják.

- **FAZEKAS** 1840: *lairelitte dakka*, 1874: *lairelitte dakka*, 1895: *lairelitte-dakka*, 1998: *láirálihttedahkki*

M 27,10

számi	1840: Ja <i>lairelitte dakka</i> bældo áudast adde 1874: ja si adde daid <i>lairelitte dakka</i> bældo oudast 1895: ja si adde daid <i>lairelittedakka</i> bældo oudast 1998: a daiguin sii oste <i>láirálihttedahkki</i> bealddu
norv.	og gav dei for <i>pottemakar</i> åkeren
finn	ja antoivat ne <i>savenvalajan</i> pellostu
magy.	És adák azt a <i>fazekas</i> mezejéért

Belső keletkezésű szó (szószerkezet, szóösszetétel). A számi szószerkezet és később az összetétel (*láiri* 'agyag' + *lihti* 'kád, tartó' + *dahkka* 'készítő') a norvég (*pott* 'tányér' + *makar* 'készítő') és finn (*savi* 'agyag' + *valaja* 'öntő, öntőmunkás') mintát követi, viszont már Leem szótárában is megtalálható: *Lairre-littijd dakke* 'en Pottemager, figulus' (Leem 1768: 663), így jelen esetben nem tekintem tükörfordításnak.

- **ORVOS** 1840: *dalkastægje*, 1874: *dalkastægje*, 1895 *dalkastægje*, 1998: *dálkkasteaddji*

M 9,12

számi	1840: dærvas olbmuk æi <i>dalkastægje</i> darbaš 1874: dærvas olbmuk æi darbaš <i>dalkastægje</i> 1895: dærvas olbmuk æi darbaš <i>dalkastægje</i> 1998: eai dearvvaš olbmot dárbbas <i>dálkkasteaddji</i>
norv.	det er ikkje dei friske som treng <i>lege</i>
finn	eivät terveet tarvitse <i>parantajaa</i>
magy.	nem az egészségeseeknek van szüksége <i>orvosra</i>

Belső keletkezésű szó (képzett szó). A finn *parantaa* 'javít, gyógyít' + *-ja/-jä* folyamatos melléknévi igenév képzővel létrehozott formával teljes mérték-

ben megegyező szerkezet jelenik meg a számiban is (*dálkkastit* 'kezel, orvosol' + *-eaddji* folyamatos melléknévi igenév képző), viszont mivel a számi nyelvben már korábról adatolható szóról van szó (*dālkaſteigje* 'en Læge, Doctor, medicus', Leem 1768: 202), így jelen esetben nem tekintem tükörfordításnak.

- **TOLVAJ** 1840: *suola*; 1874: *suola*; 1895: *suola*, 1998: *suola*

M 6,19

számi	1840: ja gâst <i>suollagak</i> gaikkok ja suoladek. 1874: ja gost <i>suollagak</i> sisa gaikkuk ja suoladek. 1895: ja gost <i>suollagak</i> sisa gaikkuk ja suoladek. 1998: ja gos <i>suollagat</i> gaikot viesuide ja suoládit.
norv.	og makk øydelegg og <i>tjuvar</i> bryt seg inn og stel.
finn	ja missä <i>varkaat</i> murtautuvat sisään ja varastavat.
magy.	és a hol a <i>tolvajok</i> kiássák és ellopják;

Ősi szó: U **sala* 'elrejt, ellop', vö. fi. *sala* 'Geheimnis, Heimlichkeit'; é. *sala* 'Heimlichkeit, Geheimnis'; mord. EM *sala-* 'stehlen, wegstehlen'; cser. K B *šólē-* 'Dieb'; osztj. *tolmaχ* 'Räuber, Vielfraß'; vog. N *tūli* 'verbergend, versterckend'; nyeny. *tālē-* 'stehlen'; szelk. *tel̄-* 'Dieb' (UEW 430). Sammallahti (1998: 264) etimológiája szerint: *suola* (*suollag-*) 'thief' < PS **suolek* < **suolē-* 'secret' < FS-PU **sala-*.

- **UTCANŐ** 1840: *fuorra*, 1874: *fuorra*, 1895: *fuorra*, 1998: *fuorrá*

M 21,31

számi	1840: tuollorak ja <i>fuorak</i> 1874: tuollarak ja <i>fuorak</i> 1895: tuollarak ja <i>fuorak</i> 1998: tuollárat ja <i>fuorát</i>
norv.	tollarar og <i>horer</i>
finn	publikaanit ja <i>portot</i>
magy.	vámszedők és a <i>parázna nők</i>

Jövevényszó. Vagy skandináv (no., sv. *hora*) vagy finn *huora* 'szajha, ringyó' átvételként került a számiba (Qvigstad 1893: 156; SSA I/187).

4. A vizsgálat legfontosabb tanulságai

4.1. A foglalkozásnevek etimológiai megoszlása

A 28vizsgált foglalkozásnév etimológiáját tekintve az alábbiak szerint oszlik meg:

a) Jövevényszavak. A jövevényszavakra jellemző, hogy az átvevő nyelv nem végez nagyobb változtatásokat az átvett szó hangalakján. Az északi számi foglalkozásnevek közül ebbe a kategóriába tartozik a legtöbb vizsgált lexéma (15), ezek leginkább a skandinávból (norvégból) vagy a finnől kerültek a számiba:

apostal (1840, 1874, 1895, 1998), *apoastal* (1998)
biga (1895), *biigá* (1998)
*duobmar**¹¹ (1840, 1874, 1895), *duopmár* (1998)
dronning (1840), *dronnig* (1874, 1895), *dronnet* (1998)
fákta (1998)
*fuorra** (1840, 1874, 1895), *fuorrá* (1998)
*gonagas** (1840, 1874, 1895, 1998)
kæisar (1840, 1874, 1895), *keaisár* (1998)
offiseara (1998)
*pappa** (1840, 1874, 1895), *báhppa* (1998)
prophet (1840), *profet* (1874), *profeta* (1895), *profehhta* (1998)
rabbi (1840, 1874, 1895, 1998)
soalddát (1998)
sundæ (1840), *sundde* (1874)
tuollar (1840, 1874, 1895), *tuollár* (1998)

b) Belső keletkezésű szavak (10). A fordítók vagy a nyelvben már meglévő szavakkal adják vissza a forrásnyelvi szó nyelvi tartalmát, vagy úgy hoznak létre új szavakat, hogy a saját nyelv szóalkotási módjait használják föl. Itt három irány figyelhető meg:

– szószerkezetek alkotása

lairelitte dakka (1840, 1874)
oaivve álmaj (1840), *oaivve-olmai* (1874, 1895)
soatte-vækka (1840)

¹¹ A csillaggal jelzett szavak korábbi átvételek, melyek már Leem 1768-as szótárában is szerepelnek: *duobmar* 'en Dommer, judex' (257); *fuorra* 'en Hore, meretrix' (298); *gonagas* 'en Konge, rex' (448); *pap, pappa* 'en Prest, Prestemand, facerdos' (969).

– szóösszetételek alkotása

dallodoalla (1895), *dállodoalli* (1998)
guovllugongas (1998)
lairelittedakka (1895), *láirálihttedahkki* (1998)
soatteolbmai (1874), *soatteolbmai* (1895)

– szóképzés

balvalægje (1840, 1874, 1895)
dalkastægje (1840, 1874, 1895), *dálkkasteaddji* (1998)
gavppasægje (1840)

c) Tükörfordítás. A tükörfordítás egyfajta átmenetet képez a jövevényszavak és a belső keletkezésű szavak között. A tükörfordítás kiindulópontja ugyanis a forrásnyelvi minta, de annak tartalmát az átvevő nyelv saját, meglévő nyelvi elemeivel adja vissza, lefordítja azt. Tanulmányomban csak azokat a szavakat tekintem tükörfordításoknak, melyek az első fordítást (1840-es évek) megelőző időkből nem adatolhatók, a vizsgált korpuszban 13 ilyen találtam.

– szó szerkezetek

ædnam hærra (1840, 1874)
bajemuš pap (1840), *bajemuš pappa* (1874, 1895)
duvaïd vuovdde (1840)
njæljadas raddijægje (1840, 1874), *njæljadas-radđijægje* (1895)
rutta lådnotaddi (1840), *(rutta) lonotalli* (1874), *rutta-lonotalli* (1895)
vidnegarden ised (1840), *vidnegarden hærra* (1874), *vidnegarden ised* (1895)

– szóösszetételek

ædnamhærra (1895), *eananhear'rá* (1998)
bajitbáhppa (1998)
čaloopavaš (1840), *čal'oapavaš* (1874, 1895), *čalaoahppavaš* 1998:
duvagavpašægje (1874), *duvvavuovdi* (1895), *duvvávuovdi* (1998)
lakoappavaš (1840, 1874), *lak'oappavaš* (1895), *láhkadovdi* (1998)
ruhtacuvkeheadđji ~ ruhtalonuheadđji (1998)
viidnegárdeisit (1998)

d) Az ősi szókészlet elemei

nieid (1840), *nieidda* (1874)
suola (1840, 1874, 1895, 1998)
gæčči (1840), *gæčče* (1874), *gæčče* (1895), *geahčči* (1998)

4.2. A foglalkozásnevek szerkezeti megoszlása korok szerint

	1840	1874	1895	1998
jövevényszó	10	10	11	13
szószerkezet	9	7	4	-
szóösszetétel	2	4	7	11
képzett szó	5	4	4	3
ősi szó	3	3	2	2

A táblázatból jól látszik, hogy az újabb fordításokban:

- folyamatosan nő a jövevényszavak száma,
- a szószerkezetek vagy eltűnnek, vagy szóösszetételként jelennek meg az újabb fordításokban;
- a képzéssel alkotott szavak és az ősi szavak némiképp ritkábban fordulnak elő.

4.3. Lexikai változások

A fentebb bemutatott táblázatban látható adatokból is kitűnik, hogy jól körülhatárolható változási irányok jellemzik a bibliafordítók tevékenységét. A változásokat két fő csoportba sorolhatjuk: 1) részleges változások, 2) teljes változások.

a) Részleges változás

Szószerkezet > szóösszetétel. Az egyik leggyakoribb lexikai változás, mely során a 19. századi fordításokban szereplő szószerkezetek az újabb fordításokban összetételként szerepelnek (bár ez bizonyos esetekben csak helyesírási kérdés lehet).

	szószerkezet	→	szóösszetétel
fazekas	1840: <i>lairelitte dakka</i> 1874: <i>lairelitte dakka</i>		1895: <i>lairelittedakka</i> 1998: <i>láirálihttedahkki</i>
főpap	1840: <i>bajemuš pap</i> 1874: <i>bajemuš papp</i> 1895: <i>bajemuš papp</i>		1998: <i>bajitbáhppa</i>
galambárus	1840: <i>duvaid vuovdde</i>		1874: <i>divagavpašægje</i> 1895: <i>duvvavuovdi</i> 1998: <i>duvvávuovdi</i>
helytartó	1840: <i>ædnam hærra</i> 1874: <i>ædnam hærra</i>		1895: <i>ædnamhærra</i> 1998: <i>eananhear'rá</i>

kereskedő	1874: <i>gavpe olbma</i> 1895: <i>gavppe-olbma</i>	1998: <i>gávpeolbmá</i>
pénzváltó	1840: <i>rutta lãdnotaddi</i> 1874: <i>(rutta) lonotalli</i> 1895: <i>rutta-lonotalli</i>	1998: <i>ruhtacuvkeheaddji ~ ruhtalonuheaddji</i>
szőlősgazda	1840: <i>vidnegarden ised</i> 1874: <i>vidnegarden hærra</i> 1895: <i>vidnegarden ised</i>	1998: <i>viidnegárdeisit</i>

Az összetételi/szerkezeti tag cseréje

	1. tag	→	2. tag
törvénytudó	1840: <i>lakoappavaš</i> 1874: <i>lakoappavaš</i> 1895: <i>lak' oappavaš</i>		1998: <i>lãhkadovdi</i>
galambáros	1874: <i>duvagavpašægje</i>		1895: <i>duvvavuovdi</i> 1998: <i>duvvãvuovdi</i>
pénzváltó	1840: <i>rutta lãdnotaddi</i> 1874: <i>(rutta) lonotalli</i> 1895: <i>rutta-lonotalli</i>		1998: <i>ruhtacuvkeheaddji ~ ruhtalonuheaddji</i>

b) Teljes változás: a korábbi belső keletkezésű, ill. ősi szavak helyett az újabb fordításokban jövevényszavak vagy a korábitól eltérő lexémák szerepelnek.

Jövevényszó az új fordításban

	1. lexéma	→	jövevényszó
poroszló, őr	1840: <i>balvalægje / gattijægje</i> 1874: <i>balvalægje / gattijægje</i> 1895: <i>balvalægje / gattijægje</i>		1998: <i>fákta</i>
katona	1840: <i>soatte-vækka</i> 1874: <i>soatteolbmai</i> 1895: <i>soatteolbmai</i>		1998: <i>soalddát</i>
százados	1840: <i>oaivve ålmaj</i> 1874: <i>oaivve-olmai</i> 1895: <i>oaivve-olmai</i>		1998: <i>offiseara</i>
cselédlány	1840: <i>nieid</i> 1874: <i>nieidda</i>		1895: <i>biga</i> 1998: <i>biigá</i>

Új lexéma az új fordításban

	1. lexéma	→ új lexéma
negyedes fejedelem	1840: <i>njæljadas raddijægje</i> 1874: <i>njæljadas radđijægje</i> 1895: <i>njæljadas-radđijægje</i>	1998: <i>guovllugongas</i>
vincellér	1840: <i>sundæ</i> 1874: <i>sundde ~ sunde/valldde</i>	1895: <i>dallodoalla</i> 1998: <i>dállodoalli</i>
kereskedő	1840: <i>gavppasægje</i>	1874: <i>gavpe olbma</i> 1895: <i>gavppe-olbma</i> 1998: <i>gávpeolbmá</i>

5. Összegzés

Összességében tehát elmondható, hogy a foglalkozásnevek tekintetében a fordítók hasonlóan gondolkodtak, többnyire hasonló megoldásokat választottak (ami érthető, hiszen tulajdonképpen egymás fordításaival dolgoztak). Az 1874-es fordításban Friis a *vincellér*, *galambárus*, *kereskedő* szavak újításával próbálkozott, míg Qvigstad hat esetben (*helytartó*, *negyedes fejedelem*, *vincellér*, *kereskedő*, *cseléd lány*, *fazekas*) módosított a korábbi fordításokban használt lexémákon. Jövevényszavak már a korai fordításokban is igen nagy számban voltak jelen, számuk a későbbiek során csak tovább növekedett, hátterbe szorítva ezzel a számiban már meglévő belső keletkezésű szavakat. Tehát a fordító tevékenység során innovatívabb megoldásra nem törekedtek, az egyszerűbb utat járva, jövevényszóval adták meg az idegen kultúrkörhöz tartozó foglalkozásnevet.

Irodalom

- Biblia Téka CD-ROM. Arcanum, Budapest, [sine anno] ISBN 963 8592370.
 Balogh Anita 2004: Ásványnevek a finn és magyar bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 27–42.
 Bandle, Oscar – Braunmiller, Kurt – Jahr, Ernst Håkon – Karker, Allan – Naumann, Hans-Peter – Teleman, Ulf (eds) 2002: *The nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages.* Walter de Gruyter, Berlin – New York.
 Fábíán Orsolya 2007: A ’dicsőség’ szó szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 23–33.

- Fodor György 2007: Terminológiai kérdések a Máté evangélium erza-mordvin és karjalai fordításaiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 35–44.
- Haag, Herbert: Bibliai lexikon. In: Biblia Téka CD-ROM.
- Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 73–86.
- Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. *Folia Uralica Debreceniensia* 16: 57–89.
- KBL = Keresztyén Bibliai Lexikon. In: Biblia Téka CD-ROM.
- Kjølaas, Per Oskar 1996: Bibelen på samisk. En bok om samisk bibeloversettelse. Det Norske Bibelselskap, Oslo.
- Leem, Knud 1768–1781: Lexikon Lapponicum bipartitum. Pars prima lapponico–danico–latina. Nidarosiae.
- Maticsák, Sándor 2012: The first Mordvin translation of the Lord’s Prayer. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 36: 93–122.
- Peneva, Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 101–112.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl et Søn. Christiania.
- Qvigstad, J. K. – Wiklund, K. B. 1899: Bibliographie der Lappischen Litteratur. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* XIII. Helsinki.
- Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji, Saamelais–suomalainen sanakirja. Jorggaleaddji Oy, Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji OS, Kárášjohka.
- Sammallahti, Pekka – Nickel, Klaus Peter 2011: Sámi–duiskka sátnegirji. Saamisch–deutsches Wörterbuch. Davvi Girji OS, Kárášjohka.
- Sárosi Andrea 2006: A Márk evangélium vogul fordításának terminológiai újításai. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 95–103.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. (Toim. Y. H. Toivonen.) *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XII. Helsinki. 1955–1978.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä I–III. (Toim. Erkki Itkonen – Ulla Maija Kulonen.) SKS, Helsinki. 1992–2000.
- Tamás Ildikó 2007: Tűzön át, jégen át. A sarkvidéki nomád lappok énekgyománya. Napkút Kiadó, Budapest.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch. (Red. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest. 1988–1991.

Bibliák

Finn Bibliák: www.finbible.fi

Hærramek ja bæsstamek Jesus Kristus ádda testament. Kristianiast. Prentti-juvvum Chr. Gröndahl lut. 1840.

https://books.google.hu/books?id=_Z8EAAAQAAJ&printsec=titlepage&redir_esc=y&hl=en#v=onepage&q&f=false

Min Hærramek ja Bæstamek Jesus Kristus odda Testamenta. Oddasist samas jorggaluvvum darogielast ja čada geččujuvvum vuđđu-giela mielde. Prentti-juvvum Chr. Gröndahl lutte. 1874.

https://books.google.hu/books?id=LechMwEACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Min Hærramek ja Bæstamek Jesus Kristus odda Testamenta. Kristianiast. Prenteduvvum W. C. Fabritius ja Barni Lutte. 1895.

<http://fennougrica.kansalliskirjasto.fi/handle/10024/85665>

Odda Testamenta. Det Norsk Bibelselskap. – <http://www.bibelen.no>

*

Examination of the occupation-names in the Northern Saami Gospel translations according to Matthew

In my study I would like to join that research which is focused on the Finno-Ugric Bible translations. In my research I chose those group of words which are strongly connected to the Christian terms on one hand (*apostle, prophet, priest*) and sound completely strange to native Saami speakers on the other hand because of the geographical, cultural and temporal differences (*governor, tetrarch*). I gathered 30 occupation-names from four translations of Matthew's Gospel from the 19th (1840, 1874, 1895) and one from the 20th century (1998). My goal is to examine a) which interpreting method describes the translators from the 19th and 20th century, b) can any tendency be recognized in the translations of different ages.

IVETT KELEMEN

Подготовка преподавателей родного языка и литературы в регионах Российской Федерации с компактным проживанием финно-угорских народов

Наталья Кондратьева

Удмуртский государственный университет, Ижевск
nataljakondratjeva@yandex.ru

Система образования является одной из важнейших составляющих в процессе сохранения и ревитализации финно-угорских языков народов России. Именно поэтому проблема подготовки высококвалифицированных специалистов в области преподавания родного языка и литературы стоит особенно остро.

На сегодняшний день, согласно нормативным документам Российской Федерации, для трудоустройства в системе дошкольного или начального (1–4 классы) образования необходимо наличие высшего профессионального образования или среднего профессионального образования по направлению подготовки «Образование и педагогика» без предъявления требований к стажу работы. Для работы в основной и средней школе необходимо наличие высшего образования по профилю предмета. Однако планируемое Министерством образования и науки РФ внедрение Профессионального стандарта педагога в будущем может внести свои коррективы в отношении предъявляемых квалификационных требований учителя.

В данной статье рассмотрим особенности подготовки учителей родного языка и литературы для основной и средней школы в регионах с компактным проживанием финно-угорских народов. Следует заметить, что центры подготовки специалистов по финно-угорским языкам имеются и в ведущих вузах Москвы и Санкт-Петербурга, но их основные линии развития несколько отличаются от региональных тенденций, в связи с чем это может стать предметом специального исследования.

На сегодняшний день подготовка учителей родного языка и литературы на территории Российской Федерации осуществляется либо в рам-

ках направления «Филология», либо в рамках направления «Педагогическое образование». Требования к структуре и объему образовательной программы регламентируются федеральными государственными образовательными стандартами высшего образования (ФГОС ВО). Здесь же прописаны основные требования к кадровому составу преподавателей, требования к результатам освоения образовательной программы, материально-технической базе университета. Так, обучение в рамках бакалаврской программы по направлению «Филология» составляет 4 года по очной форме обучения (5 лет – по заочной или очно-заочной форме обучения), объем программы бакалавриата – 240 кредитов (ФГОС ВО «Филология (Б)»). В структуре образовательной программы выделяются дисциплины базовой части, которые обязательны для изучения на территории всей России, а также дисциплины вариативной части, которые формируются в зависимости от целей образовательной программы высшими учебными заведениями. К числу базовых дисциплин относятся история, философия, основы безопасности жизнедеятельности, иностранный язык. Объем, содержание и порядок реализации указанных дисциплин определяются вузом самостоятельно. Также все студенты очного отделения с первого по третий курс посещают занятия по физической культуре. Важное место в подготовке специалистов (как на уровне бакалавриата, так и магистратуры) занимают практики, формы и содержание которых определяются высшими учебными заведениями в зависимости от основных целей образовательной программы. Например, это может быть фольклорная практика после первого курса, диалектологическая – после второго курса, переводческая – после третьего и педагогическая – на четвертом курсе обучения. Также обязательной является преддипломная практика, которая нацелена на выполнение выпускной квалификационной работы. Государственная итоговая аттестация по образовательной программе включает защиты выпускной квалификационной работы (как в рамках бакалавриата, так и в рамках магистратуры), а также сдачу государственного экзамена (если вуз включил государственный экзамен в качестве государственной итоговой аттестации в структуру образовательной программы). Таким образом, согласно федеральным образовательным стандартам (ФГОС ВО «Филология (Б)»), образовательная программа бакалавриата в рамках направления «Филология» имеет следующую структуру (см. Таблица 1):

Структура программы		Объем программы бакалавриата (в зачетных единицах)	
		Программа академического бакалавриата	Программа прикладного бакалавриата
Блок 1	Дисциплины (модули)	213–216	192–216
	Базовая часть	105–150	105–150
	Вариативная часть	66–108	66–87
Блок 2	Практики	15–21	15–42
	Вариативная часть	15–21	15–42
Блок 3	Государственная итоговая аттестация	6–9	6–9
	Базовая часть	6–9	6–9
Объем программы бакалавриата:		240	240

Таблица 1.

Структура бакалавриата по направлению «Филология»

Структура и сроки обучения 4-х летнего бакалавриата по направлению «Педагогическое образование» близки к образовательным программам направления «Филология» (см. Таблицу 2). Естественно, что внутреннее содержание указанных образовательных программ отличается в зависимости от требований, предъявляемых к результатам освоения программы бакалавриата (ФГОС ВО «Педагогическое образование [Б1]»). Также меняются формы, виды и объемы практики.

Структура программы		Объем программы бакалавриата (в зачетных единицах)	
		Программа академического бакалавриата	Программа прикладного бакалавриата
Блок 1	Дисциплины (модули)	204–210	189–198
	Базовая часть	51–75	36–63
	Вариативная часть	135–153	135–153
Блок 2	Практики	21–30	33–45
	Вариативная часть	21–30	33–45
Блок 3	Государственная итоговая аттестация	6–9	6–9
	Базовая часть	6–9	6–9
Объем программы бакалавриата:		240	240

Таблица 2.

Структура бакалавриата по направлению «Педагогическое образование»

Но для направления «Педагогическое образование» возможно также обучение по образовательной программе с двумя профилями¹ (ФГОС ВО «Педагогическое образование (Б2)»). Срок обучения в таком случае составит 5 лет (для очной формы) или 6 лет (для заочной или очно-заочной формы обучения). Объем программы – 300 зачетных единиц (кредитов). Так, в рамках дупрофильного обучения по направлению «Педагогическое образование» на 2017 год в университетах финно-угорских регионов объявлен набор на образовательные программы, включающие следующие профили:

а) *родной язык и литература / иностранный (финский или английский) язык*: Глазовский государственный педагогический институт им. В. Г. Короленко (Удмуртия), Марийский государственный университет (Марий Эл), Сыктывкарский государственный университет им. П. Сорокина (Республика Коми), Удмуртский государственный университет (Удмуртия);

б) *родной язык и литература / начальное образование*: Марийский государственный университет (Марий Эл), Петрозаводский государственный университет (Карелия),

в) *родной язык и литература, русский язык* (Мордовский государственный педагогический институт им. М. Е. Евсевьева (Мордовия).

Естественно, что наличие дупрофильных образовательных программ повышает конкурентоспособность выпускников вузов, особенно в условиях сельской местности.

Обучение в магистратуре длится 2 года по очной форме обучения, 2,5 года – по заочной или очно-заочной форме обучения (ФГОС ВО «Филология (М)», ФГОС ВО «Педагогическое образование (М)»). Общий объем образовательной программы – 120 зачетных единиц (кредитов) (см. Таблицы 3, 4):

¹ Дупрофильные специализации возможны и в рамках направления подготовки «Филология», однако в этом случае сроки освоения образовательной программы составляют 4 года.

Структура программы		Объем программы (в зачетных единицах)
Блок 1	Дисциплины (модули)	63–66
	Базовая часть	9–12
	Вариативная часть	51–57
Блок 2	Практики	45–51
	Вариативная часть	45–51
Блок 3	Государственная итоговая аттестация	6–9
	Базовая часть	6–9
Объем программы магистратуры:		120

Таблица 3.

Структура магистратуры по направлению «Филология»

Структура программы		Объем программы (в зачетных единицах)
Блок 1	Дисциплины (модули)	57–66
	Базовая часть	9–18
	Вариативная часть	48
Блок 2	Практики	45–57
	Вариативная часть	45–57
Блок 3	Государственная итоговая аттестация	6–9
	Базовая часть	6–9
Объем программы бакалавриата:		120

Таблица 4.

Структура магистратуры по направлению «Педагогическое образование»

Поскольку существуют определенные нормативы по формированию групп как в рамках бакалавриата, так и магистратуры, можно заметить, что в последние годы на территории Российской Федерации несколько сократилось количество магистерских программ, связанных с изучением языка и литературы финно-угорских народов. Данный факт повлиял также на формирование тенденции, когда образовательная программа имеет более общее название, а в рамках профилей изучаются те или иные аспекты финно-угорской филологии. В частности, в Удмуртском государственном университете имеется магистерская программа «Межкультурная коммуникация и перевод», где базовые дисциплины осваиваются студентами вместе, а в рамках дисциплин вариативной

части изучаются либо финно-угорские языки (финский, венгерский), либо другие иностранные языки (например, английский).

На 2017 год в университетах финно-угорских регионов России предлагаются следующие образовательные программы, основной целью которых является изучение родных языков и литератур:

1. Педагогическое образование, очная форма обучения:

- Филологическое образование в этнокультурной среде (9 бюджетных мест, Марийский государственный университет).
- Языковое образование (марийский и английский языки) (9 бюджетных мест, Марийский государственный университет).

2. Педагогическое образование, заочная или очно-заочная форма обучения:

- Образование в области родного языка и литературы, русского языка (15 бюджетных мест, Марийский государственный университет).
- Преподавание филологических дисциплин (15 бюджетных мест, Удмуртский государственный университет).
- Языковое образование (марийский и английский языки) (8 бюджетных мест, Марийский государственный университет).

3. Филология, очная форма обучения

- Литература народов России в сравнительно-типологическом изучении (10 бюджетных мест, Удмуртский государственный университет).
- Языки народов России (мокшанский язык) (7 бюджетных мест, Мордовский государственный университет им. Н. П. Огарева).

4. Филология, заочная форма обучения

- Менеджмент в филологическом образовании (16 бюджетных мест, Удмуртский государственный университет).
- Переводоведение и практика перевода (мордовские, венгерский/финский языки) (8 бюджетных мест, Мордовский государственный университет им. Н. П. Огарева).
- Финно-угорский историко-литературный процесс в этнокультурном пространстве России (8 бюджетных мест, Мордовский государственный университет им. Н. П. Огарева).

Существуют также другие магистерские программы, в рамках которого включены модули по изучению финно-угорских языков и культур. В частности, в Удмуртском государственном университете на базе Института истории и социологии плодотворно функционирует магистер-

ская программа «Финно-угорский мир в историко-культурном и социально-политическом измерении». Подобные междисциплинарные магистерские программы позволяют выпускнику бакалавриата по направлению «Филология» или «Педагогическое образование» выстраивать индивидуальную образовательную траекторию, а по окончании магистерской программы в рамках направления «История» расширить возможности трудоустройства.

Таким образом, подготовка учителей родного языка и литературы в большинстве республик, где финно-угорские языки представлены в качестве государственных языков, имеют выстроенную систему бакалавриат – магистратура. Однако, не все финно-угорские регионы имеют специализированную подготовку по финно-угроведению в рамках магистратуры,² что связано прежде всего с: а) отсутствием кадров, б) сокращением бюджетных мест на магистерские программы гуманитарного профиля в целом по России. В частности, в регионах контактного проживания коренных народов отсутствуют программы специализированной подготовки в рамках магистратуры по карельскому, коми-пермяцкому, хантыйскому, мансийскому, вепсскому и другим малочисленным языкам народов России. В ряде случаев – это результат реформ современного образования, которые протекают не только на территории Российской Федерации, но и во всем мировом образовательном пространстве. В этом отношении следует заметить, что современное состояние развития финно-угроведения в системе высшего образования как в Российской Федерации, так и за рубежом, скорее всего, можно оценить как период застоя, что продиктовано как объективными причинами – реформированием системы высшего образования, так и субъективными – отсутствием подготовленных кадров, готовых продолжить дело корифеев финно-угроведения. Причем в комплексе указанных проблем при отсутствии целенаправленной работы сегодня и сейчас мы можем оставить печальное наследство по развитию финно-угорской филологии следующим поколениям. Какие же проблемы, связанные с развитием финно-угроведения в высших учебных заведениях и имеющие непосредственное влияние на подготовку учителей родного языка и литературы, можно выделить сегодня?

² В этом случае будущие учителя родного языка и литературы получают соответствующее образование в рамках общих филологических или педагогических магистерских программ или же (единично) могут продолжить обучение в столичных университетах.

Прежде всего отметим, что система современного высшего образования в России имеет следующие характеристики, формирующие стратегию развития профессионального сообщества: новая система экономического управления вузом, сетевое взаимодействие и академическая мобильность студентов и преподавателей; управление качеством образовательных программ с учетом национальных и международных требований; открытое образование и электронное обучение; инновационное предпринимательство и развитие малого и среднего бизнеса в кооперации с вузами; современные методы работы с талантливой молодежью (Кудряшова – Чичерина 2016: 5–9). Данные тенденции характерны и для большинства европейских вузов.

Учитывая вышесказанное, когда философия современного образования направлена прежде всего на производство массовых знаний, можно заметить, что финно-угроведение в мировом образовательном пространстве становится нерентабельным направлением. Это приводит к массовой реструктуризации кафедр и факультетов. Если 1990-е годы стали периодом появления национальных факультетов: институт финно-угроведения (Марийский государственный университет), институт народов Севера (Югорский государственный университет), факультет прибалтийско-финской филологии и культуры (Петрозаводский государственный университет), факультет удмуртской филологии (Удмуртский государственный университет), то 2010-е годы запомнились как годы массовой реструктуризации кафедр и факультетов финно-угорского направления как в России, так и за рубежом. Как отмечает О. Малинина, в 1990-е – 2000-е годы, на многочисленных конференциях, семинарах, симпозиумах, конгрессах финно-угорских народов обсуждалась роль образования в сохранении национальных языков, что в практическом отношении «выразилось в открытии национальных школ. При университетах стали открываться финно-угорские факультеты, кафедры, которые стали оказывать помощь школам в составлении учебников, хрестоматий на родном языке, разработке важных курсов и предметов для будущих преподавателей. В результате тесного сотрудничества в области образования удалось добиться введения в школах регионов национального языка в качестве учебного предмета; организовать в вузах данных регионов подготовку специалистов-преподавателей национальных языков, в том числе и через университеты Венгрии, Финляндии, Эстонии; осуществить разработку спецкурсов по изучению языков, истории и культуры финно-угорских народов и др.» (Малинина 2008: 16). Более того, появление самостоятельных факультетов и институтов дало

мощный толчок для развития национального самосознания молодежи, что отразилось на появлении качественно нового выпускника современного национального факультета, имеющего активную гражданскую позицию. Таким образом, как показывает практика, наличие отдельной автономной структурной единицы, имеющей своей основной целью развитие финно-угроведения, позволяло более целенаправленно вести научно-образовательную деятельность в высших учебных заведениях, а также более системно готовить кадры высшей квалификации.

Следующая проблема связана с решением вопроса подготовки кадров не только для школ и гимназий, но и для самих высших учебных заведений (с целью дальнейшего воспроизводства кадров). Сегодня наличие интернет-пространства открывает возможности для того, чтобы современные дети с самого раннего детства могли определиться с выбором своей будущей профессии. К сожалению, финно-угроведение и в этом отношении не занимает ведущие позиции, в связи с чем национальные факультеты и институты вынуждены «бороться» за своего абитуриента. Ситуация усложняется еще и тем, что в современном мире специальности филологического профиля не всегда поощряются высокооплачиваемой заработной платой. Несмотря на эти трудности, необходимо именно сейчас обратить внимание на то, чтобы на национальных кафедрах высших учебных заведений оставлять талантливую молодежь, владеющую новыми информационными технологиями, которые смогут популяризировать новейшие достижения финно-угроведения через интернет-ресурсы, повышая тем самым престиж профессии.

Еще одна проблема, связанная с подготовкой педагогических кадров, имеет отношение не только к финно-угроведению, но и к другим областям знаний. Это дуальный характер функционирования информации: с одной стороны – быстрый рост и распространение новой информации во всех сферах жизнедеятельности человека; с другой – быстрый темп устаревания информации. Все это сокращает жизненный цикл полученных человеком знаний, навыков, умений, компетенций. Именно поэтому очень важно национальным кафедрам поддерживать идеи непрерывного образования, т.е. придерживаться принципа перехода от модели «образование на всю жизнь» к модели «образование через всю жизнь». Тесное сотрудничество *школа – университет* позволит, с одной стороны, привлекать талантливых абитуриентов на направления по финно-угроведению, с другой стороны – давать практико-ориентированные знания для студентов вузов через приглашение учителей-энтузиастов своего дела для прочтения лекций в университете.

Таким образом, подготовка кадров в области преподавания родных языков и литератур является, с одной стороны, составляющей единицей системы образования в целом, с другой – конститутивной единицей национальной политики страны и региона. Именно поэтому очень важно анализировать и прогнозировать последствия каждого принятого решения в отношении формирования политики национального образования, а не следовать только общим тенденциям развития мирового образовательного пространства.

Литература

- Кудряшова, Елена Владимировна – Чичерина Наталья Васильевна 2016: Об организации систематической работы по анализу и распространению лучших практик ведущих университетов. In: Высшее образование в России 5: 5–9. <http://vovr.ru/upload/5-16.pdf>
- Малинина, Ольга Сергеевна 2008: Этнокультурное и общественно-политическое сотрудничество финно-угорских народов в современной России. Казань. <http://old.kpfu.ru/uni/sank/db/filebase/files/420.doc>.
- ФГОС ВО «Филология (Б)»: федеральный государственный стандарт образовательный стандарт высшего образования по направлению подготовки 45.03.01 Филология (уровень бакалавриата): http://fgosvo.ru/uploadfiles/fgosvob/450301_Filologia.pdf
- ФГОС ВО «Филология (М)»: федеральный государственный стандарт образовательный стандарт высшего образования по направлению подготовки 45.04.01 Филология (уровень магистратуры): <http://fgosvo.ru/uploadfiles/fgosvom/450401.pdf>
- ФГОС ВО «Педагогическое образование (Б1)»: федеральный государственный стандарт образовательный стандарт высшего образования по направлению подготовки 44.03.01 Педагогическое образование (уровень бакалавриата): <http://fgosvo.ru/uploadfiles/fgosvob/440301.pdf>
- ФГОС ВО «Педагогическое образование (Б2)»: федеральный государственный стандарт образовательный стандарт высшего образования по направлению подготовки 44.03.05 Педагогическое образование (с двумя профилями подготовки) (уровень бакалавриата): <http://fgosvo.ru/uploadfiles/fgosvob/440305.pdf>
- ФГОС ВО «Педагогическое образование (М)»: федеральный государственный стандарт образовательный стандарт высшего образования по направлению подготовки 44.04.01 Педагогическое образование (уровень магистратуры): <http://fgosvo.ru/uploadfiles/fgosvom/440401.pdf>

Kódváltás a finnországi magyarok körében

KONYÁRI IBOLYA

Debreceni Egyetem
ibolya.konyari@gmail.com

1. Bevezetés

A dolgozat témája a Finnországban élő magyarok kommunikációja során előforduló kódváltások vizsgálata a finn és magyar nyelv között. Célom ezen csoport kódváltásainak felmérése és tipizálása, valamint a kiváltó okok feltárása. Kutatásaimban a hazai szakirodalomból elsősorban Bartha Csilla, a finnországiak közül Kovács Magdolna, Heini Lehtonen és Jyrki Kalliokoski munkáira támaszkodtam.

A kódváltás, a kódkeverés és a kölcsönzés szorosan összefügg a két- illetve többnyelvűséggel. Az ebben a témában végzett kutatások bizonyítják, hogy meglehetősen ritka az olyan eset, amikor a többnyelvű egyének nem élnek a kódváltással, kódkeveréssel vagy kölcsönzéssel. A kódváltás definiálásához szükséges a kód fogalmát is röviden meghatározni. „Az a konkrét dialektus vagy nyelv, amelyet valaki egy adott alkalommal használatra kiválaszt, kód, olyan rendszer, amelyet két vagy több fél közötti kommunikációra használnak” (Wardhaugh 1995: 89). A kódváltás szintén számos definícióval rendelkezik, és ma sincs teljesen elfogadott konszenzus róla. A fogalmat a kutatók több tudományterület irányából közelítették meg, ez terminológiai különbségekhez vezetett. A legtöbb meghatározás számos pontban megegyezik, jómagam Bartha Csilla összefoglaló meghatározását ítélem a legmegfelelőbbnek, amely mintegy összegzi az előtte létrejött definíciókat: „A legáltalánosabb meghatározás szerint a kódváltás (code-switching) két vagy több nyelv váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson vagy diskurzuson belül” (Bartha 1999: 119).

A kódváltásnak három fő típusát szokták elkülöníteni grammatikai szempontból, ezek a következők: 1. mondaton kívüli (extrasentential vagy tag-

switching), 2. mondatok közötti (intersentential switching), 3. mondaton belüli (intrasentential switching) kódváltás (Bartha 1999: 120).

A mondaton kívüli kódváltás szintaktikai szempontból legkevésbé jár kötöttségekkel, ezáltal könnyen beépíthető egynyelvű mondatokba. Lényeges, hogy a második nyelv alacsonyabb ismerete is elegendő létrejöttéhez. A mondatok közötti kódváltás többnyire mondathatáron vagy tagmondatok határán figyelhető meg, emiatt az előző csoporthoz képest nagyobb kompetenciát igényel. A mondaton belüli kódváltás a legproblematikusabb típus, mivel meglehetősen nagy arra az esély, hogy az egyén megszegi valamelyik nyelv nyelvtani szabályait. Ez a típus mindkét nyelv igen magas szintű ismeretét feltételezi (Bartha 1999: 120).

A kódváltás egyik problematikus kérdésköre a kölcsönzés. A kölcsönzés is a mondaton belüli változások közé tartozik, így igen nehéz megítélni, hogy egy adott megnyilvánulás kódváltásnak vagy kölcsönzésnek tekinthető-e. A kölcsönzés egyik ismérve, hogy adott elem az egyén vagy csoport beszédaktusaiban több alkalommal is megjelenik, így állandósul. Ezzel szemben a kódváltás csak eseti átvételnek minősül, melynek számos kiváltó oka lehet.

A kódváltás hagyományos grammatikai vizsgálata során fontos megállapítani a beszélgetés elsődleges nyelvét, azaz az úgynevezett bázisnyelvet (*matrix/base/host/recipient language*). A beszédnek ez ad keretet, a mondanivaló többsége (több mint 50%-a) ezen a nyelven nyilvánul meg. Ebbe ékelődik be az úgynevezett vendégnyelv (*guest language*) vagy beágyazott nyelv (*embedded language*).

A kódkeverés tulajdonképpen a kódváltás egy ún. „továbbfejlesztett változata”. Ennek során a nyelvváltás egy diskurzuson belül olyan sokszor történik meg, hogy igen nehéz vagy lehetetlen a bázisnyelv megállapítása (Navracsics 2010: 122). Ugyanakkor megemlítendő, hogy a kódkeverés meglehetősen tág értelmezési tartománnyal rendelkező fogalom, ugyanis ellentétes jelentés is kiolvasható belőle. Tehát az is okozhat kódkeverést, ha az egyik nyelv ismerete nincs elég magas szinten az adott beszédaktus lefolytatásához, így a rések kitöltése egy másik nyelvvel történik, mely így kódkeverést eredményez (Tódor 2005: 43.). Jelen kutatásban nem vettek részt olyan egyének, akik e két csoport közül bármelyikbe is besorolhatóak lennének, azonban szükségesnek bizonyult erre a fogalomra is kitérni a teljesebb kép érdekében.

2. A kutatási anyag elemzése és eredményei

A kutatási anyagban megjelenő kódváltások elemzésének célja a példák típusokba sorolása, továbbá a kiváltó okok feltárása. Összesen 75 példát hozok fel és elemzek csoportonként a következő fejezetekben. A felsorolt példák a kérdőívek adataiból, az interjúk hanganyagából és a facebookon gyűjtött információk közül származnak.

A példákban a kódváltásokat kurzívval jelölöm és az esetlegesen hozzájuk kapcsolódó szuffixumokat kötőjellel választom el. A kérdőívekből illetve a facebookról kapott adatok szöveghűen kerülnek idézésre, az esetleges hibákkal együtt, mivel az adott mondatok írásmódjának jelentősége lehet.

2.1. Beszúró kódváltás: kongruencia

A kódváltás leggyakoribb esetének tekinthetők az egyszavas váltások, melyek kb. 70–85%-ban névszók (Kovács 2011: 198). Navracsics Judit tanulmányában kialakított egy kategóriát, melynek a beszúró kódváltás nevet adta, ezen belül pedig elkülönítette a kongruencia és az inkongruencia kategóriákat (Navracsics 2010: 124).¹

A beszúró kódváltásokra jellemző, hogy csupán lexémaszinten mennek végbe, viszont magának a jelenségnek nincsen szemantikai magyarázata, mivel az adott szavaknak léteznek megfelelői a bázisnyelvben is (Navracsics 2010: 124). Az adatközlők mind a kérdőívekben, mind az interjúkban azt az indokot hozták fel a kódváltásra, miszerint számos esetben egy-egy finn szó beszúrása a magyar bázisnyelvű mondatba gyorsabb és praktikusabb.

Az adatok alapján a kódváltások témájuk szerint további csoportokra oszthatók. Az első csoportba az olyan egyszavas kódváltások tartoznak, melyek ételekhez kapcsolódnak. Vélhetően a táplálkozással összefüggő kifejezések olyan gyakoriak, hogy automatikussá válik a használatuk magyar bázisnyelvű környezetben is. Ezt támasztja alá az 1. példában szereplő *porkkana* 'répa', a 2. példában lévő *omenamehu* 'almalé' és a 3. példában feltűnő *jauheliha* 'darált hús'. Ezek tipikusan olyan szavak, melyek egészen biztosan részei a magyar anyanyelvű beszélők szókészletének, emellett a finn szavaknak van megfelelő ekvivalense is a magyar nyelvben. Szigorú értelemben vé-

¹ A nyelvtudományban a kongruencia szónak az itt használatostól eltérő jelentése is van, amely nem kapcsolódik a kódváltáshoz, így félreértéseket eredményezhet. Azonban jelenlegi kutatásban én magam is ezt a terminust találtam legkifejezőbbnek, mely kettéválasztja a beszúró kódváltások alcsoportjait. A probléma kiküszöbölése és helyénvalóbb terminus megtalálása a következő kutatás kiindulópontja lehet.

ve a kódváltásnak ezekben az esetekben nincs funkciója, tehát főleg kényelmi és praktikai okok miatt jöhetnek létre.

- (1) Menjél le a boltba és vegyél *porkkanát!*
- (2) Hozol a boltból *omenamehut?*
- (3) Bevásárlólista: tej, kenyér, *jauheliha*.

A 4. példában két kódváltás is feltűnik egy mondaton belül. A *laatikko* 'sült, rakott étel'; a *lanttu* 'karalábé' jelentéssel rendelkeznek. Az első esetben a beszélőnek sokkal egyszerűbb a *laatikko*-t használnia, mivel a kifejezés csak egy lexémából áll, ezzel szemben a magyar megfelelő több szóból tevődik össze. A *lanttu* esetében bár az adatközlő tisztában van a magyar jelentéssel, mégsem használja, mivel „Szerintem a *lanttu*-nak nem olyan az íze mint az otthoni karalábénak.” Ebben az esetben a szavak jelentése egyezik, de a megnevezett denotátum nem.

- (4) Karácsonykor van ez a háromféle *laatikko*, a *lanttu* meg ezek.

Az 5. példa az online kérdőívek adataiból származik, melyet az adatközlő a „Tudna-e a kódváltásra példát hozni?” kérdésre adott válaszként. A válasz különösen értékes, mivel magába foglal egy kódváltást és a saját vélemény mellett úgymond elemzést is tartalmaz. Hiszen a kódváltás oka valóban lehet a bázisnyelvtől idegen kulturális helyzet, jelen esetben a lazacvásárlás.

- (5) Amivel itt találkoztunk először és/vagy gyakrabban, azt általában finnül nevezzük meg, például *lohi* – persze tudom, hogy lazac, de Magyarországon soha sem fordult elő, hogy leugrottunk a boltba lazacért. Itt meg viszont mindennapos, ha az ember vesz egy kis *lohit*.

A 6. példa a Finnországról Magyaroknak Szabadon [a továbbiakban: FMSz] csoport egyik bejegyzése. A *ruisleipä* összetett szó, mely teljes mértékben ekvivalens a magyar 'rozskenyér' szóval. Feltehető azonban, hogy az adatközlő ezzel nem ért egyet, ezért a második mondatban hosszabban kifejti, mit is ért ő igazából 'rozskenyér' alatt. A második finn szó, a *reissumies* nem számít kódváltásnak, mivel terméknév.

- (6) Sziasztok nem tudjatok véletlenül hogy Magyarországon hol lehet kapni *ruisleipät*? Es most nem arra gondolok amik x%ban rozs tartalmú, hanem az az igazi *reissumies* fajta.

A kongruens beszűrő kódváltások második alcsoportjába intézményekkel és helyekkel kapcsolatos megnyilatkozások tartoznak, melyek némiképp hasonlóak az ételekkel kapcsolatos kifejezésekhez. Ennek értelmében a gyakori használat miatt finn megfelelőjük állandósult a kommunikáció során magyar bázisnyelvű társalgásban is. A 7. példában szereplő finn *maistraatti* szó magyar megfelelője a 'Népességnyilvántartó Hivatal'. (A különbség az, hogy a *maistraattiban* végzendő ügyeket Magyarországon a polgármesteri hivatalok anyakönyvi osztályán szokás intézni.) Ebben az esetben kétséget kizáróan látható, hogy gyorsabb és egyszerűbb a beszélő számára a finn szót használni. Emellett több adatközlő azt nyilatkozta, hogy nem is ismeri a szó magyar jelentését. A mondat második felében szereplő *ulkomaavirasto* (mely igazából helyesen *ulkomaalaisvirasto* lenne) magyar ekvivalense az 'Idegenrendészet'. Ezek azonban nem egyeznek meg a finn szó pontos jelentésével, ezt figyelembe véve érthető, hogy az adatközlő miért választotta az *ulkomaalaisvirasto* szót.

- (7) El kell mennetek a *maistraattiba*, regisztrálnotok kell, aztán el kell mennetek az *ulkomaavirastoba* a rendőrségen.

A már korábban említett *maistraatti* a 8. példában is feltűnik, ezzel mintegy megerősítve a róla levont következtetéseket. A következő példa, amit az adatközlő említ, a *poliisi*. Ennek jelentése teljes ekvivalenciában áll a magyar 'rendőrség' szóval (a szervezet egyes funkciói és feladatkörei ugyanakkor eltérőek Magyarországon és Finnországban, ezekre itt nem kívánok kitérni). Ebben az esetben nem kötődik meggyőző indok a használatához. Feltűnik emellett a *Kela*, mely a *Kansaneläkelaitos* szó rövidített formája, magyar megfelelője a 'társadalombiztosítás' (a hivatalos szerv megnevezése Magyarországon az Országos Egészségbiztosítási Pénztár). A *Kela* szó használata hasonlatos a *maistraatti*-éhoz, azaz a praktikum és a gyorsaság a két fő kiváltó indok. Szeretném megjegyezni, hogy a *Kela* akár tulajdonnévnek is tekinthető, ezáltal magyarra fordítása még inkább indokolatlannak tűnik. Ez utóbbi kijelentés vonatkozik a *Citymarket* és az *R-kioski* kifejezésekre is, melyek mindegyike tulajdonnév. Ennek következtében az adatközlő helytelen példát hozott, mivel az ilyen jellegű szavak valóban nem lefordítandók (de adott helyzetekben esetleg olyan kiegészítéssel bővíthetne a mondat, amivel körülírható a Finnországban nem jártas beszédpartner számára, hogy boltokról van szó). Azonban helyzetük nem azonos a már említett *maistraatti* szóéval, mivel míg abban az esetben a beszélő egyéni döntése, hogy a finn vagy a magyar nyelvű verziót használja, addig a *Citymarket* és az *R-kioski* lefordítá-

sa magyarra nemcsak körülményes lenne, hanem teljesen felesleges is, mivel tulajdonnevekről van szó.²

- (8) Vagy valamely hivatalos szerv nevét nem fordítjuk le, mert nem lenne értelme, vagy fölösleges például *maistraatti*, *poliisi*, *Kela*, *Citymarket*, *R-kioski*.

A következő három példában szintén hely- és intézménynevek szerepelnek. A 9. példában található *messukeskus* magyar ekvivalense 'konferencia-központ', a 10. példában megjelenő *terveyskeskus* pedig 'egészségügyi központ'. Előbbi esetében vélhetően ismét praktikus okok játszottak közre, s az utóbbi esetében is teljes ekvivalencia áll fenn a finn és a magyar szó között, azonban egy teljesen magyar nyelvű mondatban az adatközlő valószínűleg inkább a 'rendelő' szót használta volna. Így mégis árnyalatnyi különbség fedezhető fel, amit a finn szó érzékeltet, mivel a két ország egészségügyi rendszere némiképp eltér egymástól. A 11. példában szereplő *apteekki* szó jelentése 'gyógyszertár'. A kódváltásnak ez az esete megegyezik a már korábban vázoltakkal, például a *poliisi* szóéval. A 9. példában megjelenik még egy kódváltás, az *Unkari lähellä*, azonban jelen felsorolásban ez nem releváns, mivel tulajdonnévről van szó (vagy ezt esetleg idézetnek is tekinthetjük).

- (9) Azt hiszem a *messukeskusban* minden évben tartanak könyvkiállítást. És azt hiszem 2 vagy 3 éve Magyarország volt a téma, *Unkari lähellä*.

(10) Olyan orvosok ülnek ebbe a *terveyskeskusba* is...

(11) El kell mennem az *apteekkibe*.

A 12. példa szövege az FMSz-csoport egyik bejegyzése. A *kirppis* a *kirpputori* szó rövidített formája, melynek magyar ekvivalense 'bolhapiac'. Bár a két lexéma jelentése megfelel egymásnak, maga a jelölt tárgy eltér némileg, azaz különbségek vannak a finnországi és magyarországi bolhapiacok között, vélhetően ezért használta az adatközlő inkább a *kirppis* szót.

² Feltevésem szerint az adatközlőt az zavarhatta meg, hogy ezek olyan tulajdonnevek, amelyeket le lehet fordítani. Ezzel szemben, ha például egy olyan személynévről lenne szó, mint például *Jari*, talán a megkérdezett személy sem bizonytalanodna el a használatot illetően, legfeljebb adott szituációban annyit fűzne hozzá, hogy „ez egy finn férfinév”.

- (12) Sziasztok! Kis infóra lenne szuksegem! Ouluban melyik a legjobb, legnagyobb *kirppis* (vagy *kirppisek*), ahova leginkabb erdemes be-bezni?

A következő három példa politikával kapcsolatos kódváltásokat tartalmaz. A 13. példában szereplő *eduskunta* magyar ekvivalense 'országgyűlés'. A mondat az FMSz-csoportból került kiemelésre. Mivel írott szövegről van szó, érdekes megfigyelni az adatközlő helyesírási stratégiáját, azaz a vendégnyelvi szót idézőjelbe tette és kötőjellel kapcsolta hozzá a szuffixumot. Elmondható, hogy az ilyen jellegű írásmódok meglehetősen ritkák a csoport bejegyzései között, alighanem ebben az esetben az egyén ezzel külön kiemelte, hogy a finn országgyűlésről érdeklődik, nem a magyarról. A 14. példában megjelenő *kunnallisvaalit* magyar ekvivalense az 'önkormányzati választások' kifejezés, a 15. példában szereplő *maahanmuutto* pedig 'bevándorlást' jelent. Mindhárom felsorolt finn lexéma teljes ekvivalenciában áll a magyar jelentésekkel. Ismételten praktikus okok és a rövidítési szándék állhat a háttérben. Emellett feltehető, hogy az *eduskunta* és a *kunnallisvaalit* szavak azért maradtak meg finn alakjukban, mivel a két ország politikai rendszere között eltérések mutatkoznak.

- (13) Van-e magyar származású képviselőnk az „*eduskunta*”-ban? vagy magyar érdekeket is képviselő más származású képviselő?
 (14) Amikor van a *kunnallisvaalit*, akkor nem szavazhattam.
 (15) Nagyon kihegyezte erre a *maahanmuutto* problémára.

A kongruens beszűrő kódváltások között számos példa akad a munka világával kapcsolatos témakörből is. A 16. példában említett *ravintolatyöntekijä* magyar megfelelője az 'éttermi dolgozó', a 17. példában látható *esimies* pedig 'főnököt, vezetőt' jelent. Ebben az esetben is teljes ekvivalencia áll fent, vélhetően az adatközlő „megszokásból”, azaz a gyakori használat miatt említette őket ebben a formában. Ugyanakkor a *ravintolatyöntekijä* szó után következő „tudod így mindent” segítségével a beszélő némileg pontosítani kívánja a fogalmat, azaz hogy a munkaköre széleskörű volt. A 18. példában két kódváltás is található, a *harrastus* jelentése 'hobby; érdeklődés', a *vapaaehtoistyö* pedig 'önkéntes munka' jelentésű. Mindkét esetben ismét a praktikum váltotta ki a kódváltást.

- (16) Az volt a hivatalos, hogy *ravintolatyöntekijä*, tudod így mindent.
 (17) Senkit nem érdekelt, hogy van egy diplomám, amivel így *esmimies*-nek pályázok.

(18) Vagy amit ajánlok, hogy valami ilyen *harrastuson* keresztül vagy valami *vapaaehtoistyö*.

A kutatási anyagban található a már felsoroltakon kívül még öt olyan beszűrő kongruens kódváltás, melyek ilyen számú minta esetén nem oszthatók olyan alcsoportokra, melyek több elemet tartalmaznak, így egyenként kerülnek elemzésre. A 19. példa szintén a facebook csoport szövegeiből származik. Az egész mondat magyar nyelvű, azonban az utána következő pontosító rész, ahol kitér az időpontra, már finnül nevezi meg, *klo. 16*, azaz *16 órákor*. Ebben az esetben is teljes ekvivalenciával van dolgunk, tehát vélhetően a gyakori használat okozta a kódváltást.

(19) Akik érdekeltek voltak a vadhúsvizsgálat terén: Lajos, Jani, Kati v. valakimás, ma megyek tammisaariba. *Klo. 16*.

A 20. példa egy anya mondata gyermekéhez, melyben a *pitkä välkkä* jelentése: 'nagy szünet'. Ez egy olyan különleges eset, melyben az adatközlő megindokolta a kódváltást. Eszerint a szülő-gyerek kommunikációban gyakoriak a kódváltások és kölcsönzések, mivel a gyerekek szókincse az iskolában olyan finn szavakkal bővül, melyeket az otthoni magyar beszélgetésekben nem használnak. Következésképpen számos szónak nem ismerik a magyar ekvivalensét, ezért a szülők igyekeznek könnyíteni a beszélgetéseket az ilyen jellegű kódváltások használatával. Ugyanakkor számos esetben magyarázatot is fűznek hozzá, hogy a gyerekek mégis tisztában legyenek a magyar szavakkal is.

(20) Volt ma *pitkä välkkä*?

A 21. példában az adatközlő egy weboldal címét említi, amely önmagában nem számít kódváltásnak, mivel tulajdonnév. Az érdekesség abban rejlik, hogy a webcímekben szereplő pontot is finnül nevezi meg, azaz *piste*-ként említi. A második finn kifejezés, az *Akateemisten naisten liitto* szintén tulajdonnév, így ebben az esetben nem tekinthető kódváltásnak.

(21) Vagy ha beírod, hogy *auroras piste fi*, akkor az fog előjönni. Az ilyen *Akateemisten naisten liitto*.

A 22. példa az online kérdőívek válaszai közül származik. A benne megjelenő *suosittu* magyar megfelelője a 'közkedvelt', ami teljes ekvivalenciában áll vele. Ebben az esetben is az egyszerűsítés lehetett a kiváltó ok.

(22) Igen, ez most nagyon *suosittu!*

A 23. példa szintén az FMSz bejegyzései közül származik, ahol a közzétevő egyén különböző húsokat árul. A jávort és az őzet magyarul írja, majd közé beszúrja a *peura* szót, amelynek magyar megfelelője a 'vad rénszarvas'. Vélhetően kongruens a két szó, csupán a finn verziót sokkal gyorsabb leírni rövideje miatt.

(23) Lesz még jávor is, *peura* is meg őz is.

A 24. példában megjelenő *kirjakieli* magyar megfelelője az 'irodalmi nyelv vagy írott nyelv', mely teljesen ekvivalens vele. A kódváltás oka ebben az esetben is a praktikum, esetleg a megszokás. Ez azért is érdekes, mert az adatközlő kevesebb, mint öt éve él Finnországban, mégis gyakorta használ kódváltást.

(24) Két évig verik beléd a *kirjakielit*, azt nem lehet kikapcsolni.

A példamondatok között két olyan is található, amelyek nem sorolhatók be teljes bizonyossággal a beszúró kódváltások kongruens kategóriájába, azonban arra utaló jegyekkel rendelkeznek, így nevezhetjük őket látszólagos beszúró kongruens kódváltásoknak.

A 25. példa az FMSz egyik bejegyzéséből származik. Az *yki* egy finn nyelvvizsga megnevezése, a *keskitaso* jelentése középszint. Nehéz eldönteni, hogy ebben az esetben beszúró kódváltásról, kölcsönzésről, vagy netán idézésről beszélünk, mivel mindhárom igaz lehet rá. Lehetséges, hogy az adatközlő csak alkalomszerűen használja ilyen formában a kifejezést, de az is előfordulhat, hogy minden esetben a finn szót alkalmazza. Jelen kutatás keretei között ennek feltárására nem volt lehetőség.

(25) Erti valaki mit mond a csajszi? Egy *yki keskitaso* tesztre felkeszito hanganyagbol lett kivagva a mondat...

A 26. példa az online kérdőívek válaszaiból származik és a beszúró kódváltások egy sajátos esetét reprezentálja. Az adatközlő egy kis esszét kerekített, melyben feltehetőleg szándékosan váltott kódot. Ezek mindegyike a beszúró kódváltások kongruens csoportjába tartozik. A kutatásban feldolgozott szakirodalomban nem talákoztam olyan tudományos kifejezéssel, amely definiálná ezt a jelenséget. Véleményem szerint a „hiperkódváltás” terminus alkalmazható lenne ilyen esetekben. A példában megjelenő kódváltások egyébként teljesen ekvivalensek magyar megfelelőikkel: a *toiminta* 'cselekvés'; te-

vékenység’, a *koodinvaihto* ’kódváltás’, a *sekakieli* ’kevert nyelv’, a *vuokranantaja* ’bérbeadó’, a *vuokraaja* ’bérlő’, a *vakuutus* ’biztosítás’, a *käyttökonteksti* pedig ’szövegkörnyezet’ jelentésű.

- (26) Phúú, azokat a szavakat használom főleg finnül amiknél az adott szövegkörnyezet/*toiminta* itt Finnországban jelent meg számomra, itt kezdtem el használni magát a szót. Pl a *toiminta*, az a szakdogámban amit most írok, gyakran előjön. De szerintem anyanyelvvel nem jön elő annyi *koodinvaihto*, inkább két idegen nyelv között. Mikor kijöttem, sok ismerősöm volt különböző Erasmus-programokról, két hétig szenvedtem a finn-magyar *sekakielivel*, de aztán kitisztult. Ha a családommal beszélek skypon, némely szó nehezen jön elő magyarul, sőt némelyiket nem is tudom. (megint példa a lakáskeresés: *vuokranantaja*, *vuokraaja*, *vakuutus*) Plusz hab a tortán hogy a párom német és vele angolul beszélgetek napi rendszerességgel, és mindketten keverünk bele finn, magyar és német szavakat. *Käyttökontekstitől* függ, hogy milyen nyelven jön elő a szó.

2.2. Beszúró kódváltás: inkongruencia

A beszúró kódváltások másik nagy csoportja az inkongruencia alapján szerveződik. Ennek értelmében a beszélők olyan lexémákat használnak a vendégnyelvből, melyeknek nincsen a bázisnyelvben ekvivalens szavuk, ezért csak hosszú körülírással lennének kifejezhetőek. A kutatásban feltárt inkongruens kódváltások is több témakör mentén szerveződnek. Visszatérő elem itt is a táplálkozás. Véleményem szerint talán ezek a leggyakoribbak a finn–magyar kódváltások körében, mivel a két nép táplálkozási szokásai között meglehetősen nagy különbség fedezhető fel mind az alapanyagok, mind az elkészült ételek tekintetében.

A 27. példában az adatközlő kifejti, hogy a palacsinta válfajait milyen névvel illeti. A *lettu* magyar jelentése ’palacsinta; lepény’, a *pannukakku* megfelelője a ’vastag palacsinta’. Utóbbi sem a magyar konyhában, sem a nyelvhasználatban nem terjedt el, vélhetően ezért nevezte meg az adatközlő azt finn palacsintaként. Maga a ’vastag palacsinta’ kifejezés is megtévesztő lehet, mivel több olyan tésztafajta is létezik, ami vastagnak számít, például az amerikai palacsinta. Ezek figyelembevételével elmondható, hogy a ’vastag palacsinta’ aligha ekvivalens a finn *pannukakku* szóval.

- (27) Ha magyar palacsintát sütök, azt a *lettut*, akkor palacsintának mondom, de ha finn palacsintát sütök, akkor *pannukakcut* sütök.

A 28. példában feltűnő *mustikkapiirakka* magyarul 'áfonyás pitét' jelent. És bár a szavak ekvivalensek, a jelzett denotátum nem azonos, ugyanis eltérés mutatkozik az elkészítésben, így lényegében mégis inkongruensnek tekinthetjük a kódváltást. A 27. és 28. példa esetében szintén egy már korábban felbukkanó problémával szembesülünk, nevezetesen azzal, hogy alighanem lehetetlen eldönteni, hogy beszűrő kódváltásról vagy kölcsönzésről van szó, bár utóbbi sejtetni enged, hogy vélhetően állandósult a *pannukakku* szó magyar bázisnyelvű környezetben is, de ezt nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal.

(28) Sütők hétvégén *mustikkapiirakkát*.

A 29. példa az FMSz-csoport bejegyzései közül származik. Az *edullinen* magyar megfelelője 'hasznos; előnyös'. Csupán ez alapján beillesztése a magyar bázisnyelvű kijelentése nehézkes, ezért érdemes tudnunk, hogy az *edullinen* szó igen gyakori finn reklámszövegekben, amikor a hirdető meg akarja győzni a vásárlót arról, hogy a szóban forgó termék nemcsak olcsó, hanem magas minőségű is. Vélhetően az adatközlő azért választotta ezt a szót, mivel az általa közölt szöveg is egy hirdetés, így ezzel a fordulattal szimpatikusabbá teheti a termékeit. Emellett az egyén felsorolja a további húsokat, amiket árusít és mindegyiket finnül nevezi meg. Feltételezésem szerint mind a hirdetőnek, mind a hirdetést olvasóknak lényegesen egyszerűbb így befogadni a szöveget, mivel mindennapjaikban is így használják, emiatt talán nehézkes lenne egy-egy hústípust beazonosítani magyarul. Ez a kijelentés a kutatásra is igaz, ugyanis a Papp István-féle Finn–magyar szótárban a példában felsorolt szavak legtöbbje nem szerepel, sőt az internet segítségével sem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani mindnek a magyar megfelelőjét. Mindezek figyelembevételével kijelenthető, hogy a példában szereplő kódváltás az inkongruencia miatt jött létre.

(29) Hó végén vagy jövő hónap elejétől kapható nálam friss jávorszarvas borjú hús 19 €/kg áron vákumsomagolva. Szoljatok ha valakit érdekel. A többi árhoz mérten *edullinen Sisäfile* 55 euroa/kg, *Ulkofile* 45, *Sisäpaisti* 30, *Ulkopaisti* 25, *Kulmapaisti* 25, *Paahtopaisti* 25, *Lapa* 20, *Potka* 14.

A 30. példában egy apa idézett fel egy, a gyerekével folytatott párbeszédet. A *lippalakki* 'simléderes sapkát, baseball sapkát', a *pipo* 'bojtos; kötött sapkát' jelent. Mindkettő ekvivalenciában áll a magyar megfelelőkkel, azonban az adatközlő véleménye ettől eltér. Felmerül a kérdés, hogy ilyen esetben

a jelenséget inkongruens kódváltásnak vagy nyelvi hiánynak tekintsük? Ennek megválaszolásához további adatgyűjtés lenne szükséges, melyre a kutatásban nem volt lehetőség.

(30) – Vedd fel a sapkádát! – Melyiket? *A lippalakkit* vagy a *pipot*?

A 31. példában szereplő *kypsyyskoe* szónak nincs magyar ekvivalense. Szó szerinti fordításban 'érettségi vizsgát' jelent, azonban ez nem felel meg a Magyarországon érettséginek nevezett vizsgának. A *kypsyyskoe* az egyetemen zajlik, amikor a hallgató szakdolgozata nagyrészt elkészül, a tanára elolvassa és egy zárthelyi dolgozat keretében kérdéseket tesz fel róla. A vizsga lényege annak kiderítése, hogy valóban a hallgató írta-e meg a szakdolgozatot.³ Ebben az esetben tehát az adatközlőnek nem volt más választása, mint kódváltást alkalmazni, mivel a *kypsyyskoe* szó körülírása hosszadalmas (talán „felkészültséget ellenőrző vizsga” lehetne). Ez többek között a finn és magyar oktatási rendszerek eltéréseivel is magyarázható.

(31) Volt nekünk egy *kypsyyskoe*, nem tudom az Magyarországon van-e.

A következő két példa egyszerre kerül elemzésre, mivel ugyanazok a kódváltások jelennek meg bennük. A *puhekieli* jelentése 'beszélt nyelv'. Azonban nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy a két szó ekvivalens egymással. A *puhekieli* szó valójában a finn nyelv egy olyan, szóban használt változata, amely a hivatalos irodalmi nyelvhez képest kötetlenebb szerkezetű, emellett magában foglal nyelvtani és hangtani változásokat is. Éppen ezért, ha egy magyar bázisnyelvű mondatban a 'beszélt nyelv' kifejezést használnánk a *puhekieli* helyett, vélhetően nem ugyanazt fejezné ki, mint eredeti formájában. A *keskustelu* megfelelője a 'beszélgetés', mely teljesen ekvivalens vele. Vélhetően azért került ebben a formában a *puhekieli* szó mellé, mert ahol a beszélő elkezdte a kódváltást, folytatta a mondat végéig. Ugyanakkor az is lehet, hogy idézéssel állunk szemben, de ez nem jelenthető ki teljes bizonyossággal.

(32) Ő a finnektől tanult, rá ráragadt a *puhekieli*.

(33) Van olyan kurzus, hogy *puhekieli ja keskustelu*.

³ Az itt megadott definíció az adatközlő által elmondottakon alapul, tehát a saját szubjektív benyomásai kerültek közlése, melyek az adott személy gondolatait tükrözik. A *kypsyyskoe* hivatalos definíciója ettől a véleményemtől eltérő lehet.

A 34. példában lévő *tasaraha* lexémának nincs magyar ekvivalense, csupán hosszabban írható körül, azaz 'előre kiszámolt pénz vagy pontos összeg'. A használat okát ebben az esetben nem kell elemezni, mivel az adatközlő saját maga megindokolja. Ebből látható, hogy a kiváltó ok az inkongruencia.

(34) Véleményem szerint néhány esetben kifejezőbb a finn szó mint a magyar. Pl. *tasaraha*.

A 35. példában szereplő *haalari* magyar megfelelője 'overall', ami több adatközlő szerint nem teljesen ekvivalens a finn szóval. Nehéz megítélni ilyen esetben, hogy az adatközlő vagy a kutató nézőpontja hangsúlyosabb-e egy-egy kérdést illetően. Véleményem szerint ilyen helyzetekben az adatközlők szempontja a mérvadó, hiszen számukra ezek olyan mindennapos jelenségek, melyekkel gyakran találkoznak, ezzel szemben a kutató csak ideiglenesen foglalkozik velük. Ennek alapján a kódváltás inkongruensnek tekinthető.

(35) Add ra a gyerekre a *haalarit!*

A 36. példa a kérdőívek anyagából származik. Az adatközlő két példát hoz az általa inkongruensnek vélt kódváltásokra. Az első, a *mekko* 'ruhá; egyberuhát' jelent magyarul. Sajnos, indoklást nem kapunk, hogy válaszdó miért gondolja így, feltételezésem szerint a finn és a magyar szó ekvivalenciában áll egymással. A *kulho* szóhoz már magyarázatot is kapunk. Az adatközlő magyar szókincsében a *kulho* 'műzlis tálát' jelent. Ennek némileg ellentmondanak a szótárakban fellelhető információk, melyek csupán 'tál' jelentéssel tüntetik fel. Ha ezt vesszük alapul, akkor a két szó teljes ekvivalenciában áll, mivel mind a *kulho*, mind a 'tál' alkalmas a müzli mellett leves, kása vagy egyéb ételek tárolására, illetve felszolgálására. Ebben az esetben tehát a válaszdó nyelvi kompetenciái miatt úgynevezett „félreértés” történt, de mivel a véleménye az inkongruenciára épült, szükségesnek tűnt ezt a példát ebben a csoportban felsorolni.

(36) Másrészt, amire a magyarban nincs olyan találó szó, mint szerintem a 'mekko' vagy a 'kulho', azt magyarban se fordítom. (Hiába *müzlistál* Mo-on a 'kulho', ha itt nálunk leves, kása stb is kerülhet bele, képtelen vagyok *müzlistálnak* mondani.)

A 37. példában, mely szintén az online kérdőívek válaszaiból származik, az adatközlő ellentmond saját magának. Először úgy véli, hogy a *lakka* szónak nincsen magyar megfelelője, ezért nem használja. Aztán kiderül, nemcsak hogy létezik a szó, a válaszdó is tisztában van vele. Tehát az adatközlő

szerint fennáll az inkongruencia és ugyanakkor nem áll fenn. Véleményem szerint a *lakka* és a 'törpemálna' (vagy másképp 'mocsári hamvas szeder') elnevezések teljes ekvivalenciában állnak egymással.

(37) Vagy ha nincs is nagyon magyar megfelelője (például *lakka* – ha azt mondanám valakinek, hogy *törpemálna*, csak néznének rám bambán. De a *lakká*-t mindenki ismeri.

A 38. példában az eddigiektől eltérő módon egy ige, azaz a *jaksaa* szerepel, melynek magyar jelentése 'tud; képes; bír'. Véleményem szerint itt is fennáll az ekvivalencia. Mivel a válasz a kérdőívek adatai közül származik, nem volt lehetőség kideríteni, hogy az adatközlő miért vélekedik így. Ugyanakkor a példa nyelvtani hibát tartalmaz, mivel az ige egyes szám első személyű tagadó alakja helyesen *en jaksaa* lenne, *en jaksaa* helyett.

(38) Az *en jaksaa* szora nincs pontos magyar megfelelő szerintem.

A 39. példában nem áll fenn inkongruencia, azonban feltevésem szerint része lehet ezen alcsoport peremterületének. A *vastustuskyky* magyar megfelelője 'ellenálló képesség'. Maga az adatközlő nyilatkozta, hogy frappánsabbnak érzi a finn szót a magyarnál, ezért mindig ebben a formában használja. Ahogyan a korábbi példákból is láthattuk, ez más esetekben is előfordul, tehát kijelenthető, hogy a finnországi magyarok körében bevett gyakorlat finn szavakat beszúrni a magyar bázisnyelvű kommunikációba azok frappáns volta miatt, még akkor is, ha tisztában vannak a magyar jelentéssel.

(39) Erősíteni kell a *vastustuskykyt*.

Bár elsőre az inkongruens kódváltások tisztázása egyszerűnek és magától értetődőnek tűnik, a felsorolt példák alapján ez az állítás nem teljesen korrekt. Sok esetben az adatközlők egy-egy szót inkongruensnek nyilvánítanak még akkor is, ha ez nem így van. Feltételezésem szerint ennek oka a huzamos finnországi tartózkodás lehet, melynek folyamán a gyakran használt finn szavak olyan szinten beépülnek az egyének szókinésébe, hogy kiszorítják az anyanyelvi változatot, így az adatközlő az adott szót inkongruensnek ítélheti.

Mind a kongruens, mind az inkongruens beszűrő kódváltásokra jellemző a grammatikai fúzió (Navracsics 2010: 125–126). Ennek értelmében a finn szavakhoz az adatközlők magyar szuffixumokat csatolnak. Szinte teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy ennek oka mindkét nyelv agglutináló jellege. Az eddig felsorolt példákban minden mondatban, ahol a szövegkörnyezet úgy kívánta, szuffixumok kapcsolódtak a finn szavakhoz. Ez a körülmény

egyedinek mondható, mivel például a magyar és valamely indoeurópai nyelv kódváltásai között változó arányban jelenik meg a szuffixumok kapcsolása vagy elhagyása. Fontos továbbá megjegyezni, hogy a lexémák végeihez a magyar nyelv szerint illeszkednek a szuffixumok, azaz egyes esetekben a szó vagy szótő végén álló magánhangzó megnyúlik. Az esetek mindegyikében megfigyelhető, hogy a magyar hangtani vagy nyelvtani szabályok felülírják a finneket, és nem tapasztalható a szavakban sem töhangváltás, sem fokváltkozás.

Az eddig felsoroltak alól kivételt képez a 40. és 41. példa. Az előbbiben található *keskusta* szó, melynek megfelelője 'központ', nem a magyar, hanem a finn nyelvtani szabályok szerint kap illativusi szuffixumot, jelentése: 'központba'. A finn és a magyar lexéma egyébként teljes ekvivalenciát mutat, sőt a vonzatok is illeszkednek egymáshoz. Hipotézisem szerint felállítható valamilyen „kódváltási skála”, amelyen nyomon követhető lenne, hol tartanak az egyes egyének a nyelvi asszimilációban. Véleményem szerint az olyan jellegű kódváltások, mint amilyenek a 40. példában is láthatók, „előrehaladottabb” állapotról tanúskodnak, mintha helyette a válaszdó a *keskustába* kifejezést használta volna. Egy ilyen elmélet kidolgozásához lényegesen több adatra lenne szükség, erre ez a kutatás nem terjed ki.

A 41. példában is egy kifejezetten egyedi kódváltási eset fedezhető fel. A bázisnyelv itt kivételesen a finn, és a magyar a vendégnyelv. Az eredeti mondat *laita vaatteet pesuun* lenne. A beszélő a *pesu* helyett annak magyar ekvivalensét, a 'mosást' használta, melyhez az eredeti, illativusi szuffixumot is hozzákapcsolta. Az ilyen jellegű kódváltások némiképp a kutatás körén kívül esnek, mivel a bázis- és vendégnyelv fordított helyzetben áll. Azonban hasznos tudni azt az információt, hogy a finnországi magyarok körében ilyen jelenség is létezik, ez esetleg egy későbbi kutatás témájául szolgálhat.

(40) Mikor megyünk *keskustaan*?

(41) Sokszor mondtuk öcsémmele otthon, hogy „*laita vaatteet mosásiin*”.

Nemcsak a beszűrő kódváltásra, hanem a kutatási anyagban felsorolt összes esetre vonatkozik az, hogy ahol a magyar bázisnyelvű szövegkörnyezet úgy kívánta, az adatközlők névelőket használtak, annak ellenére, hogy finnben nincs névelő.

A beszűrásokkal rokon csoportnak tűnik a kölcsönzés, melynek alapvető jellemvonásai teljesen azonosak. Egy fontos különbség mentén különülnek el, ugyanis a kölcsönzés állandósult állapotnak tekinthető. Ennek értelmében a beszélő szókincsébe beépül egy adott szó a vendégnyelvből, és a bázis-

nyelven folytatott kommunikációban is mindig ebben a formában jelenik meg. A jelenség kutatása számos problémába ütközik, ugyanis egy egyórás beszélgetés során lehetetlen megállapítani, hogy egyszeri beszúrásról van szó, vagy állandósult használatról. A témáról kikérhető az adatközlő személyes véleménye, azonban feltehetően nem tudna objektív választ nyújtani, mivel a kódváltás jellemző tulajdonsága, hogy önkéntelenül megy végbe, így elképzelhető, hogy esetek nagy százalékában a beszélő nincs tisztában azzal, hogy milyen nyelven fejezett ki egy-egy szót.

1.3. Idézés

A kódváltás egyik kiváltó oka lehet az idézés. Ennek során a beszélő felidéz egy korábbi szituációt. Ilyenkor feltehetően azon a nyelven játszódnak le az események az egyén agyában, amilyen az eredeti társalgás folyt, így létrejön a kódváltás. Ezt támasztja alá a 42. példa, melyben az adatközlő elmesélte a finnek véleményét a magyarokról. Tehát az eredeti társalgás finn nyelven folyt le, ahol elhangzott az *unkarilainen viini*, melynek jelentése 'magyar bor'.

(42) A legtöbbször van valami emléke 3-4 átmulatott napról és akkor arra emlékeznek, hogy *unkarilainen viini*.

A 43. példában szintén egy idézés látható, ahol az adatközlő felidézi az állásajánlatok szövegét, melyben az szerepel, hogy *sujuva suomi*, azaz 'folyékony finn'. Akárcsak a beszúró kongruens kódváltásoknál, az idézéseknél is vezető indok lehet az egyszerű és praktikus kifejezés mód, hiszen a beszélő emlékeiben ez a szöveg minden bizonnyal finnül él, ezért plusz energiába telne lefordítania. Mivel a kommunikációban részt vevő többi partner képes ennek a dekódolására, nincs motiváció az idézés feloldására.

(43) Volt olyan állásajánlat, ahol írták, hogy kéne *sujuva suomi*.

Az idézés a szakirodalmakban bőven van adatolva, általában véve a második leggyakoribb csoport a beszúró kódváltások után. Érdekes anomália, hogy ebben a kutatásban ez nem így történt, így ez a két példa nem lehet önmagában reprezentatív. A kategória egyébként is problematikusnak tekinthető, mivel határa nem állapítható meg teljes pontossággal, és számos átfedést mutat más csoportokkal.

1.4. Nyelvi hiány

Nyelvi hiányról akkor beszélhetünk, ha a beszélő egy adott dolog vagy jelenség nevét nem tudja kifejezni egy adott nyelvben. Ez azonban nem tévesztendő össze a nyelvtudás hiányával. Nyelvi hiány esetén minimális azon szava köre, melyek hiányoznak a beszélő szókincséből. Ennek kiváltó okai is meglehetősen változatosak lehetnek. Különösen a Finnországban született gyerekek esetében fordul elő gyakran a nyelvi hiány, mivel eltérő szókészletet használnak otthon, mint az iskolában, ami egyúttal eltérő nyelvet is jelent, ezáltal számos szót nem ismernek az egyik vagy a másik nyelven.

A nyelvi hiány egyik oka az is lehet, hogy a beszélő Finnországban találkozott először egy adott tárggyal, ezt szemlélteti a 44. és a 45. példa. Az előbbi adatközlő által említett *alusta* magyar megfelelője talán a 'hűtőszekrény alátét' lehet. Azért nem jelentem ki ezt teljes bizonyossággal, mert olyan ritkán használt szóról van szó, amit sok esetben a Magyarországon élő magyarok sem tudnak magyar szóval megnevezni. A *talouspaperi* magyar megfelelője a 'konyhai papírtörölő', azonban az adatközlő hozott példát a köznyelvből is, ahol 'papírtörölő' vagy a márkanévből származó 'Szilvia' a jelentése. A két példa között némi eltérés látható, mivel az első adatközlő a kutatás időpontjáig nem ismerte az *alusta* jelentését, a második válaszadó azonban csak bizonyos időszakig nem tudta, mit jelent a *talouspaperi* szó, később tudomást szerzett róla.

- (44) A hűtő alatt van egy ilyen műanyag valami az *alusta*, hogy aláarakod, hogy ha lefolyik a hűtő. Fogalmam sincs hogy van magyarul.
- (45) Például a *talouspaperi*-vel itt találkoztam először. Valaki *Szilviának* hívja, valaki *papírtörölőnek*, de nekem nem áll a számra.

Előfordulnak olyan esetek, amikor az adatközlők egy adott dolgot megneveznek finnül, de nem ismerik a magyar jelentést és ezt be is vallják. Ez látható a 46. és 47. példákban. A *tyrni* magyar ekvivalense 'homoktövis'. Ez Magyarországon ritkának számít, csak az utóbbi néhány évben kezd elterjedni. Tekintve, hogy az adatot szolgáltató egyén régebb óta él Finnországban, könnyen elkerülhette azt. A másik esetben az *aikuisopisto* 'felnőttoktatást' jelent. Bár manapság ez már gyakori szónak tekinthető Magyarországon, 13 éve, amikor az adatközlő elköltözött Finnországba, lehetséges, hogy ritkább volt a használata. Ilyen jellegű nyelvi hiány esetén az sem kizárható, hogy az idő során a szó eltűnt a beszélő magyar szókincséből.

- (46) Nem tudom, hogy *tyrni* az mi magyarul.
- (47) Van ez az *aikuisopisto*, nem tudom magyarul...

A 48. és az 49. példa a *Finnországi magyarok* facebook csoport bejegyzései közül származnak. Gyakori eset, hogy az ilyen fórumokon a tagok tanácsot, információt kérnek egymástól egyes finn szavak magyar jelentését illetően. Azonban sikerült olyat is találni, ahol az egyének az általuk inkongruensnek vélt finn szavak magyar megfelelőit keresik. A 48. példában a kérdező a töpörtyűkrém finn jelentését keresi. A hozzászólások között végül hat különböző válasz születik, de szinte egyik válaszadó sem biztos a megoldásban. Ebben az esetben nehéz megállapítani, hogy tekinthetjük-e az esetet nyelvi hiánynak, ugyanis a kérdéses helyzet a finn és a magyar táplálkozási kultúra különbségei miatt jött létre.

A 49. példában említett *hammaspeikko* magyar megfelelője a 'fognyűvő manó'. A nyelvi hiány egy tipikus esete tűnik fel a példában, miszerint a kérdező feltételezhetően Finnországban találkozott először a gyereknevelés feladatkörével. Ha ez az elmélet helyes, akkor feltehető az is, hogy Magyarországon nem szerepelt a szókincsében a 'fognyűvő manó' kifejezés.

Az 50. példában egy édesapa idézi fel szintén gyerekneveléssel kapcsolatos emlékeit. Elmondása szerint kislánya az óvodában megtanulta a finn *poro* szót, de nem tudta, hogy magyar jelentése 'rénszarvas'. Ez az eset így ebben az elbeszél formában talán nem tekinthető kódváltásnak, azonban sokat elárul a kétnyelvű gyermekek nyelvfejlődéséről. (Ebben az esetben közvetlenül nem lett volna kutatható a kódváltás alanyának beszéde, mivel azóta felnőtt korú lett, és nyilvánvalóan számos változás következett be nyelvhasználatában.)

- (48) Hogy mondanátok finnül: töpörtyűkrém? A google nem sokat segít, a töpörtyűre azt mondja „*eläinrasvan sulatusjätteet*”. Köszö. (A legjobb tippem eddig „*pekonilevite*”.)
- (49) Sziasztok! Hogy mondjátok a gyerekeknek magyarul, hogy meg kell mosni a fogát, hogy ne jöjjön a *Hammaspeikko*?
- (50) „Tudta, hogy a *poro* az micsoda, de nem tudta, hogy a rénszarvas magyarul.”

Az 51. példa egy kétnyelvű gyermektől származik, aki Finnországban született. Az idézett részletben felsorolja, mivel szoktak foglalkozni *käsityö*, azaz 'kézimunka' órán: *virkkkaus* 'horgolás', *neulominen* 'kötés', *ompeleminen* 'hímzés'. A kétnyelvű gyerekeknél gyakori jelenség, hogy az iskolával kapcsolatos dolgokat csak egy nyelven ismerik, jelen esetben finnül. Érdekes az idézetben, hogy a felsorolásban megjelenik a 'meg' kötőszó. Vagyis hiába finnül folyik a felsorolás, közéjük mégis ékelődik egy magyar szó is, és

nem jelenik meg a Navracsics Judit által meghatározott alternációs kódváltás, mely mindig szintagmahatáron történik, és nem tudható előre, hogy a beszélő visszatér-e a bázisnyelvre (Navracsics 2011: 125).

(51) Szokott lenni *virikkaus, neulominen*, meg *ompeleminen*.

Az adatközlőknek leginkább a szakszavak területén vannak nyelvi hiányai. Vagy mert Finnországban végeztek tanulmányaikat, vagy mert az adott szakmában nem dolgoztak Magyarországon. A jelenség vizsgálata értékes lenne, de egyik válaszadóból sem sikerült ilyen kódváltást vagy nyelvi hiány kinyilatkozását „kiprovokálni”. Vélhetően azért, mert az efféle társalgások csak a munkahelyre korlátozódnak, így más szituációkban nem jönnek elő.

1.5. Ismétlés, megerősítés, magyarázat

A következő három kategóriát együtt tárgyalom, mivel igen közel állnak egymáshoz, a legtöbb esetben nem is lehet egyértelműen eldönteni melyikbe sorolandók. A kódváltás egyik típusa, mikor a beszélő a már végbement kódváltást olyan módon kívánja „helyesbíteni”, hogy megismétli az adott szót a bázisnyelven, vagy ha nyelvi hiány áll fenn, gyakori, hogy a kódváltást a vendégnyelven megerősíti. Ugyanehhez a csoportosításhoz tartozik a magyarázat, amikor az egyén a már megtörtént kódváltást a bázisnyelven körülírja, megmagyarázza, sok esetben azt is kifejti, miért váltott kódot. Az 52. példa egy ilyen magyarázatot rejt magában. A *virma* olyan szó, melynek nincs ekvivalense a magyar nyelvben, ezért az adatközlő úgy érzi, szükséges elmagyarázania, mivel beszédpartnerre esetleg nem rendelkezhet információval róla.

(52) A tanár mindig beírja a *virnába*. Ez a neten a tanár meg a szülők közti kommunikációs csatorna.

Az 53. példában a megerősítés típusú kódváltások egy sajátos esete látható. Az adatközlő először magyarul nevezi meg a tárgyat, azaz a 'szabit', majd ezt követően finnül is megismétli. Ebben a megnyilatkozásban az a különösen érdekes, hogy a két szó fordított sorrendben jelenik meg. Ennek oka lehet az, hogy a 'szabi', azaz a 'szabadság' egy általános jelentéssel bíró szó, ezzel szemben a *sairausloma* 'betegszabadságot' jelent, ami pontosítja a fogalmat. Véleményem szerint a *sairausloma* és a 'betegszabadság' jelentése egymásnak teljesen megfeleltethető, így az adatközlő kódváltásának az lehetett az oka, hogy ezt a szót főleg finnül használja, mivel a munkahelyének nyelve a finn, maga a fogalom pedig a munka világához kötődik.

(53) Kaptam 3 nap szabít, tehát a *sairausloma* az rögtön járt.

Az 54. példában az adatközlő megnevezi a beszéd tárgyát finnül, majd hozzát teszi magyarul is a 'vagy' szó kíséretében. Két lehetséges magyarázat van. A beszélő vagy úgy érzi, hogy szükséges ugyanazt a szót a beszélgetés bázisnyelvén is megismételni, vagy úgy véli, hogy a *puuro* és a 'kása' szó között nincsen teljes ekvivalencia, ezért mindkettőt használja, hogy mondani-valójának lényege biztosan eljusson a beszédpartnerhez.

(54) Olyan, mint egy másmilyen *puuro* vagy kása, csak kicsit máshogy csinálják.

A következő három példában az adatközlők elbizonytalanodnak egyes finn szavak jelentésében, és ki is jelentik, hogy nem tudják a magyar megfelelőket, ennek ellenére a kijelentés végére mindannyiuknak mégis eszébe jut. Az 55. példában a beszélő először elmondja a megnevezni kívánt tárgyat finnül, majd a magyar szókincsében elkezd keresni a megfelelőjét és felsorol több szinonimát és harmadjára sikerül olyan szót találnia, amit ekvivalensnek ítél meg.

Az 56. példában a beszélő a kódváltáshoz érkezik. Kimondja a szót finnül, majd megtorpan, hogy megkeresse a magyar megfelelőt, és meg is kérdezi: „mi az magyarul?”. Végül sikerül megtalálnia, de még körül is írja a szót, hogy „biztosra menjen”. Vélhetően a megakadás eredményezte a már korábban tárgyalt grammatikai fúzió hiányát, azaz nem *kansankylpylä*-be és nem *kansankylpylään*, hanem *kansankylpylä* helyhatározórag nélkül. Az 57. példában ugyanez az eset áll fenn, azzal a különbséggel, hogy az adatközlő végül nem a megfelelő jelentést találja meg, hiszen a *lausunto*-t 'állásfoglalásnak', nem pedig 'szakvéleménynek' fordítja. Megjelenik a mondatban még az *ympäristökeskus* 'környezetvédelmi központ', mely jelen esetben tulajdonnévként szerepel, így nem szükséges magyarra fordítani.

(55) Vagy a *sohva*. Szófának hívjuk nem rekaménak vagy díványnak. Vagy mi az, kanapé. Nem is tudom melyik a magyar.

(56) Jártunk ilyen *kansankylpylä*... mi az magyarul? Népfürdő, hát ilyen közös szauna, oda jártunk.

(57) Ilyen... mi az a *lausunto*? Állásfoglalásokat vagy ilyeneket kellett írni az *ympäristökeskus*nak.

1.6. Igei kódváltás

A kódváltások során a legritkábban előforduló eset az igei kódváltás. Az ilyen típusú változások között a legritkébbak pedig azok, amikor a finn igék-

hez magyar igeképző járul. A következő három idézet ebből a csoportból származik. Az 58. és 59. példában szereplő kódváltásokat Finnországban született kétnyelvű gyerekek mondták, melyeket édesanyjuk lejegyzett és az interjú során felidézett, a 60. példa pedig a kérdőívek anyagaiból származik. A vendégnyelvből származó igék leggyakrabban *-Vl* és *-Vz(ik)* igeképzőket kapnak a bázisnyelvi szövegben (Kovács 2011: 200). Mindhárom példában az utóbbi figyelhető meg, azaz *taistelé-zik*, *elkuollé-zott*, *viitsi-zek* ('harcol', 'meghal', 'akar'). Külön érdekesség a 59. példában, hogy az ige a magyar képző mellett magyar igekötőt is kapott.

(58) *Taistelézik.*

(59) *Elkuollézott.*

(60) Nem *viitsizek* elmenni.

A 61. példában szintén egy sajátos kódváltás látható, mely ugyanazon beszélőktől származik, mint az 58. és 59. példa. Ebben az esetben a finn III. infinitivus illativusa szerkezetbe ékelődik be egy magyar ige, a 'fürödni', mely úgymond asszimilálódott. Ennek értelmében csak a szótó került átvételre, aminek finn ragozásához szükséges volt egy semleges *-i* beiktatása, majd ehhez járult hozzá a III. infinitivus illativusa, a *-maan*, azaz tagolva: *fürd-i-maan*.

(61) *Menen fürdimaan.*

A kutatási anyagban található egy különösen sajátos eset, amelynek besorolása problémát okozott, végül az igei kódváltások közé került. A 62. példában az adatközlő egy finn szóból, a *virpominen*-ből képez egy magyar szót. Az eredmény a *virvázás* lesz. A *virpominen* jelentése 'vesszőzés', ami azonban nem ekvivalens a magyar jelentéssel. Ez egy húsvéti szokás a finn gyerekek körében, akik ilyenkor barkaágakkal körbejárják a rokonokat, ismerősöket, és átadják jókívánásaikat. Ebben a szóalkotási módban az a különösen érdekes, hogy egyszerre érvényesülnek benne a finn és magyar nyelvtani elvek. A *virpominen* a *virpoa* igéből származik, mely a ragozás során fokváltakozáson megy keresztül, azaz a töben található *-p*-ből *-v*- lesz, tehát például egyes szám első személyben *virvon*. Vélhetően az adatközlő ebből az alakból nyerte ki a *virvázás* formát. További érdekesség, hogy az előző példaktól eltérően az adatközlő nem gyerek, hanem felnőtt.

(62) A gyerekek mennek erre a *virvázásra*, ez a *virpominen*.

1.7. Nyelvi interferencia

A kódváltás egy érdekes esete, amikor egészében bázisnyelvű mondatokban fedezhetők fel a vendégnyelv nyomai. Bár a kódváltás nem megy végbe, a két nyelv grammatikai különbségei hibákat idéznek elő. Az esetek többségében a „dominánsnak” vélhető nyelv szabályai érvényesülnek a másik nyelvben.⁴ Az ilyen esetekben a bázisnyelv és a vendégnyelv megállapítása problematikus, ezért alkalmazható inkább például a „domináns nyelv” terminus. Az alább látható példák mindegyike Finnországban született gyermekektől származik, akiknek mindkét szülője magyar anyanyelvű. A 63. példában a magyar ige után finn igevonzat alapján ragozódik a többi szó. A finn *löytää*, azaz ’találni’ ige vonzata ’valahonnan’, így kapott a ’fiók’ elativusi szuffixumot. A következő példában egy sajátos kifejezés lett magyarosítva. Az eredeti finn mondat *Mitä tulee TV:stä?* – ez egyenesen fordítódott le magyarra, így jött létre az idézetben látható mondat. Bár nyelvtani hiba nincs benne, szemantikailag kissé problémás, mivel magyarul ezt úgy mondanánk, hogy ’Mi van a tévében?’.

(63) Találtam a *fiókból*.

(64) Mi jön a *tévéből*?

A 65. példában egy édesapa idézi fel gyermeke szavait. Eszerint a kisfiú örömmel mesélte el, hogy a focimeccsen kapott egy gólt. Ebben a kontextusban a szülők arra gondoltak, hogy a gyerek kapus volt és valaki lőtt neki egy gólt, de a kérdés továbbra is nyitva maradt, hogy ennek miért örül? Ezután vált világossá, hogy a finn mondat (*Sain maalin.*) egyenesen lett magyarra fordítva, melynek jelentése szó szerint ténylegesen ’Kaptam egy gólt’. Azonban a kifejezés helyesen fordítva azt jelenti: ’Lőttem egy gólt’.

(65) Kaptam egy gólt – mesélte örvendezve a gyerek.

1.8. „Helytelen” kódváltás

Egy objektív kutatónak semmilyen esetben sincs joga értékítéletet megfogalmazni, így a következő példákban sem ez a cél. Azonban a következő esetek tényleges hibaként könyvelhetők el. A 66. példában szereplő *puhekieli* szó jelentése ’beszél nyelv’. Ha ezt behelyettesítjük az eredeti mondatba, akkor magyarul nagyon is értelmes kijelentést kapunk. Azonban a *puhekieli* szó valójában a finn nyelv egy olyan, szóban használt változata, amely a hivatalos

⁴ Forgács 2003: 33–34.

irodalmi nyelvhez képest kötetlenebb szerkezetű, emellett magába foglal nyelvtani és hangtani változásokat is.

A példamondatban valójában a *kotona puhuttu kieli* 'otthon beszélt nyelv' kifejezés lenne helyes, tehát az eredetileg használt *puhekieli* szó szemantikailag helytelen ebben az esetben. Az ilyen típusú kódváltást okozhatja nyelvi hiány, miszerint az egyén nincs teljesen tisztában egy adott szó jelentésével, így a magyar nyelv logikája, illetve a szó magyar jelentése szerint illeszti egy adott mondatba. A probléma pedig onnan ered, hogy a magyarban nincs két külön szó a finn *puhekieli* és *kotona puhuttu kieli* kifejezések elkülönítésére.

(66) Én magyarul fogok hozzá beszélni, a férjem finnül és majd meglátjuk, hogy az otthoni *puhekieli* mi lesz.

A 67. példában szereplő kódváltás nyelvtanilag szintén helytelennek tekinthető. Az *osallistua* finn szó jelentése 'részt venni valamiben'. A szó szemantikai értelemben teljesen helytálló az idézett mondatban, azonban a ragozás egyes szám első személy helyett egyes szám harmadik személy. Ennek megfelelően a finn nyelv szabályai szerint a mondat igéje *osallistun* lenne. Felmerül a kérdés, hogy az adatközlő vajon miért így használta ezt az igét? Nyelvi hiányról vélhetően nem lehet szó, mivel az egyén több mint 10 éve él Finnországban és a nyelvet magas szinten beszéli. Véleményem szerint így kizárható, hogy ne ismerné a finn igeragozás szabályait. Talán a spontán beszéd közepette nem gondolta végig, hogy magyar vagy finn igei személyragot illesszen a szóra, ezért egy olyan „semleges” formát választott, ami a mindennapokban gyakran elhangzik. Ebben az esetben felmerülhetett volna az ige szótári, *osallistua* alakja is. Teljes bizonyossággal nem állapítható meg a választás oka, és nagy valószínűséggel az adatközlő sem tudná megindokolni.

(67) Ha lesz valami ilyesmi, akkor én *osallistuu*.

1.9. Nyelvi humor

A kódváltás egyik oka lehet a nyelvi humor is, mely egyfajta játék a nyelvvel. Nézetem szerint különösen igaz lehet ez a finn–magyar kódváltásokra, mivel számos olyan szó létezik, melyek hangalakja közel azonos, a jelentésük viszont eltér egymástól. A példák többsége az FMSz-csoport anyagaiból származik.

A 68. példában a kódváltás és egyben a humor alapjául szolgáló szó a *hinta*, melynek finn alakja 'árat' jelent, magyarul pedig 'játék- vagy akroba-

taeszköz'. Az adatközlő vásárláskor szokott élni ezzel a szójátékkal, ha valaki arra buzdít, hogy tudja meg egy adott termék árát.

(68) Nézd meg a *hintáját!*

A 69. példa a már említett facebook csoport bejegyzései közül származik, melyben a kérdező információt kér a tagoktól. Az adatközlő az egyik finn köszönési formához, azaz a *moi* [moj] szóhoz keresett olyan megfelelőt, amely szintén [moj]-jal kezdődik, ezért kezdte a bejegyzést a 'molylepke' kifejezéssel. A kérdésfeltevés után megköszöni a jövőbeli válaszokat a finn *kiitos* [ki:tos] szóval, majd kiegészíti egy olyan szóval, aminek végződése szintén [ki:tos], így kapta a 'moszkítósz' kifejezést.

(69) *Molylepke!* Van valakinek [...] *kiitos. moszkítósz.*

A következő két példa a már említett facebook csoportban volt fellelhető, és mindegyikük humoros céllal jött létre. A 70. példában látható *rumaroma* magyar szó 'rum ízű és illatú ízesítőszer'. A bejegyzés közzétevője ezt más-képp tagolva a *ruma roma* kifejezést kapta. A *ruma* finnül 'csúnyát' jelent, és mivel a *roma* szó nem része a finn szókincsnek, az adatközlő hozzárendelte az egyik magyar szinonimát, így jött létre a 'csúnyacigány' szóösszetétel.

A 71. példában egy olyan viccet találhatunk, melyhez hasonló kifejezetten sok található a magyar nyelvben. Az effélék létrehozása során a vicc kitalálója egy olyan, magyarul is értelmes személynevet hoz létre, amely hangalakját tekintve hasonlít valamely más nyelv szavaira. Ebben az esetben a *hallja* magyar szó majdnem teljesen egyezik a *Halja* finn női névvel, a *menjeninnen* két magyar szó összekapcsolásából származik, melynek *-ninnen* végződése közel áll a finn *-minen* képzőhöz.

(70) Bevásárló listát olvasva rátaláltam erre: *Rumaroma – csúnyacigány*”

(71) Hogy hívják a finn kidobóembert? – *Hallja Menjeninnen.*”

1.10. Angol–magyar kódváltás

Bár a kutatás célja a finn–magyar kódváltások vizsgálata, szükséges szót ejteni egyéb esetekről is. A 72. példában nyelvi hiány jelenik meg, melyet a beszélő az angol *market research* kifejezéssel pótol, ennek magyar ekvivalense a 'piackutatás'. Ennek oka minden bizonnyal abban rejlik, hogy az adatközlő tanulmányait angol nyelven folytatta, ezért a szakmával kapcsolatos szavak egy része hiányzik a magyar szókincsből vagy nehezen tudja előhívni őket.

A 73. példában nehéz annak megítélése, hogy kódváltásnak tekintjük-e az angol *see you later* 'viszlát később' mondatrészt. Az adatközlő gyakran beszél angolul, ennek folytán keverednek beszédében ilyen és hasonló jellegű kifejezések. Hogy finn bázisnyelvű mondatokba is kerülnek-e elemek az angol nyelvből, arról nincs adat.

(72) Volt ilyen *market research*... mi az magyarul?

(73) Nagyon rossz? Hát nem. Akkor *see you later*.

A kutatási anyagban előfordult két példa, amelyekben különleges kódváltási eseteket fedezhetünk fel. A 74. példában a bázisnyelv a magyar, vendégnyelvként egyszerre jelenik meg a finn és az angol is. A *maistraatti* szó esetét egy korábbi pontban már tisztáztunk. A *social security number* azért jelenhetett meg a mondatban ilyen formában, mert abban az időpontban, amikor az adatközlő megigényelte azt, még alacsony szintű finn nyelvtudással rendelkezett, ezért őrződhetett meg a tudatában az angol változat.

Bár a 75. példában nem jelenik meg olyan jellegű „nyelvkavalkád” mint a 74. példában, érdekes esetnek tűnik. Noha a társalgás bázisnyelve az angol, a válaszadó (akinek anyanyelve egyébként magyar) mégis finnül váltott kódot. A kódváltás vélhetően azért ment ilyen módon végbe, mert a beszélgetőpartner feltételezhetően az angol és a finn nyelvekben volt kompetens, a magyarban nem. Fontos továbbá, hogy *maanantai*, azaz 'hétfő' az angol nyelvi környezet ellenére finn essivusi *-na* szuffixumot kapott.

(74) A *maistraattiban* megkaptam ezt a *social security number*-t.

(75) Do we have to go to school *maanataina*?

1.11. Hangtani változások

A kódváltások egyik sajátos és talán legproblematisabb esete a hangtani változás. Különösen igaz ez a finn–magyar kódváltásokra, mivel a két nyelv hangtani elemei meglehetősen közel állnak egymáshoz. A kutatás során a mélyinterjúkban megkérdezett 16 egyén közül hét beszédében érzékelhető volt a sztenderd magyar hangkészlettől való eltérés. Azoknál az adatközlőknél, akik Finnországban születtek és 15 év alattiak, ez a jelenség egyértelműen kétnyelvűségükből ered, tehát a többségi finn nyelv erős hatás gyakorolt a kevesebb alkalommal használt magyar nyelv hangkészletére.

Ugyanakkor emellett felnőtt korú, Magyarországon született adatközlőknél is megjelent hasonló jelenség. A kérdés megválaszolását bonyolítja az a körülmény, miszerint nem ismerjük az egyének kiejtését a Finnországba

költözésük előtti időszakból. A finn és magyar nyelv hangkészletének közelsége miatt pedig ebben az esetben lehetetlen megállapítani, hogy a finn hangok hatottak a magyarra, vagy pedig az adatközlő eredeti hangkészletében is eltérés van például valamely magyarországi területi nyelvváltozat hatásaként.

2. A kódváltás hiánya és a „hiperkódváltás”

A kódváltások, természetükből fakadóan viszonylag objektívan kutathatók. Ennél bonyolultabb kérdés a kódváltás hiánya. Mi alapján jelenthetjük ki, hogy egy adott beszélgetésből hiányzik a kódváltás? Ha az előző pontban felvázoltaknak megfelelően a kódváltást természetes jelenségnek tekintjük, vélhetően kell lennie valamilyen egyéb tényezőnek, ami miatt a kódváltás mégsem megy végbe. Feltételezésem szerint az egyik ok lehet az, hogy az egyén mindennapjai során olyan sok esetben használja a magyar nyelvet, hogy már-már kívül esik a kétnyelvűség határán. Erre azonban kicsi az esély, mivel a Finnországban élés során kikerülhetetlen a finn, de legalább az angol nyelv használata számos esetben. Valószínűbb indoknak tekinthető a kódváltások kontrollált kerülése többek között a már említett indokok alapján, mint például a jelenség „csúnyaként” való értékelése.

Az előzőekkel szemben áll a „hiperkódváltás” esete, ami a 26. példa alapján került megállapításra. Ahogyan korábban már említettem, az általam feldolgozott szakirodalomban nem találtam hasonló példát, így én magam alkottam meg a „hiperkódváltás” terminust. A „hiperkódváltás” az a jelenség, amikor a beszélő szándékosan használja a vendégnyelv egyes elemeit a bázisnyelvű szövegben. Tehát az ilyen esetek teljes ellentétben állnak a kódváltás mindegyik csoportjával, a természetes jelleg és a spontaneitás hiányzik, emiatt nevezhetjük „kényszeredett” vagy „erőltetett” kódváltásnak is. Felvetődik a kérdés, hogy mi motiválja az egyént, hogy „hiperkódváltást” alkalmazzon. A már bemutatott 26. példa esetében kiváltó ok lehetett a kutatás segítése, vagy esetlegesen a kódváltás demonstrálása. Ez a jelenség az egyik mélyinterjú során megkérdezett adatközlő számára is ismert volt. Véleménye szerinte ez egyfajta „felvágás”.

3. Összegzés

A kutatás összességében eredményesnek mondható, mivel a begyűjtött anyagok meglehetősen széleskörűek. Éppen ezért információkat kaphattunk többek között a finnországi magyarok identitásáról és asszimilációs törekvéseiről is.

A kódváltások kategorizálása viszonylag gördülékenyen valósult meg, amihez jó támpontokat adtak a kutatásban feldolgozott szakirodalmak. Sok esetben azonban még ennek ellenére is nehéz volt egy-egy kódváltást kategóriába sorolni, ugyanis több csoport jellemvonásait is magukon viselték. Ebből kifolyólag szükségnek tartottam új kategóriák felvételét, melyek hasznosak lehetnek egy esetleges későbbi kutatás számára is. A kutatási anyagban összesen 75 példa került elemzésre, ezek 10 különböző csoportba sorolhatók. A példák 55%-a (41) a beszűrő kódváltások kongruens és inkongruens csoportjaiból került ki. A többi kategória kevesebb elemszámú. A becsléseknek megfelelően az igei kódváltások meglehetősen ritkák, és főleg a második generációs finnországi magyarok használták őket. A feldolgozott szakirodalom alapján a más kutatásokban gyakorinak számító ismétlés, megerősítés, magyarázat és idézés típusú kódváltások a kutatási anyagban meglehetősen ritkák. Ennek egyik oka lehet, hogy a megkérdezetteknek csupán alig 10%-a második generációs finnországi magyar, akiktől az itt említett eredmények remélhetőek lettek volna.

Feltételezésem szerint nagyon tanulságos lenne más finn városokban vagy térségekben élő magyarok nyelvhasználatát összevetni az eddigi adatokkal. Különösen érdekes lenne olyan összehasonlítás, melyben kifejezetten kis lélekszámú települések lakóitól gyűjtött anyagok kerülnek elemzésre a fővárosi kutatással szemben. Hipotézisem szerint a kistelepüléseken élők általános nyelvhasználatában kisebb szerepet játszhat az angol nyelv.

Kiemelten érdekes adatokat kaphatnánk egy 5–7 év múlva elvégzendő panelkutatás révén. Ennek értelmében az itt megkérdezett adatközlők szolgáltatnának információkat, ezek összehasonlíthatóak lennének a jelenlegi kutatási anyaggal. Ez alapján képet kaphatnánk arról, hogy a közben eltelt idő alatt az adatközlők nyelvhasználatára változott-e, azaz például megnövekedett-e a kódváltások száma. Érdemes lenne az identitás felülvizsgálata is, azaz ugyanúgy vélekednek-e a magyarságtudatról, illetve módosítottak-e jövőbeli terveiken, különös tekintettel a magyarországi visszatelepülésre.

Irodalom

- Bartha Csilla 1998: A szociolingvisztika alapjai. Eötvös Loránd Tudományegyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest.
- Bartha Csilla 1999: A kétnyelvűség alapkérdései: beszélők és közösségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Forgács Erzsébet 2003: A kódváltás, a transzfer, az interferencia és a mentális lexikon kérdéséhez magyar–német kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. *Modern Filológiai Közlemények* 2: 20–41.
- Jarva, Vesa – Nurmi, Timo 2009: Oikeeta suomee. Suomen puhekielen sanakirja. Gummerus, Helsinki.
- Kalliokoski, Jyrki 2009a: Tutkimuskohteena monikielisyys ja kieltenkohtaaminen. In: Kalliokoski – Kotilainen – Pahta, 9–22.
- Kalliokoski, Jyrki 2009b: Koodinvaihto ja kielitaito. In: Kalliokoski – Kotilainen – Pahta, 309–330.
- Kalliokoski, Jyrki – Kotilainen, Lari – Pahta, Päivi (toim.) 2009: Kielet kohtaavat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kovács Emőke 2007: Kódváltás és nyelvcsere az amerikai magyarok körében. I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia, Budapest. 42–54.
- Kovács Magdolna 2005: Az ausztráliai magyarok nyelvvesztése: a kódváltás és nyelvváltás összefüggései. In: Kovács Nóra (szerk.), *Tanulmányok a diaszpóráról*. Gondolat – Infonia, Budapest. 74–86.
- Kovács, Magdolna 2009: Koodinvaihto ja kielioppi. In: Kalliokoski – Kotilainen – Pahta, 24–49.
- Kovács Magdolna 2011: Igei kódváltások egy magyar–finn kétnyelvű gyermek beszédében. In: Gréczi-Zsoldos Enikő (szerk.), *Versében él... Mózes Huba köszöntése 70. születésnapján*. Bíbor Kiadó, Miskolc. 198–206.
- Lappalainen, Hanna 2009: Koodinvaihto ja sen funktiot suomenkielissä keskusteluissa. In: Kalliokoski – Kotilainen – Pahta, 123–160.
- Lehtonen, Heini 2009: Maahanmuuttajataustaisten helsinkiläisnuorten monikielisyden ilmiöitä. In: Kalliokoski – Kotilainen – Pahta, 161–190.
- Mackey, William F. 1968: The description of bilingualism. In: Fishman, Joshua A. (ed.), *Readings in the Sociology of Language*. Mouton, The Hague – Paris. 554–584.
- Misad Katalin 2004: Szlovák–magyar kétnyelvűségi, illetve többnyelvűségi helyzetek a pozsonyi Comenius Egyetem bölcsészhallgatóinak körében. In: Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.), *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 224–228.

- Navracsecs Judit 2010: Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédében. In: Navracsecs Judit (szerk.), *Nyelv, beszéd, írás: pszicholingvisztikai tanulmányok I.* Tinta Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh Andrea 2001: A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. *Fórum – Társadalomtudományi Szemle* 3: 87–114.
- Nurmi, Timo 2004: *Gummeruksen suuri suomen kielen sanakirja.* Gummerus, Helsinki.
- Sándor Anna 2000: Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Tódor Erika Mária 2005 A kódváltás és az aszimmetrikus kétnyelvűség nyelvpedagógiai összefüggései. *Magyar Pedagógia* 105: 41–58.
- Wardhaugh, Ronald 2005: *Szociolingvisztika.* Osiris, Budapest.
- Weinreich, Uriel 1953: *Languages in contact: findings and problems.* Linguistic Circle, New York.

Internetes források

- <http://vrk.fi/default.aspx?docid=8639&site=3&id=0> 2016. 02. 21.
- http://www.migri.fi/download/65343_suomessa_asuvat_ulkomaalaiset_12_ennakko_2015.pdf?9671e8ca7c3ed388 2016. 03. 15.
- http://www.maanmittauslaitos.fi/sites/default/files/alat15_su_nimet.pdf 2016. 03. 15.
- http://www.oph.fi/koulutus_ja_tutkinnot/perusopetus/kieli_ja_kulttuuriryhmat/maahanmuuttaja_tautaiset_oppilaat 2016. 03. 15.

*

Code-switching among Finnish Hungarians

In this study I researched the language usage of finnish hungarians, mainly the code-switching between hungarian and finnish language. The research's place was Helsinki and its nearby area. During the analysis I recognized 75 examples of code-switching and I divided them into ten groups, for example inserting code-switching, verbal code-switching, language humour etc. As summary could be declared that code-switching is relatively infrequent in the analyzed group. Even though switching types are various. The unexpected result of research was code-switching between the Hungarian and English language. During the research plenty of information were collected about finnish hungarians' multilingualism, identity, etc.

IBOLYA KONYÁRI

A mókusbörtől a rubelig
A pénzfajták megnevezése a mordvinban

MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem
maticsak.sandor@arts.unideb.hu

1. Az egyes országok pénznemeinek megnevezése változatos képet mutat. A legrégebbi pénzfajták egykoron súlymértéket jelöltek, ezekből alakultak ki a legismertebb nevek. Szintén népszerű volt az 'arany' jelentésű lexéma pénznévi használata, de az anyagnevek között nagy „karriert futott be” a mókusbőr is. A számnevek közül a decimális rendszer oszlopkövei, a tíz és (a váltópénzek esetében) a száz játszik fontos szerepet. Tipikus pénznévadási mód az érméken szereplő ábrák alapján történő megnevezés (korona, lándzsa, oroszlán, pajzs, virág). A dél-amerikai országokban divatosak a személynévi eredetű pénznevek, Kolumbusztól Simon Bolívarig. Földrajzi névről kapta a nevét a legismertebb pénzek egyike, a dollár, s ez jellemző több afrikai ország valutájára is.

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – közreadok egy rövid etimológiai áttekintést a legismertebb pénznevekről, ill. néhány egzotikus elnevezésről.¹

1) SÚLYMÉRTÉK

drachma (görög): eredeti jelentése 'marék, maréknyi'. Az ókorban az értéke megegyezett egy maréknyi (azaz hat) 6 obolossal, eredetileg pedig egy maréknyi, a pénz bevezetése előtti négyzet alakú fémdarabbal. Az újkori Görögország pénzneme volt 1832 és 2002 között. Ugyanerre a szóra vezethető vissza az arab világ több országában fizetőeszközként funkcionáló *dirham* (eredetileg középkori ezüstpénz) és az örmény *dram* 'pénz'. (Boisacq 199; Klein 479; ODEE 287.)

¹ Felhasználtam, de a szakirodalomban nem jelölöm külön a *Wikipedia* adott pénzfajtára vonatkozó szócikkeit.

- font** (Egyesült Királyság): a latin *pondus* 'súly(mérték)' szóra megy vissza, vö. kfn. *phunt* 'súlymérték, font', ném. *Pfund*, ang. *pound*, or. *nyð*'. A font kilogrammhoz viszonyított súlya országonként változó, az angol font 0,453 kg-nak felel meg, a dán és a svájci font pontosan fél kiló, de pl. a svéd csak 42 dkg. Az orosz pud 0,4 kg. Nagy Károly 781-es pénzreformja után Angliában már a 9. századtól gyorsan elterjedt. Sok ország – elsősorban angol gyarmatok – pénze. (EWUng 409; Kluge 698; ODEE 701; TESz 1: 949; van Ween 588; Vasmer 2: 460.)
- lira** (olasz, török): a lat. *libra* 'mérleg; font, súlymérték' szóból ered (0,32 kg-nak felelt meg), vö. még fr. *livre* 'pénz- és súlyegység'. Ma Törökország hivatalos fizetőeszköze, 1862–2002 között Olaszország, 1825 és 2007 között Málta pénzneme volt. (BW 372; DDM 426; EWUng 901; ODEE 531; TESz 2: 775; Walde 428.)
- márka** (német, finn): a középlatin *marca* 'súly- és pénzegység' szóra vezethető vissza. Eredetileg fél font ezüstöt jelölt, ebből alakult ki a pénznév. A középkorban sokfelé használták: már a 11. században létezett a kölni márka, 1319-től verték a Hanza-szövetség márkáját. Németországban 1871-től az euro bevezetéséig, 2002-ig volt hivatalos fizetőeszköz, Finnországnak 1860 és 2002 között volt a nemzeti valutája. (BW 390; EWUng 938; Kluge 599; ODEE 556; TESz 2: 846.)
- metical** (mozambiki): az arab eredetű *mithqāl* szóból származik. Ez eredetileg a nemesfémek és a sáfrány kereskedelmében használatos súlymérték volt (4,25 gramm). A 8. századtól az iszlám világban az aranydinár megnevezésére használták, ez a név Afrika-szerte a 19. századig fennmaradt.
- peso** (spanyol): A latin *pensum* szóra vezethető vissza, ennek eredeti jelentése 'napi kimért gyapjúmennyiség' (> 'feladat, kötelesség') volt. Vö. *penso* 'megmér', *pendo* 'mér(legel); nyom (súlyra)'. Mint pénzt először 1497-ben bocsátották ki. A gyarmatokon (az amerikai kontinensen kívül főként Ázsiában) igen gyorsan elterjedt, a 16–19. században az egyik legfontosabb pénznemnek számított. Ma a Fülöp-szigetek és az amerikai kontinens hét országának fizetőeszköze. A mai spanyol őrzi a *peso* 'súly' jelentését is. (Walde 571, 572; van Ween 569.)
- sékel** (héber). Ókori mezopotámiai, később zsidó súlymérték (főként az árpa mérésére szolgált), majd pénzegység volt. Ma Izrael hivatalos fizetőeszköze. A pénznév a héber *šekel* szóból származik, amely a *šákal* 'mér' szóból ered (vö. *mishqal* 'súly', *shiqqul* 'mérlegelés'). Akkád megfelelője a *šiqu*, *siqlu*, amely ie. 2150 körüli szövegekben már feltűnik, s Hammurabi törvénykönyvében is szerepel (ie. 1700 körül). Etimológiailag rokona a Dániel próféta 5. könyvében olvasható *mene, mene, tekel, u-farszin* arámi

kifejezés *tegel* szava. A mondat elterjedt magyar megfeleltetése: „megméretett és könnyűnek találtatott”, holott itt voltaképpen három súlymértékről van szó: a *mene* 50 vagy 60 sékellel egyenértékű ősi közel-keleti súlymérték volt (> gör. *mina*), az *ufarszin* pedig fél minát ért. (ODEE 819.)

talentum (ógörög). Alapalakja a *ταλαντον* 'mérleg(serpenyő); (meghatározott) súly; (ennek megfelelő) pénzösszeg'. Ez eredetileg sumer eredetű, sok nép átvette, értéke koronként és területenként változott. Mezopotámiában ie. 3000 körül kezdték el használni, eredetileg egy köbláb víznek a tömegét (43,65 kg) jelentette. A legelterjedtebb görög talentum az attikai volt (26,2 kg). Egy talentum 6000 ezüstpénzt ért, ez nagyon nagy összeg volt, mivel napi egy ezüst jó fizetésnek számított. (Boisacq 937; EWUng 1473; Kluge 904; ODEE 900; TESz 3: 829.)

2) A PÉNZ ANYAGA: ARANY

auksinas (litván). A litv. *auksas* 'arany' szóból származik, vö. ólitv. *ausas*, ópor. *ausis*. Először a 16. században verték, majd 1919 és 1922 között a független Litvánia pénze volt. (Klein 127.)

aureus (római). Julius Caesar vezette be az egész birodalom területén használatos 8,19 gramm súlyú aranypénzt, amely 25 denariust ért. A lat. *aureus* 'arany-, aranyból való' szóból származik. Kiinduló alakja az *aurum* 'arany', amely az **auēs-* 'fénylik, ragyog' töre megy vissza, vö. óír *ōr*, walesi *awr*; litv. *auksas*, ópor. *ausis*. Ugyanebből a töből ered az *aurōra* 'hajnal, hajnalpír' szó is. (Walde 77.)

cservonyec (червонец): régi orosz pénzegység. Neve a *червонное золото* szószerkezetből rövidült. Ennek jelentése 'színarany (vöröses árnyalattal)', vö. *червонный* 'piros, vörös'. Nagy Péter cár 1701-ben verette először. Mai köznyelvi jelentése: 'öt- vagy tízrubeles aranypénz', 1947-ig: 'tízrubeles bankjegy'. (Csernih 2: 380; Vasmer 3: 318.)

gulden (holland). A germ. **gulþa* 'arany' szóból származik, vö. kfn. *golt*, ang. *gold*, holl. *goud*, ném. *Gold*, óno. *gull*, *goll*, dán *guld*, sv. *gull*, gót *gulþ* (sk. > fi. *kulta*). Ieur. alakja **gholto-*, ebből származtatható az ószl. *zlato*, or. *золото* (Kluge 264). I. Vilmos bajor herceg veretett először 1378-ban holland guldent. (Kluge 365, 378; ODEE 419; van Ween 309, 317.)

öre, øre (skandináv). A lat. *aureus* 'arany' szóból származik: sv. *öre*, dán, no. *øre*, izl. *eyrir*, feröeri *oyra*. A korona váltópénze. Már a 11. sz.-ban is használták, de csak 1522-ban verték az első érméket. (FT 1422; van Ween 540.)

złoty (lengyel). A *zloto* 'arany' szó képzett alakja ('aranyból való, arany-'), vö. or. *золото*, bolg. *злато*, szln. *zlato*, cseh, szlk. *zlato*; lett *zèlts* 'Gold, golden', litv. *želtas* 'golden'. 1950 óta Lengyelország hivatalos pénzneme. (Vasmer 1: 460.)

3) SZÁMNEVEK

A lat. **centum** 'száz' szóból származik sok egykori és mai valuta váltópénze: *cent* (a dollár, az euro, az egykori máltai líra, a dél-afrikai, a Srí Lanka-i rúpia, a dél-afrikai rand váltópénze); *centas* (litván euro), *centavo* (argentin és mexikói peso, brazil real, egykori portugál escudo), *centésimo* (az egykori olasz líra, panamai balboa, uruguayi peso), *centime* (frank), *santim* (lett euro). Ugyancsak a 'száz' jelentésű szóra megy vissza a *stotinka* (a bolgár leva váltópénze), és az albán lek századrésze, a *qindarkë* (< *quind* 'száz').

denarius (dénár). Az első római ezüstpénz neve, ie. 269-ben bocsátották ki, 312-ig élt, majd Nagy Károly 781-es pénzreformja következtében ismét használatba került. Magyarországon a 11. század végén, I. László idejében jelent meg ez a pénzfajta, s 1767-ig volt forgalomban. A dinár a mai Szerbia és Macedónia, ill. számos arab ország pénzneme. 'Pénz' jelentése van a mai olaszban (*denaro*), spanyolban (*dinero*), katalánban (*diners*), portugálban (*dinheiro*) és szlovénban (*denar*). A lat. *dēnārius* 'tízet tartalmazó, tízből álló' melléknévből főnevesült (eredetileg ugyanis tíz *as*-t ért) < *deni* 'tíz-tíz, tízesével'. Alapalakja a lat. *decem* 'tíz' szó (vö. gör. *δεκα*, ói. *dáca*, av. *dasa*, gót *taihun*, óizl. *tīu*, ófn. *zehan*, litv. *dėszimt*, ószl. *desętę*. (EWUng 253; Hóman 181; Klein 424; ODEE 251; TESz 1: 614; Vasmer 1: 352; van Ween 194, 202; Walde 227.)

miliarense (római). Nagy Konstantin idején, a 320-as évek elején került forgalomba. Rómában a 4. század végéig volt használatos, de később, a 8. századi Bizáncban újjáéledt *miliaresion* (*μιλιαρήσιον*) néven. A lat. *miliarensis* 'ezerre vonatkozó, ezerrel kapcsolatos' szóra megy vissza, amely a *mille*, [plur.] *milia* 'ezer' számnévből származik. Ugyancsak erre a töre megy vissza a máltai líra, a ciprusi font (*mill*, *mille*) és a tunéziai dinár kis értékű váltópénze (*millime*). (BW 409; DDM 465; Kluge 620; ODEE 576; Walde 484.)

A 'négy' jelentésű számnév az alapja a 13. századtól kibocsátott, az angol penny negyedrészt érő **farthing**-nak (< óang. *feorthing* < *feorþa* 'negyed(ik)' < *feower* 'négy'); az indiai, nepáli és pakisztáni rúpia és a bangladesi taka váltópénzének, a **paisa**-nak (< hindi *paisā* < szkr. *padāmsā*

'egynegyed rész' < *pada* 'negyed' + *amša* 'rész'; a *paisa* ugyanis a rúpia 1/16 részét érő *anna* egynegyedét tette ki); és a *quattrino*-nak, amely eredetileg négy dénár értékű pénz volt több itáliai államban a 14. századtól kezdve (< ol. *quattro* 'négy'). Ugyancsak erre a számnévre megy vissza a ném. *vierer* (< *vier* 'négy'), amely a 18–19. században népszerű pénz volt Poroszországban, Hessenben és Szászországban, a 12 pfenniget érő *groschen* „aprópénzeként”. Ebből a szóból származik a magy. *fillér*. (EWUng 389; Klein 575; Kluge 960; ODEE 346, 678; TESz 1: 910; van Ween 260; Walde 630.)

4) AZ ÉRMÉN LÉVŐ KÉP A PÉNZ NÉVADÓJA

cruzado, cruzeiro (brazil). Előbbi 1986 és 1990 között volt Brazília fizetőeszköze, de elődje már II. János portugál király (uralk. 1481–1495) idején is forgalomban volt; utóbbi 1942 óta megszakításokkal a brazil valuta. Mindkét szó a port. *crúz* 'kereszt' szóra megy vissza. A *cruzado* ennek a valamivel való ellátottságot jelölő képzős alakja, tkp. 'keresztes'; a *cruzeiro* a számtalan legenda és mítosz alapjául szolgáló Dél Keresztjéről (*Cruzeiro do Sul*) kapta a nevét. (Klein 378; van Ween 177; Walde 204.) Ugyancsak a keresztet ábrázoló kép alapján kapta a nevét a ***krajcár*** (kfn. *kriuzer* > ném. *Kreuzer*). Elődjét a 16–19. században használták délnémet, osztrák és svájci területeken. A magyarba bajor-osztrák közvetítéssel került át a 18. században. 1857-től 100 krajcár ért egy osztrák forintot. 1892-ig az Osztrák–Magyar Monarchia hivatalos váltópénze volt, akkor lépett a helyére a *fillér* (EWUng 832; Kluge 538; TESz 2: 640.)

escudo (portugál), ***scudo*** (olasz), ***écu*** (francia): a lat. *scutum* 'pajzs' szóból származnak. Ez az ieur. **skeut-* töre megy vissza, vö. gör. *skýtos* 'Leder; bőr', *skýton* 'Haut, erbeutete Rüstung; a páncélt borító bőr'. Ugyanebbe a szócsaládba tartoznak az ieur. **keut-* folytatásai is, vö. lat. *cutis*, ném. *Haut*, holl. *huid*, sv. *hud*, ang. *hide* 'bőr', gör. *kýtos* 'héj'. A portugálok az *escudót* 1722-től használták az euro bevezetéséig, de ma is forgalomban van az egykori portugál gyarmatokon (Angola, Kelet-Timor, Mozambik, São Tomé és Príncipe, Zöld-foki Köztársaság). A címerpajzs Portugália fontos jelképe, az egyik legrégebbi európai címer, I. (Hódító) Alfonz király (1109–1185) nevéhez fűződik. Az olasz *scudo* a 19. századig többféle ezüst pénzérme megnevezésére szolgált. Az *écu* többféle francia pénzérme megnevezése volt 1640-ig. Az első écut IX. Lajos idején verték 1266-ban, s egy pajzs alakú címer volt látható rajta. (BW 212; DDM 254;

Klein 499, 542; Kluge 226; ODEE 802; van Ween 227, 245, 675; Walde 692.)

florin, forint. Végső forrása az ol. *fiorino* 'virágocska' (< *fiore* 'virág'). Firenzében 1252 óta vertek olyan ezüst-, majd később aranypénzt (*fiorino d'oro*), amelynek egyik oldala a város címerében szereplő liliumot ábrázolta. Eleinte ez a név csak a firenzei fizetőeszközt jelölte, de később más országok is kezdték használni saját pénznemük megnevezésére. Ez pl. a holland gulden (árulkodó a rövidítése: Fl), az Angliában, III. Edward alatt veretett első érme, vagy a Rajna-völgyi német államok szövetségének 1354-től kiadott pénze, a rajnai gulden másik neve. Ebből származik a magyar *forint* elnevezés is. (EWUng 411; Klein 602; Kluge 302; ODEE 363; TESz 1: 953; van Ween 270; Walde 301.)

korona. Számos ország pénzneme (volt). A latin eredetű *corona* szó eredeti jelentése 'koszorú, virágkoszorú, virágfüzér'. Az ieur. *(s)ker- 'fordul, hajlít' ige származéka, vö. gr. *κορωνός* [*korōnós*] 'ívelt, hajlított'. Vándorszó, nagyon sok nyelvben megtalálható az albántól (*kurorë*) a walesiig (*goron*) (Kluge 407). A korona mint pénz a nevét az érmére vert ábráról kapta, az uralkodói hatalmat jelképezte. A korona ma is a skandináv országok (dán, no. *krone*, sv. *krona*, izl., feröeri *króna*), ill. Csehország (*koruna*) pénzneme, korábban Észtország (*kroon*) és az Osztrák–Magyar Monarchia (*Krone, korona*) fizetőeszköze volt. (EWUng 801; FT 581; Kluge 541; ODEE 231; TESz 2: 579; Walde 194.)

lej (román, moldáv): ez a rom. *leu* többes számú alakja, a magyarban (ill. az oroszban és a lengyelben is) ez az alak honosodott meg. A *leu* jelentése 'oroszlán'. Nevét a 17. századi Romániában forgalomban lévő holland tallérok díszítéséről (*leeuwen|daalder* 'oroszlános tallér') kapta. Ez a későbbiekben 'pénz' jelentésben élt, majd a 19. század második felében ez lett a hivatalos fizetőeszköz neve. Az első leut 1870-ben verték. (EWUng 885; TESz 2: 745; van Ween 439.)

leva (bolgár): ez is többes számú alak, singularisi formája: *lev* (лев). Eredete megegyezik a lejével: 'oroszlán'. 1881 óta használják. (van Ween 442.)

máriás. Mátyás király 1467-es pénzreformja idején került a magyar pénzekre Szűz Mária képe, innentől lett a máriás a Madonnát ábrázoló pénzek gyűjtőneve. Ugyancsak ez motiválja a német *Mariengroschen* elnevezést, ezeken a 16–19. századi pénzekon (az első érméket 1503-ban verték Goslarban) a gyermek Jézust tartó Szűzanya képe volt látható. (EWUng 938; TESz 2: 845.)

quetzal. Guatemala hivatalos pénzneme 1925 óta. Nevét a *quetzal* (*Pharomachrus mocinno*) nevű, Közép-Amerikában élő madárról kapta. Ennek a

madárnak nagy szerepe volt a prekolumbánus maja mitológiában. A papok quetzal tollakat hordtak a fejdíszükben, s tolla akkoriban fizetőeszköz volt. Ma Guatemala nemzeti jelképe, szerepel a zászlón és a címeren is.

5) SZEMÉLYNÉV

balboa (Panama). A függetlenség elnyerése után, 1904-ben vezették be a kolumbiai peso helyett. Névadója Vasco Núñez de Balboa (1476–1519) spanyol konkviztádor volt, aki 1513-ban felfedezte a Panamai-szorost és a Csendes-óceánt.

bolívar (Venezuela), **boliviano** (Bolívia). Nevét Simón Bolívarról (1783–1830), a dél-amerikai függetlenségi mozgalom vezetőjéről, Nagy-Kolumbia (azaz Venezuela, Kolumbia, Panama és Ecuador) elnökéről kapta. Az ő nevét viseli a korábbi Felső-Peru, az 1825-ben függetlenné vált Bolívia is.

colón (Costa Rica). Nevét az amerikai földrész felfedezője, Kolumbusz Kristóf (sp. Cristóbal Colón, ol. Cristoforo Colombo, 1451–1506) tiszteletére kapta 1897-ben.

córdoba (Nicaragua). Az ország alapítójának, a Yucatan-félsziget spanyol felfedezőjének, Francisco Hernández de Córdobának (1475–1517) az emlékét őrzi, 1912 óta van forgalomban.

lempira (Honduras). Nevét a délnyugat-hondurasi lenca népcsoportba tartozó Lempira (1499–1537) törzsfőnökről kapta, aki az 1530-as években harcolt a Francisco de Montejo vezette spanyol hódítókkal szemben.

sucre. Ecuador pénzneme volt 1884 és 2000 között. Nevét a dél-amerikai szabadságharcosról, Antonio José de Suacréről kapta (1795–1830), aki a venezuelai függetlenségi mozgalom vezetője, Peru hatodik elnöke (1823), majd Simon Bolívar után Bolívia második elnöke (1825–1828) volt (Bolívia jelenlegi fővárosa az ő nevét viseli).

szomoni (Tadzsikisztán). A pénznév Iszmail el-Szamani (uralk. 892–907) nevéből származik, aki a tadzsik származású számánida dinasztia első jelentős emírije volt.

6) NÉPNÉV

frank (Franciaország egykori pénzneme, a frankofón országokban ma is sokfelé használatos). Az első frankot II. (Jó) János francia király (1319–1364) verette 1360-ban. Az érmén a következő felirat volt olvasható: *Johannes Dei Gratia Francorum Rex* 'János isten kegyelméből a franciák királya'. A frank egészen 1641-ig volt használatban, XIII. Lajos uralkodása idején tértek át az écuire és a Lajos-aranyakra. A francia forradalom

idején, 1795-ben hozták vissza, s egészen az euro bevezetéséig ez volt Franciaország hivatalos fizetőeszköze. A frank népnév eredetileg egy germán törzs neve volt, valószínűleg az ősgerm. *franka- 'merész, vakmerő' szóból származik. (BW 275; DDM 320; EWUng 422; Klein 618; Kluge 312; ODEE 374; TESz 1: 973; van Ween 276.)

guaraní. Ez Paraguay pénzneme 1943 óta. Neve a guaraní indián népnévből származik, ők alkotják Paraguay lakosságának legnagyobb részét.

7) FÖLDRAJZI NÉV

dollár, tolár, tallér. Nevét a mai Csehországban lévő Jáchymov nevű település német nevére (Sankt Joachimsthal) kapta. A 16. század elejétől ezüstöt bányásztak itt, az 1519 óta itt vert pénzeket *Joachimstaler Gulden*-nek ('Joachimstaleri arany') nevezték, ebből jelentéstapadással főnevesült a *Joachimstaler*, ami később *Taler*-re rövidült. Ez vándorszóként sok nyelvbe bekerült; erre a töre megy vissza a *dollár* mellett Szlovénia pénzneme, a *tolár*, a magyar *tallér*, a holland *daalder* és a szamoai *tala*. (Hasonló névrövidülés történt a dél-afrikai *rand* esetében is, amely nevét a Witwatersrand nevű tájegységről kapta, ennek jelentése afrikansz nyelven: 'a fehér vizek gerince'.) (BW 200; EWUng 271, 1474; FNESz 1: 658; Klein 473, 904; ODEE 282, 913; TESz 1: 656, 3: 830; van Ween 210, 736.)

euró – jelenleg 15 európai ország pénzneme. Elnevezése a kontinens nevére, Európára megy vissza (előtagként: 'Európával kapcsolatos').

kwanza (angolai). A függetlenné vált ország a gyarmatosító portugálok pénzét, az escudót cserélte le 1977-ben. Nevét a fővároshoz, Luandához közel az Atlanti-óceánba torkolló, 960 km hosszúságú Kwanza (Cuanza) folyóról kapta.

nakfa (eritreai). Nakfa egy észak-eritreai település neve. A függetlenségi harcokban az Eritreai Népi Felszabadítási Front bázisaként működött, ennek tiszteletére lett a pénzegység névadója.

8) FORMA

anna. Az india és pakisztán rúpia egykori váltópénze volt. Neve a hindi *ānā*, pandzsábi *ānnā* szavakra vezethető vissza, ezek a szanszkrit *aṇu(s)*- 'kis, kicsi' jelentésű szóból származnak. (Klein 78; ODEE 38.)

butut. Gambia hivatalos fizetőeszközének, a *dalasi*-nak a váltópénze. A Niger–Kongói nyelvek közé sorolható, Gambia, Szenegál és Mauritánia területén beszélt wolof nyelvben a *butut* szó jelentése: 'valami kicsi'.

jüan. Kínai fizetőeszköz 1889 óta. A (mandarin) kínaiban a *yuan (yüan)* jelentése: 'kör alakú tárgy; kerek pénzerme' (ODEE 1019). Ennek tükörfordítása a mongol *tugrik*.

kjap, kyap. Mianmar (1989-ig Burma) fizetőeszköze. Jelentése: 'kerek; lapos'.

piaszter (piastre). Ma az egyiptomi, szíriai és szudáni *font*, valamint a jordániai *dinár* váltópénze, de korábban több arab országban, ill. Indokínában is forgalomban volt. Az olasz *piastra d'argento* 'ezüstlemez' kifejezés rövidült pénznévvé. Az ol. *piastra* eredeti jelentése 'vékony fémlemez'. (BW 483; DDM 563; ODEE 678; van Ween 571.)

ringgit. Malajzia pénzneme 1976 óta. Neve a maláj 'recés' jelentésű szóból származik. Ez a név arra utal, hogy a térségben a 16–17. században, a portugál gyarmati időkben széles körben használatos spanyol ezüstdollárok pereme egyenetlen volt (van Ween 641).

Természetesen a pénznevek téra jóval gazdagabb, ráadásul, ha a pénznevek etimológiai vizsgálatába a régmúlt korok pénzeit is bevonjuk, még változatosabb képet kapunk. De mivel jelen dolgozatomnak nem ez a célja, megelégszem a fentebbi vázlatos áttekintéssel.

2. Dolgozatom második részében a Volga-vidéki rokon nyelvünk, a mordvin pénzneveinek etimológiai áttekintését adom közre. Ezen a vidéken az orosz hódító népesség már a 12–13. században megjelent (1221-ben alapították Nyizsnyij Novgorod városát). A tatárjárás bő két évszázadra visszavetette az expanziót, de a 15. század végétől újult erővel folyt a gyarmatosítás, s 1552, Kazany eleste után az egész Középső-Volga-vidék az Orosz Birodalom fennhatósága alá került. A közigazgatás kiépítésének fontos része volt az orosz adórendszer bevezetése, s ezzel együtt a pénzforgalom „eloroszosítása”. Mindezek fényében nem meglepő, hogy a legfőbb pénznevek orosz eredetűek.

A térség másik nagy nyelvcsaládja a törökségi, itteni két legjelentősebb képviselője a tatár és a csuvas. Ezekből a nyelvekből számos jövevényszó érkezett a mordvinba, de – mint a továbbiakban látni fogjuk – a szókincsnek erre a kis szegmensére viszonylag csekély hatást gyakoroltak, habár a 'pénz' neve törökségi eredetű.

Az első pontban az egyes országok pénznemeinek hivatalos megnevezéseit tekintettem át. A népnyelv természetesen lényegesen több kifejezést ismer, így van ez a mordvin esetében is; dolgozatomban összességében 19 lexémát vizsgállok. Sok esetben a 'pénz' és egy adott 'pénzfajta' jelentése összemosódik (például az or. *деньга* eredetileg egy pénzfajta volt, később a

többes számú *деньги* alakja általános, 'pénz' jelentést vett fel), ez a mordvin pénznevek esetében is megfigyelhető.

Fő forrásom, adattáram kiindulópontja Heikki Paasonen 19–20. század fordulóján gyűjtött anyaga (MdWb). Az egyes szavak mai meglétéhez a mordvin–oroszl (ERS 1949, ERV 1993, RES 1948, REV 2012; MRS 1949; MRV 1998); mordvin–magyar (JJ 1961, EMSz 2003, MESz 2008) és mordvin–finn (ESS 1995, SES 2000, MSS 1998) két nyelvű szótárakat használtam fel (a rövidítések feloldását ld. az irodalomjegyzékben). Dolgozatomban az erza (E) és moksa (M) adatokat egy címszó alatt közlöm.

2.1. Oroszl eredetű megnevezések

čelkovoľ E *čelkovoľ* 'рубль / Rubel' (MdWb 166); E *целковой* 'целковый' (ERV 720; REV 604); 'рубль' (REV 494; RES 330); 'rupla' (ESS 187; SES 355); 'rubel' (EMSz 408; MESz 782); M *цалковай* 'целковый, рубль' (MRV 815; MRS 295); 'rupla' (MSS 196); *tsalkovaj* 'rubel' (JJ 141).

Az or. *целковый* átvétele. Csernih (2: 363) definíciója szerint elavult szó, jelentése 'серебряная монета достоинством в один рубль [egy rubel értékű ezüstpénz]'. Tőve a **цѣлькъ* > *целок* 'нечто цельное, непочатое, неломкое [vmi egész, érintetlen, törhetetlen]' alakra vezethető vissza (vö. *цельный* 'egész'), ehhez járult a melléknévképző. Pénznévként a jelentése tehát kb. 'egy egység, egy egész (rubel)', vö. *целкач, челкаш, целковый* 'egy rubel (eredetileg egy ezüstrubel)' (HG 2: 912).

groš E *groš* 'грош / Zweikopekenstück', *groške* 'двухкопеечная монета, грош / Zweikopekenstück, Geldstück' (MdWb 422); *грош* 'грош (старинная денежная единица); деньги' (ERV 156); M *грош* 'грош' (MRS 67; RMS 106); 'kolikko, ropo' (MSS 43); *groš* 'garas' (JJ 72).

Eredetileg középkori ezüstpénz Európa számos országában. A 13. századi kereskedelem fellendülésével szükségessé vált a dénárnál nagyobb értékű pénz kibocsátása, ez volt a firenzei *fiorino d'oro*, melynek mintájára Franciaországban, Angliában, Csehországban és Magyarországon is adtak ki aranypénzeket (*forint*). Mindezek mellett a mindennapi gazdasági életben szükség volt egy, az aranynál kisebb, de a dénárnál nagyobb váltópénzre. Ennek kiindulópontja a Szent Lajos király idejében, 1266-ban Tours-ban vert érme, a 12 dénár értékű *gros tournois* volt, amely a nevét a középkori latin *denarius grossus* 'vastag dénár' szerkezetből kapta, ebből jelentéstapadással önállósult. Ez a pénzfajta hamarosan elterjedt Itáliában (*grosso*),

németalföldi közvetítéssel Angliában (*groat*), a német fejedelemségekben (*groschen*) és Csehországban (*groš*). Onnan Károly Róbert idejében eljutott Magyarországra is (*garas*). Meghódította Kelet-Európát (lengyel *grosz*, litván *grašis*, orosz *гроз*, észt *kross*) és a Balkánt (albán *grosh*, román *groș*, bolgár *гроз*). A 17. században eljutott az Oszmán Birodalomba, majd onnan terjedt el a Közel-Kelet országaiba, ahol több (váltó)penz neve lett (török *kuruş*, ciprusi *γρόσι*, izraeli *grush*, etióp *ghersh*, egyiptomi *ersh*). Ugyancsak ebből származik a *qirsh*, amely ma a szaúd-arábiai riál, a jordán dinár és a szudáni font váltópénze. – Az orosz forrásokban a 14. században jelent meg. (Berlin 52, 137, 160, 181; BW 307; Dal’; DDM 357; EWUng 446; Kluge 374; ODEE 415; TESz 1: 1028; Vasmer 1: 311; Walde 227, 354.) – Paasonen adatolt egy **groša-piže** szerkezetet is ’медь красная, ?медная монета / geines Kupfer, ?Kupfermünze’ jelentésben (MdWb 422, 1698). Vö. *piže* ’медь; réz’.

korijka E *korijka*, *korika*, M *карека* ’копейка / Кореке’ (MdWb 853); E *копейка* ’копейка’ (ERV 291; REV 228); *копейка* ’kopeekka’ (ESS 75, SES 149); *копейка* ’kopek, kopejka’ (EMSz 176; MESZ 473). – Ld. még *t’rošnik*.

Az or. *копейка* átvétele. Először a novgorodi fejedelemségben használták (a korai pénzérmék hátoldalán talán Szent György volt látható, amint legyőzi a sárkányt), aztán elterjedt Moszkvában is, ahol IV. (Rettegett) Iván anyja, Jelena Glinszkaja tette hivatalos pénzzé 1535-ben. 1719-ig az orosz kopejkán a mindenkori cárt ábrázolták, aki kopját/dárdát tartott a kezében. I. Péter 1704-es bevezette a decimális rendszert, a rézkopejka az új hivatalos ezüstpénznek, a rubelnek századrésze lett. A kopejka a szovjet-orosz (1922), majd a szovjet (1923–1991) rubel váltópénze volt, ma pedig az orosz és fehérorosz rubelé, valamint az ukrán hrivnyáé. – A pénznév a *копейная монета* ’kopjás pénzérmé’ szerkezetből rövidült. Alapszava az or. *копѣ* ’kopja’, vö. óbolg. *копѣ*, sz-h. *koplje*, szln. *kopje*, cseh *kopí*, szlk. *korija*, le. *kopie*; lett *kapāns* ’kés’, gr. *κοπις* ’harci, áldozati kés’. (Berlin 21, 130, 182; Csernih 1: 427; Dal’; EWUng 791; TESz 2: 562 *kopek*; Vasmer 1: 621.) – Gyakori, hogy az érmén lévő kép alapján kapta a nevét a pénzfajta, ld. az 1. pontban: *cruzado*, *cruzeiro*, *krajcár* (kereszt), *escudo*, *thebe* (pajzs), *forint* (virág), *korona*, *lej*, *leva*, *leeuwendaalder* (oroszlán), *máriás* (Szűz Mária), *phoenix*, *quetzal*, *rappen*, *syli* (állat).

mañet E, *mañet*, *mañeta* M 'рубль; монета / Rubel; Münze' (MdWb 1175); E *монета* 'монета' (ERV 389), M *монета* 'монета' (MRV 389; MRS 167; RMS 264); 'kolikko' (MSS 113); *mañeta* 'pénzdarab' (JJ 91).

Az or. *монета* átvétele. Ez vándorszó, végső soron a latin *monēta* alakra megy vissza. A legenda szerint ie. 390-ben a gallok támadása idején a capitoliumi ludak gágogásukkal figyelmeztették a rómaikat az ellenség jövetelére. A ludak Juno (Iuno) szent állatai voltak, ezért a gallok legyőzése után hálából templomot építettek az istennőnek, ennek a neve Juno Moneta (*moneta* 'figyelmeztető') lett. A későbbiekben ebben a templomban rendezték be az első állami pénzverdét, s az érmék hátoldalára a Moneta nevet vészték. Erre a töre vezethető vissza az ang. *money* 'pénz', ang. *mint*, holl. *munt* 'pénzverde', ném. *Münze* 'érme, érem, fém pénz; pénzverde', sv., no. *mynt*, dán *mønt* 'érme, (fém)pénz', fr. *monnaie* 'pénz, pénzérme', port. *moeda* 'pénzérme', ol. *moneta* 'fém pénz, érme', sp. *moneda* 'pénz(nem), fém pénz'. – Ugyancsak orosz jövevényelem a *manat* és a *maneti*. Előbbi 1993-tól Azerbajdzsán és Türkmenisztán pénzneme, utóbbi 1919 és 1923 között Grúziában volt forgalomban. (Berlin 17, 161, 184; BW 416; Csernih 1: 541; Dal' DDM 473; Kluge 629, 638; ODEE 579, 586; van Ween 505; Vasmer 2: 154; Walde 493.)

rubl'a E 'рубль / Rubel' (MdWb 1903); E *рубль* 'rupla' (SES 355); *рубля* 'rubel' (MESZ 782); M *рубль* (MRV 587). Ld. még E *рубловик* 'рублёвка, рубль / Rubelstück' (MdWb 1903); M *рубловка* (JJ 139); *рублёвай* 'rupla-' (MSS 159).

Első említése a 13. századi novgorodi évkönyvekben található, eredetileg vagy egy egész vagy egy fél grivnát érhetett (egy novgorodi grivna akkoriban 200 gramm súlyú ezüstöt jelölt). A pénzverés Moszkvában a 14. század második felében kezdődött, míg Novgorodban csak az 1420-as években. 1534-ben Jelena Glinka hercegnő pénzreformja idején a rubel még csak elszámolási egység volt: egy moszkvai rubel 200 moszkvai vagy 100 novgorodi ezüstpénznek (*d'enga*, majd *kopejka*) felelt meg, a rubel nevet viselő első érméket csak 1654-ben, I. Alekszej pénzreformja idején verték (ekkor csak 64 kopejkát ért). Nagy Péter cár sok reformja egyikeként a pénzrendszert is átalakította, a világon elsőként bevezette a decimális rendszert, s 1704-ben a rubelt tette meg az új ezüstpénznek (egy rubel 100 rézkopejkára oszlott). A rubel túlélte a cári Oroszország bukását, előbb 1922-ben szovjet-orosz, majd 1923-tól szovjet rubel néven funkcionált egészen 1991 utolsó napjáig, a Szovjetunió megszűnéséig.

Azóta ismét az orosz rubel van forgalomban. Váltópénze mai is a kopejka. A rubel neve valószínűleg az or. *рубить* 'vág, levág' igére megy vissza, eredetileg súlymérték volt, az egy font súlyú ezüstrúdnak, a grivnának egy levágott darabját nevezték így. Vö. óor. *rubль* 'Klotz, abgehauenes Stück Holz, Knebel; Münze'. Hasonló szemléleten alapul a 10–12. században használt óorosz pénzegység, az 1/50 *grivna* értékű *rezana* (*резана*) neve is, amely az or. *резать* 'vág' igéből származik. (Berlin 21, 130, 187; Csernih 2: 125; Daľ; EWUng 1290; TESz 3: 458; Vasmer 2: 505, 542.)

řešot, řešota, řešata E 'чеканка (на монете); монета / Prägung (auf einer Münze); Geldstück, Münze' (MdWb 1916).

Az or. *решётка* 'ércpénz írásoldala' átvétele. ld. még: *орёл или решка?* 'fej vagy írás?' (szó szerint: sas vagy rács?, HG 2: 470); *копье аль решето?* 'kopja vagy rács?' (Daľ) – az érme egyik oldalán Szt. György volt látható a kopjával (ld. a *kopejka* címszó alatt), míg a másikon egy cikornyás monogram. A *решётка* alapjelentése 'rács; (kályha)rostély', etimológiailag összefügg a *решето* 'szita' szóval (Vasmer 2: 518).

trošnik E 'трёшник / Dreikopekenstück' (MdWb 2416); *трёшник* 'копейка' (ERV 677, ERS 224, REV 228, RES 158); 'kopekka' (ESS 173, SES 149); 'kopek, kopejka' (EMSz 384, MESz 473); 'грош' (RES 70, REV 108); M *трёшник* 'трёхкопеечная монета, три копейки; одна копейка серебром; копейка' (MRV 745); 'копейка; грош' (RMS 106, 224); *трёшник* 'kopekka' (MSS 184); *trošňak* 'kopek' (JJ 185).

Az or. *трёшник* átvétele. Eredeti jelentése 'háromrubeles (fém)penz vagy bankjegy', később az ezüst egyrubeles megnevezésére is szolgált, majd a népnyelvben a váltópénz neve lett. Alapszava a *три* 'három' (Vasmer 138).

2.2. Törökségi eredetű megnevezések

jarmak EM 'деньги, монета / Geld, Münze' (MdWb 499); E *ярмак* 'деньги, монета' (ERV 803; REV 116, 296; RES 78, 187); *ярмак* 'монета', *ярмакт* 'деньги' (ERS 267); 'raha' (ESS 205; SES 336); 'pénz; érme' (EMSz 470; MESz 733); M *ярмак* 'деньги' (MRV 918); *ярмак* 'монета', *ярмакт* 'деньги' (MRS 322; RMS 116, 264); 'raha' (MSS 222); *jarmak* 'pénz' (JJ 43). – Paasonen adatolt egy M *šijä-jarmak* 'серебряная монета / Silbermünze' kifejezést is (MdWb 500, 2150), vö. *šijä* 'серебро; ezüst'.

A *jarmak* törökségi (talán tatár) eredetű, vö. csag. *jarmak* 'geld, silber, silbermünze', keleti török *jarmak* 'silber, gold, geld' (ESM 526; Paasonen 1897: 34; Feoktyisztoz 1975: 342; Zaicz 1998: 214).

t'énge E 'монета / Geldstück, Münze', *t'enka* M 'фишка, марка (в качестве украшения мордвин); монетка / die „Marken“ (Speilmarken), die die Mordwinen als Schmuck tragen, Ziermünze; eine kleine Münze, „Groschen“ (MdWb 2388); M *тенька* 'монета; тонкая плоская пластинка круглой формы, применяемая в женских украшениях; чешуя' (MRV 714); 'rahakoru, koruraha' (MSS 180).

Valaha a törökségi népek fizetőeszköze volt. A legtöbb török nyelvben eredetileg 'mérleg; súly' jelentése van (pl. üzb. *tenga*, tadzs. *tanga*, kirg. *tenġä*, csuv. *tänge*). Végső forrása a kínai *tengse* 'mérleg'. A törökségi nyelvekbe mongol közvetítéssel került át. A *tenge* 1993 óta Kazahsztán hivatalos fizetőeszköze, ill. a türkmén *manat* váltópénze (a türkmén pénzekben a *teñne*, *tennesi* alakváltozat szerepel). – Ez a szó átkerült az oroszba is, *денга* formában. Ez az óoroszl ezüstpénzek összefoglaló neve volt, a 14. század közepén vette át a moszkvai fejedelemség az Arany Hordától (Novgorod ez idő tájt saját, a súlymértékből kifejlődött pénzfajtaival rendelkezett, ez volt a *grivna*). 1535-ben egységesítették a monetáris rendszert: az akkor még csak elszámolási egységként létező *rubel* 200 moszkvai vagy 100 novgorodi *d'engá*-nak felelt meg. I. Péter pénzreformja során a kopejka a rubel egyszázad része lett, míg a *d'enga* fél kopejkát tett ki. A *d'enga* a cári Oroszlországgal együtt tűnt el 1917-ben, viszont a többes számú alakja (*деньги*) ma is a 'pénz' megnevezése az orosz nyelvben. (ESM 434; Vasmer 1: 339, 3: 94.) – A tatárból más finnugor nyelvekbe is eljutott: vog. LU *tenke*, *tenkä* 'Geld; pénz', T *tengä* 'ezüstpénz; Silbermünze' (MK 642a); vtj. *tañka*, *tenka*, *tenke* 'Rubel; Silbermünze' (Wichmann – Uotila – Korhonen 256a); cser. *tenge* '(ein) Rubel, silbernes Geld, Münze; Schmuckmünze am Kleid (Messing, Zinn)' (TschWb 791). Fokos-Fuschs (162) a zrzj. *d'énge* 'Geld' szót orosz átvételnek minősíti.

2.3. Mordvin eredetű megnevezések

ašo, *ašu*, *ašă* E, *akšă* M 'белый; чистый; белокурый; белизна; рубль' / weiss; rein; blond; die Weisse; Rubel' (MdWb 76); E *ašo* 'I. белок, бельмо, белизна; белый, чистый, седой, II. *уст. рубль*' (ERV 66; ERS 26; REV 116, 494; RES 330); 'I. valkoinen, valkea, valkuainen, votka, II.

rupla' (ESS 11, 12; SES 355), 'fehér, szöke' (EMSz 50); М *акша* 'белый; белизна; *рубль*' (MRV 31; MRS 14), *акша ярмак* 'hopearaha' (MSS 11), *akšā jarmak* 'ezüst (fehér) pénz' (JJ 24).

Az eredetileg 'fehér' jelentésű szó 'ezüst' jelentésben nevezheti meg a pénzfajtaát. Valószínűleg finnugor eredetű szó: ?FU **ačka* 'weiß' > fi. (dial.) *ahka*, *haahka*, é. *ahka*, cser. *oš(o)*, ?osztj. *aš* (UEW 3; MdKons 36; ESM 11; EWTsch 178; tévesen ld. Paasonen 1897: 28). – Ugyancsak 'fehér' jelentésű az 1326-ban kibocsátott oszmán-török ezüstpénz, az *akçe* (a tör. *ak* 'fehér' szó kicsinyítő képzős alakja; ld. még *akša*, a Tuvai Népköztársaság pénze volt 1921 és 1944 között) és a grúz váltópénz, a *tetri* is. 'Ezüst' jelentésű pénznevek: lat. *argenteus* (római ezüstpénz, a 290-es évektől néhány évtizedig élt) < *argentum* 'ezüst' < **areg-* 'fényesen ragyog; fehér' (WALDE 59); *birr* (etióp pénznem); *möngö* (a mongol *tugrik* váltópénze), *ngultrum* (Bhután pénze). – Finnugor párhuzam: vog. T *sāj-rāŋ-khār* 'rubel' (szó szerint: 'fehér-valami') (MK 515a), vog. T *āln* 'ezüst, pénz', N *akw-āln* 'kopejka' (szó szerint: 'egy-ezüst') (MK 383b).

џара М 'деньги (тайное слово) / Geld (Geheimw.)'. Ebben az alakban és jelentésben egyedül Paasonen adatolta a penzai területről. Ma csak a melléknévképzős forma él: E *šupav* 'богатый, состоятельный / reich, wohlhabend' (MdWb 169, 2198); *сюнав* 'богатый, обильный' (ERV 637, ERS 206); 'gazdag' (EMSz 353); 'rikas, varakas' (ESS 164); М *џарав* 'денежный, имеющий много денег / reich an Geld, viel Geld habend'; *šuraц* 'gazdag' (JJ 158).

Ismeretlen eredetű szó. Versinyin (ESM 423) összekapcsolja a vtj. *чун* (*чунрес* 'бодрый, подвижный; élénk, mozgékony) és *зуб-* (*зубыр* 'дружно, бойка; gyorsan, szaporán') tövekkel, de ezt sem hangtanilag, sem szemantikailag nem fogadható el. Ugyanő a cser. *шан*, *män* 'быстрый; обильный, хорошо растущий; богатый (рыбой, урожаем); gyors; bőséges, jól ellátott, (halban, termésben) gazdag' alakkal is összeveti. Ennek viszont a Tscheremissisches Wörterbuch (663) csak 'kräftig, schnell, stark, mit hoher Geschwindigkeit' jelentését adatozza (és tatár eredetűnek minősíti). Esetleg szóba jöhet a *šapaš* 'Ersatz' (TschWb 663) töve is, vö. *шанаиш* 'varat, varasto, varaosa' (Moisio 367).

џаро E, **џарă** М 'зарубка; разрез; зубрина; 30 копейк (тайное слово) / Kerbe; Einschnitt; Scharte; 30 Kopeken (Geheimw.)' (MdWb 212). Pénznévi jelentésben csak Paasonen adatozza a Szamara környéki Novoje Szur-

kino településről, a többi szótárban ez a jelentés nem fordul elő, vö. E *čano* 'зарубка; полоса, полоска; кайма' (ERV 739); 'зарубка' (ERS 245); 'lovi, ura, rako' (ESS 190); 'rovátka, rovás, bevágás, barázda' (EMSz 421); M *uana* 'зарубка' (MRV 853, MRS 302); 'pilkka, rasti, maali' (MSS 203).

Paasonen törökségi jövevényszónak tartja, vö. kirk. *šap* 'рубить' (MdWb 212), az UEW (618) viszont finn-permi kori elemnek minősíti: FP **čap-pz-* 'schneiden; einen Einschnitt od. eine Kerbe machen' > ?lpN *cāppā*, mdE *čapo-* 'рубить, делать зарубку, отбивать', *čapo* 'Kimme, Kerbe, Spalte, Einschnitt', vj. *čip*, zj. *čip-*. – A pénznévadás motívuma megegyezhet a rubelével (egy bizonyos súlyú ezüstrúdból levágott darab), vagy az 1918–22, 1942–44 és 1992–96 közötti ukrán fizetőeszköz, a *karbovanec* (*карбованец*) névadásával, vö. *карбовать* 'vés, ró, bemetsz, bevág'. Egyes nézetek szerint ennek alapigéje 'adósság, pénzügyek jelölésére bevágást tesz a fán' jelentésű volt, de valószínűsíthető a 'pénzt ver, vés' kiindulópont is; mások szerint a 18. század folyamán néhány évtizedig olyan rubelt vertek, amelyeknek az élén ferde bevágások (*карб*) voltak. (Berlin 182; Vasmer 1: 529.)

kičkerē E, ***kitškār*** M 'кривой, косо́й; вышивка сзади на женской рубашке; боковой клин рубашки; трёхкопечная монета / krumm, schief; eine Stickerei hinten am Hemdschosse der Frauen; Seitenstück des Hemds; Dreikopekenstück' (MdWb 752). A *čano*-hoz hasonlóan ezt is csak Paasonen adatozza, ugyancsak Novoje Szurkinóból. A többi szótárban ebben a jelentésben nem szerepel, vö. 'кривой, корявый; кривизна' (ERV 269); 'görbe, ferde, hajlott' (EMSz 166); 'käyrä, kiero, mutkainen' (ESS 69).

Finn-volgai eredetű szó, vö. FV **kečke-rä* 'rund, krumm' > fi. *kehkerä*, cser. *kaškär* (UEW 655; SSA 1: 335; ESM 150). – A névadás motívációja a pénz alakja lehet, vö. *jüan* (kínai), *tugrik* (mongol) 'kerek, kör alakú tárgy', *kjap* (burmai) 'kerek, lapos', *ringgit* (maláj) 'recés'. – Finnugor párhuzam: zrz. *gegil* 'Kreis, Rad; Münze, Rubel, Wurfschiebe, Diskus' (Fokos-Fuchs 234).

oćazārāñ śorma M 'деньги, монета / Geld, Münze' = 'Schrift (Brief) des Kaisers' (MdWb 1417, 2174). Csak Paasonennél szerepel, ő a penzai területen adatozza. Jelentése: 'a cár írása (levele)' < *oćazār* (< *oću* 'большой; nagy' + *azār* 'барин, властитель; úr') + *śorma* 'вышивка, шрифт, письмо; díszítés, írás, levél'.

šav, šavks EM 'деньги; ость / Geld (koll.); Bart der Ähre' (MdWb 2094); E *свят* 'деньги' (RES 78; REV 116); M *сыва* 'raha' (MSS 176); *šava* 'pénz' (JJ 144).

Paasonen is, és a mai szótárak is a *сыв* szónak 'halcsont, halszáлка' mellett a 'toklász, (növényi) száлка' jelentéseket adnak meg, vö. mdE *сыв* 'ость (тонкий длинный усик на колосковой чешуе многих злаков); кость (рыбья)' (ERV 697); 'ruoto; vihne' (ESS 164); 'szálka' (EMSz 354); s ugyanígy történt a *сыв* esetében is: M *сыва* 'ость' (MRV 685; MRS 261); 'vihne; kalan pieni ruoto' (MSS 165); *сува* 'hal farkának száлкаja' (JJ 161). Ugyanígy jár el az UEW is: előbbi jelentése EM 'Bart der Ähre, Geld', utóbbié EM 'Kaff, Spreu', M 'Bart der Ähre'. Itt jelentéskeveredés történetelt, vö. FU *šeme (šōme) '(Fisch-)Schuppe' > fi. *suomu*, é. *soomus*, lpN *čuobmâ*, md. *šav*, cser. *sūm*, vtj., zrj. *šem*, osztj. *sam*, vog. *sām* (UEW 476), ill. FP *šuka 'Spreu, Granne' > ??fi. *suka*, é. *suga*, lpN *čqkko*, md. *šuva*, cser. *šu*, ?vtj.-zrj. *šu* (UEW 777). – A 'halpikkely' > 'pénz' jelentésfejlődésre vö. vog. LU *šōm* 'halpikkely' > pénz' (MK 523b), zrj. *šem* 'Fischschuppe(n)' > Geld (V, Ud, Le, Pr) (Fokos-Fuchs 947), magy. *pénz* ~ *halpénz* (UEW 476; SSA 3: 216). Ld. még ESM 424; EtV 176.

šangurks E 'печаль, горе, скорбь; предмет горя или сочувствия; деньги (тайное слово) / Betrübnheit, Kummer, Herzeleid; Gegenstand des Kummers oder Mitleids; Geld (Geheimw.)' (MdWb 2089). 'Pénz' jelentésben csak Paasonen adatolja a szamarai kormányzósághoz tartozó Buguruszlani körzet Sztaroe Vecskanovo nevű településén, erza nyelvterületen. A névadás motivációja nem világos. Nem valószínű, hogy a *сянгоркс* 'fájdalom fájás' (EMSz 355); 'kipu, tuska, särky' (ESS 164), *сянгордо-* 'скрипеть, резать (о боли в глазах), печалиться, нить' (ERV 639) szócsaláddal függene össze. – Ld. még esetleg mdM *сянгорь* 'острога; szigony' (MRV 638).

šakš 'горшок; рубль / (irdener) Topf, Kochtopf; Rubel (MdWb 201, 2212). Pénznévi jelentésben egyedül Paasonen adatolja a penzai kormányzóság Csembar nevű falujából, moksa nyelvterületről. Vö. M *шакш* 'горшок' (MRV 849), *išakš* 'cserép' (JJ 162); E *чакш*, *шакш* 'горшок' (ERV 737, 760); *чакш* 'fazék, edény' (EMSz 419); 'pata, ruukku' (ESS 189).

A FV eredetű *šakče 'Gefäß; Boot, Schiff' szóra vezethető vissza (vö. fi. *haaksi*, é. *Haksi-saar*) (UEW 781; ESM 485). A jelentésváltozásra: fi. *saima* 'Boot' ~ md. *šuma* 'Trog' ~ vtj. *šumik* 'kleines Glas; Schale' ~ osztj. *soma* 'Mörser' (UEW 456). – A névadás motivációja nem világos.

ur E, **ura** M 'белка; копейка / Eichhörnchen; Kopeke' (MdWb 2461); E *yp* '1. белка; 2. *уст.* копейка грош' (ERV 695; ERS 233; RES 158; REV 116, 228); 'orava' (ESS 179); 'mokus; kopek, kopejka, garas' (EMSz 397). A moksában nem adatható a 'kopejka' jelentés: M *yp* 'белка' (MRV 783); 'orava' (MSS 191); *ur* 'mokus' (JJ 190). – Finn-permi eredetű szó, vö. FP **ora* 'Eichhörnchen' > fi. *orava*, é. *orav*, lpN *oar're*, cser. *ur*, zrzj. *ur* (UEW 343; MdKons 176; ESM 462; EWTsch 297).

A halászó-vadászó életmódot folytató népeknél gyakori a 'bőr > fizetésre használt állat- (leginkább mokus-)bőr > pénz' jelentésátvitel. Finnugor párhuzamok:

- vog. LM *šāt-līn* ~ *šoät līn*, P *šot līn* 'rubel / Rubel' < *līn* 'mokus; kopek / Eichhorn; Kopeke', *šāt* 'száz; hundert'; LU *lāw lin āln* *χar* 'Silbermünzern, 10 Kopeken' (MK 256a, 535b);
- zrzj. *ur* 'Eichhörnchen (auch: Eichhörnchenfell als Einheit in der Geldzählung)'. „Nach der Assignationsrechnung sind 3 ½ *ur* 1 Kopeke wert (V S Pr). In Ud Le entspricht 1 *ur* einer Kopeke. In VO sind anscheind beide Zählungsarten bekannt” (Fokos-Fuchs 1141);
- vtj. *kūā-mīn-vit' koñi* 'zehn Kopeken' (szó szerint: 35 mokus), *šizim koñi* 'zwei kopeken' (szó szerint: 7 mokus) (Wichmann – Uotila – Korhonen 120b–121a, 143b, 236b);
- cser. *ur* 'Eichhörnchen; (in Komp.) Kopeke' (TschWb 874).
- A fi. *raha* 'péNZ' eredeti jelentése 'oravan(nahka); mokus(bőr)'. Ez a balti finn nyelvek germán jövevényszava, vö. **skrahā* > óno. *skrá* 'kui-vunut eläimen nahka; szárított állatbőr', izl. *skrá* 'nahanpala; bördarab'. A finnől még eredeti jelentésében került át a lappba: déli-lapp *rähhaa* 'suden tai karhun nahka; farkas- vagy medvebőr', svédlapp *raha* 'kallis-arvoinen nahka; drága bőr' (SSA 3: 37).

Horvátország hivatalos pénze, a **kuna** a szl. *kuna* 'nyest' szóból származik (vö. or. *куна*, ukr. *куна*, sz-h. *kuna*, szln. *kuna*, cseh *kuna*, szlk. *kuna*, le. *kuna*). A Római Birodalom idején Pannónia területén az adókat a drágának tartott nyestbőrben szedték (lat. *martus* 'nyest' > *marturina* 'nyestbőradó'), ez a szokás az Árpád-házi királyok idején is megmaradt Horvátországban és Szlavóniában. Az adót eleinte természetben, majd pénzben kellett leróni, így a nyest neve átvonódott a pénz nevére is. Horvátországban 1255 és 1384 között nyesttel díszített érméket hoztak forgalomba, de a Magyar Királyságban a horvát pénz önállósága fokozatosan visszaszorult. – A *kuna* régi ezüstpénz, már a Kijevi Rusz idején, a 10–11.

században is forgalomban volt. Értéke akkoriban 1/25 *grivna* volt, a későbbiekben ez a szám 1/50-re módosult. A *денга* (*деньга*) megjelenése után, az új pénzfajták verése következtében kiveszett az orosz rendszerből. Az óorosz *куна* a Nesztor-krónikában 'Geldeneit, 1/22 einer Grivna' jelentésben szerepel (Vasmer 1: 693).

A kirgiz és üzbég *szom*, valamint a kazah *tenge* 1993 óta forgalomban lévő váltópénze, a *tijin* eredeti jelentése szintén 'mókus'. Ugyancsak ide sorolható a 10–12. században használt, kis értékű, a grivna századrészét kitevő óorosz pénzegység, a *veverica* is, vö. or. *веверица* 'mókus' (Vasmer 3: 176).

valks E 'рубль; денежный знак в тридцать копеек; тридцать копеек / Rubel; Dreissigkopekenote; dreissig Kopeken'; E *valχ*, M *valf* 'рубль; рубль ассигнациями; тридцать копеек / Rubel; Rubelschein; dreissig Kopeken'; M *valfke* 'рубль; Rubel' (MdWb 2526); E *валкс* 'рубль' (ERV 102; RES 330; REV 494).

Raasonen a *valo-* 'лить, пролить; полить; önt, kiönt' szóból eredezteti, ehhez egy *-ks* deverbális nomenképző kapcsolódott. Jelentése ebben az esetben tkp. 'öntvény'. Csak alakilag esik egybe a *valks* 'словарь; szótár' lexémával, amely a *val* 'szó' főnév *-ks* denominális nomenképzős alakja. A *valo-* ige egy finn-volgai **wala-* 'gießen' alakra megy vissza, vö. fi. *vala-*, é. *vala-* (UEW 812).

Irodalom

- Berlin, Howard M.: World Monetary Units. An Historical Dictionary, Country by Country. McFarland, Jefferson NC – London, 2006.
- Boisacq, Émile: Dictionnaire étymologique de la langue grecque, étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes. Carl Winter Universitätsverlag – Librairie C. Klincksieck, Heidelberg – Paris, 1916.
- BW = Bloch, Oscar – von Wartburg, Walther: Dictionnaire étymologique de la langue française. Huitième édition. Presses Universitaires de France, Paris, 1991.
- Csernih, P. Ja. = П. Я. Черных: Историко-этимологический словарь современного русского языка. Русский язык, Москва, 1999.
- Dal', V. = Владимир Даль: Толковый словарь живого великорусского языка I–IV. Русский язык, Москва, 1880–1882/1989.

- DDM = Dauzat, Albert – Dubois, Jean – Mitterand, Henri: Dictionnaire étymologique et historique du français. Larousse, Paris, 1964.
- EMSz = Mészáros Edit – Sirmankina Raisza: Erza-mordvin–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely, 2003.
- ERS = Д. В. Бубрих – М. Н. Коляденков – Н. Ф. Цыганов: Эрзянско–русский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1949.
- ERV = Б. А. Серебренников – Р. Н. Бузакова – М. В. Мосин: Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- ESM = В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. I–V. Стринг, Йошкар-Ола, 2004–2011.
- ESS = Niemi, Jaana – Mosin, Mihail: Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48. Turku, 1995.
- EtV = Д. В. Цыганкин – М. В. Мосин: Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1998.
- EWTsch = Bereczki, Gábor – Agyagási, Klára – Winkler, Eberhard: Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari). Der einheimische Wortschatz. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Klára Agyagási und Eberhard Winkler. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 86. Wiesbaden, 2013.
- EWUng = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (Hrsg. Loránd Benkő). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Feoktyisztov, A. P. 1975: А. П. Феокистов, Мордовские языки. In: В. И. Лыткин – К. Е. Майтинская – Карой Редей (отв. ред.), Основы финно-угорского языкознания 2. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. Наука, Москва. 248–344.
- FNESz = Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Fokos-Fuchs, Dávid: Syrjänisches Wörterbuch I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.
- FT = Falk, Hjalmar – Torp, Alf: Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. Bjørn Ringstrøms Antikvariat, Oslo, 1991. (A szótár eredeti, német nyelvű kiadása: Norwegisch–dänisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1910–1911.)
- HG = Hadrovics László – Gáldi László: Orosz–magyar szótár. Ötödik, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

- Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916.
- JJ = Juhász Jenő: Moksa-mordvin szójegyzék. Sajtó alá rendezte Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- Klein, Ernest: A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Elsevier Publishing Co., Amsterdam – London – New York, 1966.
- Kluge, Friedrich: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24. Auflage. Bearbeitet von Walther Mitzka. Walter de Gruyter, Berlin, 2002.
- MdKons = Keresztes, László: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Studia Uralo-Altaica 26. Szeged, 1986.
- MdWb = Paasonen, Heikki: Mordwinisches Wörterbuch I–IV. Zusammenstellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1990–1996.
- MESz = Mészáros Edit (szerk.) – Motorkina Svetlana – Kazaeva Nina – Felföldi Ágnes – Širmankina Raisa: Magyar–erza-mordvin szótár. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 11. Szeged, 2008.
- MK = Munkácsi, Bernát – Kálmán, Béla: Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt von Bernát Munkácsi. Geordnet, bearbeitet und herausgegeben von Béla Kálmán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Moisio, Arto: Marilais-suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 41. Turku, 1992.
- MRS = Д. В. Бубрих – С. Г. Потапкин – А. К. Имяреков, Мокшанско–русский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1949.
- MRV = Б. А. Серебrenников – А. П. Феоктистов – О. Е. Поляков, Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
- MSS = Herrala, Eeva – Feoktistov, Aleksandr: Mokšalais-suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58. Turku, 1998.
- ODEE = Charles Talbot Onions: The Oxford Dictionary of English Etymology. (With the assistance of G. W. S. Friedrichsen and R. W. Burchfield.) Clarendon Press, Oxford, 1966.
- Paasonen, Heikki 1897: Die türkischen lehnwörter im mordwinischen. Journal Société Finno-Ougrienne XV/2: 1–64.
- RES = М. Н. Коляденков – Ф. В. Сульдин – Л. П. Тарасов – Х. Ф. Цыганов: Русско–эрзянский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1948.

- REV = О. Г. Борисова – М. Н. Живаева – Н. В. Казаева – А. М. Кочеваткин – М. В. Мосин (отв. ред.) – С. Г. Моторкина – Г. В. Рябова: Рунь-эрзянь валкс. Русско-эрзянский словарь. Красный Октябрь, Саранск, 2012.
- RMS = Г. Я. Меркушкин – С. Г. Потапкин – А. К. Имяреков: Русско-мокшанский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1951.
- SES = Alhoniemi, Alho – Agafonova, Nina – Mosin, Mihail: Suomalais-ersäläinen sanakirja. Финнэнь-эрзянь валкс. Red October, Saransk, 2000.
- SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija: Suomen sanojen alkuperä I–III. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1992–2000.
- TESz = Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TschWb = Moisio, Arto – Saarinen, Sirkka: Tscheremissisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXII. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 151. Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 2008.
- UEW = Rédei, Károly (Hrsg.): Uralisches etymologisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1988.
- van Ween, P. A. F.: Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden. In samenwerking met Nicoline van der Sijs. Van Dale Lexicografie, Utrecht – Antwerpen, 1991.
- Vasmer, Max: Russisches etymologisches Wörterbuch I–III. Carl Winter, Universitätsverlag, Heidelberg, 1953–1958.
- Walde, Alois: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1910.
- Wichmann, Yrjö – Uotila, T. E. – Korhonen, Mikko: Wotjakischer Wortschatz. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1987.
- Zaicz, Gábor 1998: Mordva. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic languages*. Routledge, London – New York. 184–218.

*

From veksha to rouble
Currency names in Mordvin

Names for the currencies of various countries are highly diversified. The most ancient types of currency names used to refer to units of weight and the most commonly known names developed from them (such as the Greek *drachma* and *talent*, the English *pound*, the Italian *lira*, the German *mark* or the Spanish *peso*). Lexemes used for the designation of ‘gold’ also used to be popular, like in the case of the Dutch *gulden*, the Scandinavian *öre* or the Polish *złoty*. Among numbers, the most crucial are the cornerstones of the decimal system: ten and (in the case of change) one hundred (the former is represented in the names *denarius* and *dinar*, while *cent* is an example for the latter one). It is also typical to name currency on the basis of the figures embossed on them (see *korona* ‘crown’, *kopeyka* ‘spear’, *leu* and *lev* ‘lion’, *escudo* ‘shield’, *florin* and *forint* ‘flower’). In South-American countries, currency names originating from personal names are frequent as well (see Columbus or Simón Bolívar). One of the most widely known currencies, *dollar* (*taller*, *tolar*), was named after a geographical name, and the same is true to the currencies of several African countries.

This paper aims to provide an etymological overview of Mordvin currency names and expressions meaning ‘money’. The study involves 19 lexemes altogether. Some of these are Russian and Turkish origin, while others developed within the Mordvin language. The following are of Russian origin: E *целковой*, M *цалковой* < Russ. *целковый*; E *грош* < Russ. *грош*, E *копейка* < Russ. *копейка*, EM *монета* < Russ. *монета*, E *рубль*, M *rub'ofka* < Russ. *рубль*, E *решёт* < Russ. *решётка* ‘tail of a coin’, EM *трёшник* < Russ. *трёшник* ‘a three-rouble coin or note’. Words of Turkic origin: EM *ярмак*, E *теньге*, M *тенька* ‘money, coin’. Expressions of Mordvin origin: E *ашо*, M *акша* ‘white, silver’, M *чара* ‘money’, E *чаро*, *šapǎ* ‘30 kopeyki’, E *kič-ke're* ‘crooked’, M *ócazârêñ šorma* ‘writing of the great lord [czar]’, EM *šav(ks)* ‘fishbone’, E *šakš* ‘crockery, pot (?)’, E *ur*, M *ura* ‘veksha’, *valks* ‘casting’.

SÁNDOR MATICSÁK

Kontrasztív nyelvészeti módszerek alkalmazása az udmurt és a magyar határozói igenevek tanításában

NÉMETH Zoltán

Szegedi Tudományegyetem
nzolee@gmail.com

1. Bevezetés

Bár Oroszországon belül sok kisebb finnugor nemzet él, mégis azon egyetemek közül, amelyek állandó jelleggel tudnak biztosítani magyar mint idegen nyelvi képzést magyar anyanyelvű lektor segítségével, csak egy van finnugor területen, az Udmurt Állami Egyetem. A másik kettő Moszkvában, illetve Szentpéterváron található. Az, hogy finnugor területen legyen ilyen lehetőség, az nemcsak a hungarológia oktatás szempontjából fontos, hanem az ottani finnugor szakos hallgatók számára is, hiszen, bár nem elengedhetetlen a magyar nyelv ismerete, de az udmurt nyelvvel foglalkozók esetében kifejezetten nagy segítséget tud nyújtani, hiszen az ezzel a nyelvvel foglalkozó tanulmányok egy jelentős része magyar nyelven íródik. Viszont nincs olyan magyar tankönyv, amely kifejezetten az udmurt hallgatók számára készült, és olyan tanítási segédanyagból sincsen túl sok, amelyik megpróbálná könnyebbé tenni a magyar nyelv elsajátítását. Ráadásul, kint tartózkodásaim alatt, az udmurt–magyar szakpáros hallgatókon kívül lehetőségem volt több olyan hallgatóval is beszélnem, akik az udmurt mellé nem magyar, hanem más specializációt választottak. Beszélgetéseink során többször is kiderült, hogy az illető szívesen választotta volna a magyart, de végül azért nem tette, mert a magyar nyelvet nehéz megtanulni. Ezért, hungarológia szakos hallgatóként, elkezdtem érdeklődni olyan lehetőségek iránt, amelyek könnyebbé tehetik a magyar nyelv elsajátítását. Így a jövőben csökkenhet azoknak a hallgatóknak a száma, akiket a magyar nyelv tanulásától csupán annak nehézsége tart vissza. Ez nemcsak a hallgatók szempontjából lehet hasznos, hanem segítséget nyújthat az éppen aktuális magyar nyelvi lektornak is.

Ebben a cikkben a határozói igenevekkel kapcsolatos vizsgálataimat szeretném bemutatni. Először megnézem, hogy az udmurt, illetve magyar nyelvvel foglalkozó hallgatóknak írt nyelvtanok (Tyimerhanova 2011, M. Korchmáros 2006, Keresztes 1995 és Rounds 2001) – hogyan definiálják a határozói igeneveket. Ezután bemutatom, hogy a fent említett grammatikák milyen alakjait különböztetik meg a határozói igeneveknek, majd megvizsgálom, hogy milyen eltérések vannak a két nyelv között, ezek milyen lehetséges nehézséget okozhatnak egy magyarul tanuló udmurt, vagy egy udmurtul tanuló magyar hallgató számára, és azokat hogyan lehetséges kiküszöbölni. Végezetül azt vizsgálom meg, hogy az Udmurt Állami Egyetemen használt magyar nyelvkönyv (Durst 2006) hogyan tárgyalja a magyar határozói igenévi rendszert.

2. Egy hasonló kezdeményezés

Már korábban is volt arra példa, hogy az összehasonlító nyelvészet segítségével próbálták meg könnyebbé tenni valamelyik finnugor nyelv elsajátítását, ráadásul ez a kezdeményezés szintén az udmurt nyelvet célozta meg. Kel'makov nyelvkönyve (1999) finn hallgatók számára készült. Alapvetően ez egy udmurt nyelvkönyv, melynek a közvetítő nyelve finn. Ez már önmagában is nagy segítség lehet a finn hallgatók számára. A finn nyelvű magyarázatokon kívül az is segítséget nyújt a finn hallgatóknak, hogy a példák mellett is finnül szerepel a jelentésük. Ami a mi szempontunkból ennél is fontosabb, az az, hogy találunk benne néhány olyan magyarázatot is, ahol a finn nyelv sajátosságaival van összehasonlítva az udmurt nyelv adott jelensége. Fontos megemlíteni azt is, hogy ezek az összehasonlítások nemcsak a különbségekre hívják fel a figyelmet, hanem a hasonlóságokra is, ami, mint azt majd később kicsit bővebben kifejtem, szintén nagy segítségére tud lenni a hallgatóknak.

Kiváló példa a különbségekre irányuló összehasonlításra az a rész, ahol a szerző a kopula hiányáról beszél az udmurt nyelvben (Kel'makov 1999: 32): „toisin kuin suomessa, udmurtin kielen nykyaikaa ilmaisevissa nominaalilauseissa ei tavallisesti käydetä kopulaa”, vagy amikor az udmurt magánhangzók rendszeréről van szó (Kel'makov 1999: 20): „udmurtin kielessä, toisin kuin suomessa, unkarissa ja muutamissa muissa suomalais-ugrilaisissa kielissä, vokaaleilla on vain yksi fonologinen pituusaste”.

Az utóbbi példában, egy pár másik példához hasonlóan, megemlítésre kerül a magyar nyelv is, de ez nem feltétlenül jelenthet segítséget egy magyar hallgató számára. Általában a hallgatók, a BA képzés alatt egyszerre kezde-

nek el egy nagyobb és egy kisebb finnugor nyelvet tanulni. Ebből kifolyólag a hallgató nem ismeri még olyan szinten a finn nyelvet, hogy azt használja közvetítő nyelvnek az udmurt tanulásához. Természetesen az is előfordulhat, hogy nem is a finnt választotta nagyobb finnugor nyelvként, hanem az észtet. Ezenfelül, nem előfeltétele az udmurt nyelvi kurzusra történő jelentkezésnek, hogy a hallgató finnugor szakos legyen, vagy az, hogy a bölcsészettudományi karon tanuljon. Saját ismeretségi körömben is vannak olyanok, akik azért jöttek más karról udmurt nyelvet tanulni, mert egy „egzotikusabb” nyelvet szerettek volna tanulni, amit nem beszélnek sokan.

Mint azt fentebb említettem, hasonlóságokra is felhívja a figyelmet a szerző. Erre kitűnő példa az a rész, amikor a múlt idő egyik kifejezési módjáról van szó (Kel'makov 1999: 213): „jos temporaalirakenne tekijä on sama kuin predikaattiverbin subjekti, temporaalirakenteen subjekti vastaa possessiivi-suffiksi, vrt. suomen temporaalieakenteen perfekti”, vagy az, amikor a múlt idejű melléknévi igenév egyik alakjának passzív jelentéstartalmáról ír a szerző (Kel'makov 1999: 215): „...jolla tavallisesti ilmaistaan passiivista loppuun asti suoritettua, päätynttä tekemistä tai tapahtumista, vrt. suomen passiivin perfekti”.

3. Definíciók

Tehát első lépésként az vizsgálom meg, hogy a két nyelvvel foglalkozó nyelvtanok hasonló vagy eltérő módon definiálják-e a határozói igeneveket. Ehhez a magyar nyelv esetében alapvetően M. Korchmáros nyelvтанát használom fel, ami az egyik legfrissebb, nem magyar anyanyelvű diákoknak (is) írt nyelvтан. Ez a nyelvтан kifejezetten az Udmurt Állami Egyetemen is használt Durst (2005 és 2006) tankönyvhöz készült. Az ebből a grammatikából szerzett információkat kiegészítem más nyelvтанok megállapításaival is (Keresztes és Rounds). Az udmurt esetében pedig a választásom Tyimerhanova nyelvтанára esett, mivel az udmurt nyelv esetében ez az egyik legfrissebb, udmurt nyelven íródott grammatika. Bár ez nem kifejezetten az udmurtot idegen nyelvként tanuló hallgatóknak készült, de az Udmurt Állami Egyetemen ezt a könyvet használják az későbbi udmurt tanárok képzéséhez.

M. Korchmáros (2006: 139–142) definíciója szerint a határozói igenév egy átmeneti szófaj, amelyik úgy jön létre, hogy a szó megőrzi az igei jelentését, valamint szintaktikai tulajdonságait, viszont korábbi morfológiai jellemzőit elveszíti. Az ebbe a kategóriába tartozó szavak segítségével, a kiindulási pontot jelentő ige jelentését tudjuk az állítmány környezetében felhasználni határozói szerepben. Az igenevek e csoportját a *-va/-ve*, valamint a

-*ván/-vén* toldalékkal lehet képezni. Ez utóbbi két képző alapvetően előidejűséget kifejező határozói igenevek képzéséhez használatos, azonban mára már elkezdtek kikopni a nyelvhasználatból. Az első két toldalék azonban teljesen produktív. Jellemzőjük, hogy a szó végét a ragokhoz hasonlóan lezárják, megakadályozva ezzel a további toldalékolást. A *-va/-ve* képzős határozói igenevek, használatától függően, lehetnek aktív vagy passzív jelentésűek is. Azt tudjuk kifejezni a segítségükkel, hogy a határozóként használt igei cselekvés a mondat állítmányával egy időben, vagy ahhoz képest hamarabb játszódott-e le, és segít leírni az állítmány által meghatározott cselekvés, történet vagy létezés körülményeit mód-, idő-, állapot- vagy okhatározóként. Ellenben a szerző azon állításával, miszerint ez a szófaj sajátos magyar jelenség lenne, nem értek egyet, mivel a finnugor nyelvcsaládon belül és azon kívül is találhatunk olyan nyelveket, amelyekben szintén megtalálható ez a nyelvtani jelenség, például a szláv nyelvek családjába tartozó oroszban (Usakov 1982: 114), vagy a neolatin nyelvek közé tartozó spanyolban (Lizsicsár 2009: 102–104).

Ahogy azt Tyimerhanova (2011: 273) morfológiájából megtudjuk, a határozói igenevek csoportját az udmurtban is olyan szavak alkotják, amelyek egyszerre hordozzák magukon az igék és a határozószók tulajdonságait. Funkcióját a következőképpen fogalmazza meg a szerző: „A határozói igenév az igének egy olyan formája, ami egy cselekvést megnevezve értelmez egy másik cselekvést”¹ (Tyimerhanova 2011: 273). A továbbiakban az is kiderül, hogy a magyarhoz képest sokkal több toldalék áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy határozói igenevet hozzunk létre: *-sa, -tek, -ku, -toz, -mon, -m-*. Tyimerhanova nyelvtanában ennél több toldalékot látunk felsorolva, viszont, ahogy azt később kiderül (Tyimerhanova 2011: 289), ezek ugyanannak az *-m-* toldaléknak (olyan igék esetében, amiknek a töve nem *a*-ra végződik, azoknál lágy mássalhangzós tő esetén *-jem*, kemény mássalhangzós tő esetén *-em*) az insztrumentális, elatívusz, vagy adverbialisz esetraggal ellátott változatai. Azt is megtudhatjuk (Tyimerhanova 2011: 273–274), hogy a magyarhoz képest sokkal több igei tulajdonságot őriz meg az udmurt határozói igenév, és csak a következő tulajdonságokban találunk eltérést: a határozói igenév nem lehet a mondat állítmánya, így elveszíti az igemódot mint kategóriát; nem lehet igeidőhöz kötni, és nem lehet tagadni segédige segítségével. Ez utóbbi véleményem szerint azért van így, mivel az udmurtban a tagadáshoz használt segédigék mind időhöz és/vagy módhoz vannak kötve, a határozói igenevek viszont mindkét kategóriát elveszítik. Ráadásul, a *-tek* végződésű határozói

¹ Eredeti nyelven: „Каронсям – каронкыллэн сыче формаез, кудиž, ватсам действеиз нимаса, мукет действеиз валэктэ.”

igenevek használhatóak a *-sa* végűek tagadásaként (Tyimerhanova 2011: 280), a *-ku*, *-tož*, *-mon* végűeket jelentésükből kifolyólag (Tyimerhanova 2011: 283–288) nincs értelme tagadni, az *-m-* toldalékos határozói igenevek esetében pedig a megfelelő toldalék használatával létrehozható a tagadó forma (Tyimerhanova 2011: 289). Így, meglátásom szerint, ha lehetne is tagadni segédigével ezeket a szavakat, akkor azok az alakok a fentieket figyelembe véve vagy értelmetlenek vagy redundánsak lennének.

Azt is észrevehetjük, hogy az igék és a határozói igenevek közötti különbségek között nem szerepel az, hogy a határozói igeneveket nem lehet személyhez és/vagy számhoz kötni. Ez azért van, mert a *-ku* és a *-tož* végű határozói igenevek, valamint az *-m-* képzős határozói igenevek egy részének esetében, a magyar főnévi igenevekhez hasonlóan (M. Korchmáros 2006: 129), erre lehetőség van. Az udmurt határozói igenevek esetében a számhoz és személyhez történő hozzárendelés a birtokos személyjelek segítségével történik. A *-ku* tövűek esetében közvetlenül a határozói igenév végződéséhez illesztjük a birtokos személyjelet (Tyimerhanova 2011: 283), a *-tož* végűek esetében pedig a határozói igenév képzője és a birtokos személyjel közé egy *-a-* kötőhang ékelődik be (Tyimerhanova 2011: 285). A fentiek alapján megállapítható, hogy a határozói igenevek rendszere az udmurtban bonyolultabb, mint a magyarban. Ez nyelvelsajátítási szempontból nemcsak az udmurtul tanuló magyar diákoknak okozhat nehézséget, mivel a sajátjuknál bonyolultabb rendszert kell megtanulniuk, hanem a magyarul tanuló udmurt diákoknak is, mivel, ahogy azt Szili (2006: 144) saját tapasztalatából is megtudhatjuk, a nyelvtanulónak nehézséget okozhat az, hogyha egy olyan új rendszer segítségével kell kifejeznie gondolatait, ami egyszerűbb annál, amihez a saját anyanyelvében már hozzászokott.

4. A magyar és az udmurt határozói igenévi rendszer bemutatása²

A magyar határozói igenevek rendszere, mint azt már korábban láttuk, viszonylag egyszerű. Erre az is utalhat, hogy az általam használt grammatikák közül a leghosszabban M. Korchmáros (2006) tárgyalja, kb. három oldalon keresztül, de a másik két grammatika közül (Keresztes 1995 és Rounds 2001) egyikben sem haladja meg a magyarázat a fél oldalt. Összesen négy toldaléka van, melyek a magánhangzó harmóniának köszönhetően párokat alkotnak. A szótőhöz illeszkedése sem okoz különösebben gondot. Ahogy azt M. Korch-

² A magyar nyelvű példákat a Magyar Nemzeti Szövegtárból, az udmurt nyelvű példákat pedig a Medvegyeva és Arhangelszkij által épített udmurt korpuszból vettem.

máros (2006: 139–140) is írja, az egyalakú tövekhez hasonulás nélkül illeszkedik, azon igék esetében pedig, amelyeknek a töve változhat toldalékolás esetén, a következő módon kapjuk meg a határozói igenévi alakokat: a hangzóhiányos igéknél a magánhangzóval kiegészült tőhöz (1), az *sz – z* valamint az *sz – d* hangváltakozásos tövek esetén pedig a *z-re* (2), illetve a *d-re* (3) végződő tövekhez kapcsolódik a toldalék. Az *sz – d – v* hangváltakozásos tövek esetén a *d-re* végződő tő használatos a határozói igenév képzéséhez (4). Ez alól csupán az *alszik* és a *fekszik* igék a kivételek (5–6). Azon igék esetében, amelyeknek van magánhangzós tövük is, a határozói igenév képzőjét ehhez a tőhöz illesztjük.

- (1) Egyik dolgról a másikra **ugorva**.
- (2) E másfajta szabadság után **igyekezve** keltem át a Köztársaság téren.
- (3) Nem igaz, hogy **öregedve** az ember, mintha lefelé haladna.
- (4) A világ **gyanakodva** áll a rejtély előtt.
- (5) A folyosón **fekve** alszik.
- (6) S ébren vagy **alva**, egyre ritkábban álmodunk...

A jelenleg is produktív *-va/-ve* képzős alakokat (melyek kontextustól függően lehetnek aktív (7), illetve passzív (8) jelentésűek is) akkor használjuk, ha azt akarjuk kifejezni, hogy a határozói igenév által jelölt cselekvés a mondat állítmányával egyszerre (9) vagy az előtt (10) játszódik le. Ezzel szemben a kikopóban lévő és archaikusnak ható *-ván* és *-vén* képző csupán azt fejezi ki, hogy a határozói igenév által jelölt cselekvés az állítmány által jelölt cselekvés előtt (11) megy végbe (M. Korchmáros 2006: 139–140). Ezek az alakok a mai nyelvhasználatban már leginkább csak állandósult formában, határozószóként használatosak, például: *nyilván, úgyszólván* (Keresztes 1995: 50). Azt, hogy a *-ván/-vén* toldalékos formák mennyire nem produktívak, jól mutatja az is, hogy a nem magyar szerzők által írt grammatikák között könnyen találunk olyat, ami a határozói igenevek bemutatásakor meg sem említi ezeket a formákat (Rounds, 2001: 54–55).

- (7) Máig sem értem, mi történt velem, felugrottam és **bukdácsolva** futni kezdtem.
- (8) El volt **zárva** a világtól.
- (9) Pintyőke **mosolyogva** fogadta a sikert.
- (10) Most az apja nevét **hallva** fölriadt, és tapogatózni kezd maga körül.
- (11) A lány a könny homályán át tekintett Ágnesra, **benyúlván** a táskába, visszaadta a pénzt.

Az ebbe a szófajba tartozó szavak a mondatban lehetnek idő- (10), mód- (12), állapot- (13) és okhatározók (14) (M. Korchmáros 2006: 140–141). Mód- és okhatározói szerepben a határozói igenév mindig egyidejűséget fe-

jez ki. Időhatározói szerepben a befejezett jelentéstartalmú igékből képzett határozói igenevek fejeznek ki előidejűséget, a folyamatos jelentéstartalmú igékből képzettek pedig az egyidejűség jelölői. Állapothatározói szerepkörben az önmagukban álló alakok általában előidejűséget, míg a létigei állítmány részét képző határozói igenevek egyidejűséget fejeznek ki.

(12) Nézek utánuk öregeen és **csodálkozva**.

(13) A társadalom egyes csoportjai, osztályai ki vannak **zárva** a termelőeszközök tulajdonából.

(14) Mi a kisebb rossztól **félve** a nagyobb rosszat kockáztatjuk.

M. Korchmáros (2006: 141–142) arra is felhívja a figyelmet, hogy a határozói igeneves szerkezeteket általában ki tudjuk fejezni határozói mellékmondatokkal is, ez alól kivételt képeznek azok a szerkezetek, amelyek az állapothatározó funkcióját töltik be a létigei állítmány részeként.

Az udmurt határozói igenevek esetében az adott igenévre mindig a kötőhang nélküli toldalékkal fogok hivatkozni, de a leírtakat, hacsak arra külön fel nem hívom a figyelmet, a kötőhanggal használt változatra is magától értetődőnek tekintem. Mint azt korábban már láthattuk, az udmurt nyelvben sokkal több toldalék áll rendelkezésünkre határozói igenevek létrehozásához. Tyimerhanova (2011: 276–279) nyelvtanából azt is megtudhatjuk, hogy a leggyakrabban használt határozói igenévi toldalék a *-sa*. A toldalékolás folyamata itt is egyszerű. Az *a* tövű igék esetén csak hozzáillesztjük a tőhöz, a többi ige esetében pedig (legyen az akár magánhangzó, akár mássalhangzó) a tövet és a toldalékot *i* kötőhanggal kötjük össze (pl. *ворса-ны – ворса-са, быль-ы-ны – быль-ы-са*). Bár találkozhatunk olyan alakokkal is, ahol az *i* hang használata nélkül illeszkedik a toldalék a szótőhöz, azonban, mivel a határozói igeneveket jelen cikkben tanulás- és tanítás módszertani szerepekben vizsgálom a tankönyvek és a grammatikák alapján, és se Tyimerhanova (2011) se a két általam említett tankönyv (Szamarova (2013) és Ganyejev (2005) nem említi ezeket az alakokat, így ezek az alakok nem képezik vizsgálatom tárgyát. Az udmurt határozói igenevek közül a *-sa* toldalékosok azok, amelyeknek a jelentésköre leginkább megegyezik a magyar határozói igenevekéivel, azaz a mondatban használhatjuk idő-, mód-, állapot- és okhatározóként is (15–18). Abban is hasonlítanak a magyar határozói igenevekre az *e* toldalékkal létrehozott alakok, hogy kifejezhetünk velük elő- (15) és egyidejűséget (19) is. Viszont a fentiekén kívül vannak más jelentései is: kifejezhetjük velük például azt, hogy mi a feltétele annak, hogy egy másik folyamat végbemehessen (20), és bizonyos esetekben azt is, hogy az állítmány által kifejezett folyamatnak mi a célja (21).

- (15) *Кышино-ез-лы* *пал кыл вера-тэк,* *өс-өз йыг*
 feleség-POSS.3SG-DAT felé szó mond-ADVPTCP2 ajtó-ACC koppanva
ворса-са, *кыр-е ном-üz.*
becsuk-ADVPTCP1 *kint-ILL* *kimegy-PST.3SG*
 'Anélkül, hogy feleségéhez egy szót szólt volna, az ajtót egy koppanással
 becsukva kiment.'
- (16) *Со Сипсик пала бызъы-са шу-из:*
 Ő Šipšik felé **fut-ADVPTCP1** mond-PST.3SG
 'Šipšik felé futva azt mondta.'
- (17) *Иднакар калык түж мур малпасъкы-са сьыл-э*
 Idnakar nép nagyon mélyen **gondolkozik-ADVPTCP1** áll-PRES.3SG
но вит-е.
 és vár-PRES.3SG
 'Idnakar népe mélyen elgondolkozva áll és vár.'
- (18) *Сыче суред-эз адъы-са, сюзэм вöсь лу-э.*
 Puyen kép-ACC **néz-ADVPTCP1** szív fájdalom van-PRES.3SG
 'Puyen képet nézve megfájdul az ember szíve.'
- (19) *Нылаш бызъы-са кошк-из.*
 lány **fut-ADVPTCP1** elmegy-PST.3SG
 'A lány futva ment el.'
- (20) *Сыче адями-ос-ты ярат-са гинэ ул.*
 Puyen ember-PL-ACC **szeret-ADVPTCP1** csak él-IMP.2SG
 'Az ilyen embereket szeretve élj.'
- (21) *Невада-ын узыр луыны малпа-са, со кутск-из*
 Nevada-INESS gazdag lenni **gondol-ADVPTCP1** ő kezd-PST.3SG
ужаны шахта-ын, азвесь утча-са.
 dolgozni bányá-INESS ezüst keres-ADVPTCP1
 'Arra gondolva, hogy Nevadában meggazdagszik, elkezdett egy bányában
 dolgozni, ezüstöt keresve.'

A *-tek* képző (Tyimerhanova 2011: 280–282) az igetőhöz a *-sa* képzőhöz hasonló módon illeszkedik, azaz azon igék esetében, amelyek *a* hangra végződnek, a toldalékot közvetlenül a tőhöz illesztjük, a többi esetben pedig *i* kötőhang ékelődik a tő és a képző közé (pl. *ву-ы-ны* – *ву-ы-тэк*, *буя-ны* –

буя-тек). Ezeknek a határozói igeneveknek az egyik lehetséges felhasználási módja, mint azt már a fentebb említettem, a *-sa* toldalékos határozói igenevek tagadása (22). Ezenkívül használhatjuk a *-sa* toldalékos határozói igeneveket kiegészítő csoportként is (23), hiszen használhatjuk idő-, állapot-, mód- és okhatározóként, viszont eddig nem találkoztam olyan *-tek* képzős határozói igenévvel, amelyiket magyarra *-va/-ve* képzős határozói igenévként le lehetne fordítani, függetlenül attól, hogy az előbb említett két felhasználási mód közül melyikre használták.

- (22) *Соос-ын огкыл-э вуытэк, нылти-ен номыр*
 Ők-INST egy szó-ILL **érkezés-ADV**PTCP2 gyerek-INST semmi
карыны уг луы.
 csinálni nem lehet.PRS.NEG.SG.
 'Anélkül, hogy kijönnénk velük, nem lehet a gyerekekkel mit kezdeni.'

- (23) *Пусйы-тэк кельтыны уг луы*
Jelöl-ADVPTCP2 hagyni nem lehet.PRS.NEG.SG
та писатель-лэсь гожъяськон манер-зэ.
 ez író-ABL írás stílus-ACC.3SG.
 'Anélkül, hogy szót ejtenénk róla, nem lehet elmenni ennek az írónak a stílusa mellett.'

A következő csoportot a *-ku* toldalékkal létrehozott határozói igenevek alkotják (Tyimerhanova 2011: 283–284). A toldalékolási szabályok teljes mértékben megegyeznek a korábban látottakkal (pl. *мын-ы-ны – мын-ы-кы*). A határozói igenevek előző két csoportjától eltérően, a *-ku* képzővel létrehozott változatok a mondatban csak időhatározói szerepben fordulnak elő. Időhatározóként is korlátozva van az, hogy mit tudunk vele kifejezni. Míg a *-sa* toldalék kifejezhet elő-, és egyidejűséget is, addig a *-ku* képzővel ellátott határozói igenevek mindig egyidejűséget jelölnek (24).

- (24) *Война кутскы-ку, со Киров-ысь медтехникум-ын*
 Háború **kezdődik-ADV**PTCP3, ő Киров-ELAT orvosi főiskola-INESS
берпуметй экзаменъессэ сэт-э вал.
 utolsó vizsga-PL-POSS.3SG.ACC ad-PRES.3SG van.PST.
 'Amikor a háború elkezdődött, akkor az utolsó vizsgáit tette le a kirovi orvosi főiskolán.'

Ezeket a határozói igeneveket bizonyos esetekben le lehet fordítani magyarra *-va/-ve* képzős határozói igenevek használatával, viszont meglátásom szerint jobb határozói mellékmondatként fordítani „...akkor, amikor...” vagy „amikor..., akkor...” formában. Ennek az okát azonban majd a későbbiekben

fejtem ki bővebben. Fontos megemlíteni, hogy az előző két képzővel ellentétben, ezt az alakot el lehet látni birtokos személyjellel (25), és így lehetőségünk nyílik arra, hogy számhoz és személyhez rendeljük.

- (25) *Школа-е мыны-ку-м алфавит-эз тод-йсько ни вал.*
 Iskola-III **megy-AdvPtcp3-Poss.3Sg** ábécé-Acc ismer-Pres.1Sg már van.Pst
 'Amikor iskolába mentem, már ismertem az ábécét.'

A következő határozói igenévi képző az udmurtban a *-tož* (Tyimerhanova, 2011: 285–286). A tőhöz történő illesztése ugyanúgy történik, mint a többi határozói igenévi toldalék esetében (pl. *ужа-ны – ужатозь, мын-ы-ны – мын-ы-тозь*). A *-ku* képzős határozói igenevekhez hasonlóan ezeket is ellátjuk birtokos személyjelekkel, hogy számot és személyt rendeljünk hozzá, viszont itt a birtokos személyjel nem közvetlenül a képzőhöz illeszkedik, hanem egy *a* hang ékelődik a képző és a birtokos személyjel közé (a helyesírásban a lágyságjel és az utána lévő *a* hang *ja*-ként jelenik meg) (26).

- (26) *Пенси-е ноты-тоз-ям та-е öй шоды-л-ы.*
 Nyugdíj-III **megy-AdvPtcp4** ez-Acc nem érez-Freq-Pst.Neg.Sg
 'Amíg nem mentem nyugdíjba, addig nem éreztem így.'

Az ezzel a képzővel ellátott határozói igeneveknek alapvetően két jelentésük van. Az egyik jelentése időbeli. Míg a *-ku* képzővel ellátott határozói igeneves szerkezetek mindig egyidejűséget fejeznek ki, addig a *-tož* képzősök mindig egymásutániságot (27), ugyanis ennek a formának a segítségével azt tudja kifejezni a beszélő, hogy mi fog történni addig, amíg egy másik folyamat be nem következik. Véleményem szerint, az udmurtul tanuló személy számára a különbség a határozói igenevek tanulásakor nagy valószínűséggel magyarázat nélkül is érthető, hiszen addigra már találkozott a 'mikor' jelentésű *ku* kérdőszóval (valamint az 'akkor' jelentésű *soku* mutató névmással) és az *-ož* terminatívuszi végződéssel.

- (27) *Апрель выи-тозь лымы уз шуна.*
 Április **érkezik-AdvPtcp4** hó nem elolvad.FUT.NEG.SG
 'Amíg nem lesz április, addig nem fog elolvadni a hó.'

A másik jelentése viszont eltér az eddigiektől, ugyanis az is kifejezhető vele, hogy a határozói igenév által megnevezett cselekvés helyett egy másik cselekvést kellene végezni (28), mégpedig azt, amit a mondat állítmánya jelöl. Természetesen, a mondat jelentéséből adódóan, a mondat állítmánya ilyenkor feltételes módban (28) vagy felszólító módban van (29). Ahogy a *-sa* kép-

zősök kivételével a többi határozói igenév esetében, ebben az esetben is keresni kell egy másik lehetőséget a magyarra fordításhoz, hiszen a magyar határozói igeneves szerkezetek nem képesek ilyen jelentéstartalom átadására.

(28) *Бакча сиён будэты-тозь, сяська мертты-сал.*
 Kert étel **nevel-ADVPTCP4** virág ültet-COND
 'Ahelyett, hogy zöldséget termesztessz, inkább ültethetnél virágot.'

(29) *Йыр висьы-тозь, ки мед вис-эз*
 Fej **fáj-ADVPTCP4** kéz IMP fáj-FUT.3SG
 'Ahelyett, hogy a fejed fáj, inkább a kezed fájjon.'

Az udmurt határozói igenevek következő csoportját a *-mon* képzővel ellátott alakok alkotják. (Tyimerhanova 2011: 287–288). Ennek a képzőnek a használatakor különösen oda kell figyelni, mert ugyanezzel a képzővel nem csupán határozói igenevet lehet létrehozni az igéből, hanem határozószót (*шум-потымон ивор* 'vidám hír'), melléknevet és melléknévi igenevet (*лыдзьы-мон*) is. A korábbiakhoz hasonlóan ezt a toldalékot is közvetlenül illesztjük azokhoz az igetövekhez, amelyek *a* hangra végződnek, és *i* kötőhang segítségével a többihez (*туна-ны – туна-мон, тыр-ы-ны – тыры-мон*). A *-mon* képzős határozói igenevek általában állapot- (30) és módhatározók (31) lehetnek, de bizonyos esetekben időhatározóként is funkcionálhatnak (32).³ Ez utóbbi esetben a jelentése megegyezik az ugyanabból az igéből létrehozott *-tož* képzős határozói igenév jelentésével, ezért ebben az esetben a két képző szabadon felcserélhető egymással. Természetesen, mivel a *-mon* képzős alakhoz nem lehet számot és személyt rendelni (bizonyos esetekben lehet olyat hallani, hogy a beszélők ehhez a toldalékhoz is illesztenek birtokos személyjelet, de mivel erre sem a grammatikában (Tyimerhanova 2011), sem a tankönyvekben – Szamarova (2013) és Ganyejev (2005) – nem találunk erre példát, ezért ezek az alakok számunkra nem relevánsak), így, ha olyan határozói igeneves szerkezetet szeretnék átalakítani *-mon* képzős szerkezetre, amelyikben a *-tož* képző birtokos személyjellel is el van látva, akkor az átalakítás során a birtokos személyjel eltűnik. Fordított esetben viszont, ha a mondat jelentését nem változtatja meg, csak pontosítja az, hogy a birtokos személyjelet is kitesszük a *-tož* képző után, akkor annak nincsen semmi akadálya.

(30) *Мойы мурт-лэн кот-ыз тып-тып тыры-мон!*
 Őreg ember-GEN has-POSS.3SG teljesen **telik-ADVPTCP5**
 'Az öregember hasa teljesen meg van telve!'

³ Ez az egy példa nem a Medvegyeva és Arhangelszkij által épített udmurt korpuszból, hanem az *Alnash Kolhoznik* c. udmurt nyelvű újságból van.

- (31) *Со туалa куронь-ёс-лы тупа-мон лэсьт-эмын.*
 Az jelenlegi elvárás-PL-DAT **megfelel-ADVPTCP5** csinál-PST.PTCP.PRED
 'Az (a dolog) a jelenkor elvárásainak megfelelően készült.'
- (32) ...*жөк* *выл-э* *мыжга-са,* *куара-ез*
 ...asztal felület-ILL üt-ADVPTCP1 hang-POSS.3SG
быры-мон *кесяське.*
véget ér-ADVPTCP5 kiabál-PRES.3SG
 '... az asztalra ütve addig kiabál, ameddig el nem megy a hangja.'

Az udmurt határozói igenevek utolsó csoportját az *-m-* képzős alakok alkotják. Ezeket a képzőket az ige tövéhez közvetlenül illesztjük az *a* tövű igék esetében, magánhangzós, illetve kemény mássalhangzós tő esetén *-e-*, lágy mássalhangzós tő esetén pedig *-je-* kötőhang segítségével. Az *-m-* határozói igenévi képző sosem áll önállóan, hanem mindig kapcsolódik hozzá az instrumentális *-(j)en* (33), az elatívisz *-jś* (34) vagy az adverbialisz *-ja* toldaléka (35). Az adverbialisz *-ja* toldalékát az *-m-* képzőhöz történő illesztéskor az eredeti (cirill betűs) udmurt helyesírásban mindig megelőzi egy keményjel.

- (33) *Котьма-лы* *ки-ыз* **мын-эм-ен,**
 Minden-DAT kéz-ILL.POSS.3SG **megy-ADVPTCP6-INST**
калык *со-е* *мур* *гажа.*
 nép ő-ACC mélyen tisztel.PRES.3SG
 'Mivel mindent jól meg tud csinálni, ezért a nép nagyon tiszteli.'
- (34) *Ўукна, будильник* **жингырт-эм-ысь,** *Ворьявай* *Флор-лэсь но*
 Reggel ébresztőóra **csöng-ADVPTCP6-ELAT** Vorjavaj Flor-ABL. is
азьло *султы-са,* *дэрем-штан-зэ* *дйс-ям* *ини.*
 korán felkel-ADVPTCP1 ing-nadrág-POSS.3SG.ACC öltözik-3SG.EVID már
 'Reggel, mivel csörgött az ébresztőóra, ezért Vorvaj Flornál is korábban felkelt, és már fel is öltözött.'
- (35) *Быд-э* **ву-эм-ья** *кышно* *басьтон* *сярысь*
 Egész-ILL. **érkezik-ADVPTCP6-ADVS** feleség kapás -ról
малтаськыны *кутск-оно.*
 gondolkodni kezdeni kell.
 'Felnővén el kell kezdeni a megházasodásra gondolni'

Az *-m-* képzős határozói igeneveknek, az adverbialisz esetraggal ellátott alakot kivéve, tagadó formájuk is van, ilyenkor az *-m-* helyett az *-mte-* tolda-

lékot használjuk (36–37), mely az *a* tövel rendelkező igékhez közvetlenül, az egyéb tövel rendelkező igékhez pedig *i* kötőhanggal illeszkedik. Ehhez járul még hozzá az insztrumentálisz vagy az elatívusz esetragja. Tehát a lehetséges alakok a következők: *-men*, *-mijš* és *-mja*, valamint a tagadó *-mtejen* és *-mteijš* alakok (pl. *тына-м-ен* – *тына-мте-ен*, *кыс-эм-ысь* – *кысы-мте-ысь*). Az insztrumentálisz és elatívusz ragos alakok nemcsak ebben térnek el az adverbialisz ragos alaktól, hanem abban is, hogy ezeknek mind az állító, mind a tagadó alakjához is hozzá lehet illeszteni még a birtokos személyjeleket *i* kötőhang segítségével (pl. *тына-мте-ен* – *тына-мте-ен-ым*, *кысы-мте-ысь* – *кысы-мте-ысь-ым*). Ezeket a határozói igeneveket mód-, illetve állapothatározóként szokták használni az udmurt nyelvben. Sajnos, a legtöbb eddig említett határozói igenévhez hasonlóan, az ebbe a kategóriába tartozó határozói igenevek egy részének magyarra fordításához is keresnünk kell egy másik lehetséges megoldást.

- (36) *Куронь-ёс-лы* *тына-мтэ-ен* *юрт*
 Előírás-PL-DAT megfelel-NEG.ADVPTCP6-INST épület
кык *ар-лы* *пытса-мын.*
 kettő év-DAT zár-PTCP.PST.PRED
 'Mivel nem felelt meg az előírásoknak, az épületet bezárták két évre.'

- (37) *Но* *куинетӱ* *ӓсытаз* *но* *тыл*
 És harmadik este-Iness.3Sg is tűz
кысы-мтэ-ысь *кышномурт* *тулкымъяськыны* *кутск-из.*
 elolt-NEG.ADVPTCP6-ELAT nő aggódni kezd-PST.3SG
 'És mivel a harmadik este sem kapcsolták le a villanyt, a nő aggódni kezdett.'

5. Lehetséges nehézségek

Az látható volt az előző részben, hogy az udmurtul tanuló magyar diáknak a saját anyanyelvében találhatónál összetettebb határozói igenévi rendszert kell elsajátítania. De az, hogy összetettebb, nem jelenti azt, hogy feltétlenül nehezebb dolga is lenne az udmurtul tanuló hallgatónak. Egyfelől észrevehető az, hogy a *-tož* képző két lehetséges jelentésén kívül szinte mindegyik toldalék segítségével az állítmány által megfogalmazott cselekvés idejét, módját, állapotát vagy okát tudjuk kifejezni, akárcsak a magyarban. Ezentúl, ahogy azt korábban több formánál is jeleztem, a magyar nyelvre történő fordítás nagyon sok esetben nem oldható meg határozói igenevek használatával, de ez a magyar anyanyelvű hallgatónak kevesebb problémát okoz, mint a magyarul tanuló udmurt hallgatónak, hiszen ebben az esetben neki egy toldalék helyett egy nyelvtani szerkezetet kell elsajátítania.

Az is megállapítható, hogy mind a magyar, mind az udmurt nyelv tanulósa esetén, mire a nyelvtanuló eljut a határozói igenevekig, addigra már elég stabil nyelvtudással rendelkezik. Ez az udmurt nyelvet tanuló személy szempontjából azért fontos, mert a korábban már említett két toldalékon (*-ku*, *-tož*) kívül több is van, amivel már korábbi tanulmányai során találkoznia kellett más formában, de hasonló jelentéssel, például a *-tek* toldalékkal fosztóképzőként. Ezt alátámasztja az is, hogy a leggyakrabban használt udmurt nyelvkönyvek közül Szamarova (2013) és Ganyejev (2005) is korábban tanítja az idő kifejezését, a terminatívust és a fosztóképzőt is.

A *-mon*, illetve az *-m-* képzős határozói igeneveket azért nem említem itt, mert bár ezek közül is találkozhatott többel az udmurtul tanuló személy korábban, de a Magyarországon leggyakrabban használt udmurt tankönyvek – Ganyejev (2005) és Szamarova (2013) – szerzői közül egyik sem tárgyalja ezeket határozói igeneveket. Így az az oktatótól függ, hogy megtanítja-e ezeket a hallgatónak, vagy sem. Ha a tanár ezeket a határozói igeneveket is megismerteti a hallgatókkal, akkor a következő helyzet áll elő: ha Szamarova (2013) könyvét használja oktatási segédanyagként, akkor a hallgatónak találkoznia kellett már az *-m-* képzőhöz kötelező jelleggel kapcsolandó instrumentális, elatívus és adverbialisz ragokkal, valamint a melléknévi igenevek képzéséhez is használatos *-mon* toldalékkal. Ha pedig Ganyejev (2005) tankönyvét használja, akkor a hallgató számára csak az instrumentális és az elatívus lehet ismerős. Mindhárom esetben (ha a tanár csak azt tanítja, ami a tankönyvben szerepel; tanítja a többit is és Szamarova könyvét használja, tanítja a többit is és Ganyejev könyvét használja) láthatjuk, hogy a toldalékok több mint felének már ismerősnek kell lennie a hallgató számára. Az alap toldalékon kívül még ott vannak a *-ku* és *-tož* képzőhöz rendelhető igei személyragok, valamint az *-m-* képzős határozói igenevek tagadó formája is. A birtokos személyjelekkel mindkét tankönyv esetében kellett már találkoznia a hallgatónak. A tagadó *-mte-* toldalék abban az esetben lehet ismerős a nyelvtanulónak, hogyha Szamarova könyve alapján tanulja a nyelvet, mert abban az evidenciális tagadó formájaként már előfordult. Ganyejev könyve csak a határozói igenevek után tárgyalja az evidenciális tagadót. Azonban a tagadó forma számba vétele sem változtat azon a tényen, hogy a fent említett három esetben a toldalékok több mint fele már ismerős a hallgatónak.

Különálló toldalékként egyedül a *-sa* képzővel nem találkozhatott a nyelvtanuló korábban, de ez a toldalék is könnyen ismerősnek hathat, mivel leginkább ez hasonlít mind formájában, mind jelentésében a magyar *-va/-ve* képzőhöz. Az, hogy ez a hasonlóság véletlen egybeesés, vagy közös finnugor töre vezethető esetleg vissza, az a jelen cikk szempontjából irreleváns, hiszen

a nyelvtanuló számára akkor is könnyen feltűnhet, és ezáltal könnyebbséget jelenthet ez a hasonlóság, ha nem foglalkozik kifejezetten összehasonlító és/vagy történeti nyelvészettel.

Mint azt már korábban említettem, a *-toz* az egyetlen olyan képző, amelynek a jelentése nem esik egybe a magyar határozói igenevek által kifejezhető jelentéstartalmakkal. Viszont, véleményem szerint, az ezzel a toldalékkal létrehozott határozói igenevek jelentése könnyen értelmezhető az udmurtul tanuló hallgató számára, hiszen az általuk hordozott jelentéstartalom nem ismeretlen (vö. az udmurt múlt időkkel, melyek használata sokszor függ olyan szempontoktól, melyek egy magyar anyanyelvű beszélő számára nem egyértelműek).

Szóval, az udmurtul tanuló magyar hallgató egy olyan rendszerrel találja magát szembe a határozói igenevek tanulásakor, amelyik a saját anyanyelvében találhatónál bonyolultabb, de annak elsajátítása nagy valószínűséggel nem okoz különösebb nehézséget neki, mivel az udmurt határozói igenevek nagy részét hasonló kontextusban használjuk, mint a magyar határozói igeneveket. Annak az alaknak az esetében pedig, amelyiknek a jelentése eltér a magyarétól, az eltérő jelentéstartalom könnyen értelmezhető. Az is egyszerűbb teszi az udmurtul tanuló magyar hallgató helyzetét, hogy a határozói igenevek létrehozásához használt toldalékok egy részével már találkozott más olyan kontextusban, de hasonló jelentéssel, mint amikor határozói igenev képzéséhez használjuk.

A magyarul tanuló udmurt hallgató esetében úgy tűnhet, hogy az ő dolga sokkal egyszerűbb, mivel a magyarban csak négy toldalék van összesen: ebből kettő használatos akkor, ha egyidejűséget, és kettő akkor, ha előidejűséget akar kifejezni. De úgy is meg lehet közelíteni, hogy két toldalék van csak, és mindkét toldaléknak van egy magas és egy mélyhangrendű változata. Ez a tény ezen a szinten már nem jelent különösebb meglepetést a hallgató számára, hiszen már akkor találkozik a magánhangzó-harmóniával, amikor elkezd magyarul tanulni, és ez a jelenség a teljes nyelvtanulási folyamaton végigkíséri. Szóval az, hogy két változata van a toldaléknak, az feltehetően a nyelvtanuló számára nem váratlan, és valószínűleg nehézséget sem okoz.

Viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni két dolgot. Mint azt már említettem, Szili (2006: 144) is felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvtanulónak nehézséget okozhat az, ha egy rendszer a tanult nyelvben kevésbé összetett, mint az anyanyelvében, mert szükségét érezheti olyan jelentésbeli különbség kifejezésének, amit a tanult nyelv eszköztára nem képes kifejezni. Részben ehhez kapcsolódik a második dolog is, mégpedig az, hogy ezen a szinten a

tanuló már (elméletileg) rendelkezik ahhoz egy stabil szókincsbeli és grammatikai alappal, hogy megpróbálja más módon kifejezni mondanivalóját, megszabadulva így a fent említett hiányérzettől. Mivel az igenevek többek között mondatpótló szerepet töltenek be, és azok átalakítása mellékmondattokká megkönnyítheti a mondat megértését a nyelvtanuló számára (M. Korchmáros 2006: 127), így kézenfekvőnek tűnhet, hogy ezt az igenévi tulajdonságot felhasználva fejezze ki a mondanivalóját. A kérdés tehát az, hogy találunk-e olyan mellékmondatos paneleket, amelyek a nyelvtanuló segítségére lehetnek.

A *-sa* képzős melléknévi igenevek fordításával nincs probléma, mivel szinte minden esetben le tudjuk ezeket fordítani magyarra a *-va/-ve* képző segítségével (15–21). Viszont az ennek a formának a tagadásaként szolgáló *-tek* képzős határozói igenevek fordítása már nehézséget jelent, mivel ha megpróbáljuk úgy fordítani, hogy „nem ...-va” akkor az a legtöbb esetben értelmetlen, vagy ha van is értelme, akkor is idegennek hat. Ez utóbbi nem biztos, hogy feltűnik a nyelvtanulónak, de a tanárnak igen, és ezt feltételezhetően szóvá is teszi. A *-tek* képzős határozói igenevek fordításában az „Anélkül, hogy..., nem ...” panel lehet a hallgató segítségére (22–23).

A *-ku* toldalékos határozói igenevek fordításakor bizonyos esetekben van lehetőség arra, hogy a *-va/-ve* képzőt használjuk. Azonban, mivel ez nem igaz minden határozói igenévre, ráadásul pontos csoportot sem tudunk megnevezni, hogy mely esetekben lehetséges így fordítani, ezért a nyelvtanuló szempontjából egyszerűbb, ha minden esetben úgy fordítja, hogy a határozói igenevet mellékmondattá alakítja a következő módon: „Amikor..., akkor ...” (24).

A *-toz* toldalékos határozói igenevek fordításához két panelre is szükség van, a két lehetséges jelentés miatt. Kell egy olyan szerkezet, ami azt fejezi ki, hogy az állítmány által jelölt esemény addig tart, amíg a határozói igenévvvel kifejezett cselekvés be nem következik, valamint egy olyan panel is szükséges, ami azt fejezi ki, hogy a beszélő szerint az egyik cselekvés helyett egy másik cselekvésnek kellene folyamatban lennie. Míg az előbbire a „Amíg..., addig...” szerkezet (27) jelenthet megoldást, addig az utóbbira a „Ahelyett, hogy..., inkább ...” (28).

A *-ku* és a *-toz* toldalékos határozói igenevek ilyen módon történő fordítása ezért is megfelelő a magyarul tanuló udmurt hallgató számára, mivel az anyanyelvében ezeket az alakokat el lehet látni birtokos személyjelekkel is, és mivel a panelekbe illesztés során a határozói igenév helyett igét használunk, így a szám és személy jelölésének lehetősége is visszatér, ezzel még tovább minimalizálódik a nyelvtanuló esetleges hiányérzete.

A *-mon* toldalékos határozói igenevekkel részben szerencséje van a hallgatónak, mivel módhatározói szerepben ezeket a mondatokat le tudjuk fordítani magyarra a *-va/-ve* képző segítségével (31). Állapothatározói szerepben is lehetősége van a *-va/-ve* toldalék segítségével lefordítani a mondatot, de ez esetben szükség van arra, hogy a tanár megtanítsa a hallgatónak, hogy hogyan kell használni a határozói igenevet a létigei állítmány állapothatározói bővítményeként (30). Időhatározói szerepben pedig, mint azt említettem annak leírásakor is, jelentése egyenértékű a *-toz* toldalékkal megalkotott határozói igenevek jelentésével és teljes mértékben felcserélhető azzal, így az ott ismertetett panel megfelelő azoknak a mondatoknak a fordításához is, amelyekben *-mon* toldalékos határozói igenevek időhatározóként szerepelnek (32).

Az utolsó csoportot az *-m-* képzős határozói igenevek alkotják. Ezeknek három különböző formája lehet az udmurtban, attól függően, hogy az insztrumentális, az elatívusz vagy az adverbialisz ragját illesztjük hozzá. Az első kettő használatával azonban hasonló jelentésű mondatokat tudunk alkotni az udmurtban, így azoknak a fordítását meg tudjuk oldani egy panel segítségével. Ez a panel: „Mivel..., ezért...” (33–34). Ez a panel a tagadó alakok fordításakor is használható (36–37). Az adverbialisz raggal ellátott *-m-* képzős határozói igenevek vizsgálatakor azt vehetjük észre, hogy ezek hasonló szerepet töltenek be, mint a magyar *-ván/-vén* képző, így azok fordítását meg lehet oldani e toldalékok használatával, nem kell hozzá külön panelt alkotni (35).

6. Hogyan tanítja a könyv?

A határozói igeneveket az Udmurt Állami Egyetemen is használt nyelvkönyv a nyolcadik lecke elején tárgyalja (Durst 2006: 159–161). A nyolcadik lecke első oldalán egy képet látunk, alatta kérdésekkel és előre megadott válaszokkal. Ezek a válaszok határozói igeneves szerkezeteket tartalmaznak. A hallgató feladata az, hogy a kérdéseket összepárosítsák a megfelelő válasszal. A jelenségre a magyarázatot a 161. oldalon találjuk meg, ahol ki van emelve a fent említett feladatból egy válasz: „A gyerekek énekelve mennek az utcán.”. Ez alatt a határozói igenevekhez tartozó kérdés (hogyan?), valamint a toldalékok közül a „*-va/-ve*” toldalékpár látható. Ezután még két példamondat található, és a tankönyv már át is tér a leckében tárgyalt másik nyelvtani anyagra.

A következő kérdések merülhetnek fel az emberben: Miért nincs ott a *-ván/-vén* toldalékpár? Nem tárgyalja túl röviden a jelenséget a könyv? Miért nin-

csenek megemlítve azok a szerkezetek, amelyekben a határozói igenév a létigei állítmány bővítményeként szerepel állapotthatározói funkcióban (pl. *Az ajtó be van zárva*)? Ezeket a kérdéseket szeretném most megválaszolni. Mint azt az általunk használt nyelvtanok közül kettő kiemelte, a *-ván/-vén* toldalékos alakok már eltűnőben vannak, és egyre kevésbé használatosak (M. Korchmáros (2006) és Keresztes (1995)). Ebből kifolyólag kicsi annak az esélye, hogy olyan beszédhelyzetbe kerül a hallgató, ahol ezzel a formával találkozik, így ha a tanár úgy gondolja, akkor megtaníthatja ezt a toldalékpárt is, de ezeknek az ismerete nem feltétlenül szükséges.

Bár a határozói igenevekhez tartozó tankönyvi magyarázat első ránézésre rövidnek tűnhet, de ne felejtjük el, hogy a határozói igenevek egy viszonylag egyszerű részét alkotják a magyar nyelvtannak, ráadásul, mire idáig eljut a hallgató, addigra már rendelkezik egy stabil alaptudással, így valószínűleg ennyi magyarázat is elegendő számára. Ha mégis több információra lenne szüksége, akkor, ahogy azt a tankönyv szerkezetéből már megszokhatta, a példamondat alatt található hivatkozásból megtudhatja, hogy a tankönyvhöz készült grammatika (M. Korchmáros 2006) hol tárgyalja az adott jelenséget, így ha szükségét érzi, ott további információkra tehet szert. Ezek az információk nem csak magyar nyelven érhetőek el, mivel a grammatikának készült angol, német, olasz és finn nyelvű fordítása is.

Végezetül pedig arra a kérdésre, hogy miért nincsenek megemlítve azok a szerkezetek, amelyekben a határozói igenév a létigei állítmány bővítményeként szerepel állapotthatározói szerepben, véleményem szerint azzal magyarázható, hogy ezeket a szerkezeteket ki lehet fejezni úgy is, hogy határozói igenév helyett az ige megfelelően ragozott alakját használjuk. A nyelvtan szerzője felhívja arra a figyelmet, hogy bár a ragozott igével történő kifejezés világosabb lehet a nyelvtanuló számára, de ezen alak használatakor elveszítjük azt a jelentéstartalmat, amely szerint a létrehozott állapot a cselekvés pillanatában is fennáll (M. Korchmáros 2006: 141). Azonban ha explicit módon nincs is kifejezve ez a jelentéstartalom, de a „*Bezártam az ajtót.*” mondatot hallva mind a hallgató, mind az anyanyelvi beszélő nagy valószínűséggel arra asszociál, hogy az ajtó jelenleg is zárva van, így a létigei állítmány állapotthatározói bővítményeként használt határozói igeneves szerkezetet elég magasabb tudásszinten tárgyalni. Az udmurt nyelvről történő fordítás esetén szükség lehet a szóban forgó szerkezetre a *-mon* képzős, állapotthatározói jelentésű határozói igenév esetén, de, mivel ennek a nyelvkönyvnek a célcsoportja sokkal nagyobb és sokkal heterogénebb annál, mint amelyikkel én az írásomban foglalkozom, ezért a *-ván/-vén* képzős alakok hiányát nem lehet felróni a tankönyv hiányosságaként.

7. Konklúzió

Cikkemben arra kerestem a választ, hogy kontrasztív módszerek segítségével milyen hasonlóságokat, illetve különbségeket lehet felfedezni az udmurt, valamint a magyar nyelv határozói igenévi rendszere között, s az így szerzett információkat hogyan tudjuk a nyelvtanuló hasznára fordítani. A két nyelv közötti hasonlóságokat igyekeztem kiemelni, a különbségek esetén pedig megpróbáltam lehetséges áthidaló megoldásokat találni. Véleményem szerint nem csak az utóbbira kell hangsúlyt fektetni, hiszen gyakran előfordul az, hogy a hallgató egyáltalán nem, vagy csak később jön rá, hogy egy bizonyos nyelvi jelenséget hasonlóan kell használni, mint az anyanyelvében, és azzal, hogy erre felhívjuk a figyelmét, több figyelmet tud fordítani azokra a grammatikai jelenségekre, melyek elsajátításához több időre és energiára van szükség.

Bár első ránézésre úgy tűnhet, hogy az udmurtul tanuló magyar hallgatóknak van nehezebb dolga, hiszen az udmurt határozói igenévi rendszer összetettebb, mint a magyar, de ez megtévesztő lehet, hiszen a magyar hallgató számára mind a toldalékok, mint a lehetséges jelentéstartalmak ismerősök egy kivételével, de annak a jelentése könnyen értelmezhető. Az udmurt hallgatók szemszögéből kicsit összetettebb a kép. Ha csak azt nézzük, hogy előreláthatólag milyen nehéz neki elsajátítani a magyar határozói igenévi rendszert, akkor nem ütközik különösebb akadályokba, hiszen egy olyan rendszerrel találja magát szemben, ami a sajátjánál sokkal egyszerűbb, ráadásul mind a toldalék, mind annak funkciója nagyon hasonlít az anyanyelvre által leggyakrabban használt határozói igenév típusra. A magyar nyelvet tanuló udmurt hallgató helyzete akkor válik nehezebbé, amikor megpróbálná saját gondolatait minél pontosabban kifejezni magyarul, hiszen magyar nyelvre nem lehetséges egy az egyben lefordítani az összes udmurt szerkezetet határozói igenevek segítségével. A tanár azzal tud a nyelvtanuló segítségére lenni ebben az esetben, ha rávezeti arra, hogy ezeket a szerkezeteket szinte mindig ki lehet fejezni egy mellékmondat segítségével, és ezután olyan lehetséges paneleket mutat számára, amelyek könnyen értelmezhetők és könnyen használhatók.

Természetesen a cikkben tárgyalt jelenség a magyar, illetve az udmurt nyelvtannak csupán egy kis szegmensével foglalkozik, viszont kifejezetten udmurt hallgatóknak készült magyar nyelvkönyv híján segítségére lehet nemcsak a magyar nyelv iránt fogékony udmurt hallgatóknak, hanem a magyar nyelvet udmurt hallgatóknak tanító tanárnak is.

Rövidítések:

2SG	egyes szám, második személy
3SG	egyes szám, harmadik személy
ABL	ablatívusz
ABL	ablatívusz
ACC	tárgyeset
ADVPTCP1	udmurt <i>-sa</i> határozói igenévképző
ADVPTCP2	udmurt <i>-tek</i> határozói igenévképző
ADVPTCP3	udmurt <i>-ku</i> határozói igenévképző
ADVPTCP4	udmurt <i>-toz</i> határozói igenévképző
ADVPTCP5	udmurt <i>-mon</i> határozói igenévképző
ADVPTCP6	udmurt <i>-m-</i> határozói igenévképző
ADVS	adverbiális
COND	feltételes mód
DAT	részes eset
ELAT	elatívusz
EVID	evidenciális
FREQ	frekventatív
FUT	jövő idő
GEN	birtokos eset
ILL	illatívusz
IMP	felszólító mód
INESS	inesszívusz
INST	eszközhatározó eset
NEG	tagadás
PL	többes szám
POSS	birtokos személyjel
PRED	predikátum
PRES	jelen idő
PST	múlt idő
PTCP	melléknévi igenév
SG	egyes szám

Irodalom

- Durst Péter 2005: Lépésenként magyarul – Első lépés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Durst Péter 2006: Lépésenként magyarul – Második lépés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Ganyujev, I. – Perevozsikov, Ju. 2005: И. Ганеев – Ю. Перевозчиков, Марым леся. Удмуртия, Ижевск.
- Kel'makov, Valentin – Hännikäinen, Sara 1999: Udmurtin kielioppia ja harjoituksia. Gummerus Kirjapaino Oy., Helsinki.
- Keresztes László 1995: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
- M. Korchmáros Valéria 2006: Lépésenként magyarul. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Lizsicsár Éva 2009: Spanyol leíró nyelvtan és nyelvtani gyakorlatok. Eötvös József Kiadó, Budapest.
- Rounds, Carol 2001: Hungarian – An essential grammar. Routledge, London.
- Szamarova, M. A. – Sztrelkova, O. B. 2013: М. А. Самарова – О. Б. Стрелкова, Лабыр-лабыр-лабыртом! Поговорим от души: учебное пособие для студентов филологических и не филологических факультетов. Издательство "Удмуртский университет", Ижевск.
- Szili Katalin 2006: Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- Tyimerhanova, N. N. 2011: Н. Н. Тимерханова (ред.), Удмурт кыллен кылкабтодосез. Издательство "Удмуртский университет", Ижевск.
- Usakov, G. A. 1982: Г. А. Ушаков, Сопоставительная грамматика русского и удмуртского языков. Удмуртия, Ижевск.

Források:

- Alnash Kolhoznik, 1936.09.12. 6. évfolyam No. 62 (288), Alnashi, UASSR.
- Medvegyeva M. – Arhangelszkij, Ty.: http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/?interface_language=en

**The use of contrastive linguistics in the teaching
of Udmurt and Hungarian adverbial participles**

The aim of my paper is to provide a way we can make it easier for Udmurt students to learn the Hungarian language. It is important because there are many publications in Finno-Ugristics that are written in Hungarian, but unfortunately many of the students are discouraged by the difficulty of the Hungarian language. If we put the two languages in contrast and show the similarities between them it can result in having more students choose the Hungarian language at Udmurt State University. In my paper, I investigate the case of the adverbial participles in these languages. I describe the system of participles in both languages, I collect the similarities and the differences between them and identify the possible difficulties for a language learner. As the examples show, there are many similarities between the two systems of adverbial participle but the Udmurt system seems to be more complex. When the possible difficulties are identified, I provide a solution for these problems. In most cases, the best solution is to help the student realize that the adverbial participles can be expressed with the help of subordinated clauses. In the last part of the paper I check whether the textbook used by Udmurt State University for teaching Hungarian deals with these problematic elements or not. That book lacks some points that can be problematic for the Udmurt students, but we cannot blame the writer of the textbook for this, because it is written for a broader group of language learners.

ZOLTÁN NÉMETH

Conveying Nonverbal Messages in Translated Comics

Eliisa PITKÄSALO

University of Tampere
Eliisa.Pitkasalo@staff.uta.fi

1 Introduction

According to comics theorist Scott McCloud (1994: 9), comics are “[j]uxtaposed pictorial and other images in deliberate sequence, intended to convey information and/or to produce an aesthetic response in the viewer”. In other words, a comic consists of consecutive panels and possibly text, pictorial symbols, sound effects, and other effects attached to the images in various ways. The aesthetic response mentioned by McCloud results from someone reading any comic (a comic strip, a graphic novella, or a graphic novel) as a whole comprised of the aforementioned parts.

Comics are a versatile art form that combines techniques from literature, visual arts, and films. They can be displayed as a part of a performance, or distributed through various types of media (for example, webcomics). Therefore, it is possible to utilise research methodology related to different art forms to study comics. This can be done by borrowing methods from narratology and textual research, as well as from the semiotics and visual culture studies. Methods from film studies can be applied when analysing still images, image layout, and various effects that imply resemblance between comics and movies (see Herkman 1998: 94–95.) As speech bubbles usually contain dialogue and other types of speech (Herkman 1998: 42), their contents can be used as material for discourse analysis just as dialogue can be analysed in literature. Discourse analysis can be applied even if literary speech is summarised, and is therefore only an illusion of speech (cf. Tiittula – Nuolijärvi 2013).

In this article, I examine the uniqueness of translating comic books. Comics are unique due to their multimodality: image and text, the nonverbal

and verbal are combined into one message, which is then conveyed to the reader. Comics also contain references to other systems of signs, not just images and text. The panels incorporate narrative techniques that are typical for comics. These include speech bubbles and pictorial symbols (for example, a light bulb to signify an idea), as well as sound effects and other effects (such as motion lines and onomatopoeic letter combinations describing sound). In other words, the space in a comic is filled with different intermediate forms between images and text that describe sounds, time, movement, emotional states, and so forth (Manninen 1995: 38).

When translating a multimodal text that combines written text, images, and graphic signs that represent aspects such as sounds or gestures, a translator must have a diverse set of skills in addition to language skills. They must not only be familiar with the language conventions in comics, but also be able to analyse and interpret culture-specific elements in images and other visual material, and to transfer these meanings to another language and culture. In an article about comics translation and humour by comics theorist Federico Zanettin (2010: 39), he notes that if a reader is not familiar with the cultural allusions in an illustration, a comic cannot fulfil its humorous purpose. In other words, even if the words are translated correctly, the comic cannot make the reader laugh. This applies to the translation of all types of comics. A translator should therefore also be aware of the feelings that a comic's real-world based illustrations evoke in the reader.

This article examines how a comic conveys an experience of scenery, sensations, and situations to the reader, and how these experiences and perceptions can be transferred to another language and cultural environment. The examples I present in this article are from a Finnish graphic novel titled *Sarasvatin hiekkaa* (2008) (*The Sands of Sarasvati*, 2013) and its Hungarian translation *Elsodort világok* from 2010. The graphic novel was translated by Bella Lerch, a student at the University of Debrecen, who was a member of a translation project I managed. The graphic novel by Petri Tolppanen and Jussi Kaakinen is based on Risto Isomäki's 2005 eco-thriller also called *Sarasvatin hiekkaa*. Their work, *The Sands of Sarasvati*, introduces a group of scientists who study how the matter of water and sand are changing in different parts of the world. Russian oceanographers observe the changes occurring at the bottom of the Norwegian Sea, a group of Indian archaeologists study the ruins at the bottom of the Gulf of Cambay (today known as the Gulf of Khambat), glaciologist Susan Cheng observes the changes in the ice sheets in Greenland, and Finnish researcher Kari Alanen, located on the south coast of Finland, attempts to find solutions for the melting ice sheets.

Towards the end of the novel, these seemingly unrelated findings interweave, and gradually begin to form a frightening picture of what might await humankind in near future.

2 Comic as a Narrative

The shapes, texts, images, and effects of a comic are often considered the grammar of comics (Herkman 1998: 68). When combined, these elements form a narrative which can be completely fictional or contain factual knowledge embedded in a fictional narrative. The original story of the examined graphic novel is mainly based on factual knowledge and includes a large amount of scientific jargon typical for science fiction as Markku Soikkeli observes (2015: 10). According to Soikkeli's definition, the first part of the term, *science*, means in this context "research-based presentation where matters link to each other in the course of the text" and/or "critical presentation of information, and even a consistent use of metaphors". However, the science of science fiction is popularised and can also be fictional. (ibid. 10, 13.) Due to its visuality, a graphic novel is a particularly apt channel for science fiction because many of the events that would require special vocabulary to be described can simply be portrayed in single panels or in a series of panels. Hence, complicated matters can be depicted swiftly and in a simplified manner, which McCloud (1994: 42–43) considers to be the strong point of expression in comics.

Time and space in comics are divided by panels, (McCloud 1994: 99), which are the basic units of comics, separated by gutters. The shape of a panel plays an essential part in the narrative. The conventional shape is a rectangle and any diverging shapes can be used to emphasise the significance of the events depicted in the panel. The size and especially the width of a panel usually illustrate the duration of the event in the panel: a tall and narrow panel signifies short duration, whereas a wide horizontal panel decelerates the action or even stops the course of events (McCloud 1994: 101–102). For instance, a panel depicting a landscape often spans the whole page and is as detailed as a photograph. Since the panels in comic books usually do not include motion (except multimedia comics), motion has to be depicted in other ways, such as using speed lines or broken panel borders. A sense of motion can also be created by using sound effects. These effects can sometimes overlap panel borders and thus depict motion that continues from one panel to another (see Manninen 1995: 38).

Dialogue and any other speech in comics is written in speech bubbles which vary in shape depending on the volume of the speech. The volume can also be illustrated by typographic choices. First of all, normal speech is written in a normal-sized font in round, oval-shaped, or sometimes even in square speech bubbles. Secondly, loud sound, such as screaming, are written in bold, large letters, and thirdly, whispers are often written using a small font and placed in a speech bubble drawn with a dash line. Finally, a cloud-shaped speech bubble indicates a thought and a serrated bubble expresses sound coming from an electronic device, such as a radio (Herkman 1998: 44–45).

Comics often feature sounds other than speech. To add motion and action to the comic, various effects describing sound are used as a narrative technique. These types of sound effects can help highlight dramaturgical high points, lending them a cinematic sense of motion. (Huitula 2000). In Figure 1, the sound effect travels across gutters, which is one of the narrative devices used in comics. Effects that travel across panels, sound effects included, indicate the direction of motion or sound as well as the rising and fading of sounds, and they connect the events of separate panels more closely (Herkman 1998: 45–46).

Figure 1. *Isomäki – Tolppanen – Kaakinen* (2008: 34)

In addition to sound effects, Figure 1 also illustrates how the size and shape of panels can indicate the duration of an event. The bottom panel depicts a scene in which the events unfold at a much slower pace than in the panels on top. The typographical signs illustrating the sound effect, in this case the letters decreasing in size, also indicate that the greatest danger has passed and the reader may relax. As Huitula (2000) notes, it is typical in a comic to depict fast-paced events in tall, narrow panels and slower ones in wide panels. According to Huitula, this is primarily due to the psychological way we interpret images. The reader's gaze scans narrow panels quicker than wide ones. On the other hand, the design of the panels forces the reader to perceive the images at the same time. As McCloud (1994: 99) observes, even though gutters divide the page, one panel does not correspond to one event only. The graphic composition of the sound effect that travels through the panels encourages the reader to interpret the page as one, big event, almost as continuous motion spanning over most of the page.

3 Impact of Multimodality on Comics Translation

The visual composition and narrative graphic signs used in a comic evoke varied sensations in the reader. The reading experience elicits the sensation of movement, and the reader can hear the sound effects or taste the flavours of the visual symbols and feel blinded by the brightness of the art. The effects are always context specific: a cloud above someone's head might in one instance imply cold weather, and in another it could illustrate fatigue (air wheezing out of a character), or an odour in the air. In addition, visual symbols can depict various states of being, such as sleepiness, anger, or a stroke of genius (Herkman 1998: 46). The reader interprets these symbols through their own language and culture. Hence, whilst translating a graphic novel, it is important to acknowledge that the effects referring directly to the real world and the conventional symbols are both marked differently in each linguistic and cultural environment (Fiske 2000: 70–72).

The translator of a comic must consider the target culture's system of signs since the meanings behind the symbols are adopted and thus culturally specific. According to Lehtonen (1998: 33), these meanings are historical as well as social; they are bound to time and place and can shift from one time and place to another. For example, Klaus Kaindl (2004: 177–178) examines the relation between images and word, and especially between symbol language, such as gesture language, and the wordplay portrayed in images. Al-

though Kaindl focuses on humour and how it transfers to the reader of graphic novels, his article can also be applied to the examination of conveying other meanings. For instance, if the nonverbal messages of visual symbols or other visual gestures are foreign in the target culture, they do not automatically carry their meaning to the target text. In most cases, the translator cannot interfere with the actual image. Instead, the translator receives a template, into which they can insert only the translated text. If a panel includes culture specific, nonverbal messages that the target language reader cannot comprehend, the translator must have the capability to transfer the visual content into the target language's linguistic and cultural environment through words alone. However, words tend to fail in expressing the combined multimodal content of art and text. Thus, as the message conveyed by the image is lost, the combined meaning is not transferred to the reader – or at the very least, it will fall short of the original.

The same can naturally occur in a science fiction comic if the reader does not recognise a pictured appliance that is essential for the story. Images such as these, as in the cases observed by Kaindl (2004: 185–186), can be intertextual references, allusions to cultural information that the source language audience is assumed to possess. When this occurs, the translator should help the reader by adding information to the text, information that the image itself does not provide the target language audience with. This said, the reader is affected more by the events depicted in science fiction the more accurately and thus more plausibly the details have been given.

Difficulties in translating *The Sands of Sarasvati* were caused by scientific language, jargon, and the ambiguity of words, as well as having to create the illusion of speech with a word limit and within the restricted space of a speech bubble. Also challenging were sounds and other effects being culture specific and the interplay of images, words, effects, and symbols. The graphic layout of comic effects merges words, images, and effects together, and the combination thus becomes an illustrated expression (Herkman 1998: 43). Transferring the meaning of comic effects from one language to another becomes problematic for the translator if the meaning cannot be transferred to the translation without explanations. The restricted space reserved for the verbal expression causes the most significant problem when the comic's visual and sound effects as such do not become clear for the reader.

Ideally, the effects in a comic panel are so universal that their meaning does not require clarification. Figure 2 and its Hungarian translation in Figure 3 demonstrate how sound effects are used to elaborate the meaning of an image. In the first panel, the ice block detaches (KRAK!), and the third panel

depicts the ice walls starting to move towards each other (RRRRR). A new sound effect (FOOSH) has been added to the last panel in Figure 3, which illustrates how a need for elaboration can occur in a translating process as well.

Figure 2. Isomäki – Tolppanen – Kaakinen (2008: 33)

Figure 3. Isomäki – Tolppanen – Kaakinen (2010: 33)

Figures 2 and 3 depict glacier researcher Susan Cheng, who has descended into a glacier cave through a hole in the bottom of the ice lake to investigate where the water has disappeared. As she is hanging on a rope against the wall of the ice cave, an enormous boulder of ice breaks off, nearly crushing her. However, the boulder narrowly misses her and falls into the water far down below her. There is no sound effect in the original last panel, but one has been added to the Hungarian translation. Without a doubt, the image benefits from an effect that graphically illustrates the sound and the downward direction of the splash. Compared to the source text (Figure 2), the target text (Figure 3) has an increased depth effect and the reader hears the massive splash caused by the ice boulder the size of a small house falling into the water deep below. Adding effects to the images in this manner is probably rather unusual because the possibilities of making changes to the graphic form of a comic are limited (Diadori 2012: 181). In this case, the sound effect was added to the panel in the editorial stage.

Sound effects are based on onomatopoeia and they create an illusion of sound. They are crucial for understanding when the source of the sound is not visible in the image and there are no other signs indicative of sound in the panel. In the first panel of Figure 4, there is a square speech bubble with two sound effects (KRÄKS and KILING). These sound effects are used in Finnish to indicate that something breaks. As becomes apparent from the next panel, the square speech bubble signifies sound coming through a Skype connection and Susan Cheng tells Sergei that she dropped a mug.

Figure 4. *Isomäki – Tolppanen – Kaakinen (2008: 58)*

Figure 5. *Isomäki – Tolppanen – Kaakinen (2010: 58)*

In the translated version (Figure 5), the noises made by the breaking mug are surprising to a Finnish speaker (CSATT and PUFF). With this I had to trust the Hungarian translator, who said that she thought that these effects best illustrate the sound of a breaking mug. Figure 4 and Figure 5 are a good example of a situation that allows a translator to use their own onomatopoeic ear precisely because the sound effects are placed in a speech bubble. As a result, it is not only easy for the translator to change them, but it is also expected of them.

As Pekka A. Manninen (1995: 38) observes in his dissertation, it is a distinctive characteristic of comic effects that despite their established nature, they can be freely modified. Based on this notion, a translator should also have the freedom to modify the comic effects presented in a comic. However, as Pierangela Diadori (2012: 182) remarks, oftentimes the question whether or not to modify is for the editorial level to decide, not for the translator. When the translator has the opportunity to make the decision, they can also ascertain that the subconscious sensory experience of the effect will also reach the reader of the translation.

4 Conclusion

When translating multimodal texts such as comics, it is crucial to take into account the entire work, so that the final translation is a both understandable and a pleasant reading experience for its audience. Symbols, other graphic signs, and the placement of panels are all means to convey sound and movement within a comic. They all have a direct effect on how the reader per-

ceives the comic and it is therefore important for a translator to focus on their combined effect. The translator must also be prepared to make some unconventional decisions when necessary. The nonverbal messages in *The Sands of Sarasvati* have been transferred from the original to the translation, and in one case they have even been emphasised. The translator cannot have affected the graphic signs present in the panels, but in one example (Figure 3), the editor has come to an interesting solution: the sound of a falling block of ice has been emphasised with an additional sound effect that has been added to the panel.

Despite the transcending nature of graphic novels, the translation of comics is regulated by the same rules that govern the entire field of translation. The translator interprets the graphic novel as a complete work and makes the decisions regarding the translation based on their overall view of the comic. The translator is simultaneously a translator and a reader, who interprets the text and makes decisions that affect the experience of reading the translated work. From a translator's point of view, comics are a very interesting multimodal art form as they combine visual, verbal, and nonverbal expression and evoke strong feelings in their readers, as my example comics do. In the examples presented here, the strength of the story is not based only on the combined effect of verbal and visual messages, but also on the reader's existing experience and knowledge of the world.

References

Research material

Isomäki, Risto – Tolppanen, Petri – Kaakinen, Jussi 2008: *Sarasvatin hiekkaa*. Tammi, Helsinki.

Isomäki, Risto – Tolppanen, Petri – Kaakinen, Jussi 2010: *Elsodort világok*. Translated by Bella Lerch. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest.

Other references

Diadori, Pierangela 2012: *Teoria e tecnica della traduzione. Strategie, testi e contesti*. Le Monnier, Firenze.

Fiske, John 2000: Merkkien kieli. In: Pietilä, Veikko – Suikkanen, Risto – Uusitupa, Timo (toim.), *Johdatus viestinnän tutkimiseen*. Vastapaino, Tampere.

- Herkman, Juha 1998: Sarjakuvan kieli ja mieli. Vastapaino, Tampere.
- Huitula, Kristian 2000: Sarjakuvan suhde ääneen ja multimediaan.
http://www.huitula.com/sarjakuva_ja_multimedia.htm
- Kaindl, Klaus 2004: Multimodality in the translation of humour in comics. In: Ventola, Eija – Cassily, Charles – Kaltenbacher, Martin (eds), *Perspective on multimodality*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia. 173–192.
- Lehtonen, Mikko 1998: Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Vastapaino, Tampere.
- Manninen, Pekka A. 1995: Vastarinnan välineistö: Sarjakuvaharrastuksen merkityksestä. Dissertation. Tampere University Press, Tampere.
- McCloud, Scott 1994: *Understanding Comics. The Invisible Art*. Harper – Collins, New York.
- Soikkeli, Markku 2015: *Tieteiskirjallisuuden käsikirja*. BTJ, Helsinki.
- Tiittula, Liisa – Nuolijärvi, Pirkko 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. SKS, Helsinki.
- Zanettin, Federico 2010: Humour in Translated Cartoons and Comics. In: Chiaro, Delia (ed.), *Translation, Humour and the Media*. Continuum International Publishing Group, London – New York. 34–52.

*

A comic book is a publication in the form of sequential juxtaposed panels which combine both verbal and visual expression in a variety of ways. The sequence of drawings includes not only images and written texts, but also many graphic signs, such as speech bubbles, speed lines, and sound effects as well as graphic and pictorial symbols. All of these reinforce the joint effect of the words and images. The reader thus receives an even stronger message. Through the overall multimodal effect of comics, the reader can feel the speed, hear the sounds, smell the aromas and even taste the flavours. The many effects and pictorial symbols used in comics are culture-specific. These are demanding to the translator, especially if there is no possibility to make any changes in the graphic features of the panel. When translating the entire multimodality of comics, the translator faces the challenging task of transferring the written text as well as the nonverbal messages of comics from one language and cultural environment to another. This article examines some of the nonverbal features that comics can transmit.

ELIISA PITKÄSALO

A kvén revitalizáció legújabb lépései

TAKÁCS Judit

Eszterházy Károly Egyetem
takacs.judit@uni-eszterhazy.hu

1. Mindig fontos pillanat egy kutató számára, ha egy nép első, tudományos szempontból fontos alapművét a kezébe veheti. Különösen így van ez a kis balti finnek közé tartozó kvének esetében, akiknek az utóbbi bő három évtizedben megélenkülő revitalizációs törekvéseik eredményeképpen most sorra jelennek meg alapvető jelentőségű tudományos műveik.

A nyelv a norvég politika csaknem száz évig tartó agresszív elnyomó törekvéseinek köszönhetően az 1980-as évekre a kihalás közvetlen közelébe került. Ez a politika nagyon erősen befolyásolta nemcsak a kvének nyelvükhöz való viszonyulását, hanem nyelvtanulási és oktatási lehetőségeiket, sőt társadalmi és gazdasági helyzetüket is. Emiatt természetesen egyre jobban csökkent a kvénül tudók, illetve magukat kvénnek vallók (pontosabban vallani merők) száma és aránya is.

Norvég történészek nem létező politikának (non-policy) tartották Norvégiának a kvénekkal szemben folytatott háború utáni kisebbségi politikáját, asszimilációjukat pedig megtörténtnek tekintették (Andreassen 1994: 79). Maguknak a norvégoknak sem voltak sokáig információik a népről. Az 1999-ben az Európa Tanácsnak írott, a kisebbségekről szóló (egyébként igen nagy vihart kavarázó és a kvénekre később pozitív következményekkel járó) beszámolójukban ezt írták róluk: „A közelmúltban nem készültek népszámlálások a kvén etnikumról, ezért statisztika sincs a beszélők számáról. Azonban a kvénül beszélők feltételezhetően kevesen vannak.”¹ Ezek után nem meglepő,

¹ „No censuses have been carried out recently of Kvens as an ethnic group, and there are therefore no statistics showing the number of persons who speak Kven. However, the number of Kven speakers is presumed to be low.” Ld. Initial Periodical Report presented to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the Charter. Norway, 31. 05. 1999. (http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/NorwayPR1_en.pdf)

ha a kutatók egy része is egészen a legutóbbi időkig meg volt győződve arról, hogy a kvén kultúra már eltűnt (ld. Anttonen 2014).

Bár ki nem halt, de ma is igen veszélyeztetettnek számít ez a nyelv, az elmúlt 25 évben azonban az intenzív revitalizációs törekvések miatt jelentős előrelépések is történtek. A kilátástalannak tűnő helyzetből a kvének eljutottak oda, hogy elérték a kvén önálló nyelvként való elismerését (szemben a korábbi, a kvént a finn nyelvváltozatának tartó állásponttal), nyelvüket Norvégia öt hivatalos kisebbségi nyelve között tartják számon, kialakult és megszilárdult a revitalizáció személyi és intézményi háttere, helyneveiket törvény védi, nyelvi fészket hoztak létre, nyelvüknek alapfokú és felsőfokú oktatása, segédanyagai és tankönyvei vannak. Korlátozottan elérhető, de van rádióadásuk, havonta megjelenő (részben kvén nyelvű) sajtóforumuk (Ruijan Kaiku), és egyre több helyen vannak jelen az online térben is (honlapok, sőt kiadványaiknak és intézményeiknek Facebook és Twitter profilja is van).

A veszélyeztetett helyzetben lévő nyelvi csoportok revitalizációjának első lépése minden esetben a nyelvi vitalitás kiértékelése kell, hogy legyen. Ezt követhetik a nyelv állapotának megfelelő, abból kiinduló nyelvfelélesztési lépések (Gál 2010: 163–166), melyek közül a nyelvi dokumentáció terén a kvén esetében a legfontosabb a nyelv sztenderdizációja és grammatikai leírása volt. Az „állapotfelmérés”, a kvén nyelv vitalitásának meghatározása részben megtörtént, a nyelvi dokumentáció terén pedig igen jelentős előrelépések is születtek az elmúlt pár évben.

Egyértelmű, hogy a kvén identitás jelenleg a nyelvre épül. Tanulmányomban egyrészt annak okait kívánom bemutatni, hogy miért a közös nyelv vált az identitás és a közösség összetartozásának alapelemévé, másrészt pedig azt, hogy a nyelvi sztenderdizáció hogyan vált közösségépítő és identitásképző jellege miatt egyben revitalizációs eszközzé is.

2. Az „új” finnugor nyelvek egyike: a kvén

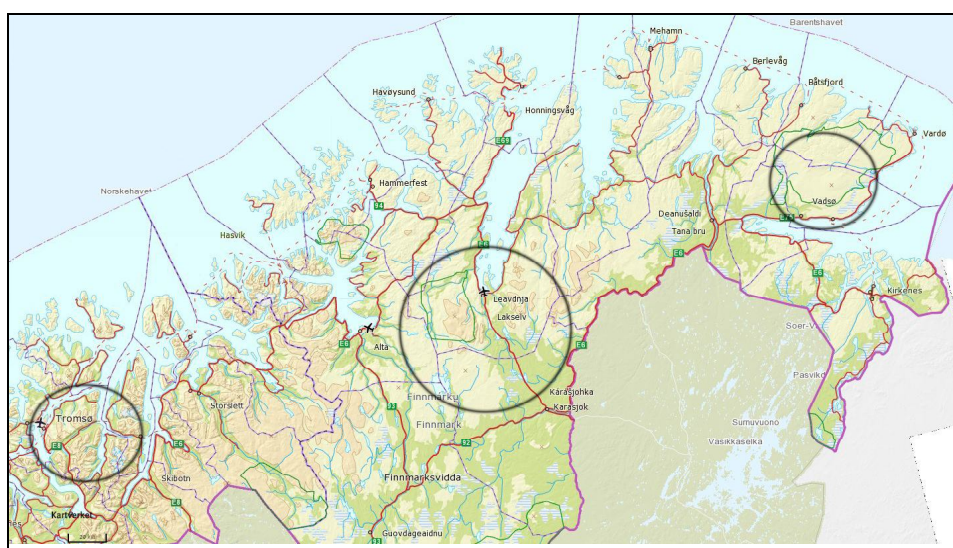
2.1. A kvén nép

A kvén Észak-Norvégiában élő, nyelvi és történelmi kisebbség, melynek tagjai évszázadok óta élnek az országban, kultúrájuk a finn kultúrán, nyelvük pedig a finn nyelven alapszik (Saressalo 1996: 15). A finn nyelvi-kulturális háttér és a történelmi léptékkal mérve is régi betelepülés fontos ismérve ennek a népnek. E szerint kvénnek tekinthetünk minden olyan finn kulturális és nyelvi háttérrel rendelkezőt, aki 1945 előtt érkezett Norvégiába, valamint azok leszármazottait (Hyltenstam – Milani 2003: 2).

Norvégiában jelenleg öt nemzeti-etnikai kisebbséget tartanak nyilván: ezek közül egyik a kvén, a többi az erdei finn, a roma, a romani és a zsidó. Az országban négy finnugor népcsoport él: az erdei finnek, a számik, a kvének és a finn bevándorlók. A négy csoport közül a kvéneket és az erdei finneket nemzeti-etnikai kisebbségként, a finneket bevándorlóként, a számikat pedig őshonos népként ismerik el (ld. Szilvási 2012: 62–63).

2.2. A nép története

A kvén nép őseinek számító finn népesség a 17. századtól eleinte szórva nyosan, majd a 19. század közepétől tömegesen vándorolt eredeti lakóhelyei felől észak felé. Kainuu és az akkori észak-finn területek szegényei előbb a Tornio-völgy irányába húzódtak, majd még északabbra, az Északi-tenger partjára. A mai kvének döntő többsége a Tornio-völgyből vagy legalábbis annak érintésével érkezett Norvégiába (Jávorszky 1991: 54).

A kvének legfontosabb mai lakóhelyei²

Jelenleg legtöbben hagyományos lakóhelyeiken, Norvégia Finnmark és Troms megyéiben (kvénül Finnmarkku és Tromssa) laknak.³ Ezen az északi

² A kép forrása: norgeskart.no

³ Norvégiának ezt a két északi megyéből álló részét bizonyos forrásokban (pl. Saressalo 1996) kvén eredetű néven *Ruija*-ként említik (ennek fényében fogadható csak el a kvénekre a *ruijansuomalainen* 'észak-norvégiai finn' elnevezés).

területen igen sokan nem is két, hanem háromnyelvűek (norvégul, számiul és kvénül beszélnek), a terület belső részein a kvének asszimilálódtak a számiak közé, a szigetek halászfalvaiban pedig a norvég lakossággal olvadt össze az odaérkező kvén népeség (M. Bodrogi 2010: 462), de a partvidéken és a folyók alsó folyásánál általában megmaradt a kvén kultúra.

2.3. A nyelv helye a finnugorok között

A kvén egyike a balti finn nyelveknek, nyelvészeti szempontból a finn peräpohjai nyelvjárásához áll közel (sőt a nyelvváltozat valószínűleg az ezt az északi nyelvjárást beszélők elvándorlása során jöhetett létre), ettől azonban ma már számos szerkezeti, fonetikai és szókincsbeli különbség választja el.

Egyike a finnhez közel álló nyelveknek (*likikieli*), a többi a Svédországban beszélt meänkieli és a karjalai, illetve annak variánsai Oroszországban. Ezek közül a meänkieli és a kvén a közelebbi rokonok, és bár beszélőik megértik egymást, a meänkieliben igen sok a kvénben ismeretlen svéd és számi jövevényszó (Räisänen – Kunnas 2012: 7; Söderholm 2001: 254–256).

Söderholm (2014: 27) Lauri Kettunen nyelvjárási adatain⁴ alapuló kontrasztív vizsgálatokat végzett a kvén és meänkieli nyelvjárások között azzal kapcsolatban, mennyi hasonló, közös szókincsbeli és grammatikai elem van köztük, illetve a két nyelvben az irodalmi finnhez képest. A megvizsgált jelenségek esetében teljes egyezés esetén 1, teljes különbözőség esetén pedig 0 pontot adott, majd ezt átlagolta. Az arányok a következők:

kvén : meänkieli	0,87
kvén : irodalmi finn	0,53
meänkieli : irodalmi finn	0,52

Ez alapján jól látszik egyrészt, hogy a két kis nyelv lényegesen közelebb áll egymáshoz, mint a finnhez, másrészt pedig az, hogy távolságuk körülbelül egyforma a sztenderd finnhez.

Bár a finn eredet és a szoros nyelvi kapcsolat ténye mindig is élt a kvének között, az anyaországgal mégsem tartottak szoros kapcsolatot. Eleinte a nagy távolságok és rossz útviszonyok (a második világháborúig egyáltalán nem kötötte össze közút Finnországot és Norvégiát), később pedig, 1917-től kezdve, Finnország önállósodása után a két ország közti feszült viszony szabott gátat a kapcsolatnak (Jávorszky 1991: 61–62). Manapság is igyekeznek elkülöníteni magukat az 1945 óta bevándorolt finnországi finnektől: külön szervezeteik, rádióadásuk, újságjuk stb. van.

⁴ Lauri Kettunen: Suomen murreet III. Murrekartasto. 1969. SKS, Helsinki.

2.4. A beszélők létszáma

Manapság külön kell kezelnünk a kvén etnikumúak (magukat kvén identitásúnak vallók) és a kvénül beszélni tudók számát. Maguk a kvének népük lélekszámát 50 000 és 60 000 fő közé teszik, de a beszélők száma szerintük is lényegesen kisebb körű ennél, csak 2000–8000 fő lehet.⁵ A beszélők nagy része is idős azonban, a gyermekek és fiatalok pedig nem „természetes módon”, generációk közti nyelvtadással, hanem épp a revitalizáció révén kialakított nyelvi fészkekben (pl. a 2007-ben létrehozott pyssyjoki nyelvi fészkekben) tanulják meg a kvént. A középső, középkorú generáció kvénnyelvtudása manapság szinte teljesen elenyésző.

2.5. A norvégosítási politika és következményei

Norvégia mai kisebbségpolitikájának jó hírét beárnyékolja egy a 19. század közepétől a 20. század közepéig tartó időszak, amikor a nacionalizmus és szociáldarwinizmus ideológiái határozták meg az ország területén élő kisebbségekhez való viszonyulást. A norvégtól eltérő népcsoportokat alsóbbrendűnek tartották, és minden olyan népcsoporttal szemben asszimilációs politikát folytattak, amelyeknek az életmódja, kultúrája, nyelve valamilyen mértékben eltért a norvég kultúrától és szokásoktól. Az említett folyamatban az állam ma valamennyi elismert nemzeti, etnikai kisebbsége valamilyen módon érintett volt, habár különböző mértékben. Az 1850-től kb. 1950-ig tartó asszimilációs politikát leginkább elszennvedő népcsoportok a számik, a kvének és a finnek, a romák és a romani népcsoport voltak (Szilvássy 2012: 57).

A norvégok már a 19. század elején, Oroszország észak-európai terjeszkedésével egy időben a kvénekről és a számikról, mint „finn veszély”-ről, „idegen nemzet”-ről beszéltek, akik fenyegetést jelentenek, mivel az orosz állam további nyugati területkövetelését segítik. Ebben a helyzetben a norvégok a kisebbségeikkel szemben bevezetett szigorú korlátozásokat az európai kultúráért és rendért folytatott harcnak tekintették (Huss 1999: 88–89). Elsősorban az oktatás és az egyház területén vezettek be diszkriminációs intézkedéseket. Ezek közül különösen súlyosan érintette a norvégul nem beszélő kvéneket az 1902. évi földvásárlási törvény. Az egyébként az 1960-as évekig érvényben lévő törvény alapján 1888-tól még csak norvég állampolgársághoz kötötték a földvásárlást, 1902-től viszont már a norvég nyelvtudást is feltételül írták elő (Jávorszky 1991: 60).

⁵ <http://www.kvenskinstitt.no/2014/12/kainun-kielen-grammatikki-kielen-itthenaisyyden-symboli/>

A norvégosítási politika egészen az 1930-as évekig igen intenzív volt: ekkor új állampolgársági törvénnyel kívánták újra korlátozni a földvásárlást. Bár Norvégia az 1960-as évektől fokozatosan megváltoztatta kisebbségi politikáját, de ez még így is a kvén népcsoport lassú asszimilációjához vezetett, s jelentősen rányomta bélyegét a nép nyelvéhez való viszonyulására (Jávorszky 1991: 64).

A hatalmon lévők saját nyelvüket a történelem során mindig fejlettebbnek, civilizáltabbnak, szebbnek tekintették és nyelvi hegemoniára törekedtek (Dufva 2002: 27). Ez a felfogás nyilvánvalóan rányomta bélyegét arra, ahogyan Svédországban és Norvégiában a finnül beszélőket minősítették. Ők kétszeresen is megbélyegzettek voltak ezeken a területeken. Egyrészt szembesültek a svéd és norvég államnyelv övékéhez képest magasabb presztízsével, másrészt pedig látták a nyelvüknek a finnországi finntól való eltéréseit is. A finnországi finnek ítélete pedig sokáig nem volt pozitív a határon kívül élő népcsoportok finn nyelvváltozatait illetően. Általában a Finnországban beszélt finnt tartották „helyesnek”, a többit pedig „helytelennek”, „rossznak” (Bodrogi 2006: 67).

Saját nyelvük lebecsülésére példát jelent az 1900-as évekre eltűnt erdei finnek sorsa. Nyelvük egy keleti finn dialektus volt, amelynek mindennapi használatát az őket ért elnyomás és jogaik erőteljes korlátozása ellenére az 1800-as évek végéig főbb lakóterületeiken megtartották. A 19. század végének agresszív norvégosítási politikájának azonban már nem tudtak ellenállni, a második világháború idejére lényegében eltűnt a nyelv használata (Lindgren 1998: 119–120). 1817-ben Karl Axel Gottlund finn néprajztudós először találkozik velük csodálkozva állapította meg, hogy nyelvük „igazi tiszta és valódi” nyelv. A beszélők elmondták a tudósnak, hogy korábban próbálták elhíttetni velük, hogy nyelvük pogány és istentelen, és ők maguk is kezdték azt hinni, hogy nyelvük olyan keverék, halandzsza („mongerrus”), amit maguk a finnek sem értenének meg, emiatt pedig az erdei finnek csak nagyon nehezen voltak rávehetők arra, hogy idegenek előtt anyanyelvükön szólaljanak meg (Lindgren 2003: 503).

Bár az etnikai ébredés első jelei már a 70-es években megjelentek (Huss – Lindgren 1999: 301), Molnár Bodrogi Enikő még a 90-es évek kisebbségi sajtójának anyagát vizsgálva is azt állapítja meg (2015), hogy a nyelvi megbélyegzés és saját nyelvváltozatuk lebecsülése a kis balti finn népek között igen sokáig jellemző volt. Közülük elsőként a Tornio-völgyiek ébredtek öntudatukra. A számiké mellett az ő példájuk is jelentősen segítette a nagy szétszórtságban élő, öntudatában és létszámában jelentősen megtépázott kvének magukra találását.

3. A kvén mai helyzete: etnolingisztikai vitalitás

Giles és munkatársai csaknem 40 évvel ezelőtt úgy határozták meg egy csoport etnolingisztikai vitalitását, mint olyan tényezőt, ami egy csoportot nagy valószínűséggel arra készítet, hogy csoportközi helyzetekben elkülönülő és cselekvő közösségi entitásként viselkedjen⁶ (Giles – Bourhes – Rosenthal 1977: 308).

Kifejezetten a kvénre vonatkozó vitalitási vizsgálat máig csak az ELDIA-projekt⁷ (European Language Diversity for All) keretében készült (Kven in Norway. Poster for ELDIA Closing Conference, 2013),⁸ a nyelv aktuális helyzetét ennek eredményeit felhasználva mutatom be.

A 2010–2013 között készült vizsgálat két részből állt: egyrészt 86 kvénül beszélővel készítettek írásbeli felmérést, másrészt pedig 15 személyes interjú is történt. Ennek legfőbb tapasztalatai:

- A kvén csoportokban a kommunikáció legfőbb eszköze a norvég nyelv, a válaszadók közül csak néhányan mondták, hogy emellett a kvént vagy a számit is használják.

- Majdnem minden válaszoló a norvégot tartotta anyanyelvének, és a megkérdezettek közül mindössze heten vallották annak a kvént. Ez a jelenség minden bizonnyal a generációközi nyelvtadás gyengeségével magyarázható. Erre utal az az adat is, hogy míg 25 válaszadó használja a kvént nagyszüleivel és 9 a szüleivel való beszélgetésben is, addig saját gyermekeivel senki nem beszélt kvénül. Azt is csak néhány válaszadó mondta, hogy otthon, családi körben is használja néha a kvént.

- Csupán egyetlen válaszadó nyilatkozott úgy, hogy folyékonyan használja a kvént szóban és írásban is, 12-en jónak tartották kvénnyelv-tudásukat, nyolcan pedig gyengének.

- A felmérésben részt vevők mind a szóbeli, mind az írásbeli norvég nyelvtudásukat kitűnőnek tartják a kvénhez képest, sőt a válaszolók 60%-a angol nyelvtudását is jobbnak tartja annál, és használja is rendszeresen.

- Bár a megkérdezettek attitűdje a felmérés idején többnyire pozitív volt anyanyelvükkel és annak revitalizációjával szemben, mégsem látták megnyugtatónak sem a nyelvet, sem a kvén közösség jövőbeli esélyeit.

⁶ „that which makes a group likely to behave as a distinctive and active collective entity in intergroup situations”

⁷ <http://www.eldia-project.org>

⁸ <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:303675/bdef:Content/get>

A 2012-es ELDIA-felmérés alapján a kvén etnikumúak száma 10 000 és 60 000 fő közé tehető az észak-norvég térségben, de az aktív kvénnyelv-használók számát a vizsgálat alapján csupán 1500–2500 főre becsülik. Az anyanyelvi beszélők száma tehát alacsony, és bár a nyelvi sztenderdizáció mára jórészt lezajlott, a nyelvet oktatják az iskolákban és használják a médiában, a használati köre a mindennapi életben limitált.

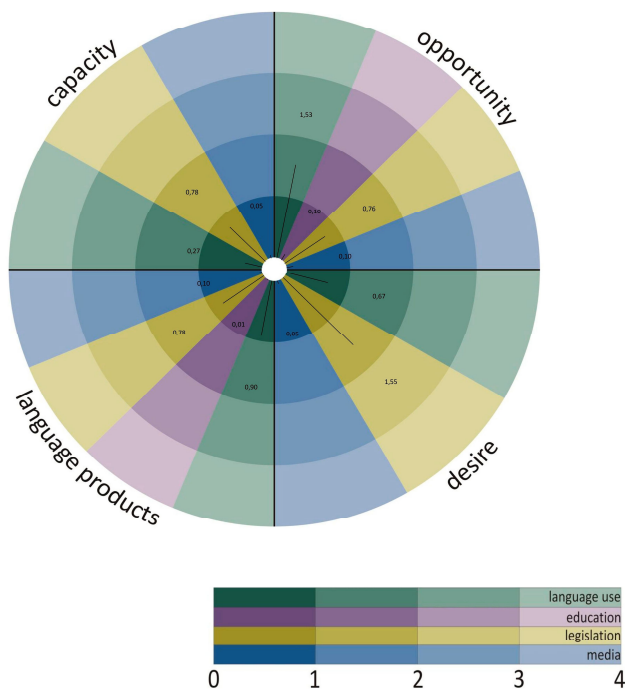
A felmérés végeredménye szerint még az eddig elért eredmények ellenére is igen komolyan veszélyeztetett nyelv a kvén, és az ELDIA-projekt során készített vitalitást jelző barométeren (European Language Vitality Barometer, EuLaViBar) szinte minden területen igen alacsony pontszámokat is kapott.⁹

Ebben a kutatássorozatban a nyelvi vitalitást ún. radar diagramon, három szempont segítségével szemléltetik: kapacitás / capacity (azaz mennyire folyékonyan és magabiztosan használják a beszélők a nyelvet), lehetőség / opportunity (hol és milyen körülmények között lehetséges a nyelv használata), vágy / desire (kívánják-e, illetve milyen módon kívánják a beszélők a nyelvet használni). A radar diagram szektorai a nyelvi vitalitás és nyelvhasználat különböző területeire és aspektusaira vonatkoznak. Minél hosszabb a fekete szakasz (amely a vitalitás skáláját ábrázolja 0 és 4 pont között), a vizsgált adatok és szempontok alapján annál kevésbé veszélyeztetett a nyelv.¹⁰

A diagram igen sötét képet fest a kvén nyelv jelenlegi állapotáról, helyzetét különösen veszélyeztetettnek értékeli. A skála a legtöbb szempontra a maximálisan adható 4 ponthoz képest 0 és 1 közötti értéket mutat, egyedül a nyelvhasználat lehetősége (1,53) és a hivatalossá tétel vágya (1,55) emelkedik ki a sorból. Különösen a nyelvhasználatra vonatkozó értékek alacsonyak: a vágy és a képesség az anyanyelvhasználatra (0,005-0,005 pont) még a kvén nyelv használatának lehetőségeivel és az anyanyelvhez kapcsolódó produktumok arányával szemben (0,10 pont) is eltörpül. Ez az arány jól mutatja, hogy bár manapság már lenne lehetőség használni és széles körűen oktatni a kvént, sem az ehhez szükséges nyelvtudás, sem az igény nem alakult ki még rá, s oktatóállomány sincs még. A vizsgálat a nyelv általános helyzetét nagyon rossznak értékeli, fejlesztését és revitalizációját pedig minden vizsgált területen szükségesnek ítéli.

⁹ https://www.uni-mainz.de/presse/16718_ENG_HTML.php

¹⁰ <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:262427/bdef:Content/get>

A kvén nyelv radar diagramja¹¹

4. Változások 1980 után

A legfőbb változásokat és a nyelvélnkülés megindulását a kvének esetében az 1980-as évekre tehetjük. Ennek Teemu Ryymin (2001: 62) három okát emeli ki: egyrészt az 1960-as évektől beinduló és később erősen megélénkülő etnikai, köztük is elsősorban a 1970-es évektől erősödő számi mozgalmakat (erről ld. Huss – Lindgren 1999), másrészt az új finnországi bevándorlók, harmadrészt pedig a finn és számi szervezetek hatását, amik mintát adtak a kvéneknek.

Ehhez hozzátehetjük még azt is, hogy az elmúlt évtizedekben a finnországi finn nyelv beszélői is engedékenyebben s nagyobb tisztelettel fordulnak a nyelvváltozatok (s köztük az ország határain kívül használt finn nyelvváltozatok felé is). Emögött természetesen ott van a korábban már említett jelen-

¹¹A kép forrása: <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:303675/bdef:Content/get>

ség, a kisebbségek világszerte megerősödő emancipációja, ugyanakkor viszont a finn nemzeti érzés természete is módosult a nyelvi-kulturális többszólamúság irányába az idők során (ld. M. Bodrogi 2006: 69), és mivel Finnországban felértékelődött a beszélt nyelv és a nyelvjárások szerepe, a „más finn nyelvekhez” való viszonyulás is pozitív irányba változott.

4.1. A kvén nyelv megerősödésében az alábbi közéleti és nyelvpolitikai események játszották a legfontosabb szerepet.

a) A kvének hosszú idő után először egy szimbolikus esemény kapcsán kerültek rivaldafénybe: 1977-ben V. Olav norvég király Urho Kekkonen finn köztársasági elnök és XVI. Károly Gusztáv svéd király jelenlétében felavatta a Bevándorlók szobrát a kvének nem hivatalos fővárosának számító Vesisaariban. A szobrot az első nagy finn bevándorlás emlékére állították és a kvéneknek ajánlották (Piasecki 2014: 10).

b) A következő fontos lépés szintén szimbolikus volt: 1983-ban Terje Aronsen vezetésével elkezdődött a kvén nyelv általános iskolai oktatása Pysyokiban. A több évtizedes tilalom után először itt is a finn nyelv oktatása indult újra az 1970-es évektől: választható tárgyként először a középiskolában, majd az általános iskolában is lehetett tanulni, később pedig a finn tanítási nyelvet is bevezették több észak-norvégiai iskolában. Ez nem volt egyértelműen pozitív változás, hiszen a kvén finn sztenderddel való helyettesítése erősen negatívan befolyásolta a kvének saját nyelvükkel kapcsolatos attitűdjét. Nagy előrelépést jelentett viszont az, amikor az 1980-as években két tanár kvén nyelvű tananyagot állított össze.¹²

c) Intézmények létrehozása. 1987-ben alakult meg az azóta is legjelentősebbként számon tartott, jelenleg közel 1000 taggal működő Norvégiai Kvének Egyesülete (*Ruijan Kveeniliitto, Norsk Kveners Forbund*). Ennek a magát vallási és politikai szempontból semlegesnek valló szervezetnek a legfőbb célkitűzése a kvének és a finn származásúak gazdasági, szociális és kulturális helyzetének javítása.

A másik kiemelt szerepű intézmény a Kvén Intézet (*Kainun Institutti, Kvens Institutt*), amely a kvén nyelv és kultúra védelmét és fejlesztését tűzte ki céljául. Különböző szintű nyelvtanfolyamok szervezésével, szótárak összeállításával kiemelkedő szerepet játszik a nyelv megtartásának és fejlesztésének segítésében (Szilvási 2012: 65–66).

¹² Erről ld. az alábbi cikket: <http://www.kaleva.fi/viikko-kaleva/esivanhempien-kieliherasi-elon/63109/>

A Kvén Intézet szerint a revitalizáció legfőbb lépései: kvén nyelvű oktatás minden szinten az óvodától az általános iskolán át a felsőoktatásig, nyelvi és kulturális bizottság létrehozása a sztenderdizáció megkönnyítésére, kvén nyelvtan és szótárak szerkesztése, anyagi támogatás megszerzése a kvén kultúra fejlesztésére, a kvénül írott szövegek összegyűjtése és tanulmányozása (M. Bodrogi 2009: 26). Mivel ezek közül a legfontosabb lépésnek a nyelvi norma kialakítását tartották, kialakítására 2007-ben létrehozták a Kvén Nyelvi Tanácsot (*Kvensk språkråd*), melynek jelenleg Irene Andreassen az elnöke, majd egy évvel később végrehajtó szervét, a Kvén Nyelvi Gyűlést (*Kvensk språkting*).

d) Kisebbségi nyelvként való elismerés. 1993-ban Norvégia ratifikálta az Európa Tanács kisebbségi nyelvekről szóló chartáját, mely 1998-ban lépett hatályba (Räisänen – Kunnas 2012: 2). Norvégiában háromféle kisebbségi kategória létezik: őshonos nép (számi), nemzeti-etikai kisebbség (kvén, erdei finn, zsidó, roma, vándorcigány), bevándorló (pl. 1945 utáni finnek) (Huss – Lindgren 2005: 268). Annak dacára, hogy a kvének a nemzeti-etnikai kisebbség kategóriába kerültek, hiszen már több mint száz éve élnek Norvégiában, a média még manapság is igen gyakran bevándorlóként emlegeti őket, esetleg hozzátéve, hogy a 19. század előtt vándoroltak Norvégiába (Lane 2011: 62). Ez azért ellentmondásos, mert úgy tekintik a kvéneket bevándorlóknak, hogy a norvég állam északi határai „bevándorlásukkor” még ki sem alakultak, vagyis határátlépésről nem lehetett szó (Lane 2011: 57). A kvének következő nagy célkitűzése annak elérése, hogy a számikhoz hasonlóan az őshonos népek közé sorolják őket, hiszen ez a státus lényegesen több joggal, lehetőséggel és anyagi támogatással járna.

e) Önálló nyelvként való elismerés. A bevezetőben már említett, az Európa Tanács számára készített hivatalos norvég jelentés 1999-ben nem tett különbséget a kvén és a finn között (a kvént a finn egyik nyelvjárásaként tüntette fel). Ennek köszönhető, hogy a kvén kisebb támogatást kapott, mint az őshonos számi vagy a meänkieli Svédországban. Az Európa Tanács kritikái ösztönözték a norvég államot arra, hogy felkérje a svéd Kenneth Hylterstam professzort annak eldöntésére, hogy a kvén vajon nyelvjárás-e vagy önálló nyelv. Az igen alapos, 2002 novembere és 2003 júliusa között elkészített vizsgálat, mely mind nyelvészeti, nyelvi, mind társadalmi szempontokat figyelembe vett, megállapította, hogy a kvén inkább számít nyelvnek, mint nyelvjárásnak (Hylterstam – Milani 2003: 25).

Az eredmény nagy vitákat gerjesztett, melyek miatt Norvégia csak 2005. április 24-én ismerte el hivatalosan a kvént a finntól különböző, önálló nyelv-

ként, és sorolta a nemzeti kisebbségi nyelvek közé. Marta Petryk azonban még csaknem egy évtizeddel később, a kvének közt szerzett saját tapasztalatai alapján is úgy látta, hogy az az álláspont, hogy a kvén és a finn egy nyelv, még mindig elterjedt (2014: 107), sőt az interjúalanyai között számos olyan is volt, aki szerint a kvén a finn és a norvég keveréknyelve (uo. 114).

4.2. A kvénkutatás megélénkülése az 1990-es években

A revitalizáció eredményeként 1990-től kezdve egyre növekvő számban jelentek meg kvén nyelvű és kvén nyelvről szóló szak- és szépirodalmi kiadványok, alapvető tudományos munkák és tankönyvek is, számuk főleg az ezredforduló után nőtt meg.

A kvén népről (elsősorban etnográfiai szempontból vizsgálva őket) eddig két nagyobb finn nyelvű összefoglaló monográfia jelent meg. 1928-ban adta ki Samuli Paulaharju a *Ruijansuomalasia* (Észak-norvégiai finnek) című kötetét, a második, kifejezetten a kvénekkal foglalkozó, monográfia jellegű kiadványra azonban három emberöltőt kellett várni: Lassi Saressalo 1996-ban megjelent *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteettistä* (Kvének. Tanulmány egy észak-norvégiai kisebbség identitásáról) című disszertációjában foglalkozott a kvénekkal.

A nyelv iránti érdeklődés fokozódására utal, hogy az 1990-es évektől kezdve egyre több tanulmány jelent meg róluk. Ebben az időszakban a kvénekkal mint a norvég nyelvpolitika negatív hatását elszenvedő, s emiatt kihálás szélére kerülő néppel foglalkoztak, elsősorban identitásuk meghatározásának problémáit, a norvég nyelvpolitika jellegzetességeit és a kvén revitalizáció lehetőségének kérdését vizsgálták.

Ennek az időszaknak az egyik legfontosabb kiadványa Leena Huss kötete, aki az északi népek nyelvcserejének visszafordításáról írt monográfiát (*Reversing language shift in the Far North*), Marjut Anttonen pedig az észak-norvég nemzetiségi politikáról és az ott élő finn eredetű népesség identitásának átpolitizálásáról írt doktori disszertációt (*Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*).

5. Identitás és az irodalmi nyelv

5.1. Az irodalmi nyelv mint revitalizációs eszköz

A kvének önmagukat évszázadokig életmódjuk által határozták meg. Sommerfelt, aki Finnmark megye főispánja volt 1787–1800 között, így ír róluk: „Elsősorban erdőirtásban, lazacfogásban és vadászatban jeleskedtek.

Könnyű felfogásúak, ügyes földművelők, főleg lovat, tehenet és aprójószágot tartanak. A földet mindenütt megművelik, ahol ezt az időjárás engedi. (...) Tisztaságszeretők, a férfiak és nők az oroszokhoz hasonlóan kedvelik a meleg fürdőt.” (Idézi Jávorszky 1991: 53.)

Ha elfogadjuk Edwin Ardener megállapítását, mely szerint az identitás nem valami, amivel rendelkezünk, hanem valami, ami alapján minket meghatároznak, vagy amivel mi meghatározzuk magunkat (Ardenertől idézi Petryk 2014: 106), akkor egyértelmű, hogy a kvének önmeghatározásának évszázadok óta meglévő elemein, az eredeten, a származáson és történelmi hagyományokon kívül ennek manapság a nyelv is szerves része.

A kvének az elmúlt két emberöltőben az identitásuk és önazonosságuk egyértelmű jeleként tekintettek nyelvükre, ami alapján szembeállíthatók mind a norvégokkal, mind pedig a finnekkel vagy akár a meänkieli beszélőivel is. Sztenderdizálása, az irodalmi nyelv kialakítása tehát nem csupán egy praktikus és halaszthatatlan feladat, hanem jelképes esemény is volt.

5.2. Az irodalmi nyelv születésének lépései

A sztenderdizáció és az iskolai tananyagfejlesztés a Tromsøi Egyetemen 2006-ban kezdődött internetes kvénnyelv-kurzus miatt vált égetővé, de a folyamatot erősen hátráltatta, hogy a nyelvnek akkor még semmiféle normája nem volt (ehhez ld. Sulkala 2003).

Az irodalmi nyelvvel kapcsolatban az egyik leglényegesebb szempont az volt, hogy minden kvénül beszélő el tudja azt sajátjaként fogadni. Ez a nyelvváltozat lesz majd ugyanis a tankönyveknek és a nyelvi fészkekben használt tananyagoknak a nyelve, azaz később ez lesz a kisgyerekek anyanyelve.

Az elsőként felmerülő kérdés az volt, kell-e egyáltalán külön sztenderd a kvének, vagy megfelel a finn irodalmi nyelv. Azért volt jogos ezt a kérdést feltenni, mert sok kvén akkor (de páran még ma is) a finn irodalmi nyelvet tartja / tartotta normának, saját nyelvváltozatát pedig nyelvjárásnak. Söderholm szerint azonban sem a kvéneknek, sem a Tornio-völgyi meänkieli beszélőinek nem felel meg normaként a finn irodalmi nyelv. Okként azt hozza fel, hogy ezek a csoportok nem Finnországban élnek, attól országhatár választja el őket, ami egyben nyelvhatár is (ez véleményem szerint nem helytálló érv, elég, ha csak felidézzük a számik vagy az erdélyi magyarok helyzetét), másrészt pedig a norvégosítási és svédesítési politika következtében e két kis nyelv szókincsében jelentősen eltávolodott a finnországi változattól (2007: 2).

Felvetődött azonban az is, hogy a kvénnek és a meänkielinek legyen közös nyelvi normája. A két nyelv sem szerkezetében, sem szókincsében nem tér el jelentősen egymástól, ahogy ezt Söderholm nyelvjárásai vizsgálata során ki is mutatta (2014: 27). Hasonló tehát a helyzet a több ország területén élő számukhoz, de míg őket közös szervezeteik fogják össze, addig a kvének és Tornio-völgyiek között máig nagyon gyenge a kapcsolattartás, közös szervezeteik nincsenek (Söderholm 2007: 3), legfeljebb csak kulturális események kapcsán jelennek meg együtt.

Önálló irodalmi nyelv létrehozása mellett döntöttek, de továbbra is kérdéses volt, hogy a finn vagy a svéd és a francia mintájára jöjjön-e létre az új irodalmi nyelv. A finn irodalmi nyelv ugyanis valamennyi nyelvjárásra alapozva, egyfajta kompromisszumos megoldással jött létre (ehhez ld. Laihonon 2010), míg a svéd és a francia norma egyetlen, a legtöbbek által beszélt nyelvjáráson alapult.

A kvén nyelvjárások nagyon hasonlítanak egymáshoz, némi különbség főleg a Kelet-Finnmarkban beszélt porsanki és a Tromsø környékén beszélt raisi között van, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy ez utóbbi jobban és hosszabb ideig volt kitéve a norvégizáció hatásának, mint az utóbbiak (Lindgren 1999: 147). A keleti, porsanki nyelvjárás Pyssyjokiban beszélt változatának normává emelése mellett szólt, hogy ennek a szépirodalmi műveken kívül is létezett már valamilyen szintű írásbelisége: Terje Aronsen nyelvi aktivista, fordító és Agnes Eriksen író, költő, tankönyvíró is ezt a nyelvjárást használja. 2004 őszén jelent meg Alf Nilsen-Børsskog tollából az első kvén nyelvű irodalmi alkotás, a *Kuosuvaaran takana* (Kuosuvaara mögött) című regény, amelyet a szerző szintén saját, Porsankiban beszélt nyelvjárásában írt. Sőt az 1980-as években elindult általános iskolai kvén oktatás és az azóta írt tankönyvek nyelve is ez volt, továbbá ehhez a dialektushoz volt kész egy körülbelül 4000 szavas kvén–norvég szólista is, ami a munkát nagyban megkönnyítette (Petryk 2014: 110).

5.3. A nyelvléírás szerepe a revitalizációban

Mindezek a törekvések az irodalmi nyelv kialakítására egyértelműen mutattak a nagy összegző munka, a teljes nyelvléírás elkészítése felé. A nyelv történetében és revitalizációjában hatalmas lépés volt, hogy 2014 decemberében megjelent az Eira Söderholm szerkesztette kvén grammatika (*Kainun kielen grammatikki*).

A Kainun Institutti honlapján megjelent információ¹³ szerint a nyelvi önállóság jelképe ez a kötet, s ez a megfogalmazás véleményem szerint sem áll távol a valóságtól. A grammatika jelentősége a kvén nyelv történetében az első magyar Újtestamentum-fordításéhoz hasonlítható: Sylvester János annak idején ezzel bizonyította be, hogy a Biblia az akkor másodrangúnak gondolt, vulgáris magyar nyelvre is lefordítható, Söderholm pedig a 2005-ös hivatalos aktus (a kvén önálló nyelvként való elismerése) után ezzel tette szó szerint kézzelfoghatóvá, hogy a kvén nyelv a finnországi finntől függetlenül létező, teljes értékű, a világ bármely másik nyelvével egyenértékű, korántsem „semilyen” nyelv.

A monográfia szimbolikus és közérdekű jellegére utal, hogy alakulásáról és később megjelenéséről folyamatosan hírt adtak a kvén fórumok, pl. többször is írt róla a Ruijan Kaiku (*Suuri tietheelinen meritti!* [Nagy tudományos teljesítmény!], 2014. 12. 17., *Kainun grammatikki oon viimen kovottu* [Végre sikerült összeállítani a kvén grammatikát], 2015. 01. 26.), nyomon lehetett követni a megjelenésével kapcsolatos eseményeket a Kvén Intézet honlapján és Facebook oldalán is, sőt részben ezzel kapcsolatban egy konferenciát is szerveztek a kvénnyelv-oktatás egyik központjának számító Tromsøben 2014 októberében.

A kötet szimbolikus jellegén felül több szempontból is kiemelkedő jelentőségű. Egyrészt ez a nyelv régóta hiányzó teljes leírása, „hivatalos nyelvtana”, melyben a kvén irodalmi nyelvet, a *kirjakainu*-t rögzítik, másrészt pedig ez az első teljes egészében kvén nyelven megjelentetett tudományos monográfia is. A kvénekről korábban az ország többségi nyelvén (valamelyik norvég nyelvváltozatban) írtak, a tudományos cikkek pedig jórészt finnül, angolul vagy norvégul születtek. Az első kvén nyelvű tudományos tanulmány 2007-ből Söderholm nevéhez fűződött, azt mondhatjuk tehát, hogy a próbálkozások után kialakulóban van a szakmai-tudományos stílus és terminushasználat is.

A kötet azért is lényeges, mert ebben vált véglegessé, mi legyen a nyelv belső neve, sokáig ugyanis önelnevezésükhöz hasonlóan (ld. Takács 2015: 168–170) kérdéses volt ez is. A 2005-ös hivatalos elismeréskor norvégul a *kvensk* elnevezést kapta a nyelv, de saját nyelvű elnevezését sokáig nem véglegesítették.

¹³ <http://www.kvenskinstitutt.no/2014/12/kainun-kielen-grammatikki-kielen-ittenaisyyden-symboli/>

Söderholm kezdetben mind a *kveenin kieli*, mind a *kväänin kieli* elnevezést használta,¹⁴ és a 2000-ban létrehozott, 1960-as – 1970-es években gyűjtött kvén anyagra épülő Ruija corpusban is e név alatt gyűjtik a kvén szövegeket. Maga a kvén népnév először *Cwenas* és *Cwena land* alakban fordult elő, melyet az 890-es évekből említ fehér-tengeri hajózásai kapcsán Halogalandi Ottar, észak-norvég nagybirtokos fia (Hyltenstam – Milani 2003: 4). Ez az elnevezés valószínűleg az ónorvég *kven* szóra megy vissza, mely a germán **hwain* 'alacsonyan fekvő nedves terület' jelentésű szóhoz kapcsolható (Söderholm 1996: 230), de a szó pontos etimológiája a hangváltozás jellege miatt nincs tisztázva (Lane 2011: 63).

A *kvääni* ~ *kväänä* ~ *kvääna* alakváltozatok feltehetően ennek az ónorvég *kven*-nek az átvételei. A *kven* elnevezés azonban a norvégizáció idején gúnyos, pejoratív jelentést kapott, míg a *kvääni*-re ez nem volt jellemző, használatát ezért is támogatták sokan. Ez azonban a szókezdő mássalhangzó-torlódás miatt idegen a nyelv szerkezetétől, a *kv*-hangkapcsolat ugyanis jórészt jövevényszavakban használatos, másrészt pedig nem „népnévszerű”: a kvén *ruottalaiset*, *ruijalaiset*, *norjalaiset*, *saamelaiset*, *lappalaiset*, *suomalaiset* mellé nem tudunk **kväänilaiset* nevet állítani.

A szóbeli névhasználati hagyományt alapul véve Söderholm végül a *kainun kieli* és a *kainulainen* népnév mellett teszi le a voksát. A *kainulainen* bár forrásokban nem szerepel, de szóban sokkal régebb óta használatos, mint a norvég eredetű *kven*. Andreassen nyelvi adatok alapján bizonyította be, hogy ez a népnév ismert és hosszú időn át használatos volt Porsankiban (2007), de a *kven* hatására kiesett a köztudatból, mára pedig már csak a legidősebbek között él.

A *kainu* nyelv és népnév mellett szól, hogy ezt használva valójában a nép ősi elnevezését hozzák vissza, és az is, hogy a nép már meglévő intézményeinek nevében is ez szerepel, illetve a tananyagok és tankönyvek is ezt használják, de „hivatalossá” az endoníma a Kainun kielen grammatikában való használat miatt vál(hat). Tény, hogy a megnevezések ma is mutatnak ingadozásokat, de ez más nyelv esetében is előfordul, pl. a norvég nyelvnek is két elnevezése van a kvénben (*ruija* és *norja*) (Söderholm 2014: 17–21).

A kvén grammatika szerzője nagy figyelmet fordított a nyelvjárási különbségek bemutatására is. Szemlélete megengedő, néhol akár három különböző elfogadható szerkezetet és alakot is megad, mivel azonban a kvén

¹⁴ <http://www.kvenskinstitut.no/egget-sprakarbeid/et-nytt-skriftsprak-blir-til/kainunkielele-oma-kirjakieli/>

nyelvjárások lényegesen nem különböznek egymástól (vö. Lindgren 1990), leggyakrabban csak egy, vagy maximum két alakváltozatot szerepeltet.

A kötet tananyagként szolgálhat a jövőbeli nyelvtanulók számára, használható lesz oktatási segédkönyvként tankönyvek (pl. az Agnes Eriksen készíttette 3-4., és 5-6. osztályosok számára, norvég közvetítő nyelven írt tankönyvsorozat)¹⁵ mellett is, a kutatók számára pedig alapvető forrás, hiszen hasonlóan részletes leírás egyetlen finnhez közeli nyelvről (*likikieli*) sem készült még. Sőt, a szerző vágya szerint akár a közeli rokon nyelvek beszélőit inspirálhatja is hasonlóan nagyszabású munka létrehozására.¹⁶

Söderholm nyelvtanának részletes ismertetést ld. jelen kötet 319–323. oldalain.

6. Összegzés

A kvének önképe 1850 előtt stabil alapokon állt, ám az asszimilációs törekvések erőteljesen rombolták. Identitásuk legfontosabb eleme még az 1980-as években is elsősorban az életmódjukhoz kapcsolódott: közismert volt erdőkhöz kötődő munkájuk, kapcsolódásuk a finn eredethez és hagyományokhoz, illetve szigorú munkamoráljuk (Saressalo 1996: 226–251).

A hangsúlyok azonban az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltoztak. Számos új identitáselem is megjelent (pl. csoportjelölő önelnevezés, kulturális rendezvények és intézmények, néphagyományok és egyéb kulturális elemek, pl. helytörténeti múzeum és népviselet), melyek közül fontossága miatt egyértelműen kiemelkedik az önálló anyanyelv. A saját nyelvű kommunikáció még a többi tényező hiányában is évtizedeken át fenntartotta körükben a „nem norvég” csoporttudatot, bár ez a fajta identitáskonstruálás ezekben az időkben még nem volt sem tudatos, sem pedig irányított (uo.).

A revitalizáció során az identitásnak azt az elemét próbálják – immár tudatosan és célirányosan – kiemelni, ami alapján csoportjuk mind a norvégtól és a számitól, mind pedig a finntól könnyen elkülöníthető. A korábbi időszakoktól eltérően azért éppen a nyelv vált központi identitásképző elemmé, mert ez annak más csoportok által is legegyszerűbben körülírható, megközelíthető eleme, a különálló nyelv – önálló népcsoport megfelelésnek pedig kitűnő jelképévé vált a nyelv első teljes leírását jelentő grammatika.

¹⁵ <http://www.kvenskinstitutt.no/virksomhet/mean-krampuohi-butikk/>

¹⁶ <http://www.kvenskinstitutt.no/2014/12/kainun-kielen-grammatikki-kielen-ittenaisyyden-symboli/>

Irodalom

- Andreassen, Irene 1994: A kvének – a norvégiai finnek. In: Várady Eszter (szerk.), A finnországi kisebbségek és a svédországi finnek. Kalevala Baráti Kör, Budapest. 77–85.
- Andreassen, Irene 2007: Kven og kainu(lainen). <http://www.kvenskinstitutt.no/kvener/kven-og-kainulainen/>
- Anttonen, Marjut 1999: Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön politisoituminen 1990-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Anttonen, Marjut 2014: The politization of the concept of centre and ethnicity an example from Northern Norway. *Pro Ethnologia* 15: 49–69.
- Bodrogi Enikő 2006: Finn nyelvek párbeszéde – avagy a nyelvi identitás arcai Fennoskandiában. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár. 63–71.
- M. Bodrogi Enikő 2009: A nyelvi önállósulás Skandináviában mint revitalizációs stratégia. In: Diószegi László (szerk.), *Moldvai csángók és a változó világ. A Magyarorsággutatás könyvtára XXX*. 19–30.
- M. Bodrogi Enikő 2010: Az elvesztett népköltészet nyomában. A kvének és a torniovölgyiek helyzete. In: Szemerényi Ágnes (szerk.), *Folklór és nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 461–471.
- M. Bodrogi Enikő 2015: Kieli-iteologioita vähemmistöavisissa. *Virittäjä* 119: 525–558.
- Dufva, Hannele 2002: Dialogia suomalaisuudesta. In: Laihiala-Kankainen, Sirkka – Dufva, Hannele – Pietikäinen, Sari (toim.), *Moniääninen Suomi. Kieli, kulttuuri ja identiteetti*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylä. 21–38.
- Gál Noémi 2010: A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek. *Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége*, Kolozsvár.
- Giles, Howard – Bourhis, Richard – Taylor, Donald 1977: Towards a theory of language in ethnic group relations. In: Giles, Howard (ed.), *Language, ethnicity and intergroup relations*. Academic Press, London. 307–348.
- Huss, Leena 1999: Reversing language shift in the Far North. *Linguistic revitalisation in Northern Scandinavia and Finland*. *Studia Uralica Upsaliensia* 31. Uppsala.
- Huss, Leena – Lindgren, Anna-Riitta 1999: Scandinavia. In: Fishman, J. (ed.), *Handbook of language and ethnic identity*. University Press, Oxford. 300–318.

- Huss, Leena – Lindgren, Anna-Riitta 2005: Monikielinen Skandinavia. In: Johansson, M. – Pyykkö, R. (toim.), Monikielinen Eurooppa. Kielipolitiikka ja käytäntöä. Gaudeamus, Helsinki. 246–280.
- Hyltenstam, Kenneth – Milani, Tommaso 2003: Kvenskans status. Rapport for Kommunal- og regionaldepartementet och Kultur- og kirkedepartementet i Norge. http://www.regjeringen.no/upload/kilde/kkd/rap/2003/0001/ddd/pdfv/193348-kvenrapport_hyltenstam_slutversion_oktober.pdf
- Jávorszky Béla 1991: Észak-Európa kisebbségei. Magvető Kiadó, Budapest.
- Laihonen, Petteri 2010: A finn nyelv korpusztervezése, korpuszpolitikája. Magyar Nyelvjárások 48: 193–214.
- Lane, Pia 2011: The birth of the Kven language in Norway: emancipation through state recognition. *International Journal of the Sociology of Language* 209: 57–74.
- Lindgren, Anna-Riitta 1990: Miten muodot muuttuvat. Ruijan murteiden verbintaivutus Raisin, Pyssyjoen ja Annijoen kveeniyhteisöissä. Tromssan Yliopisto Kielten ja Kirjallisuuden Laitos. Tromssa /Tromsø.
- Lindgren, Anna-Riitta 1998: Finnish in Norway. In: Ailbhe Ó Corráin – Seamus Mac Mathúna (eds), *Minority languages in Scandinavia, Britain and Ireland*. Acta Universitatis Upsaliensis. *Studia Celtica Upsaliensia* 3: 119–132. Uppsala.
- Lindgren, Anna-Riitta 1999: Linguistic variation and historical sociology of multilingualism in Kven communities. In: Ernst Håkon Jahr (ed.), *Language change. Advances in historical sociolinguistics*. De Gruyter, Berlin – New York. 141–166.
- Lindgren, Anna-Riitta 2003: Sulautumista, elämistä ja elvyttämistä. Kveeneistä ausseihin, fingelskasta meänkieleen. In: Jönsson-Korhola, Hannele – Lindgren, Anna-Riitta (toim.), *Monena suomi maailmalla. Suomalaisperäisiä kielivähemmistöjä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 477–526.
- Paulaharju, Samuli 1928: Ruijan suomalaisia. Helsinki.
- Petryk, Marta 2014: An old language with a new status. Some aspects of the Kvens' identity in the borderland. *Colloquia Humanistica* 3: 103–117.
- Piasecki, Karol 2014: The birth of new ethnoses? Examples from Northern Europe. *Our Europe. Ethnography – ethnology – anthropology of culture*. 3: 7–20.
- Räisänen, Anna Kaisa – Kunnas, Niina 2012: The Kven language: An Overview of a Language in Context. In: Johanna Laakso (ed.), *Working Papers in European Language Diversity 15*. Research Consortium ELDIA. Mainz – Helsinki – Wien – Tartu – Mariehamn – Oulu – Maribor.

- Ryymin, Teemu 2001: Creating Kvenness: Identity building among the arctic Finns in Northern Norway. *Acta Borealia* 18: 51–67.
- Saressalo, Lassi 1996: Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 638. Helsinki.
- Söderholm, Eira 2001: Suomi ja sen likikielet – erilaisia kielipoliittisia valintoja ja niiden taustoja. In: Tõnu Seilenthal (toim.), *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum* 7/3: 251–259.
- Söderholm, Eira 2007: Kainun kielele oma kirjakieli. *Tornionlaakson vuosikirja*. 192–199.
- Söderholm, Eira 2014: Kainun kielen grammatikki. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Sulkala, Helena 2003: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 177–194.
- Szilvási Zsuzsanna 2012: Nyelvpolitika és kisebbségi nyelvek Norvégiában – különös tekintettel a számi kisebbségre. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori iskola, Alkalmazott Nyelvészeti Program, Pécs.
- Takács Judit 2015: A kvének mai nyelvpolitikai helyzetéről. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 255–278. Debrecen.

*

On the new steps of the Kven revitalisation

The situation of the the Kvens (Finnish origin population of North Norway) is very little known, because, due to the assimilation policy practised by the Norwegian government, respectively, they have been considered as non-existing minorities up to the near past.

In this study I would like to present some of the most important factors (political and linguistic changes) which have influenced the development of the Kven minority identity and the rise of the status of their language and identity. Number of significant and positive changes have happened in the past few decades of Kven revitalisation, but despite all this the language is still endangered and its survival cannot be considered as warranted.

JUDIT TAKÁCS

Konnotatív jelentések a Szomjas-Schiffert gyűjtés jojkáinak szövegpaneleiben

TAMÁS Ildikó

MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest
tamas.ildiko@btk.mta.hu

Tanulmányomban az észak-finnországi Nunnanenben élő számi közösség énekes folklórjának szövegeit vizsgálom. Ezek – és általában a számi jojkaszövegek – soha nem képezték önálló nyelvészeti vagy folklorisztikai kutatás tárgyát. A probléma gyökere nem más, mint a szövegre mint a nyelvi rendszer legfelsőbb szintjére vonatkozó általános megközelítés (jóllehet elvileg bármelyik nyelvi elem betöltheti a szöveg funkcióját). A jojkák „nonszensz” szövegeit a gyűjtők csak a 20. század elejétől kezdve jegyezték le, korábban fel sem merült, hogy az énekes előadás önálló egységének, azaz dalszövegnek tekintsék ezeket. Sajnos a későbbi gyűjtések jelentős részére is jellemző volt, hogy csak jelzésszerűen, vagy az „értelmetlen” szövegrészek kihagyásával csak a gyűjtő számára értelmezhető szavakra korlátozódott a dokumentálás (pl. Launis 1907, 1908). Szomjas-Schiffert György 1966-os gyűjtése előtt (amelynek anyaga nyomtatásban csak 1996-ban jelenhetett meg), nem született olyan precíz leírás, amely a hangzó anyagot teljes hosszában (tehát nemcsak az ismétlődő alapmotívumokat vagy dallamsorokat) adja közre (Szomjas-Schiffert 1996). A lejegyzés dallam és szöveg szempontjából egyaránt nagyon értékes és jól kutatható: a dallam és a szöveg illeszkedésének legárnyaltabb bemutatása, amelyben nemcsak a zenei ornamentika jelenik meg páratlan részletességgel, hanem az elhangzó szövegelemek (a továbbiakban panelek) fonetikai értékéről is pontos képet kapunk. Ez utóbbit magam is ellenőriztem a felvételek alapján.

A számikra vonatkozó néprajzi leírásokban elszórtan megfogalmazódnak a jojkaszövegekkel kapcsolatos elképzelések. Ezek alapján a denotatív jelentéssel nem rendelkező szövegpanelek is részét képezik a számik kommunikációjának, tulajdonképpen kódolt információk, amelyeket csak a beavatottak

értenek. Korábbi írásaimban már foglalkoztam a jojka „halandzsaszövegeivel”, elsősorban azok grammatikai jellemzőivel (Tamás 2003, 2012, 2014). Jelen tanulmányban elsősorban szemantikai szempontok alapján próbálok vizsgálni a Szomjas-Schiffert archívum szövegkorpuszát.

A számi folklórszövegek társadalmi kontextusa

A számi közösségekben kialakult nyelvi kommunikáció megismerésében és megértésében kiemelkedően fontos helyet kap a történeti-politikai kontextus. Utóbbi minden bizonnyal szerepet játszott a jojkákra – és a számi folklórra tágabban is – jellemző enigmatikus szöveghagyomány kialakulásában. A számik számára az idegenekkel, a más etnikumokkal való találkozás ismert történelmük legnagyobb részében egyet jelentett a kizsákmányolással, földjeik elvesztésével, életmódjuk hol közvetett, hol közvetlen módon történő átformálásával. A találkozások a misszionáriusok, utazók és felfedezők megjelenésével kezdődtek. Ezek a találkozások eleinte ritkák és felületesek voltak, a számik életét kevésbé befolyásolták. Később, a hivatalos államhatárok megszilárdulásával, az északi területek feletti kontroll megszerzésével, az adózás egyre szigorúbb feltételeivel, a finn, svéd és norvég telepések immár tartós jelenlétével azonban minden megváltozott. A 17. századtól a svéd uralom egyre drasztikusabban avatkozott a számik életébe, gyakran kártalanítás nélkül vették el földterületeiket. Ole Henrik Magga – a norvégiai számi parlament volt elnöke – szerint a számi történelem legnehezebb időszaka a 19. század közepétől a 20. század derekáig tartó időszak volt. Erre az időszakra esett Lars Levi Laestadius (1800–1861) puritán lutheránus mozgalmának megszületése, amely a számik kereszténnyé tételében a legnagyobb sikereket érte el. A jojkahagyomány alakulása és kutathatósága szempontjából azért van igen nagy jelentősége ennek az időszaknak, mert a samanizálást a vallási és világi vezetők ekkor büntették a legkegyetlenebbül. A jojkálás tiltólistára került, mint a pogány szakrális gyakorlat része. A jojkáról formált negatív képhez hozzájárult az az általános, már a korai forrásokban is megfogalmazott elképzelés, hogy a számik mind varázslók, boszorkányok, ördögök.

A számikkal kapcsolatos negatív gondolkört erősítette egy újabb, a 20. század elején – az evolucionizmus, majd a fajelmélet oldalhajtásaként – kibontakozó, immár a vallási alapoktól elkülönülő (politikai és tudományos) diskurzus is, amelyben a jojkálás minden, a számik hagyományos életmódjához kapcsolódó jelenséggel együtt alsóbbrendű, megvetendő és szégyellni való szokásként fogalmazódott meg (Eidheim 1969, 1971; Jones-Bamann

2001; Lehtola 2010). Ennek tudatosítására szolgált az iskola, ami a számikat átnevelő, „civilizáló” intézmény feladatát töltötte be, és ahol a sikeresség érdekében bevett eszköznek számított a gyerekek megalázása és fizikai bántalmazása a számi identitásukat reprezentáló jelek, szimbólumok (számi ruhadarabok, tárgyak birtoklása, anyanyelven történő beszélgetés) miatt. Ez a külső, etnocentrikus, a skandináv nacionalizmus eszközének tekinthető „stigmatizáló” diskurzus összefonódott a már említett, a jojkát a vallási „rossz” kategóriájába soroló diskurzussal. A kettő együtt nehezen megkérdőjelezhető hatalmi-világnézeti gondolatkörbe ágyazta a jojkálást. Ez a komplex, sztereotipizáló és negatív attitűddel telített kép a számik gondolkodását is átformálta, megváltoztatva önképüket és kultúrájukhoz való viszonyukat. Részben ez lehet a magyarázat arra, hogy a néprajzi kutatásokból miért tudunk annyira keveset a jojkaszövegekről és azok használati köréről. A lappológiai kutatókat a kezdetekben a számik erőteljes, többnyire igazolható félelmekből fakadó ösztönös bezárkózása nehezítette. Ez a befelé fordulás a 20. század második felében fokozatosan tudatos stratégiává alakult. A bezárkózó magatartás motivációi között sokszor nyíltan fogalmazódott meg a „kívülről” érkező kutatóval szembeni elutasítás. A számi kultúra leírására vállalkozó kutatók helyzete a 19. század második felében és a 20. század első felében különösen nehéz volt, hiszen kérdéseik olyasmire irányultak, amikről a számiknak nem volt szabad, vagy megalázó volt beszélni. Ráadásul számukra a tudományos kutatás szorosan összefonódott kisebbrendű mivoltuk igazolási kísérleteivel. Egy kutató megjelenése sokszor a rasszista ideológiát kiszolgáló orvosi és fizikai antropológiai vizsgálatok rémképét idézte. A 21. századra a jojkahagyomány megváltozott, a speciálisan kódolt szöveghagyományt fenntartó kis közösségek is átalakultak. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a 20. századi gyűjtésekből mi „olvasható ki”, illetve milyen eredmények várhatók a kortárs terepmunkáktól a szövegek értelmezésével kapcsolatban.

A szövegek jelentése

A néprajzi/antropológiai munkákban számos utalást találhatunk azzal kapcsolatban, hogy a közösségek különböző stratégiákat alkalmaznak ismereteik avatatlanok előli elrejtésében. Erőteljes befelé fordultság tehát nemcsak a számi jojkahagyományban figyelhető meg (Nettl 1980, 1989; Strehlow 1971). A kódolt nyelvi üzenetek megfejtésére mégis nehéz példákat találni. A jojkákra vonatkozó néprajzi leírásokból általában mindössze annyi derül ki, hogy a kívülállók számára túlságosan tömörített, értelmezhetetlen szövegek az avatottak számára információértékűek, vagyis a „konkrét” szöveg hiánya

ellenére ezeknek a daloknak van közölnivalója a beavatottak számára (Vainio 1991: 56). Valóban, a legkülönbözőbb gyűjtésekben bukkannak fel hasonló szöveges produktumok, tudományos elemzés azonban nem kapcsolódik hozzájuk, csupán a dokumentációval kell beérnünk. Toivo Immanuel Itkonen például az inari számi réntenyésztők jojkaszövegeivel kapcsolatban megfigyelte, hogy a *lul-lu* közömbösséget, a *lel-le* kérkedést fejez ki, a *nun-nu* pedig azt jelenti, hogy bár lehetne rosszat mondani a jojka alanyáról, az énekes mégsem teszi (Itkonen, T. I. 1948: 561–562).

Ez a közlésmód és a dekódolás képessége átörökítésre szorul. A számi gyerekeknek meg kell tanulniuk azt, hogy kihez milyen „szavak”, azaz panelek illenek, és milyen körülmények között kell vagy lehet azokat használni. Bizonyos panelek ugyanis egy adott közösségen belül rokonszenvet, míg mások közömbösséget vagy antipátiát fejeznek ki, így, ha valaki nem a megfelelő panellel énekel egy adott jojkát, a közösség többi tagja kijavítja. Mindössze ennyi derül ki Itkonen leírásából, aki kétkötetes monográfiájában mindössze egyetlen bekezdést szentelt ennek a témának (Itkonen, T. I. 1948: 562). Hajdú Péter is említést tesz a jelenségről: a „jojku szövegében tömegestül található paneleknek valamiféle konnotatív felhangja van, ezeknek a szövegeknek megvan az énekes és hallgatói számára ismert tárgyuk, mondhatnánk így is: közölnivalójuk” (Hajdú 1982: 426). Többet azonban nem tudunk meg.

Saját nunnaneni tapasztalataim azt igazolják, hogy minél régebbi egy jojka, annál kevésbé tudják értelmezni a beszélt nyelvitől elkülönülő szövegrészeket, így azok egy részét könnyebben el is hagyják, mivel a közösségi ellenőrzés ezek felett már nincs érvényben, és legtöbbször a dal alanyát sem ismerik, hacsak nem az idősebbek elbeszéléseiből. Ez főleg a személyjojkákra igaz, amelyek a Szomjas-Schiffert gyűjtésnek közel 80%-át alkotják. A személyjojkák egy-egy konkrét személyhez tartozó, és általa birtokolt zenei „személyigazolványok”, amelyek alanyukkal együtt „élnek” és változnak, konkrét tartalmuk azonban a közösségen kívül állók számára nagyrészt rejtve marad a kódolt szövegegységeknek köszönhetően.

A panelek használata, jelentésköre tehát sosem lehetett egységes a számik lakta teljes területen, így egy-egy megállapítás csak egy adott közösség esetében, és bizonyos időkorlátok között lehet érvényes. A 20. század második felétől kezdődően egyre gyakrabban szólaltak meg egymástól távoli területeken élő emberek jojkái a rádióadókon keresztül, majd lemezfelvételeken és koncerteken is nagyon különböző jojkahagyományok váltak elérhetővé. Minden bizonnyal ez is hozzájárult a kis közösségekben működő, kódolt nyelv visszaszorulásához. És persze az is, hogy a korábbi kódok ismerői fokozato-

san kihaltak. Szomjas-Schiffert nunnaneni tartózkodásának idején az idősebb nemzedék még jól ismerte a panelek használati szabályait, azonban tartották azokat a tabukat is, amelyek alapján kívülállók nem avathatnak be. Így ír erről: „a sarokban lócán üldögél a 83 éves nagypapa, csizmában, zekében, sapkával a fején. Sárga, ráncos bőrű, még mindig jó értelmű, szerencsés öreg, a századforduló életének tanúja. Ő lenne a legjobb »adatközlőm« – gondoltam –, de nem hajlandó sem énekelni, sem beszélni a szokásokról, mert »megtiltották« neki. Hogy kik? – Nem mondja, de Pekka, a diák megtudja: »The Ghosts« (a szellemek)” (Szomjas-Schiffert 1996: 14).

A középkorú és fiatalabb nemzedék már 1966-ban is kevésbé tudta és ismerte a kódokat, bár elképzelhető, hogy bizonyos tabukat ők sem akartak megszegni, akkor sem, ha az ő életük, és világlátásuk több szempontból is eltávolodott a korábbi generációkétól.¹ Szomjas-Schiffert előtt mindössze annyit fedtek fel a nunnaneniek, hogy bizonyos szócskák, például a *lō*, *lū* antipátiát, a *la*, *no* szimpátiát, a *jo*, *go* pedig érdektelenséget fejeznek ki (Szomjas-Schiffert 1996: 33).

A panelek többségének jelentésárnyalatairól, továbbá a jelentés és hangalak összefüggéseiről nincsenek információk. A legnagyobb probléma az, hogy az előttem ott gyűjtő kutatók egyike sem gondolta úgy, hogy a paneleknek rendszerszerű, és kódolt információkat hordozó használatáról lehet szó. Tehát kérdéseik sem erre irányultak. Inkább a jelentéses szövegrészekre koncentráltak,² ami természetesen szintén fontos, mert a kettős (kifelé és befelé másképpen működő) kommunikáció ezekre is vonatkozik. A jóják képletes nyelvét néhány esetben így meg tudták magyarázni, (például azt, hogy

¹ Bár nem a jójálással kapcsolatos, mégis jó párhuzamként használható példa az ajtónak támasztott seprő bajelhárító funkciójával kapcsolatos hiedelem. „Gyűjtőutam ötödik napján a tolmácsom jelezte, hogy háziasszonyomat mentőautó vitte Rovaniemibe, ahol operálni fogják. Utalt a pletykára is, hogy a seprő eltávolításával utat nyitottam a gonosz szellemeknek” – írja Szomjas-Schiffert úti beszámolójában (Szomjas-Schiffert 1996: 18). Közel 50 évvel később, 2014-ben magam is fényképeztem a bejárati ajtó előtt keresztbe tett seprűket, nemcsak idős emberek otthonainál, hanem fiatal, kisgyermekes családok házában is.

² Kovács Magdolna 2015. augusztusi szóbeli közlésében ezt azzal indokolta, hogy a valódi szövegeket a kívülállóknak el sem éneklük, vagyis szerinte a panelek csak a valódi szöveg helyettesítői bizonyos helyzetekben. Ez a kijelentés, azon túl, hogy összeegyeztethetetlen az archívumi anyagokkal és a szakirodalommal is, magával a nunnaneni anyaggal is cáfolható, hiszen a felvételeken a meglehetősen sokféle panelt az énekesek tökéletes szinkronban éneklük együtt a közös éneklések során, amelyre rögtönzéseként esetleg matematikai esély van.

az egyik dalszövegben szereplő „rovaniemi menyasszony” valójában a pálinkásüveg, mert a pálinkát sokáig csak Rovaniemi település alkoholboltjából lehetett beszerezni), azonban több esetben maguk az adatközlők is bizonytalanok voltak, még a jelentésszerű szövegrészek helyes értelmezésénél is. A metaforikus nyelvezeten túl sokszor már a konkrét neveket sem tudták kihez vagy mihez kötni. Ez történt az egyik jojkaszöveg esetében, amelynek Ángela elemével kapcsolatban majdnem vita alakult ki, egyesek Angliát, mások a lappföldi Ángela (finnül Angeli) településnevet vélték felfedezni, megint mások szerint egy korábban a környéken tartózkodó Angela nevű német asszonyt énekeltek meg a dalban (Kovács 1996: 47).

A jorkák előadásához így manapság már maguk a számok is magyarázatot fűznek, amely a dal alanyára, tartalmára és keletkezésének körülményeire vonatkozik. Vagyis kialakult egy olyan, tabukkal kevésbé terhelt, és a jorkaelőadást kiegészítő prózai szöveghagyomány, amelyeknek célja a jorka kontextualizálása. Az énekes a jorkálás előtt prózában bemutatja a jorka alanyát, tartalmát, illetve azt, hogy milyen történések ihlették a dalt (mindez pusztán a panelekből megfejtethetlen lenne a hallgatóság számára). Ezáltal egyfajta közös mederbe tereli a hallgatóság asszociációit, megteremti azt a közös konnotatív jelentéstartományt, amely a jorkahagyomány korábbi szakaszaiban a természetes szocializáció révén a közösségekben természetesen rendelkezésre állt. Ezeknek a szövegeknek a feldolgozása, és összevetése a jorkában elhangzó panelek minőségével még feltárássra vár, ilyen jellegű kutatásról nem tudok, és egyelőre csekély számú adat áll rendelkezésemre bármilyen következtetés levonásához.

Ami a Szomjas-Schiffert gyűjtés anyagát illeti, a panelek tekintetében tehát csak elnagyolt megállapításokat tehetünk, ugyanis nem térképezte fel részleteiben a panelek használatának helyi törvényszerűségeit. Az 1966-ban végzett terepmunkának ez az elmulasztott lehetősége már nem pótolható, tehát a meglévő dokumentumok alapján próbáltam következtetéseket levonni panelek és attitűdök összekapcsolhatóságával kapcsolatban. A megvizsgált szövegek nagyon változatos hangalakú paneleket tartalmaznak. Az archívumi anyagból mindössze annyi állapítható meg rájuk vonatkozóan, hogy a pozitív (esetleg semleges) viszonyulást kifejező panelek *l*, *n*, *a*, *o* és *u* hangokból építkeznek, pl. *lo*, *lou*, *la*, *nu*, és csak a negatív felhangú panelekben találkozunk *v*, *ö* és *ü* hangokkal (pl. *lü*, *lö*, *løj*, *vu*). A jelentésszerű szövegrészek segítségével ez utóbbi kategória szépen megrajzolható, hiszen a *lü*, *lö*, *løj*, *vu* panelek olyan szövegbetéteket kísérnek mint pl.: „Iskkun Iskku görbe lábú” (Szomjas-Schiffert 1996: 111); „ezek a ragyás fiúk” (Szomjas-Schiffert 1996: 130); „ez a sérült réntehén – ez a száz legyengült réntehén” (Szomjas-Schif-

fert 1996: 40) vagy „arasznyit sem ad erről az Áslagan-Ánddéről énekelni” (Szomjas-Schiffert 1996: 159). Ezt a következtetést a nunnaneniek is jóváhagyták 2014-ben, azonban kiegészíteni, tovább árnyalni nem tudták a panelek jelentéstartományát.

Az *ö* és *ü* magánhangzókat tartalmazó panelek hangalakja azért keltette fel a figyelmemet, mert ezek a hangok a finn szavakban gyakoriak, a jojka-énekesek anyanyelvéből, az északi számiból azonban teljesen hiányoznak. Bár a nunneneni lakosok általában kétnyelvűek, beszélnek a finnt és a számít is, a jojkák nyelve egyértelműen az utóbbi. Úgy tűnik számomra, hogy a negatív attitűd és a finn nyelv jellegzetes hangzását felidéző hangok használatának összefonódásában a két etnikum közötti feszültségek is szerepet játszanak. Az anyanyelvet és az idegen nyelvet szembeállító dichotomizálás következtében a negatív előjelű szemantikai mező speciális, fonetikai szintű megformálást nyert: az idegen magánhangzók a bánat, a szomorúság és a csúfolódás kifejezőeszközei lettek a jojkaszövegekben. Az idegen jelenségek és a rossz/kevésbé jó kategóriák összekapcsolására a számi nyelvben és folklórban számos példával rendelkezünk. A számiban (miként más nyelvekben is) előfordulnak olyan szavak, szóösszetételek, amelyekben a negatív jelenség hordozója egy másik etnikum megnevezése, vagy egy idegen kulturális, gazdasági elem valamilyen speciális többletjelentéssel való telítődése. Ilyen például a rénelnevezésekben előforduló *ruošša* ’orosz’ előtag: *ruoššagabba* ’albínó rén’, *ruoššajielva* ’piszkos színű rén’, *ruoššačuoivat* ’túl hosszú szőrű rén’.

A svédek, norvégok — a számik által lenézett, silánynak tartott — háziállata, a kecske hasonló konnotatív jelentése összetételekben, frazémákban szintén megfigyelhető, tehát egy idegen elem hordozza a negatív jelentéstartományt: *gáica* ’kecske’, *gáiccačoarvi* ’réntehén szabálytalan agancsal’.

A számik szerint aki nem tud jojkálni, „úgy énekel, mint a kecske”. A számi népmesék negatív, „ostoba ördög” típusú figurájában, a sztállóban pedig sokszor a számik közé költözött idegen telepesek öltenek testet (a sztálló pl. azért jár póruul, mert a réncsizma helyett „hitvány, vékony cipőcskét” hord, bővebben ld. Tamás 2004). Ha az idegen kultúra és a negatív attitűdök összekapcsolódása szemantikailag egyértelműen kimutatható a hétköznapi szókincsben és a folklórszövegekben, feltételezhető, hogy a legelemibb szinten, a beszédhangokban is megnyilvánul.³

³ Bár nem tökéletes a párhuzam, a nemzetiségcsúfolók halandzsái is a hangzás megragadásával jellemezhetők, így elsősorban fonetikus szinten elemezhetők.

Irodalom

- Eidheim, Harald 1969: When ethnic identity is a social stigma. In: Barth, Fredrik (ed.), *Ethnic groups and boundaries: The social organization of cultural difference*. Universitetsforlaget, Bergen. 39–57.
- Eidheim, Harald 1971: *Aspects of the Lappish minority situation*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hajdú Péter 1982: Vers – folklór – zene – nyelvi változás. *Filológiai Közlöny* 28: 400–435.
- Itkonen, Toivo Immanuel 1948: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. 2. osa. Söderström, Porvoo.
- Jones-Bamann, Richard 2001: From ‘I’m a Lapp’ to ‘I am Saami’. *Popular music and changing conventions of indigenous ethnicity in Scandinavia*. *Journal of Intercultural Studies* 22/2: 189–210.
- Keresztes László 1983 (szerk.): *Aranylile mondja tavasszal*. Lapp költészet. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács Magdolna 1996: A lapp szövegek lejegyzéséről. In: Szomjas-Schiffert György: *Lapp sámánok énekes hagyománya*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 45–90.
- Launis, Armas 1907a: Lappalaisten joikusävelmät I. *Säveletär* 1907 nro 3. Helsinki. 37–39.
- Launis, Armas 1907b: Lappalaisten joikusävelmät II. *Säveletär* 1907 nro 4. Helsinki. 53–55.
- Launis, Armas 1907c: Lappalaisten joikusävelmät III. *Säveletär* 1907 nro 5. Helsinki. 72–76.
- Launis, Armas 1908: *Lappische Juoigos-Melodien*. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia XXVI*. *Suomalais-Ugrilainen Seura*, Helsinki.
- Lehtola, Veli-Pekka 2010: *The Sámi people. Traditions in Transition*. Kustannus-Puntsi Publisher, Inari.
- Nettl, Bruno 1980: *Ethnomusicology: definitions, directions and problems*. In: Elisabeth May (ed.), *Music of many cultures. An introduction*. Berkeley – Los Angeles – London.
- Nettl, Bruno 1989: *Blackfoot musical thought*. The Kent State University Press, Kent.
- Strehlow, Theodor George Henry 1971: *Songs of Central Australia*. Angus and Robertson, Sydney.
- Szomjas-Schiffert György 1996: *Lapp sámánok énekes hagyománya*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tamás Ildikó 2003: Szöveghelyettesítő-, kitöltő és kiegészítő panelek használata lapp jojkaszövegekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 301–313.

Tamás Ildikó 2004: Szajvók, sztállók és társaik. *Napút* 8: 13–20.

Tamás Ildikó 2012: Nyelvészeti módszerek alkalmazási lehetőségei a szövegfolklorisztikában és a prozódiai kutatásokban: számi jojkaszöveg-elemzések. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 269–84.

Tamás Ildikó 2013: „Few words are sung in it” – Questions of methodology in studying Sámi yoik texts. In: Kajsa Andersson (red.), *L’Image du Sápmi: études comparées* 2. Örebro University, Örebro. 236–260.

Vainio, Matti 1991: *A finn zene története*. Ethnica, Debrecen.

*

Connotative meanings in text panels of the Szomjas-Schiffert yoik-collection

The Scandinavian Samis’ vocal folk songs, the Yoiks were always considered as something “surprisingly strange” for the peoples who encountered them. One of the special characteristics is that instead of “real” words, they contain a vocal code system, which cannot be “defined” even by the Sami speakers, but has a range of emotional effects (not vocabulary meanings) for the initiated local groups (text panels). This unique language was in use in connection with the transcendent, and later it became a tool for the suppressed locals’ inside communication, excluding the conquerors (Norwegians, Swedish, Finnish, Russian). I found during my linguistic and anthropological research, that there are vowels in the yoik texts, which are absent in the Sami language, but exist in the languages of the occupiers. These vowels became the tool of expression the negative connotations in the text-panels.

ILDIKÓ TAMÁS

**Az őslakos kisebbségi identitás vizuális megjelenése
egy arktikus szibériai városban.
A nyelvi tájkép vizsgálata Dugyinkában¹**

VÁRNAI Zsuzsa

MTA Nyelvtudományi Intézete
varnai.zsuzsa@gmail.com

Bevezetés

A vizuális nyelvhasználat kutatása, a „nyelvi tájkép” (Linguistic Landscape) vizsgálata önálló kutatási területté nőtte ki magát az utóbbi évtizedekben. Landry és Bourhis (1997) a québeci nyelvi helyzetet vizsgálva állapították meg, hogy egy adott területen élő nyelvi közösség vizuális nyelvhasználati szokásai jelzésértékűek a közösség nyelvi vitalitására nézve. A jelek használata és a nyelv megválasztása függ a) a jel használójának képességétől, hisz azon a nyelven ír, amin tud; b) másrészt azon a nyelven, amit a közösség olvas; c) azt a nyelvet használja, amivel azonosulni szeretne (Jackendoff 1983). A feliratok nyelve egyrészt információt közöl az idegenek számára a lakosság nyelvi összetételéről, másrészt mutatja a nyelvek státusát. A kisebbség nyelvének vizuális használata növeli annak presztízsét, és pozitívan befolyásolja szóbeli használatát is. A hatalmi helyzetben levők nyelve általában felül vagy elől van, illetve nagyobb méretű is lehet.

A táblák és a feliratok szemiotikai alapú vizsgálatát Scollon és Scollon könyve (2003) alapozta meg, a későbbi kutatások már a különféle vizuális nyelvhasználati módokkal foglalkoztak. Azt is megállapították, hogy az etnolingvisztikai vitalitás nem mindig függ feltétlenül össze az adott nyelv vizuális jelenlétével.

¹ Jelen kutatás az NKFIH-11246 *Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkörü őshonos közösségekben* című pályázat keretében készült.

A további kutatások bemutatták, hogy mindezt nagyon határozottan befolyásolja a nyelvpolitika (Spolsky 2009). A nyelvi tájkép nemcsak egy nyelv státuszát tükrözi a különböző nyelvek között a közösségben, hanem azt is, hogy a nyelv hogyan észlelhető és használatos a közösségben. A nyelvi tájkép úgy is felfogható, mint egy aréna, ahol a nyelvek a térhódításért harcolnak. Elemei visszatükrözik a nyelvpolitika folyamatait, megörökítik az adott nyelvi ideológiákat, nyelvi helyzetet (Shohamy 2006). A nyelvi ideológiák közösségenként különbözőek, így a nyelvi tájkép kutatásával ismereteket nyerünk a közösség tagjainak gondolkodásáról, a nyelvekkel és a feliratokkal kapcsolatos vélekedésükről, arról, hogy az egyes nyelvek hogyan jelennek meg a nyelvi tájképben, milyen a nyelvek megoszlása, valamint milyen szemiotikai és egyéb tulajdonságokat figyelhetünk meg a különféle feliratokon (Hult 2009: 91–93).

A későbbi kutatások a kisebbségi nyelv fogalmát is összekapcsolták a nyelvi tájképpel, nagy hangsúlyt fektetve arra, hogy az adott nyelv helyzetének, beszélői attitűdjének pontos ábrázolását nagyban árnyalhatja, új adalékokkal színesítheti a vizsgált település nyelvi tájképének feltárása. És fordítva is így van, egy kisebbségi nyelv, kultúra, közösség láthatósága nemcsak mutatója, hanem mozgatórugója is vitalitásának, erejének, fenntartásának, terjedésének. Természetesen nagy különbség adódik abból, hogy milyen kisebbségről is van szó, tradicionális, azaz őshonos vagy új, migráns; egyedülálló, vagyis csak kisebbségben élő, vagy önálló többségi államot alkotó közösségeként is létező. Különbségek adódnak a kisebbségi közösség méretéből adódóan is, azaz, hogy jól megalapozott, figyelemre méltó méretű közösségről van-e szó, vagy párszáz beszélővel rendelkező, erősen veszélyeztetett nyelvi közösségről beszélünk.

Jelen kutatás elsősorban az őshonos kisebbségi identitás vizuális megjelenését szeretné tetten érni és bemutatni Dugyinkában. Általánosan elmondható, hogy a vizsgálat célja nem az, hogy a város minden egyes nyelvi tájképhez tartozó elemét összegyűjtse, majd ezek megoszlását számszerűen feldolgozza, hanem az, hogy a különböző megjelenési típusokat feltárja. Előljáróban összességében elmondható, hogy a városban megjelenő feliratok, táblák túlnyomó többsége (99%-a) orosz nyelvű. A kutatás célja elsősorban az, hogy számba vegye az ettől eltérő nyelvi megjelenési formákat. A következő kérdésekre keresem a választ:

1. Melyek azok a nyelvek, amelyek megjelennek Dugyinka nyelvi tájképén? Megjelennek-e a többségi orosz nyelven kívül az őshonos kisebbségi nyelvek is? Ha igen, milyen súllyal és arányban? Fellelhetők-e esetleg más nyelvek is?

2. Az őslakos kisebbségi identitásnak a feliratokon kívül vannak-e, lehetnek-e más vizuális nyomai a városban? Ha igen, az hogyan, milyen formában ölt testet, hogyan érhető tetten?

Alapvető kiindulásként el kell döntenünk, a) hogy mit tekintünk a kutatás szempontjából releváns jelnek, b) melyek azok a terek és hordozók, ahol megjelennek, valamint, hogy c) milyen típusú jelekről van szó, ki és milyen céllal, kinek szólóan állította.

Jelen kutatás szempontjából a Dugyinkában megjelenő jelek közül figyelembe vettem először is a) minden szöveges feliratot. Kitágítva a vizsgált elemek körét a kisebbségi identitás megjelenési formái után tovább kutatva a feliratok mellé bevontam azokat a vizuális megjelenési formákat is, melyek az őshonos kisebbségi identításra bármilyen formában utalnak. Így a vizsgált elemek köre kibővült az ornamentika és a kisebbségi identításra utaló jelképek, szimbólumok, attribútumok különböző ábrázolási formáival.

b) A jelek megoszlának aszerint, hogy hol, milyen térben jelennek meg és milyen hordozókon. Így a vizsgálat tárgyát képezik a legkülönbözőbb táblák, úgy, mint utcanevek és útjelző táblák, hivatalos és kereskedelmi intézmények táblái, reklámtáblák és -feliratok, molinók, valamint a városban található szobrok és egyedi épületek, amelyek az őslakos identitást tükrözik.

c) A jelek megoszlának aszerint is, hogy hivatalosak (top-down) vagy magán célúak (bottom-up, vö. Ben Rafael et al. 2006, Cenoz – Gorter 2006). A hivatalos táblákat két nagy csoportra osztottam: a város közigazgatásához szorosan tartozó, és a különböző intézményeken megjelenő táblák, valamint a kereskedelmi, reklámcélú és népszerűsítő táblák. Magáncélú feliratokat Dugyinkában csak elszórtan találunk. Nem volt célja a kutatásnak összegyűjteni és számba venni az összes feliratot a városban, csak azokra a megjelenési formákra koncentráltam, ahol a kisebbségi identitásnak, illetve a többnyelvűségnek a nyomai fellelhetők.

Írásom része egy nagyobb kutatásnak, melynek célja a nyelvi és kulturális identitás, valamint a kisebbségek többnyelvű városi környezetbe történő beilleszkedésének vizsgálata az északi őslakos többnyelvű közösségek arktikus orosz és finn városokban élő képviselői körében. A projekt különösen kiemelt kérdésként kutatja a városban élő kisebbségek generációk közötti nyelvátadással kapcsolatos attitűdjeit és stratégiáit.

A kutatás színhelye: Dugyinka

A terepmunka és anyaggyűjtés 2008-ban (egy korábbi projekt részeként) és 2016 februárjában történt, két-két hetet töltöttem Dugyinkában. A követ-

kezőkben röviden bemutatom a városban megfigyelhető nyelvi helyzetet és nyelvhasználatot.

Dugyinka Oroszországi kikötőváros a Jenyiszej partján, Szibéria északi részén, a sarkkörön túl. Közigazgatásilag öt tajmiri falu is hozzá tartozik: Волчанка, Левинские Пески, Потапово, Усть-Авам és Хантайское Озеро, melyek 90 km-től 340 km-ig terjedő távolságra esnek a várostól. A Krasznajarszki határterülethez tartozó Tajmiri (Dolgan-Nyenyec) járás székhelye (2007. január 1. óta). Dugyinka majdnem 100 km-re fekszik Norilszktól, az egyik legnagyobb oroszországi nehézipari várostól, melynek kikötője, szállítási központja. A két települést vasútvonal és országút is összeköti. Dugyinka mint kikötőváros vált elsősorban fontossá.

Dugyinka települést 1667-ben alapították, téli szálláshelyként szolgált a prémadó beszedésére. Egészen a 20. századig néhány házas faluként működött. 1930-ban alakították meg a Tajmiri Autonóm Körzetet, melynek székhelye, közigazgatási és kulturális központja Dugyinka lett. Ekkor mintegy 1300 lakossal rendelkezett. Azokban az időkben a Tajmir félsziget populációjának mintegy a felét az őslakosok tették ki. 1936-ban épült ki az első tengeri kikötő és 1937–1938-ban megépítették a Dugyinka–Norilszk vasútvonalat is. A háborútól kezdve a kikötő folyamatosan bővült, 1935-től húsz éven át az északi Gulag-vidéken politikai foglyok tízezrei dolgoztak. Ennek köszönhetően a 30-as évek második felében a populáció robbanásszerűen nőtt meg a településen, több mint 10 000 politikai fogollyal bővült a lakosok száma, majd a 40-es években tovább folytatódott ez a robbanásszerű növekedés, a deportálásoknak köszönhetően újabb majdnem 10 000 fős nagyságrenddel. A deportáltaknak köszönhetően épülhetett ki a kikötő és a vasútvonal is. 1951-ben Dugyinka városi jogot kapott. A lágereket csak 1956-ban szüntették meg, ezután sok fogoly tért haza, de sokan itt maradtak. Ez alatt a két évtized alatt Dugyinka multinacionális várossá nőtt. 2006-ban az oroszországi autonóm körzetek túlnyomó többsége megszűnt, helyette járások alakultak, Dugyinka járási székhely lett. Ezekben az években azonban Dugyinka fontos stratégiai helyzetéből adódóan a várost újra zárt területté nyilvánították, ami azt jelenti, hogy a városba beutazni csak az oroszországi vízumon felüli speciális engedéllyel lehet. Éppen ezért a turizmus, a globalizáció itt lassabban fejti ki a hatását. Kevés külföldről érkező fordul meg a városban.

A városban Dugyinka hivatalos internetes oldala szerint a 2016. január elsejei adatok alapján 23 559 fő, a 2010-es oroszországi népszámlálási adatok szerint 22 175 fő él (2002-ben 25 132, 1989-ben 32 325 főt számláltak). A városban a többségi orosz nemzetiségűeken kívül öt őslakos kisebbség él: legnagyobb számban nyenyeciek és dolgánok, ezenkívül nganaszanok, even-

kik és enyecék. Pontos adataink a városi populáció etnikai megoszlását illetően nincsenek. 2005-ös adatok szerint a dugyinkai 25 000 lakosból 1328 őslakost számláltak, amely csupán a városi populáció 5,3%-a (Siegl 2013).

Demográfiai adatok a 2010-es oroszországi népszámláláskor:

	Oroszország (fő):	Krasznojarszk határterület (fő):	
	142 856 536 (orosz: 111 016 896)	2 727 566 (orosz: 2 490 730)	
nyenyec:	44 640	3 633	8,1 %
evenki	37 843	4 372	11,5 %
dolgán:	7 285	5 810	79,7 %
nganaszan:	862	807	93,6 %
enyec:	227	221	97,3 %

Összesen az őslakos kisebbségek Oroszországban: 0,06%, a Krasznojarszki Területen: 0,54%.

A város hivatalos nyelve az orosz. Az őslakos népesség tagjai egyénenként és etnikai közösségenként nyelvtudásukat tekintve igen eltérőek és sokfélék. Ennek megfelelően nyelvhasználati szokásaik is igen változóak. Nagyon szűk, elsősorban az idősebb generációkhoz tartozó réteg az, akik anyanyelvi szinten beszélik és használják is nyelvüket. Ők dolgoznak többnyire azokban az oktatási és kulturális központokban, médiában, ahol az őslakos kisebbségi kultúra, nyelv és identitás megőrződhet. A kisebbségek nagyobb hányada azonban egyáltalán nem vagy csak alig ismeri anyanyelvét. Nagyon finom mértékű revitalizációs törekvések is megfigyelhetők a legutóbbi években a városban: családi klubok létesítése (nyenyec, dolgán, nganaszan), rendezvények, foglalkozások, nyelvtanfolyamok szervezése, „nyelvi fészek”, nyári iskolák tartása. Ezek azonban elsősorban elszórt, projektekhez köthető kezdeményezések. A kisebbségi nyelvek oktatása néhány iskola kiváltsága csak, ezekben anyanyelvi tanárok és tananyagok hiányában is csak egy-egy nyelvet (nyenyec, nganaszan, dolgán) oktatnak. A tanulók heti 2-4 órában idegen nyelvként tanulhatják ezeket a nyelveket.

A többségi egynyelvű feliratok

Dugyinka utcáin elsősorban egynyelvű feliratokat találunk: minden hivatalos felirat, minden közlekedési tábla, minden útjelző tábla, minden utcanév és közterületi tábla, minden intézmény hivatalos táblája egynyelvű orosz.

Az „1-es iskola” hivatalos táblája²

A Szakközépiskola hivatalos táblája

Még azon intézmények táblája is kizárólagosan orosz nyelvű, ahol a nemzetiségi oktatás folyik, ahol jelen van a művészet, a népművészet, ahol az őshonos kisebbségek képviselői dolgoznak. A reklámformulák, a város utcáit behálózó szlogenek, feliratok is kizárólagosan többségi orosz nyelven jelennek meg.

A városi Folklor Központ táblája

„Dugyinka – reményeim városa” óriástábla

² A cikkben közreadott fotókat én készítettem. A 2016-os felvételeket évszám nélkül közlöm, csak a 2008-ban készületeket jelölöm külön.

Óslakos nemzetiségi nyelvű táblák

A városban véletlenszerűen mégis rábukkanhatunk két olyan reklámtáblára, amelyek kisebbségi nyelvűek. Az első, az egyik ház falára szerelt, régebben készült, dolgán nyelvű neon reklámtábla: *Хейро* [hejro], dolgán 'nap'. A táblához nem tartozik semmilyen intézmény, sem kereskedelmi egység, pusztán a város, a fal díszítő eleme.

Utcakép dolgán nyelvű neontáblával

A másik egy újabb keletű óriástábla. 2011 nyarán valósult meg az a városi projekt, amelynek köszönhetően egy új, modern játszótér épült Dugyinka központjában. A játszótér és maga a projekt is az *Олюко* [olyuko] a nyenyec 'kisgyerek' szóról kapta a nevét. Később a projekt elnyerte a krasznojarszki terület legsikeresebb projektje díját.

Játszótér nyenyec nyelvű felirattal

Más nyelvek megjelenése Dugyinka utcáin

Ahogy fentebb már említettük, Dugyinka külföldiek által gyéren látogatott város. Noha a migráció folyamatos, a város lakossága folyamatosan cserélődik, de ezt elsősorban a körzetből, a környező falvakból érkezők odavissza pulzáló mozgása okozza. Kevesen érkeznek külföldről, turisták pedig szinte egyáltalán nem keresik fel a várost. Éppen ezért sem az angol nyelvű

feliratok, sem a multinacionális nagy kereskedelmi cégek és hirdetések nem színesítik túl gyakran Dugyinka nyelvi tájképét. A globalizáció természetesen elérte ezt a térséget is. A városban fellelhető számos olyan hirdetés, melyek a multinacionális kultúra és a fogyasztói társadalom nyomait mutatják.

*Tajmir áruház, Pizza felirattal
(tévesen – fordítva, magyarnak – festett olasz zászlóval, 2008)*

„Offside” ételbár cirill felirata

Karaoké, szauna, szusi bár – cirill reklámtáblák, a szusibár neve Fo, latin betűkkel

*Egy francia anyaintézmény tagjának,
a RosBanknak a hirdetőtáblája*

*Angol nyelvű graffiti orosz személynévvel
„I love you Karenocska”*

*Behatolást tiltó tábla a kikötő területén. Az első megállásra felszólító szó,
akár nemzetközi szó, akár az orosz latin betűs átírása is lehet.*

Az őslakos kisebbségi nyelvek és kultúrák megjelenési formái a városi utcákon

A fentiekben láthattuk tehát, hogy megfelelően az oroszországi nyelvi politikának, a két egynyelvű dolgán és nyenyec feliraton kívül a városban az őslakos nyelvek egyáltalán nem jelennek meg. A feliratok túlnyomó többsége tehát orosz egynyelvű. Megfigyelhető azonban, hogy az őslakos kisebbségi kultúrák stílusjegyei fel-felbukkannak a város nyelvi tájképén. Az utóbbi években kezdtek elterjedni az őslakos identitást tükröző díszítő motívumok, elemek utcatáblákon.

Hátság, alján nyenyec, evenki, nganaszan és enyec ornamentikával

A Tajmiri Népművészetek házának hátszáma. A hátszámot egy a sátra előtt álló őslakos magasba tartott sátmádobjára festették

A városban egyre több újabb olyan molinó, óriásplakát jelenik meg, amin felfedezhetők az őslakos kisebbségi kultúra motívumai. A nap, a sátor (*csum*), a népviseletbe öltözött ember, a sátmádob, a rénszarvas és az egyes népek ornamentikái visszatérő motívumai a plakátoknak.

Óriásmolinó, az őslakos népek ornamentikáival és szimbólumaival

Óriásplakát, stilizált népviseletbe öltözött párral

A helyi őslakos identitást kifejező motívumok azokon az épületen vagy azon épületek környékén található meg elsősorban, ahol az adott intézményben – az „1-es” iskola, a szakközépiskola, a folklórközpontok – az őslakos nyelvekkel, kultúrával foglalkoznak.

Az „1-es iskola” homlokzata, rajta őslakos ornamentikával díszített molinók

A Szakközépiskola előtt felállított 4 szobor egyike sátor (csum) alakú szobor őslakos szimbólumokkal (hal, vadász, sátor, rénszarvas)

A Városi Folklórközpont épülete, előtte az őslakos nemzetiségek parkja

*Életnagyságú fából készült bálványszobrok
(a Gazdagság, a Szerencse és az Egészség)
a Városi Folklorközpont előtt*

*A Tajmiri Népművészetek Háza bejárata,
sátor (csum) alakúra formált homlokzat,
előtte medve és mamut szobrok*

Az őslakos kisebbségi identitás vizuális megjelenése belső terekben

Egy város nyelvi tájképéhez nem tartozik szorosan a belső terek vizsgálata, azonban Dugyinka esetében mégis fontosnak tartok rövid kitérőt tenni két belső tér rövid bemutatása erejéig. Azokat a belsőket fogom bemutatni, ahol

az őslakos kisebbségi nyelvek és identitás valamilyen formában megjelenik, tehát az iskolákban (1-es iskola és kollégium, a Szakközépiskola) és a Városi Folklorközpontban. Mindezek azért fontosak, mert ezek azok a helyek, ahol a kisebbségi nyelvek használatosak, az őslakos kultúra művelése, tanítása folyik, a nyelvek és kultúrák, hagyományok átadása történik. Ezeken a helyeken, ahogy fentebb már láttuk, a külső tér is valamilyen formában mutatja a kisebbségi identitás jelenlétét, belépve a belső terekbe azonban fokozottan jellemzővé válik. Mindhárom épületben mind a folyosók, mind az osztálytermek (az iskolák esetében), a kiállító és tárgyaló termek gazdagon díszítettek őshonos kisebbségi szimbólumokkal, őslakos kisebbségi nyelvű feliratokkal, az ott dolgozó és tanuló őshonos kisebbségek tagjainak műalkotásaival.

Természetesen továbbra is jelen vannak az állami attribútumok, többségi egynyelvű orosz hivatalos feliratok és tájékoztató táblák.

Az iskolákban

Ahogy már fentebb megtudhattuk, az iskolákban nem folyik kétnyelvű oktatás, csak heti pár óraszámban tanítják az őslakos kisebbségi nyelvek némelyikét. A tanulóknak van lehetőségük nyenyec, dolgán, nganaszan és evenki nyelvet tanulni, nyenyecet nem oktatnak egy iskolában sem. Az „1-es” iskolában nyenyecül, a szakközépiskolában nganaszanul tanulnak. Mindkét intézményben külön nyelvi teremben folyik az oktatás, az „1-es” iskolában iskolaelőkészítő felzárkóztató foglalkozást is tartanak a falvakból érkezett különböző képességű és nyelvi tudású gyerekek tudásának összehangolására. Ezek az előkészítő foglalkozások kis csoportban, egyénre szabottan, nyenyecül folynak.

A szakközépiskola nyelvi terme, a nganaszan óra (2008)

A kulturális intézményekben

Mind a Városi Folklorközpont, mind pedig a Tajmiri Népművészetek Házának belső tereiben lépten nyomon találkozhatunk az őslakos identitás nyelvi és egyéb vizuális elemeivel: a műalkotásoktól a feliratokig, az ornamentikától a fényképekig.

A Városi Folklorközpont néhány tábláját emelném ki mindezek közül. Ezekről a táblákról el kell mondani, hogy egyelőre az első kétnyelvű feliratok a városban. Fontos megemlíteni, hogy először a többségi nyelv (orosz), majd alatta a kisebbségi (őslakos) nyelvek szerepelnek rajta. A többségi nyelv feketével, a kisebbségi pirossal van írva. A táblákon az adott nyelv, alatta pedig az adott nyelven való üdvözlés szerepel. A feliratok szegélyei az adott etnikai közösség ornamentikájával vannak díszítve.

*Кétnyelvű feliratok (orosz – nyenyec, dolgán, nganaszan, enyec és evenki)
„A tajmiri népek etnikai kultúrája” kabinetben a Városi Folklorcentrumban*

Összességében tehát elmondható, hogy Dugyinka nyelvi tájképe hűen tükrözi a városban élő multinacionális lakosság nyelvi helyzetét. Az orosz nyelvi politikának megfelelően szinte kizárólagosan a többségi orosz egynyelvűség jellemző a városban. Az őslakos nyelvek megjelenése az utcákon elenyésző, a bemutatott két feliratot leszámítva egyáltalán nem jellemző. Más nyelvek is (elsősorban az angol) csak elszórtan bukkannak fel a globalizációnak és a marketingfogásoknak köszönhetően Dugyinka utcáin, és sokkal kevésbé jellemzően, mint a hasonló méretű városokban világszerte. Mindennek oka Dugyinka zárt területi státuszában keresendő. Az őslakos identitás egyéb vizuális szimbólumai behálózják Dugyinka nyelvi tájképét, mintegy díszítő elemekként szolgálnak az uralkodó többségi kultúra palettáján. A nem nyelvi vizuális szimbólumok funkciója a státuszjelölés is. Azokra az intézményekre, épületekre hívja fel a figyelmet, ahol az őslakos kultúrák megjelennek, ahol művelik azokat. A belső tereken sokkal hangsúlyosabban jelenik meg az őslakos identitás (természetesen azokról az előbb említett intézményekről van szó, ahol az őslakos kultúrát művelik), és az őshonos kisebbségek nyelvei is jellemzőbben jelennek meg.

Minderről elmondhatjuk, hogy Dugyinka nyelvi tájképe hűen tükrözi a kisebbségi nyelvhasználatot. Az utcákon és a város más színterein a többségi orosz nyelven kívül nem nagyon hallhatunk más nyelvet. Az őshonos kisebbségi nyelvek elsősorban megfelelő kulturális és oktatási intézményekben használatosak, azok belső tereinek nyelvi tájképében tetten is érhetők.

Irodalom

- Akindele, Dele Olufemi 2011: Linguistic landscapes as public communication. In: A study of public signage in Gaborone Botswana. *International Journal of Linguistics* 3/1: 1–11.
- Backhaus, Peter 2007: Linguistic landscapes. A comparative study of urban multilingualism in Tokyo. *Multilingual Matters Ltd., Clevedon – Buffalo – Toronto*.
- Ben-Rafael, Eliezer – Shohamy, Elana – Amara, Muhammad Hasan – Trumper-Hecht, Nira 2006: Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: the case of Israel. *International Journal of Multilingualism* 3/1: 7–30.
- Brown, Kara D. 2012: The Linguistic landscape of educational spaces: language revitalization and schools in Southeastern Estonia. In: Gorter – Heiko – Van Mansel, 281–299.

- Cenoz, Jasone – Gorter, Durk 2006: Linguistic landscape and minority languages. *International Journal of Multilingualism* 3/1: 67–80.
- Gorter, Durk 2006: Introduction: The study of the linguistic landscape as a new approach to multilingualism. *International Journal of Multilingualism* 3/1: 1–6.
- Gorter, Durk 2013: Linguistic landscapes in a multilingual world. *Annual review of applied linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge. 33: 190–212.
- Gorter, Durk – Heiko, F. Martin – Van Mansel, Luk (eds) 2012: *Minority languages in the linguistic landscape*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Jackendoff, Ray 1983: *Semantics and cognition*. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: 23–49.
- Nagy, Zoltán 2015: Szibéria néprajza és a város. Akik kimaradtak az összefoglalókból. In: Szeverényi, Sándor – Szécsényi Tibor (szerk.), *Érdekes nyelvészet*, JATEPress, Szeged. 1–16. <http://ling.bibl.u-szeged.hu/erdekes/05-NagyZ.pdf>
- Salo, Hanni 2012: Using linguistic landscape to examine the visibility of Sámi languages in the North Calotte. In: Gorter – Heiko – Van Mansel, 243–259.
- Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds) 2009: *Linguistic landscape: expanding the scenery*. Routledge, New York.
- Shohamy, Elana – Ben-Rafael, Eliezer – Bami, Monica (eds) 2010: *Linguistic landscape in the city*. Multilingual Matters, Bristol.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003: *Discourses in place. Language in the material world*. London, Routledge.
- Siegl, Florian 2013: The sociolinguistic status quo on the Taimyr Peninsula. *Études finno-ougriennes* 45: 239–280.
- Spolsky, Bernard 2009: *Language management*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Szabó Tamás Péter 2013: Térkép e táj... Iskolák nyelvi tájképe. <http://www.nyest.hu/hirek/terkep-e-taj>
- Tódor, Erika Mária 2014: The Hidden curriculum of schoolsapes: overview of the bilingual school context. *Journal of Romanian Literary Studies* 4: 529–538.
- <http://www.gorod-dudinka.ru/>

The linguistic landscape of Dudinka

This paper aims to present the linguistic landscape of Dudinka, is the administrative centre of Krasnoyarsk Krai in North Siberia, in Russia, and try to find the visual representation of a minority language and identity. The presence and absence of both indigenous minority languages (Nenets, Dolgan, Nganasan, Enets and Evenki) and majority Russian of the city on road and street signs, name signs of buildings, advertisements and the schoolscape of the Dudinka elementary and secondary school. The aim of this research is to show: How the linguistic landscape of public places and the school reflect the official minority language policy in Russia? What are the languages that appear on the linguistic landscape of Dudinka? Can we find any other languages on the streets of the city?

ZSUZSA VÁRNAI

Fokusmerkintä mansin kielen itämurteissa

Susanna VIRTANEN

Debreceni Egyetem
susanna.s.virtanen@gmail.com

1. Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastelen fokusmerkintää mansin itämurteissa. Olen useissa aiemmissa julkaisuissani käsitellyt itämansin informaatorakennetta transitiivisten rakenteiden kannalta. Nyt lähestyn aihetta informaatorakenteellisesta funktiosta eli fokuksesta käsin ts. pyrin kartoittamaan ne morfosyntaktiset tilanteet, joissa fokukseksi nimetty pragmaattinen funktio esiintyy. Luonnollisesti monia aiemmissa tutkimuksissani esitettyjä päätelmiä sovelletaan myös tässä yhteydessä, mutta uusi näkökulma tuo esiin myös kokonaan uusia tuloksia.

Tutkimusaineistoni on koottu Artturi Kanniston kansanrunouskokoelmista (Kannisto 1951–1963). Mansi on vakavasti uhanalainen kieli, jonka itämurteet hiipuivat jo pari vuosikymmentä sitten, eikä uutta materiaalia ole enää kerättävissä. Kirjallisen tradition heikkouden ja vähäisten tutkimuskontaktien vuoksi Kanniston kokoelmat ovat vielä sata vuotta keruunsa jälkeenkin laajin ja varteenotettavin mahdollinen aineistonkeruulähde. Esim. Munkácsin (1892–1896) aiemmissa kokoelmissa itämurteisen osuus on huomattavasti niukempi. Lisäksi Kanniston kokoelmien ehdoton etu on, että ne on 2000-luvun alussa saatettu sähköiseen muotoon, mikä helpottaa niiden käsittelyä. Mansin itämurteita – Ala-, Ylä- ja Keski-Kondan sekä Jukondan murteita – on puhuttu Konda-joen ja sen sivujoen Jukondan alueella Venäjän federaation Hanti-Mansin autonomisessa piirikunnassa Länsi-Siperiassa.

Seuraavissa luvuissa käsitellään toistuvasti semanttisten, syntaktisten ja pragmaattisten funktioiden esiintymistä ja korrelaatiota. Näiden kolmen eri käsitteen erottamiseksi toisistaan käytetään seuraavaa terminologiaa. Semanttiset funktiot agentti, patientti ja R-argumentti viittaavat toiminnan osallistujiin. Agentti on toiminnan liikkeellepanija, ylläpitäjä tai osallistuja. Pa-

tienti on tekemisen kohde. R-argumentti on toiminnan vastaanottava tai siitä hyötyvä osapuoli. Syntaktiset roolit subjekti, suora objekti ja obliikvi viittaavat lauserakenteen sisäiseen roolijakoon. Subjekti on aktiivi- tai passiivilauseen se argumentti, jonka luvun ja persoonan mukaan predikaattiverbi kongruoi. Suora objekti on substantiivi- tai akkusatiivimuotoinen argumentti, jonka persoonan mukaan predikaattiverbi ei taivu. Verbin taipuessa objektikonjugaatioissa se kuitenkin kongruoi objektin luvun mukaan. Obliikvi on ns. obliikvisijoissa taipuva argumentti. Pragmaattiset funktiot primaaritopiikki, sekundaaritopiikki ja fokus taas viittaavat informaatorakenteeseen eli käsitteen tuttuuteen tai olettavuuteen kuulijan kannalta (ks. seuraava luku).

Artikkelin rakenne etenee seuraavasti. Luvussa 2 esittelen fokuksen käsitettä yleisen kielitieteen kannalta sekä yleisimmät fokus-tyypit ja niiden rajauksen omassa tutkimuksessani. Luvussa 3 esittelen käyttämäni tutkimusaineiston ja sen keruumenetelmät yksityiskohtaisesti. Luku 4 käsittää aineiston analyysin ja tutkimustulokset syntaktisten funktioiden ja sijamuotojen mukaisessa järjestyksessä. Tärkeimmät päätelmät ja jatkokysymykset käsitellään luvussa 5.

2. Fokus kielitieteellisenä käsitteenä

Informaatorakenne on lyhyesti muotoiltuna informaation jäsentämistä lauseessa. Informaatorakenne kuvaa, kuinka puhuja olettaa kuulijan suhtautuvan hänen tuottamaansa puheeseen: mikä on puhujalle uutta ja mikä vanhaa informaatiota, mikä on kuulijan kannalta se uusi ja oleellinen tieto.

Fokus on informaatorakenteen peruskäsite, jota käytetään usein topiikkikäsitteen vastaparina. Topiikki–fokus -oppositiolla karkeasti sanottuna ilmaistaan, mitä puhuja pitää kuulijan kannalta tutuna ja mitä tuntemattomana informaationa. Topiikki on joko kuulijan kannalta tuttu käsite tai se käsite, josta lause kertoo. Lambrecht (1994) kuvaa topiikkia englannin sanalla *aboutness*: topiikki on se asia, josta lause kertoo jotain. Omassa tutkimuksessani teen eron primaari- ja sekundaaritopiikin välille: primaaritopiikin lisäksi lauseessa voi esiintyä toinenkin – hieman heikommin – topikaalinen elementti, joka kuitenkin asettuu hierarkiassa primaaritopiikin alapuolelle.

Fokus taas on se uusi asia tai asiantila, joka siitä kerrotaan, uusi keskusteluun tuotu käsite tai tuttujen käsitteiden määritellystä joukosta valittu käsite (Lambrecht 1994: 206–207). Fokus ei kuitenkaan aina edusta kuulijalle uutta käsitettä, vaan fokaalinen elementti voi esim. ilmaista useasta vaihtoehdosta yhden valitun käsitteen tai toimia jo tunnetun tilanteen selittäjänä. Kyseessä on siis puhujan mielestä kuulijan kannalta uusi, merkittävä tai ennalta oletta-

maton informaatio taikka eniten huomiota ansaitseva tieto, ei välttämättä uusi käsite tai asiantila.

Eri kielissä fokusta ilmaistaan erilaisen keinoin. Esim. suomen ja unkarin kielissä fokus merkitään ennen kaikkea sanajärjestyksellä. Suomen kielessä fokuksen paikka on lauseen lopussa (ks. esim. Vilkuna 1989), kun taas unkarissa se sijoitetaan välittömästi predikaattiverbin eteen (ks. Kenesei 2009, É. Kiss 2002). Seuraavissa suomen kielen lauseissa a)–e) semanttinen sisältö on kaikissa sama, mutta pragmaattinen sisältö vaihtelee sanajärjestyksen vaihtelun mukaan:

- a) *Menemme tänä iltana ystävien luo kylään.*
- b) *Tänä iltana menemme ystävien luo kylään.*
- c) *Menemme kylään ystävien luo tänä iltana.*
- d) *Ystävien luo menemme kylään tänä iltana.*
- e) *Ystävien luo menemme tänä iltana kylään.*

Esimerkissä a) kerrotaan verrattain neutraalisti, mitä aiomme tehdä iltana. Esimerkissä b) ajanmääre on siirretty lauseen alkuun, jolloin sen merkitys lauseessa on korostainen. Esimerkeissä c) ja d) ajanmääre onkin fokaalinen: lauseiden on tarkoitus kertoa, milloin kylässä käyminen tapahtuu. lisäksi esimerkiksi d) kyläilyn kohden on nostettu korostettuun asemaan lauseen alkuun. Lauseessa e) taas fokuksen paikalle on asetettu sana *kylään*, millä ilmaistaan, että ystävien luo mennään kylään eikä vaikka työpalaveriin. Suomi on esimerkki kielestä, jossa informatorakenne on sidoksissa sanajärjestykseen ja sen vaihteluun: syntaktiset ja semanttiset funktiot taas korreloivat keskenään ilman vaihtelua. Seuraavissa luvuissa tullaan osoittamaan, kuinka mansin itämurteissa topiikin ja fokuksen roolit taas ovat ensi sijassa sidoksissa tiettyihin syntaktisiin rooleihin: pragmaattiset ja syntaktiset roolit korreloivat keskenään.

Kielitieteessä on tapana erottaa erilaisia fokus-tyyppisiä. Lambrecht erottaa toisistaan predikaatti-fokuksen, argumentti-fokuksen ja lause-fokuksen (Lambrecht 1994: 226–235) riippuen siitä, edustaako fokusta lauseen predikaatti, yksittäinen argumentti vai koko lauseen sisältö. Esim. Valle (2014) taas puhuu kapeasta fokuksesta (engl. *narrow focus*), predikaatti-fokuksesta ja lause-fokuksesta. Kapean fokuksen hän määrittelee hyvin samalla tavoin kuin Lambrecht argumenttifokuksen, kuitenkin liittämättä käsitettä lauseopilliseen argumentin käsitteeseen. Tässä keskityn yhdellä argumentilla ilmaisuihin fokuksiin, joissa fokusta edustaa lauseessa esiintyvä yksi yksittäinen nomini tai adverbi, joita voimme siis kutsua argumentti-fokukseksi tai ka-

peaksi fokukseksi. Itse olen päättynyt käyttämään termiä kapea fokus, koska se jättää määritelmän vapaaksi argumentin käsitteen määrittelystä. Tämän kyseisen tutkimuksen ulkopuolelle siis rajataan kokonaan lause-fokukset sekä predikaatti-fokukset.

Büringin (2009) mukaan fokusta voi tarkastella kolmesta eri näkökulmasta: morfologian, syntaksi ja prosodian keinoin. Tässä yhteydessä prosodia on aineiston luonteen vuoksi sivuutettu. Koska mansin itämurteista ei ole säilynyt kunnollista äänimateriaalia, eikä ajantasaista materiaalia ole mahdollista kerätä, tutkimus on tehty tarkastellen vain syntaksia ja morfologiaa. Kuolleen kielen tutkimuksessa on kyettävä hyväksymään myös se, että materiaalia on saatavilla rajallisesti, ja tutkimus tulee toteuttaa säilyneen materiaalin turvin niin hyvin kuin mahdollista.

3. Tutkimusaineisto

Aineistoni kattaa noin 500 Kanniston (1951–1963) kokoelmista koottua lausetta. Aineisto on kerätty ensin lukemalla läpi tekstit ja merkitsemällä sekä narratiivin että yksittäisen lauseen sisällön perusteella fokaaliseksi katsotut elementit. Sen jälkeen fokaaliset nominit on jaoteltu sijataivuksen mukaan ja edelleen lauseopillisen funktion mukaan eri ryhmiin. Huomioon on otettu myös verbin pääluokka. Näin aineistosta on lopulta jaoteltu neljä ryhmää, jotka on nimetty seuraavasti:

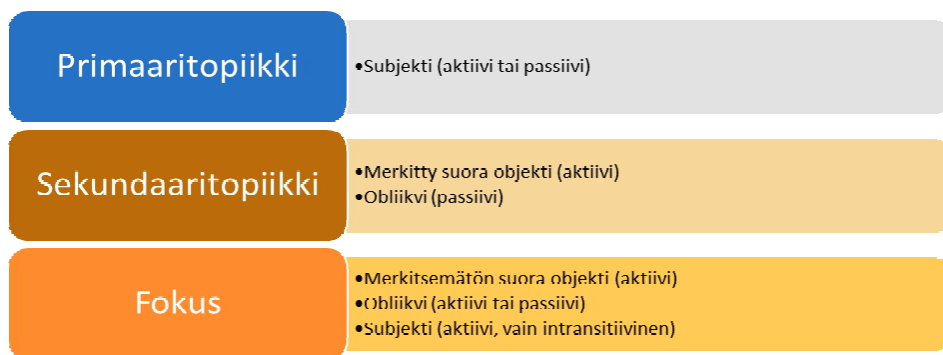
1. Ajan ja paikan adverbialit
2. Suorat objektit
3. Intransitiivilauseiden subjektit
4. Obliikvit

Näistä tässä keskitytään ryhmiin 2–4. Ajan ja paikan ilmaukset on jätetty ulkopuolelle, koska ne ovat muodoltaan ja rooliltaan vähemmän varioivampia: ajan tai paikan adverbiaali esiintyy yleensä samassa syntaktisessa funktiossa ja samassa morfologisessa muodossa riippumatta siitä, onko se topikaalinen vain fokaalinen. Ajan ja paikan ilmauksiin ja niiden tiettyihin erityispiirteisiin on tarkoitus palata myöhemmissä julkaisuissa. Analyysissä on kiinnitetty huomiota lauseopillisten funktioiden ohella myös morfologiseen merkintään eli sijamuotoihin ja muihin mahdollisiin taivutuspäätteisiin. Analyysini perusteella myös näillä tekijöillä on oma merkityksensä fokuksen ilmaisussa.

4. Fokusmerkintä mansin itämurteissa

4.1. Syntaktinen rooli: mahdollisimman kaukana ydinrooleista

Kuten aiemmissa tutkimuksissa (ks. esim. Virtanen 2015) on todettu, itämansissa syntaktiset ja pragmaattiset funktiot korreloivat keskenään: mitä korkeampi funktio argumentilla pragmaattisessa hierarkiassa on, sitä korkeamman paikan se ottaa syntaktisessa hierarkiassa. Erilaisten lauserakenteiden suhteen esiintyy variaatiota sen mukaan, mikä argumentti kulloinkin edustaa mitään pragmaattista funktiota. Tietty semanttinen funktio ei siis aina korreloi yhden ja saman syntaktisen funktion kanssa (kuten esim. suomessa), vaan pragmaattiset funktiot korreloivat syntaktisten roolien kanssa. Näin ollen lauserakenteen ydinroolit subjekti ja suora objekti on varattu topikaalisille elementeille: primaaritopiikki asettuu subjektin paikalle ja sekundaaritopiikki suoran objektin paikalle (Virtanen 2015: 48, 51). Fokuksen paikka on lauseytimen ulkopuolella, mikäli olosuhteet sallivat. Korrelaatio on havainnollistettu kuviossa 1:

Kuvio 1.

Pragmaattisten funktioiden ja syntaktisten roolien korrelaatio

Seuraavilla esimerkeillä kuviossa 1 esitettyjä periaatteita. Esimerkki (1) kertoo mytologisen tarun karhusta, jolle Jumala on antanut maan päällä asioita. Sitaatissa Jumala kertoo antaneensa karhulle tuomimetsän, joka on tässä tapauksessa lauseen fokus. Primaaritopiikki edustaa semanttista agenttia, joten yksikön ensimmäisen persoonan agentti asettuu syntaktisen subjektin paikalle synnyttäen aktiivirakenteen. Sekundaaritopiikki taas edustaa semanttista vastaanottajaa, joka asettuu suoran objektin paikalle saaden akkusatiivimerkinnän – samalla kun predikaattiverbi on objektikonjugaatiossa. Semant-

tinen patientti edustaa lauseen fokusta ja asettuu syntaktisessa rakenteessa obliikvin rooliin.

- (1) *om nää-n loåw-øs-løm jänii=lyõõm-öp lyõõm=ongroosy-ol.*
 1SG 2SG-ACC sanoa-PST-SG<1SG iso=tuomi-PTCP tuomi=nummi-INSTR
 'Määräsin sinulle suurituomisen tuomimetsän.' (WV IV: 6)

Esimerkissä (2) taas lauseen primaaritopiikkina toimii semanttinen R-argumentti, joka asettuu syntaktisen subjektin rooliin synnyttäen passiivirakenteen. Fokuksena toimii lauseen semanttinen patientti eli päähenkilön saamat neuvot, joka sijoittuu lauseytimen ulkopuolelle instrumentaalisijaisen obliikvin rooliin.

- (2) *kom-øjäg-nø lyõnk-øl mäj-w-øs.*
 mies-DU-LAT neuvo-INSTR antaa-PASS-PST
 'Hän sai kahdelta mieheltä neuvon [hänelle annettiin neuvo kahden miehen taholta].' (WV III: 9B)

Aina lauserakenteessa ei kuitenkaan ole niin montaa paikkaa, että fokuksen voisi jättää lauseytimen ulkopuoliseen rooliin. Intransiivilauseissa subjekti usein edustaakin fokusta, koska se on tarjolla olevien lauserakenteiden kannalta ainoa vaihtoehto. Kun lauserakenteen argumenttien määrä kasvaa, fokus siirtyy vähemmän keskeiselle paikalle.

Esimerkissä (3) subjekti on predikaatin ainoa argumentti, jolloin muuta vaihtoehtoa ei ole.

- (3) *söärøs öäløm-pöäl-t uus wonl-ii, uus=utrøng=uus.*
 meri vastakkainen- kaupunki sijaita-3SG kaupunki=ruhtinas=
 puoli-LOC kaupunki
 'Meren toisella puolella on kaupunki, kaupunkiruhtinaan kaupunki.'

Tässä yhteydessä todettakoon, että monet intransiivilauseet edustavat lausefokusta, jossa kuulijan kannalta uutta informaatiota ei ole ainoastaan yksi lauseen argumentti vaan koko lauseella ilmaistu toiminta. Subjekti-fokuksen ja lausefokuksen sisältävien rakenteiden välillä ei kuitenkaan ole aineistossani havaittavissa syntaktisia eroja.

4.2. Obliikvisijojen käyttö

Kuten edellisessä luvussa 4.1 havainnollistettiin, fokus pyrkii useampiargumenttisessa lauserakenteessa asettumaan obliikvin asemaan. Tämän seu-

rauksena fokukseen liittyy kiinteästi myös obliikvisijojen käyttö. Kyse siis ei ole kahdesta erillisestä fokuksen liittyvästä piirteestä vaan syy-seuraussuhteesta: koska fokus asettuu usein obliikvin asemaan, se hyvin luonnollisesti myös taipuu obliikvisijoissa. Tyypillisimpiä sijoja ovat ditransitiivirakenteissa esiintyvä instrumentaali sekä passiivilauseen agenttina tai ditransitiivilauseessa esiintyvä latiivi.

4.2.1. Instrumentaali

Jo alaluvussa 4.1 esiintyneessä esimerkissä (1) semanttinen patientti oli merkitty instrumentaalilla. Ilmiötä kutsutaan myös dativinsirroksi (ks. esim. Kulonen 1989: 288; 2007: 165). Fokuksen funktiossa ditransitiivirakenteen semanttinen patientti siirretään obliikvin paikalle ja merkitään obliikvisijalla, tässä tapauksessa instrumentaalilla. Sama ilmiö esiintyy myös esimerkkilauseissa (4) ja (5). Esimerkkilauseessa (4) instrumentaalilla merkitty fokaalinen obliikvi esiintyy aktiivilauseessa.

- (4) *meen nää-n tee-no=kar-ol mөг-läämön*
 1DU 2SG-ACC syödä-AKT=asia-INSTR antaa-SG<2DU
 'Annamme sinulle jotain syötävää.' (WV III: 9)

Esimerkissä (5) instrumentaalimuotoinen obliikvi esiintyy edellisen tavoin mutta passiivilauseessa. Henkilö kertoo saaneensa jo aiemmin mainituilta miehiltä esineen, jonka nyt mainitaan keskustelussa ensimmäistä kertaa. Kertoja itse edustaa lauseen topikaalisinta elementtiä, joten semanttinen R-argumentti ottaa passiivilauseen subjektin roolin. Semanttinen patientti eli kuvattu esine edustaa fokusta ja merkitään instrumentaalilla.

- (5) *kit kom=syisyk°-ään mäj-w-ös-øm [---] tomoly=ka-rol*
 kaksi mies=DIM-LAT antaa-PASS-PST-1SG tällainen=asia-INSTR
 'Kaksi miestä antoi minulle tällaisen [kahden miehen toimesta minulle annettiin tällainen].' (WV III: 9)

Esimerkissä (5) ditransitiivisen passiivilauseen subjektina esiintyy semanttinen R-argumentti, ja patientti ottaa syntaktisen obliikvin paikan. Oman aineistoni perusteella tällainen rakenne on ainoa mahdollinen ditransitiivnen passiivilause: passiivilauseen subjektin paikan voi ditransitiivirakenteessa ottaa vain semanttinen R-argumentti. Tässä tietysti herää kysymys, kuinka merkitään fokaalinen R-argumentti passiivilauseessa.

Aineistostani ei löytynyt lainkaan esimerkkejä, joissa semanttinen patientti asettuisi syntaktisen subjektin rooliin. Tähän voi olla monta selitystä. En-

sinnäkin voi olla, että kyseisten roolien ja argumenttien luonteen vuoksi selaista tilannetta ei käytännössä synny: semanttinen R-argumentti edustaa hyvin usein elollista käsitettä ja asettuu siksikin topikaalisuushierarkiassa usein semanttisen patientin yläpuolelle. Toisaalta muiden mansin murteiden aineistoissa esiintyy myös ditransitiivirakenteita, joissa semanttinen patientti ottaa passiivilauseen subjektin roolin. Lisäksi yleisen kielitiedon valossa on täysin mahdollista rekonstruoida esim. lause *Annoin sen kirjan yhdelle tuntemattomalle miehelle*, jolloinpatientti on topikaalinen ja R-argumentti fokaalinen elementti.

Kolmas vaihtoehto on, ettei itämurteissa mikään estä mainitunlaisen rakenteen muodostamista, mutta omaan aineistooni ei vain ole osunut yhtään esiintymään. Kuolleen kielimuodon kyseessä ollessa tällaista hypoteesia ei voi todeta oikeaksi tai vääräksi, niin kauan kuin mistään aineistosta ei löydy todisteita sen puolesta tai sitä vastaan. Toistaiseksi jäämme sen päätelmän varaan, että mahdollisia ditransitiivisia passiivirakenteita on vain yksi.

4.2.2. Latiivi

Latiivi esiintyy fokuksen sijana kahdessa eri syntaktisessa funktiossa: aktiivilauseen obliikvina ja passiivilauseen agenttina. Esimerkkilauseessa (6) semanttinen R-argumentti edustaa fokusta ja esiintyy näin ollen aktiivilauseen latiivisijaisena obliikvina. Topikaalisempi patientti on ottanut suoran objektin roolin.

- (6) *moot sōñ=toågøl keeløp-mø wø-s-tø, kōöp=posom-øt*
 toinen tuokkonen=täynnä veri-ACC ottaa-PST-SG<3SG vene=perä-LOC
püw-otään tow=mø-s-t
 poika-LAT.SG3SG PREF=antaa-PST-SG<3SG
 'Hän otti toisen tuokkosellisen verta ja antoi sen pojalleen veneen perään.
 (WV II: 5)'

Vastaava rakenne on hyvin tuttu esim. suomen kielestä: monessa kielessä R-argumentti esiintyy aina datiivisijaisena obliikvina. Itämansissa tällainen rakenne on kuitenkin mahdollinen vain edellä kuvatussa pragmaattisessa ympäristössä. Huomattavasti yleisempi aktiivirakenne on esimerkissä (4) tavattu datiivinsiirto.

Esimerkeissä (7) ja (8) semanttinen agentti on lauseen fokus, minkä vuoksi käytetään passiivirakennetta. Näin saadaan topikaalisen argumentti syntaktisen subjektin paikalle, ja agentti saa obliikvin roolin taipuen latiiivissa. Lauseessa (7) uutta informaatiota edustaa se, kenen lähettämä puhuja on:

- (7) *pås-ong=kom-no* *keet-w-øs-øm.*
 valo-ADJ=mies-LAT lähettää-PASS-PST-1SG
 'Olen valoisan miehen lähettämä.' (WV I: 15)

Esimerkissä (8) yleensä intransitiivisena pidetty tulla-verbi esiintyykin transitiivisena merkityksessä 'lähestyä; tulla kohti'. näin fokaalinen elementti eli semanttinen agentti saadaan siirrettyä pois lauseytimestä, ja subjektin roolin ottaa saapumisen kohde:

- (8) *möän* *koont-øn* *tø* *jø-w-øw.*
 1PL.STRESS sotajoukko-LAT PARTIC tulla-PASS-1PL
 'Meitä lähestyy sotajoukko [olemme sotajoukon lähestymiä].' (WV III: 7B)

Tällainen intransitiivisuuden ja transitiivisuuden rajan häilyminen ei ole aineistossani mitenkään tavatonta. Asian voi nähdä joko verbin merkityksen laajentumana tai pelkästään passiivin käyttöalueella tapahtuvana rakenteellisena erikoisuutena. Tulla-verbistä ei löydy samaisen merkityksen mukaisia esiintymiä aktiivirakenteissa, eli kyseinen verbin transitiivinen käyttö on rajattu tilanteisiin, joissa semanttinen agentti on lauseen fokus.

4.3. Suoran objektin merkitsemättömyys

Syntaktinen suora objekti on topikaalisena morfologisesti merkitty mutta fokaalisena merkitsemätön (Virtanen 2014). Käytännössä tämä tarkoittaa, että nominaalinen objekti on nominatiivissa ja predikaattiverbi taipuu subjektikonjugaatiossa. Fokaalisia suoria objekteja taas esiintyy vain monotransitiivilauseissa, koska ditransitiivilauseessa fokaalisiin elementti asettuu automaattisesti obliikvin paikalle (ks. 4.2.)

- (9) *äj-no=tee-no* *wöär-s-øt.*
 juoda-AKT=syödä-AKT tehdä-PST-3PL
 'He tekivät syötävää ja juotavaa.' (WV II: 6B)

Vaikka fokus-objekti onkin vailla sijamerkintää eikä laukaise verbikongruenssia, se voi silti saada osakseen omistusliitteen. Aiempien tutkimusteni valossa omistusliitteet eivät ole millään lailla sidottuja verbintaivutuskategorian tai sijataivutuksen käyttöön. Myös fokaalinen käsite voi sisältää omistussuhteen, jolloin asia on omistusliitteellä ilmaistu kuten esimerkissä (10).

- (10) *ton k°än=pöäl-nø seemøl-nyoxøs, såjrøng=nyoxøs*
 DEM ylä=puoli-LAT musta-soopeli valkea=soopeli
jälp-øng oågl-åät nok=posyg-øs.
 pyhä-ADJ vaate-POSS.SG.3SG PREF=vetää-PST
 'Sen ylle hän puki yhden pyhistä puvuistaan, joka on mustaa
 soopelia, valkeaa soopelia.' (WV I: 14B)

Omistusliitteet eivät siis toimi fokaalisuuden eivätkä topikaalisuuden merkisijöinä vaan esiintyvät näistä tekijöistä vapaasti, silloin kun omistajuuden merkitseminen on tarpeellista.

5. Lopuksi

Kuten edellisistä luvuista käy ilmi, mansin kielen itämurteissa kapean fokuksen merkintään liittyy ennen kaikkea kolme tunnuspiirrettä: syntaktisessa hierarkiassa mahdollisimman alhainen rooli, siitä johtuen obliikvisijojen käyttö sekä suoran objektin morfologinen merkitsemättömyys. Toisin kuin esim. suomen tai tietyiltä osin myös unkarin kielessä, mansin kielessä fokusmerkintä ei ole sidottu sanajärjestykseen vaan ennen kaikkea syntaktisiin rooleihin. Fokus on pragmaattisessa hierarkiassa topikaalisten elementtien alapuolella. Pragmaattiset funktiot taas korreloivat syntaktisten roolien kanssa: mitä korkeampi asema pragmaattisessa hierarkiassa, sitä korkeampi asema syntaktisessa hierarkiassa. Näin ollen fokus asettuu syntaktisessa rakenteessa lauseytimen ulkopuolelle, mikäli mahdollista.

Intransitiivirakenteissa vaihtoehtoja on vähän, koska subjektin rooli ei voi jäädä tyhjäksi. Intransitiivilauseissa myös syntaktinen subjekti voikin edustaa fokusta, koska semanttista agenttia ei voi sijoittaa muualle. Monotransitiivilauseissa fokaalinen agentti taas siirtyy passiivilauseeseen agentiksi, samalla kun semanttinen patientti ottaa syntaktisen subjektin roolin. Monotransitiivisessä aktiivilauseessa fokaalinen suora objekti puolestaan edustaa semanttista patienttia ja on morfologisesti merkitsemätön

Ditransitiivilauseissa fokuksella on aina mahdollisuus siirtyä kokonaan lauseytimen ulkopuolelle, syntaktisen obliikvin rooliin. Fokus voi esiintyä joko latiiivilla merkittynä semanttisena R-argumenttina, latiiivilla merkittynä passiivilauseeseen agenttina tai instrumentaalilla merkittynä semanttisena patienttina. Luonnollisesti obliikvisijainen fokus voi olla myös paikan tai ajan ilmaus – joiden yhteydessä obliikvisijat ovat hyvinkin tavallisia – mutta niitä ei tässä yhteydessä käsitelty. Ajan ja paikan ilmaisuihin liittyy omia erityispiirteitään, minkä vuoksi ne on rajattu tämän aineiston ulkopuolelle ja jätetty tulevien tutkimusten aiheeksi.

Ajan ja paikan ilmaukset eivät osallistu yhtä laajaan syntaktiseen variaatioon kuin tässä esitellyt (di)transitiivisten rakenteiden argumentit, mutta aiempien tutkimusten valossa (esim. Kulonen 1989) tiedämme, että myös ajan tai paikan ilmaus voi esiintyä jopa lauseytimessä. Yksi tulevien tutkimusten aiheita onkin fokaalisten ajan ja paikan ilmausten yksityiskohtainen tarkastelu sekä niiden suhteuttaminen tässä esitettyihin tutkimustuloksiin. Myös sanajärjestyksen mahdollinen rooli – joka tässä käsitellyn aineiston valossa ei ole ainakaan primaarissa asemassa – on tarkastelun arvoinen kysymys.

Lähteet:

- Büring, Daniel 2009: Towards a typology of focus realization. Zimmermann, Malte – Féry, Caroline (eds), *Information structure: Theoretical, Typological, and Experimental Perspectives*. Oxford Linguistics, Oxford. 177–205.
- Kannisto, Artturi 1951: *Wogulische Volksdichtung I. Texte Mütischen Inhalts*. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. SUST 101. Helsinki.
- Kannisto, Artturi 1955: *Wogulische Volksdichtung II. Kriegs- und Heldensage*. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. SUST 109. Helsinki.
- Kannisto, Artturi 1956: *Wogulische Volksdichtung III. Märchen*. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. SUST 111. Helsinki.
- Kannisto, Artturi 1958: *Wogulische Volksdichtung IV. Bärenlieder*. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. SUST 114. Helsinki.
- Kannisto, Artturi 1959: *Wogulische Volksdichtung V. Aufführungen beim Bärenfest*. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. SUST 116. Helsinki.
- Kannisto, Artturi 1963: *Wogulische Volksdichtung VI. Schicksalslieder*. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. SUST 134. Helsinki.
- Kenesei, István 2009: Quantifiers, negation and focus on the left periphery in Hungarian. *Lingua* 119: 564–591.
- É. Kiss, Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kulonen, Ulla-Maija 1989: *The passive in Ob-Ugrian*. SUST 203. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Kulonen, Ulla-Maija 2007: *Itämansin kielioppi ja tekstejä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lambrecht, Knud 1994: *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus, and the Mental Representation of Discourse Referents*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Munkácsi, Bernát 1892a: *Vogul népköltési gyűjtemény I*. Reguly Társaság, Budapest.

- Munkácsi, Bernát 1892b: Vogul népköltési gyűjtemény II. Reguly Társaság, Budapest.
- Munkácsi, Bernát 1893: Vogul népköltési gyűjtemény III. Reguly Társaság, Budapest.
- Munkácsi, Bernát 1896: Vogul népköltési gyűjtemény IV. Reguly Társaság, Budapest.
- Valle, Daniel 2014: Focus marking in Kakataibo (Panoan). *Oklahoma Working Papers in Indigenous Languages*, Vol. 1 (2014): 55–78.
- Vilkuna, Maria 1989: Free word order in Finnish: its syntax and discourse functions. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Virtanen, Susanna 2014: Grammaticalized preverbs of aspect and their contribution to expressing transitivity in Eastern Mansi. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 109–122.
- Virtanen Susanna 2015: Transitivity in Eastern Mansi. An Information Structural Approach. Dissertation. University of Helsinki.

*

Focus marking in Eastern Mansi

In this paper, I discuss focus marking in the Eastern dialects of Mansi: the study concentrates on the so called narrow focus. *Focus* is defined as the new, non-derivable or contrastive information provided in an utterance (see, e.g., Lambrecht 1994). Typologically, three methods of focus marking are distinguished: prosodic, syntactic and morphological (Büring 2009). Both the syntactic and morphological methods are discussed in this paper. Based on the gathered data (approx. 500 samples), I have distinguished three features involved in focus marking in EM:

1. A non-core syntactic role: a non-subject role with (di)transitive verbs, and also a non-object role with ditransitive verbs. The pragmatic role of focus never occupies the syntactic role of subject, except in intransitive structures (see, e.g., Virtanen 2015).
2. Oblique case inflection. As a consequence of point 1, the pragmatic role of focus often occupies a syntactic role that is marked with an oblique case.
3. Morphological unmarkedness of the direct object. In EM, topical direct objects are verb-indexed and accusative-marked (see, e.g., Virtanen 2015). Focal objects are unmarked.

SUSANNA VIRTANEN

Ismertetések – Reviews – Katsauksia – Рецензии

András Róna-Tas – †Árpád Berta:
West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian
Part I: Introduction, Lexicon »A–K«
Part II: Lexicon »L–Z«, Conclusions, Apparatus.
Turcologica Band 84. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2011.
X + 618. l., X + 619 – 1494 l.
ISBN 978-3-447-06260-2

E kétkötetes nagyszabású jövevénytudományi monográfia szerzője az utóbbi időszak két legjelentősebb turkológusa. Róna-Tas András, az MTA-tagja, ny. egyetemi tanár, Széchenyi-díjas magyar nyelvész és orientalista, aki elsősorban a honfoglalás előtti török kapcsolataink kutatásában, a magyar etnogenezis és az államalakítás kérdésében, valamint a török nyelvjárások kutatásában ért el kimagasló eredményeket. Főbb önálló művei: *A nyelvrokonság* (1978), *Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe* (1978), *Studies in Chuvash etymology* (1982), *A csuvas nyelv vázlatos nyelvtana* (1987), *An introduction to Turkology* (1991), *A magyarság korai története* (1995), *A honfoglaló magyar nép* (1996), *Hungarians and Europe in the early middle ages* (1999), *Kis magyar őstörténet* (2007).

Az orosz–német–altajisztika szakot végzett Berta Árpád egyetemi tanár, a tudományok doktora főként a régi és a mai török nyelvek, elsősorban a kipcsak-török és a tatár, majd pedig nyelvünk szókészletének török etimológiai vizsgálatával tűnt ki, a nyelvek élőnyelvi változatait és nyelvjárásait is bevonva a kutatásba. Legjelentősebb művei: *Tatarische etymologische Studien I. Die russischen Lehnwörter in der Mundart der getauften Tataren* (1983), *Lautgeschichte der tatarischen Dialekte* (1989), Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi: B. Á. (1991), *Middle Kipchak / Tatar and Bashkir* (in: *The Turkic languages*) (1998), *Türkçe kökenli Macar kavim adlari* (2002), *Szavaimat jól halljátok... A türk és uigur rovásírásos emlékek kritikai kiadása* (2004).

A magyar nyelv török jövevényszavaival, Gombocz és Ligeti alapvető művének újraértékelésével kapcsolatban már 2002-ben megjelent az *Acta Orientalia Hungarica* című folyóiratban a volt szegedi professzor tollából ket-tejük kézikönyvének előzetes bemutatására, *Old Turkic loanwords in Hun-garian* címmel.

Az Előszóban (VII–X) a monográfia elsődleges céljaként Róna-Tas András a nyugati ótörök nyelv fogalmának meghatározását jelöli meg. A nyugati ótörök nyelv korábbi nyelvek, illetve nyelvjárások szövetsége, amelyet hoz-závetőlegesen az 5–12. század között az Urál hegységtől és az Urál folyótól nyugatra beszéltek. A területeken sok más nemzetiség között éltek a magyarok is, az 5–9. századig, majd az 1241. évi mongol invázió idején a Kárpát-me-dencében. Az évszázadok során nyelvünkbe sok száz török jövevényszó ke-rült, amelyek elősegítik a két szerzőtől kutatott nyugati ótörök nyelv megkö-zelítését. Második célja a munkának a török szófejtések ismételt vizsgálata, a harmadik pedig a magyar nyelv és a magyar nép történetének újraértékelése.

Az alkotás egy munkaközösség együttműködése eredményeképpen szü-letett. A szerzőtárs a fiatalon elhunyt kiváló turkológus, Berta Árpád (1951–2008), Róna Tas első tanítványainak egyike, a szegedi altajisztikai tanszék volt vezetője. A sokrétű könyvben ő írta hét betű kivételével valamennyi tö-rök eredetű magyar szavunk szócikkét (619–1008). Az elkészült szócikkeket Károly László, a Mainzi Egyetem docense, a szerzők egykori diákja szer-kesztette véglegessé. Az 1494 lapos munka további részeit, fejezeteit Róna-Tas András készítette. Az etimológiai adatbázis összeállításában és a további feladatok elkészítésében, illetőleg tanácsadásban a munkatársak közé tarto-zott többek között Lars Johanson, Peter Zieme, valamint Biacsi Mónika, Csáki Éva, Gulyás Borbála, Kempf Béla, Kovács Előd, Lengyel István, Nagy Éva, Sinkovics Balázs, Szatmári Sándor, Vásáry István, a finnugristák közül Honti László és Bakró-Nagy Marianne. A mű nyers kézírata 2009 nyarára készült el, az előszót Róna-Tas 2009 novemberében írta. Az alábbiakban az egyes fejezeteket sorszámmal látom el.

1. A Bevezetés (3–49) az első fejezetben (3–17) áttekinti a nyelvünkre irá-nyuló török nyelvi vizsgálódásokat Martinus Fogeliustól Hasan Erenig. J. E. Fischer volt az első, aki a magyar és a csuvas szavakat egybevetette. Az ugor–török háború kettős eredménye: 1. a magyar nyelv finnugor, így török eredetű szavaink jövevények, 2. a török eredetű magyar szavak jelentős része a csuvasra jellemző. Gombocz Zoltán monográfiája 231 lexémát sorol fel. Németh Gyula elsősorban a honfoglalás utáni kun és besenyő hatást vizsgál-ta. A Benkő Loránd főszerkesztésével készült két etimológiai szótár (TESz.,

EWUng.) török szócikkeit Kakuk Zsuzsa, ill. – a név itt nem szerepel – Zaicz Gábor írta, és e két munka lektora Ligeti Lajos és Róna-Tas András volt. Ligeti és Róna-Tas véleményét e szótárak nem mindig fogadták el. Ligeti Lajos jó fél évszázados turkológiai tevékenységének eredménye 1986-ban napvilágot látott monográfia formájában. A külföldi szerzők közül Fogelius mellett J. E. Fischer és Ph. J. von Strahlenberg nevét a finnugristák is jól ismerik. A török történeti lexikológia első fontos terméke Kāšgārī műve 1077-ből. A török-tatár nyelvjárások összehasonlító szótára Budagov alkotása (1869–1871). Vámbéry Ármán, W. Radloff, G. J. Ramstedt és A. J. Joki munkái után három fontos forrást kell megemlítenünk: Martti Räsänen *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (1969), különösen pedig Gerhard Doerfer négykötetes *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (1963–1975) és Gerard Clauson *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* (1972) című szófejtő szótárát. Az 1960-as évektől kezdődően megjelenő szovjet/országi kiadványok köréből kiemelem Sz. A. Sztarosztyin, A. V. Dibo és O. A. Mudrak Leidenben napvilágot látott altaji etimológiai szótárát (2003). Végül megemlítem a budapesti török szakon volt tanárom, a török Hasan Eren *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* c. művét (1998).

2. A második rész a történeti háttérrel foglalkozik (19–39). A törökök (pontosabban a hunok, az avarok, a bolgárok, a kazárok stb.), az irániak (alánok), a gótok, a szlávok, a germánok (frank, gepida, longobárd) és a magyarok helyzetéről szól Kelet-Európában. A magyaroknak előbb neveiről olvashatunk (*Turkoi*, *(H)ungarus*, *bšgrd* [baskír], *mǰr* [*majgar*, *mad'ar*]), majd a legrégebbi magyar vonatkozású írásos emlékekről, például a X. század közepi *De administrando imperio* című műről vagy a *Gesta Hungarorum*-ról (XIII. század eleje). A szlávoknak a Kárpát-medencébe való bevándorlása az avaroknál korábban történt meg. A honfoglalás idején a frank és a szláv vezető réteg mellett a lakosság főleg elszlávosodott avar volt. A honfoglalást követően a 11. századtól a besenyők, a 13. századtól a hunok képviselték a török népeket.

3. A 3. fejezet *A szókészlet szerkezete* címet kapta, és tájékoztatóul szolgál a szótár használatához (41–49). Az ótörök jövevényszavakat lexikai másolatoknak (angolul *copy*) nevezi, és a magyar szókészlet török elemeinek az oszmán hatás előtti legteljesebb áttekintését jelöli ki célul. Ez magában foglalja a mai köznyelvet, a nyelvjárásokból (főleg a Kunságból) eredő szóelemeket, az archaikus szókészletet és néhány kihalt szót is. Róna-Tas és Berta valamennyi vitatott és ismeretlen eredetű magyar szóelemet is bevont a vizsgálatba. E téren a Benkő Loránd által főszerkesztett két kézikönyvet (TESz.,

EWUng.) tekinti a munka (rövidítése alapján a WOT.) alapvető forrásának. A török szavak egy része maga is jövevény, e kérdéseket „E/T” kezdettel a török szavak etimológiája tartalmazza. A betűrendes szótár természetesen mindenekelőtt a magyar szavak átvételének körülményeit, a különféle szómagyarázatokat vizsgálja meg, a bekezdést „E/H” formulával elindítva.

4. A szótár (51–1008) beosztása: 1. a magyar címszó, 2. rövid etimológiai utalás, 3. a török szóalakok, 4. a török szó etimológiája, 5. a magyar szó etimológiájának részletesebb kifejtése, 6. bibliográfia. Egy-két részletet kiemelek a szócikkek felépítéséből. Sajnálatos, hogy a magyar nyelvjárási szavak egy részét a munkához nem használhatták, mivel az *Új magyar tájszótár Sz–Zs* szókezdetű ötödik kötete 2010-ben jelent meg. Az etimológiát követően a szerzők közlik a szócikkhez tartozó és bizonyítható keleti ótörök („EOT”), a középtörök („MT”, ezen belül keleti és nyugati) és/vagy újtörök („NT”) alakot is. A szótárírás török szavainak vizsgálata során Róna-Tas és Berta Árpád kísérletet tesznek egy új, modern török morfológiai összegezésre (Róna-Tas e munkát a szófejtő szótárt követő fejezetekben is folytatja). A nyugati ótörök nyelvek hatása eredményeként a magyar nyelv jelentős részben átalakította ősi ugor képzőinek működését. A bibliográfia mindig idézi Benkő két szófejtő szótárát, és rendszerint Ligeti említett 1986-os összegezésének eredményeit. Itt megemlítem, hogy korábbi vizsgálataim szerint a TESz. és az EWUng. etimológiai állásfoglalásában átlagosan minden harmadik szóban eltér. Végül is 384 szó alak- és jelentéstani vizsgálata alapján készülhetett a nyugati ótörök nyelvváltozat történeti leírása. Óriási a lexikon török alapbázisa: a szerzők 75 000 adatot használtak fel, köztük V–XII. századi ótörök és XII–XVII. századi középtörök adatokat (mintegy húsz, illetve harminc forrásból).

E monográfia lényegében kétkötetes betűrendes szótára irigylésre méltó teljesítmény. A betűrendes jegyzék – szűrőpróbaszerűen ellenőrzött – (szinte) minden egyes részletét helyénvalónak tartom. A szócikkek értékelését nem tekintem feladatombnak, az új szófejtések megítélését magyar nyelvész, turkológus, iranista és finnugrista kollégáimtól, illetőleg egy új magyar etimológiai szótártól várom.

Már előljáróban említtem, hogy a mű *Számadatak* című alfejezetében (1489–1490) a magyar nyelv ótörök és kun rétegével kapcsolatban nyelvészeink összefoglaló lexikográfiai munkáiban a következő tételszámokat adja meg: Gombocz (1912) 212 (+ 19 téves); Bárczi (SzófSz.) 226 (+ 2 téves); Benkő (főszerk., TESz.) 224; Ligeti (1986) 277 (+ 3 téves); Benkő (főszerk., EWUng.) 325; Róna-Tas–Berta (WOT.) 419.

Vagyis az utolsó munkában összesen 561 török etimológiából 419 biztos, lehetséges vagy valószínű, és e szavaknak átadója 384 esetben egy nyugati ótörök nyelv. A lexikon 419 tagja között 72 ige található (17%), a további 347 címszó (83%) főnév, melléknév és határozószó (1143). Még egy körülménnyel számolnunk kell: nyelvünkbe nemcsak nyugati ótörök (vagy kun) elemek kerültek, hanem – hangalakjuk alapján – csekély számban keleti ótörök lexémák is.

Az alábbiakban megvizsgálom, hogy mely lexémákat sorolta a WOT. a török jövevényszó-állományba legújabb etimológiai szótárunkhoz, az EWUng.-hoz képest. Az utóbbi biztos, bizonytalan, ill. vitatott minősítésével szemben áll a WOT. biztos, lehetséges/esetleges (possible), ill. vitatott (debated) minősítése.

Ha megtekintjük az EWUng. (és elsősorban a TESz.) szócikkekhez fűződő bibliográfiai jegyzékét, úgy látjuk, hogy egy-egy szó korábbi ótörök eredeztetése (ismét) felmerül. Így az EWUng.-ban közel száz lexéma nem török jövevényszó: az *ápol*, *bálvány*, *bárca*, *becsül*, *bíró*, *bog*, *bojt*, *boly*, *bőjt*, *börtön*, *bükk*, *bűn*, *csak*, *csata*, *csökönyös*, *dug*, *ék*, *erkölcs*, *eskü*, *gaz*, *gyanú*, *?gyarapodik*, *gyenge*, *gyepű*, *gyertyán*, *gyilkos*, *győz*, *gyúl*, *gyülöl*, *igen*, *ijeszt*, *imád*, *ing*, *izzik*, *jász*, *káliz*, *kár*, *karakán*, *kazár*, *kebel*, *kelengye*, *kert*, *kéve*, *koldul*, *komor*, *könyv*, *köpcös*, *lék*, *orvos*, *sajt*, *sebes*, *serleg*, *sért*, *sík*, *sima*, *sió*, *sok*, *sör*, *süly*, *sűrű*, *szál*, *szán*², *szár*, *szenderedik*, *szép*, *szín*, *szöcske*, *szűz*, *táltos*, *tanács*, *táplál*, *tár*, *tart*, *tatár*, *telek*¹, *terem*, *torol*, *tót*, *tökél*, *tör*, *történik*, *törvény*, *üdü*, *ül*, *vejsze*, *vendég*, *ver*¹ és *zerge*. E szavak közül a német nyelvű szófejtő szótárban ismeretlen eredetű a *bárca*, *becsül*, *bojt*, *boly*, *börtön*, *bükk*, *bűn*, *csak*, *erkölcs*, *gyanú*, *gyenge*, *gyepű*, *győz*, *gyúl*, *izzik*, *kebel*, *serleg*, *szár*, *szín*, *telek*¹, *terem*, *tör*, *történik*, *törvény*, *ül* és *ver*¹ (a következő szavaknak a töve ismeretlen eredetű: *ápol*, *gyilkos*, *gyülöl*, *ijeszt*, *imád*, *komor*, *köpcös*, *sebes*, *táplál*, *üdü*). Megemlítem még, hogy az EWUng. címszavai között valószínűleg vagy biztosan finnugor eredetű a *bog*, *dug*, *ék*, *lék*, *orvos*, *sért*, *sok*, *süly*, *szál*, *szép*, *szik*, *táltos*, *tart* és *vejsze*.

Nyugati ótörök elemeink között vannak végső soron idegen eredetű lexémák is (26 szót sorol fel a mű; 1124–1125). A legtöbbjük az iráni nyelvekből került az ótörökbe (*balta*, *bálvány*, *bársony*, *bor*, *bors*, *jász*, *komló*, *?tömény*), de található köztük végső soron horezmi (*káliz*, *sajt*), alán (*kert*), perzsa (*bese*, *böszörmény*, *örmény*), görög (*kerep*, *terem*) vagy latin gyökerű (*kazár*) is. A szavak olykor indoeurópai (*alma*, *?kender*) vagy éppenséggel kínai (*gyöngy*) indításúak, néhány elemnek pedig ismeretlen a forrása (*bátor*, *tatár*, *?tót*). Néhány esetben a nyugati ótörök jövevényszó török képzővel lett ellátva, így a *csanak* és a *serleg* szótöve kínai, a *körtvély* szóé pedig kaukáz-

zusi eredetű. Néhány esetben a nyugati ótörök szóelem egy harmadik nyelv (leggyakrabban a déli szláv) közvetítésével került a magyarba, ilyen a *bán* főnév és a *bér*.

A magyar nyelv e munka szerint 384 nyugati ótörök jövevényszót tartalmaz. Amennyiben ebből figyelmen kívül hagyjuk az 56 vitatott eredetű és a 38 csak lehetségesnek tekinthető elemet, összesen 290 szó marad, és e számnak több mint a fele képviselve van a mai csuvasban (1176).

5. A *Következtetések* első fejezete *A magyar nyelv történeti hangtana* (1009–1069). Ez a rész elsősorban a következő kérdéseket vizsgálja meg dióhéjban: az ugor alapnyelv fonotaktikai szerkezete, az ugor alapnyelv rekonstrukciója, az őssugor mássalhangzók eredete és története, az őssugor mássalhangzó-fonémák változásai a korai ősmagyarban és az ómagyarban, az őssugor magánhangzók eredete és története, és végezetül: a magánhangzórendszer a korai ősmagyar kor végén. A proto-obiugor, a protovogul és protoosztják alakok kikövetkeztetését Honti Lászlónak az első szótagi obi-ugor vokalizmus és konzonantizmus történetét tisztázó monográfiái (1982, 1999) és a Rédei Károly által szerkesztett uráli etimológiai szótár (UEW, 1986–1991) alapján végzi el Róna-Tas. A protougor csillagos alakokat ő maga következtette ki, nem pedig a korábbi finnugor nyelvészek, és az ugor alapnyelv hangrendszerét és szókincsét igen megbízhatóan rekonstruálta. Összegezése újszerű és kitűnő; ez az első angolul írt szakmunka nyelvünk történetéről. Finnugor nyelvi példáiban és kikövetkeztetett (finn)ugor alapalakjaiban a finnugrisztikában használatos *j* helyett a turkológiában ismeretes *y* betűt használja (például PFUgr **helyä* '4', 1023), de a rendszerszerűség miatt ez elfogadható. Igen érdekes az egységes ugor nyelv felbomlása után az ősmagyar nyelvben ható erős és gyenge tendenciák feltérképezése és megkülönböztetése, valamint a korai ősmagyar és az ómagyar mássalhangzók történetének táblázatos összegezése (1036–1037). Az uralisztikában ritka a magánhangzók változásának viszonylag részletes taglalása, elsősorban azért, mert a legtöbb magánhangzó rendszerint megőrizte eredeti palatális, illetőleg veláris hangszínét. A protougor vokalizmus kikövetkeztetett hét elemének (PUgr *a*, *o*, *u*, *i*, *e*, *ä* és *ü*) megadja PFUgr előzményeit és mai magyar fejleményeit (1059–1061). Behatóan vizsgálja az első szótagi magánhangzónyúlást és a nem első szótagi magánhangzórendszer, azaz itt az egyetlen redukált ə [sʷa] történeti változásait. A korai ősmagyar kor végére 14 magánhangzót és öt kettőshangzót következtet ki.

6. A következő fejezet *A nyugati ótörök nyelv és a magyar* (1071–1146) címet viseli, és a nyugati ótörök fonológiai rekonstrukcióját a magyar alapján

végzi el (mássalhangzók, magánhangzók, változások a magánhangzórendszerben), továbbá a morfológia (szószármaztatás, a nyugati ótörök igei szótövek morfológiai beágyazódása a magyarba) és a lexikológia jelentősnek érzett kérdéseit tárgyalja. Róna-Tas a korai ősmagyar nyelvet az 5–6. század előttre, a török nyelvekkel való első kapcsolatok előtti időre teszi, a kései ősmagyar nyelvet, az intenzív magyar–török együttélés korszakát pedig a 6–10. századra. E fejezetben a nyugati ótörök fonológiai rendszerét rekonstruálja, a nyugati ótörök hangok változásait vizsgálja meg nyelvünkben. Például 49 ugor és török eredetű szóbelseji affrikátát tartalmazó szó alapján a nyugati ótörök /č/ fejleményeit láthatjuk a korai és a kései ősmagyarban, valamint a mai magyarban (1091). Az /l/ és az /r/ fejleményeit tárgyalva részletesen megvizsgálja a lambdacizmus és a rotacizmus kérdését is (1104–1114). Egybeveti és nagyon hasonlóknak találja a protougor és a nyugati ótörök magánhangzók megterheltségét (1122). Közli az ugor eredetű első szótagi magánhangzók funkcionális megterheltségét is (1123). A nyugati ótörök denominális és deverbális képzett igéit behatóan tárgyalja (1125–1135). A török és a nem török eredetű magyar igék fő különbségeit négy szabályba foglalja (1139–1140). A szóvég szempontjából megvizsgálja a török és a magyar igéket (1140–1142): 1. nincs járulékos képző, 2. az ikes igék csoportjába illeszkedés, 3–4. magyar deverbális, ill. denominális képző hozzájárulása. A lexikológiai részben többek között a csuvas szókészlettel való egyezésekről és eltérésekről olvashatunk, és a fejezet végén Róna-Tas felsorolja azt a 115 nyugati ótörök szót, amelyeknek magyar fejleményei ismeretesek, de a csuvasból nem mutathatók ki (1145).

7. A hetedik fejezet címe: *Ki beszélte, hol és mikor a nyugati ótörököt?* (1147–1176), és a kérdéses helyet, az időt, a művelődési és gazdasági életet mutatja be. Ebben a részben – az idő vonatkozásában – számos érdekes, fonológiai és lexikológiai természetű táblázatot találunk. Így a botanikai műszavak táblázata (1148), amely az azonos eredetű magyar, nyugati ótörök, alán és oszét műszavakat mutatja be, továbbá az affrikáták és szibilánsok kormeghatározó táblázata (1150), a nyugati és a keleti ótörök, valamint a csuvas szibilánsok 16 magyar szót tükröző táblázata bizonyos fonetikai helyzetben (1152) stb. Az állattenyésztés török jövevényszavai közül 44, a földművelés és a kertgazdálkodás szókincsét tekintve pedig 49 (37 + 12) elemet sorol fel. Jelentős a halászati műszavak és a madárnevek közül a solymászat terminológiájába tartozó lexémák száma is (16, ill. 12). A hitélettel, a politikai és gazdasági élettel kapcsolatban 55 szóelemet lehet összeszámolni török elemként a magyar szókészletben. A nyugati ótörök nyelvet – választ adva az

alapkérdésre – avarok, dunai és volgai bulgárok, kazárok beszéltek, és fő változatát ogurnak nevezzük. Az ősmagyarságnak török kapcsolatai a Kubán–Don vidékén, majd pedig kétszáz éves etelközi tartózkodása idején voltak, mégpedig az említett 5–9. században.

8. A 8–12. fejezet az Apparátus (1179–1494). A fejezet alfejezeteit bekezdésekbe szedve elemzem.

A Szólisták és mutatók (1179–1369) fejezetcímei: 1. Valószínűtlen etimológiák. 2–4. A keleti ótörök, a nyugati ótörök és a mongol szavak listája. 5. A (finn)ugor eredetű szavaink jegyzéke. Válogatás. 6. A finnugor és az ugor magyar szavak jegyzéke. 7. Problematikus finnugor és ugor etimológiájú magyar szavak. 8. A magyar tükörszavak. 9. Az alán jövevényszavak listája a magyarban. 10. Kun jövevények listája. 11. A szláv szavak mutatója. 12. A magyar szavak mutatója.

A valószínűtlen szófejtéseket (70 szó, 1179–1238) a könyv két részre osztja: 28-at részletesen – általában bő török szóanyaggal – elemez (például *ló, nyak, nyargal, nyár, nyereg, ocsúdik, székely*), 42-t csak utalásszerűen (például többek között a finnugor eredetű [*?csepp*], *hattyú, ?irgalom, irt, ?ját, nyereg, öreg, [?por], ?sír, túr*, továbbá az ismeretlen eredetű *hatak, hír, hitvány, óv, pőcsik, sisak, szűk, tilt, tok, toportyán-*: *toportyánféreg, tüdő, üsti, ver*). E szavak értékelésében a Benkő-munkaközösség két szótárát rendszeresen idézi, és Ligeti alaplírára is utal (kétszer is említi a *por*-nál a közlés hiányát [1233–1234] vagy a *tőzsér* [1236] arab eredetét), illetőleg jelzi, ha e szóalak a munkában nincs megemlítve (kivéve például a *hám*, az *ocsúdik*, a *túr* vagy a *ver* címszót), vagy e művet nem (eléggé vagy helyesen) veszi figyelembe (például az *ispán, nándor, sír* vagy a *toportyán-*: *toportyánféreg* esetében).

A (finn)ugor eredetű magyar szavak jegyzéke kitűnő válogatás az MSzFE, az UEW, a TESz. és az EWUng. felhasználásával (1272–1293). A jegyzék csak a biztos finnugor, illetve ugor etimológiákat közli. A számozásba ugyan bele vannak számolva az utalószavak is (összesen 15), de a „364. H *róka* 'fox', see *ravasz*” típusú utalások rendszerint önálló lexémára vonatkoznak. A korai ősmagyar változásainak vizsgálatára Róna-Tas összeállította a (finn)ugor szavak listáját is (1294–1316). A 465 tételből álló jegyzék (344 finnugor + 121 ugor) egyik elemeként idézem egy ősi szavunkat: „41. PFr **kala* > PUgr *kalə* (POUgr **kūl* > PVog **kūl*, POsty **kūl*) > EAH **χalə* > H *hal* 'fish'”.

A problematikus (finn)ugor eredetű szavak között (1317–1323) számításom szerint ötven szóalak található. Ezek a szakemberek számára csakugyan

kérdésesek, nemegyszer példák egy-egy szó etimológiájának bonyolultságára. Róna-Tas e fejezetet a korai ősmagyar történeti fonológiára alapozta. De ha ezeket a lexémákat egybevetjük az uráli és a magyar etimológiai szótárakkal, az eredmény csekély. E szavak között biztos eddigi etimológiák vannak (például *fej*, *gyalog*, *gyökér*), egyes szavak azért szerepelnek itt, mert hangtani, mások, mert jelentéstani nehézségek mutatkoznak a szófejtésben (például *lel*, *mén*, *üt*, ill. *köcsög*, *szül*). Sőt egy sor lexémát a szerzőpár szójegyzékében már töröknek minősített (*bog*, *hajó*, *ír*, *lék*, *orvos*, *sért*, *sima*, *sír* főnév, *süly*, *szép*, *szó*, *táltos*, *úr*), vagyis ezek e fejezetben nem mondanak újat. Az ómagyar korból adathozható ma is gyakori szavaink között számos olyan van, amelyeknek nincs más szófejtése. Így például az uráli etimológiai szótár elutasítja az imént említett *táltos* török eredeztetését – mint írja – „wegen der einwandfreien Ug[rischer] Zusammenstellung” (UEW 895). Tehát e szótárak valószínű vagy bizonytalan etimológiáit valójában mind fel lehetett volna e fejezetbe venni, tudniillik ezek a szavak az EWUng.-ban szinte kivétel nélkül kérdőjelesek. Ezért – bár egy sor értékes megállapítás található a jórészt rövid szócikkek között – ezt a 7 oldalas részletet elhagytam volna. E részben nem kellő mértékben közli a forrásanyagot (például *bogyó*, *harap*). A lexémák közül a nyj. *csuhé* és a *sima* etimológiáját nem tudni, honnan idézi. A *szén*-nek az itt olvashatónál jobb magyarázata is van (UEW 494; EWUng. 1416). A *tár* hangutánzó-hangfestő eredete (EWUng. 1482) is vizsgálendő a finnugor mellett.

Az ótörök mintára átalakult magyar tükörszavak vizsgálatában (1324–1330) Róna-Tas egykori hallgatója, Schmidt Szonja eredményeit hasznosította, aki elsősorban Erdődi, Bereczki és Ligeti jelentős tanulmányait dolgozta fel. 35 szót, ill. szerkezetet sorol fel, amelyek török szavak szóelemenként való fordításából származó összetett (például *ebihal*, *éjfelete*, *fokhagyma*) vagy képzett szavak (például *adó*, *házas*, *nincstelen*, *terhes*, *vagyon*). A tükörszavakat jelentéstani szempontból négy csoportra osztja.

Az alán jövevényszavak és más középíráni elemek tekintetében (1331–1339) a szerző 34 lexémát sorol fel, amelyeknek túlnyomó többsége – pontosan 22 szóelem – már Munkácsi Bernát fontos munkáiban is szerepel (például *asszony*, *bűz*, *egész*, *ezüst*), és e szavaknak jelentékeny részét Ligeti (1986: 162–174) – és, mint olvashatjuk, több írásában Harmatta János – is közli. Emellett az elfogadhatatlan írání elemeket – ugyancsak 34 szót – is felsorolja (például az *üstök*-öt) (1339). Itt adtam volna meg (1339) az Addenda részben közöltek helyett (1494) a *zsinég* kiegészítő magyarázatát.

A kun jövevényszavak a kun szavak kikövetkeztetett betűrendjében szerepelnek (1340–1342). A mai köznyelvben ezek közül a következők jelentkez-

nek: *bárca, buzogány, csődör, kalauz, kobak, koboz, komondor, kuvasz, özön, tábor, tőzeg*, azaz az itt felsorolt lexémáknak egyharmada. A szótári részben egyébként az átadó alakokat a szerzők kunként (nem ótörökként) jelzik.

Az idézett szláv eredetű szavak jegyzékét (1343–1344) követi a magyar szómutató (1345–1369). A magyar jegyzékben néhány szó több mint tízszer fordul elő a munkában (*gyümölcsény, ív, lé, sőreg, szűnyog*). Feltűnik itt a tulajdonnevek viszonylag magas száma. A szómutatóból hiányzik a Kiegészítések között tárgyalt (1491) *béke* és *csámpás*.

9. Az Irodalomjegyzéket (1371–1459) nagy élvezettel tanulmányoztam végig. Ez a monumentális bibliográfia legalább 1700 tételből áll. A jegyzékben U. Köhalmi Katalin (1425) és N. Sebestyén Irén (1454) munkái nem a helyes betűrendben szerepelnek. A könyvészetbe bevettem volna még a Magyar nyelvtörténet mellett Csúcs Sándornak *Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen* című művét is (Budapest 1990).

A 10. fejezet a Rövidítések, a 11. a Térképek és a 12. A számadatok (ismertetésem során már említettem). 13. Pótlások és javítások (1461–1494).

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a nyugati ótörökök vagy ogurok érintkezése a magyarokkal a korai ősmagyar kor végétől egészen a kései ősmagyar kor végéig tarthatott. Róna-Tas András és Berta Árpád kitűnő etimológiai munkát végzett, és Róna-Tas a mintegy ötszáz szófejtés feltárását követően a magyar alaktan történetét is áttekinti az ugor kortól a korai ősmagyar kor végéig. Az ugor alapnyelvet – annak fonológiáját és szókincsét – teljes egészében rekonstruálta. A nyugati ótörök hangrendszer leírása, az alaktani változások bemutatása is mintaszerűen sikerült. A nyugati ótörök adatok rekonstrukciója során a szerző megnyugtató módon tisztázza a török igék beépülését nyelvünkbe. Gombocz és Ligeti felismerését igazolja a monográfia: a magyar nyelv régi jövevényszavai teljes mértékben szemléltetik az ótörök kori hangváltozásokat. A szintézis meggyőzően bizonyítja, hogy nyelvünk hangrendszere és szókészlete török hatásra nagy változásokon ment keresztül, ezzel szemben nyelvtanunk alig változott. Az igen jelentős ótörök hatás ellenére a magyar nyelv megőrizte finnugor alapsajátosságait az ugor egység felbomlásától egészen az ómagyar korig.

A Róna-Tas András vezetésével készült kézikönyv nemcsak régi török jövevényszavainkat vizsgálja meg, hanem egyúttal bemutatja – mozgásban és változásban – az átadó régi török és az átvevő ős-, illetőleg ómagyar nyelv hang-, alak- és jelentéstani rendszerét. A nagymonográfia egy sor kérdésben további kutatásokra hívja fel a társszakmák művelőit. A szintézis tanulmá-

nyozása a magyar hangtörténet és lexika, a magyar történelem, a magyar ős-, gazdaság- és művelődéstörténet stb., a turkológia és egy sor más diszciplína művelője számára annyira kötelező érvényűnek látszik, hogy aligha túlzás: e tudományterületek szakemberei ennek az ismeretanyagnak a hiányában már napjainkban is bizonyos szakmai tájékozatlanságot árulhatnak el (én magam a könyvet csak 2016-ban vehettem kezembe, innen származik az ismertetés ötéves késése).

Az alkotás véleményem szerint a 21. század elejének legjelentősebb lexicológiai és nyelvtörténeti munkája.

ZAICZ GÁBOR

**Santeri Junttila: Tiedon kumuloituminen
ja trendit lainasanatutkimuksessa**

Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria.

Helsingin yliopisto, Helsinki 2015. 291 l.

ISBN 978-951-1841-7

A könyv eredetileg doktori disszertációnak készült, a védésre 2016. január 30-án került sor a Helsinki Egyetemen.

Az előszóban a szerző részletesen leírja kutatásainak előzményeit és menetét, és felsorolja mindazokat a személyeket, akik tanácsaikkal segítettek az értekezés megszületését (*Esipuhe*, 5–9), majd a nyelvek rövidítésjegyzékét közli (*Kielten lyhenteet*, 10).

1. A bevezetésben (*Johdanto*, 11–43) megismerkedünk a munka célkitűzésével. A szerző célja annak bemutatása, hogyan változott a különböző korokban a történelem előtti jövevényszavakra vonatkozó felfogás az összehasonlító nyelvészet kezdeteitől (1869) a mai időkig. Kvantitatív megközelítést alkalmaz. Balti jövevényszónak a balti finn nyelvek több mint ezer szavát minősítették. A másik célja a kutatás és az eredmények minőségének értékelése, a hosszú időintervallum során felmerülő kvalitatív szempontok alapján. A kérdést sokoldalúan vizsgálja: hangalak, jelentés, átadó nyelv szerint, elterjedés, jövevényszó-rétegek szerint, történeti rétegek és használati körök szerinti csoportokban. – Két terület kimaradt: a kutatók nyelven kívüli indítékai, valamint a háttérben ható társadalmi, kulturális és gazdasági tényezők. A vizsgálat tisztán etimológiai alapú kutatás, más szóval a szókincs eredetének tisztázása. A mellékes körülményeket sem vette figyelembe: így a

balti kapcsolatok idejét, helyét, őstörténeti kérdéseit stb. Ezek a későbbi kutatások témái lesznek.

Számba veszi a korábbi kutatásokat: Thomsentől kezdve, Kalimán, Ahlqvisten, Donneren, Andersonon, Veskén keresztül Budenzig. Ez után az újgrammatikus iskola eredményeit ismerteti. Ez az etimológiai kutatások aranykora. A szerző szerint a két világháború között, az 1920-as évektől kis visszaesés mutatkozott az etimológiai kutatások népszerűségében. Majd ismétellen fellendülés volt tapasztalható a strukturalizmus korában: itt kiemelkedik Koivulehto munkássága. Végül a 21. századi kortárs kutatók munkásságával zárja a jövevényszó-kutatások ismertetését. A szerző igen részletesen áttekintette mindazoknak az etimológusoknak a munkáit, akiknek nevéhez legalább néhány balti szófejtés fűződik. Ezeket a szófejtéseket egyenként táblázatba foglalta, amelynek alapján következtetéseit levonta. A táblázat munkahipotézisként, segédeszközként szolgált az elméleti vizsgálatok elvégzéséhez. A 39. lapon felsorolja azokat a szempontokat, amelyek alapján a táblázatot összeállította. Összesen 13 szempontot vett figyelembe. Ezeket a további fejezetekben egyenként elemzi. Nem meglepő, hogy a balti eredetű szavakkal leginkább a skandináviai (dán, finn, svéd, norvég), valamint a baltikumi (észti, lett, litván) kutatók foglalkoztak. A különböző források jelentésmegadásának egységesítésével is foglalkozik.

A bevezetés után négy fő fejezet következik. A 2. fejezet meghatározza és behatárolja a legfontosabb fogalmakat, a 3. fejezet ismerteti a jövevényszó-kutatások trendjeit, a 4. fejezet foglalkozik az argumentáció fejlődésével és az ismeretek felhalmozódásával. Az 5. fő fejezet röviden összefoglalja a kutatás fejlődését és az ennek alapján kirajzolódó képet a finnségi korszak balti jövevényszavairól.

2. A kutató meghatározhatja kutatása tárgyát, azaz a közfinn/balti finn korszak balti nyelvi kölcsönzéseit: a) a fogalom különböző használati összefüggésének összegeként, tehát nominálisan, vagy pedig b) tárgyi tartalma szerint, tehát reálisan (*Kantasuomen baltilaisetyymologian määritelmä*, 44–59). A két megközelítésmód középútját jelöli ki a szerző. Elsőnek a közfinn (*kantasuomi*) korszak meghatározását adja. Ez elég hosszú időszakot ível át, és a különböző kutatók is más-más intervallumot értettek és értenek rajta. A másik meghatározandó fogalom a jövevényelemek „balti voltának” (*baltilaisuus*) meghatározása. Mindkét esetben hangtani változások jelentenek határokat. Megjegyzendő, hogy Koivulehto igen tág határok közé helyezi az indoeurópai nyelvek balti korszakát. Külön foglalkozik a szerző a jövevényetimológia meghatározásával. Szinkron síkon ez nem releváns, mert a kölcsön-

zés és a kódváltás fogalma nem mindig különböztethető meg. Végül a táblázatok alapján megrajzolódik azoknak a szavaknak a mennyisége, amelyek esetében a korábbi kutatások feltételeztek valamilyen kölcsönzést: 1869 és 2009 között összesen 972 balti etimológiát említettek + 65 megfelelő nélküli etimológiát. Ezeknek a balti szavaknak megfelelőiként összesen 989 balti finn szót hoztak fel.

3. A következő fő fejezet a balti etimológiákról és ezek fogadtatásáról szól (*Balttilaisetymologia ja niitten vastaanotto*, 60–135). Táblázatai alapján két új terminust vezetett be: a) eredetemplítés (*alkuperämaininta*) és b) az etimológia státusa (*etymologian status*). Az első az egyszerű, nyomtatott szakirodalmi említést jelenti. A második az említés fogadtatását, elfogadását vagy elutasítását jelentheti. – A következőkben az eredetemplítés típusairól szól. Színes grafikonok mutatják be a különböző korszakok kutatóinak viszonyulását a felvetett etimológiai magyarázatokhoz. – Foglalkozik az etimológiák fogadásával: példák segítségével mutatja be a kölcsönzés korának nyitva hagyásával született magyarázatokat, foglalkozik a párhuzamos szófejtésekkel, a homonimák problémáival, az újként felfogott régi magyarázatokkal. – A következő alfejezet az etimológiák státusuk szerinti csoportosítását (elfogadott, kétséges, vitatott stb.) tartalmazza. Szemléletes, színes grafikonokon mutatja be a 2009-ig született 972 etimológiai magyarázat megoszlását. Érdekes, hogy a magyarázatok többsége (495) el lett utasítva. A korábbi biztos etimológiák közül 154-et újabban vetettek el, 163 magyarázatot kritika alá vettek, 187-et magyarázat nélkül vetettek el, 66-ot pedig értékelés nélkül („csak úgy”) vetettek el. Mindössze 76 olyan etimológiát talált, amelyeket a kezdetektől fogva mindig balti jövevényszónak minősítettek, 155 pedig vita alapján maradt bent a „biztos” csoportban. A következő fejezetek rövid etimológiai szótár formájában tartalmazzák az egyes csoportokat. A stabil csoport néhány illusztris tagja pl. finn *hammas* ’fog’, *heimo* ’törzs’, *herne* ’borsó’, *huoli* ’gond’, *hullu* ’bolond’, *keli* ’út’, *kirves* ’balta’, *käärme* ’kígyó’, *paimen* ’pásztor’, *reisi* ’comb’, *seiväs* ’rúd’, *siemen* ’mag’, *uksi* ’ajtó’, *vielä* ’még’ stb. A legtöbb ide tartozó szónak van a finnben megfelelője, kisebb részüknél csak az észten vagy valamelyik kisebb finnségi nyelvben, pl. a vepszében vagy a lívben. A második nagy csoportot azok a jövevényszók alkotják, amelyek a nyelvészek vitái alapján kerültek a többé-kevésbé biztos balti etimológiák közé, pl. finn *ankerias* ’angolna’, *ansa* ’hurok, csapda’, *hanhi* ’liba’, *helle* ’hőség’, *lahti* ’öböl’, *lohi* ’lazac’, *reikä* ’lyuk’, *seura* ’társ’, *tarha* ’kert’ stb. Ez utóbbi csoportba olyan szavak tartoznak, amelyeket legalább egynél több kutató tartott baltinak. – A további csoportok egyre bi-

zonytalanabban sorolhatók a balti eredetű kategóriába, majd a korábban biztosnak vett szavak kerültek az elvetettek közé, pl. finn *aika* 'idő', *laiva* 'hajó', *puhdas* 'tisztá' stb. Végül a kritika által kétségesnek ítélt etimológiák, továbbá az egyes kutatók által (a kutatók nevének említésével) indoklás nélkül elvetett tételek (összesen 187 szó) csoportja következik. 66 szó „csak úgy” került ki a balti csoportból, pl. észt *Peipus*-tó. Néhány tucat etimológia 2010–15 között is született (Ante Aikio, Grünthal, Junttila, Plötz, Vaba stb. jóvoltából), pl. finn *helma* 'ruhaszegély; öl', *kyrsä* 'kenyér', *kallis* 'drága', *siipi* 'szárny', *höyhen* 'pehelytoll', *kimalainen* 'dongó' stb. – Különböző szempontok alapján mutatja be a szerző az egyes kutatók (Thomsen, Donner, Ojansuu, Kalima, Büga, Koivulehto, Liukkonen, Vaba stb., 127. o.) és korok abszolút számadatait, majd százalékos megoszlásait (129–133).

4. A következő fejezet a jövevényszó-kutatások argumentumaival (*Lainasanatutkimuksen argumentit ja niitten kehitys*, 136–247) és ezek fejlődéstörténetével foglalkozik. A szerző sorra veszi az alaki, szemantikai, átadó nyelvi, elterjedés és jövevényréteg argumentumait. Az argumentumok negatív és pozitív csoportokra oszlanak. A negatív mindig erősebbnek bizonyul a pozitívnál, mert például egyetlen megalapozott negatív érv elég ahhoz, hogy az etimológiát végleg elvessek. Az érvek és argumentumok hierarchikusan rendeződnek. Igen erős bizonyítékok az alaktaniak, mint pl. fonológiai, morfológiai szubsztitúciók, archaizmus, expresszivitás, jelentéstani nativizáció, fonotaktikai érvek stb. (138). A fejezet ezeket az érvcsoportokat veszi sorra, és példákkal szemlélteti bizonyító erejüket (139–247).

Ezek rendkívül tanulságos fejezetek, hiszen az egyes kutatók, ill. nyelvészeti iskolák nézeteit részletesen ütközteti. Alaposan ismerteti a balti etimológiák mellett és ellen felhozott legerősebb érveket.

5. A szerző végezetül kitekintést ad munkája eredményeire (*Katsaus työn tuloksiin*, 248–255). A jövevényszó-kutatások kezdetén a történeti-összehasonlító nyelvészet módszerei kerültek előtérbe, és kiszorították a mindent mindennel való összehasonlítás „módszerét”. A legfőbb érdem Thomsené, aki éleslátással és az újgrammatikus nyelvszemlélet alkalmazásával alkotott maradandót. Utána a kutatások és eredmények folyamatosan felhalmozódtak. A 20. század harmadik harmadában Koivulehto kutatásai és strukturális módszere hozott új eredményeket az etimológiai kutatások terén. A szerző elemzése megmutatták a finnugrisztikai kutatások változását Thomsentől napjainkig. A jövevényszó-kutatásokat felváltották a kontaktuskutatások. A 4. fejezetben a szerző felvázolta saját véleményét néhány etimológiát illetően: 402 etimológiából 36 került át a bizonytalan kategóriába, mint pl. finn *Ka-*

leva 'mitológiai alak', *karsina* 'karám', *porsas* 'malac', *pirtti* 'ház; lakószoba', *kalpa* 'kard', *leuka* 'állkapocs', *kirstu* 'láda', *lyhyt* 'rövid', *kipeä* 'beteg', *kutsua* 'hív' stb. Néhány etimológiát státusza szerint máshová sorolt. Nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy a további kutatások fogják még valamennyire szaporítani a balti szavak számát a finnségi nyelvekben.

Bőséges irodalomjegyzék (*Kirjallisuus*, 256–291) zárja a könyvet. Ez tartalmazza mindazokat az írásokat (tanulmányokat, kisebb-nagyobb monográfiákat), amelyekben foglalkoznak a balti kontaktusokkal. Nem utolsó sorban felveszi az összes etimológiai szótárt is mint a legfontosabb forrásokat.

1974-ben tartottak Budapesten egy nemzetközi konferenciát *Az etimológia elmélete és módszere* címmel (szerk. Benkő Loránd és K. Sal Éva. Nyelvtudományi Értekezések 89. Budapest 1976). Akkor az előadások alapján nem nagyon derült ki, hogy az etimológiának lennének elvei és módszerei; az impozánsabbnál impozánsabb etimológiai szótárak ennek ellenére egymás után láttak napvilágot, s úgy tűnt, hogy az etimologizálás igencsak gyakorlati tudomány. Santeri Junttila új könyve a finnségi nyelvek balti jövevényszavairól bizonyítja, hogy az etimologizálásnak mint elméletnek is van létjogosultsága!

KERESZTES LÁSZLÓ

Eira Söderholm: Kainun kielen grammatikki
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1408.
Helsinki 2014. 363 l.
ISBN 978-952-222-607-5

1. A kvén nép és nyelve ezidáig leginkább a finn szociolingvisztika figyelmét keltette fel. A tudomány érdeklődése a revitalizációs törekvések intenzívvé válásától, az 1980-as évek második felétől fordult felénk, és azóta is leginkább angolul és finnül olvashatunk róluk. A magyar (vagy magyarul is publikáló kutatók) elsősorban szociolingvisztikai vagy revitalizációs szempontból vizsgálták ezt a nyelvet, de sok esetben a kvén csak példa volt a számi és a meänkieli mellett a nyelvélénkítő törekvések bemutatására.

Mivel nemcsak az átlagemberek, de még a nem kifejezetten ezzel a témával foglalkozó nyelvészek is keveset tudnak róluk, érdemes pár szóval bemu-

tatni a népet. A kvéneknek igen régi történelmük és hagyományaik vannak, ugyanis a nyelvet beszélő csoport már az 1600-as évek óta él Észak-Norvégia jól körülhatárolható részén, s a róluk írt (sokáig egyetlen, néprajzi jellegű) monográfia definíciója szerint úgy határozhatjuk meg őket, mint nyelvi és történelmi kisebbséget, melynek kultúrája a finn kultúrán, nyelvük pedig a finn nyelven alapszik (Saressalo: *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*. 1996: 15).

A kvén balti finn nyelv, nyelvészeti szempontból a finn peräpohjai nyelvjárásához áll közel. Leíró szempontból *likikieli*, azaz egyike a finnhez közel álló nyelveknek. A kvénhez legközelebb a Svédországban beszélt meänkieli és a karjalai állnak, illetve annak variánsai Oroszországban (erről ld. Takács Judit: *A kvének mai nyelvpolitikai helyzetéről*. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 255–278, ill. *A kvén revitalizáció legújabb lépései* c. cikkét a FUD jelen számában).

Ma ez a nyelv egyike Norvégia öt nemzeti kisebbségi nyelvének, ezt a státuszt 1998-ban nyerte el. Fontos mérföldkő volt ez a revitalizációs törekvések során: jogokat és lehetőségeket jelentett a kvénül beszélők számára. A következő nagy lépést a 2005-ös önálló nyelvként való elismerés jelentette: ez a dátum a kvén nyelvi önállóság szimbóluma lett. A revitalizációs törekvések csúcspontjaként, eddigi legnagyobb nyelvészeti teljesítményeként jelent meg 2014-ben a kvén nyelv első teljes leírása, a *Kainun kielen grammatikki* a nyelvről korábban már sokat publikáló Eira Söderholm tollából.

A szerző a Tromsøi Egyetem finn nyelv és kultúra tanszékének docense, aki finn szakos tanulmányai után elsőként kezdett finnt tanítani az észak-norvégiai Alta (kvénül Alattio) általános iskolájában 1979-ben. Ekkor még az ott élő finn eredetű kisebbség anyanyelvként csak finnt tanulhatott. Söderholm a kvén nyelvvel kapcsolatban 1983 óta publikál, tanulmányait elsősorban a kvénlakta területek hely- és vízneveiről, illetve a nyelv szókincséről írta. Az egyetemen 2006-ban indult kvén nyelvi kurzusok miatt szükségessé váló tananyagokat is ő készítette el, és kiemelkedő a szerepe a nyelvjárások leírása és az irodalmi nyelv létrehozása és a sztenderdizáció terén. Fontos lépés volt, hogy az utóbbi években a kvénről már kvénül írt – kialakította tehát a nyelv szaknyelvi-hivatalos stílusát, amelyet a most ismertetett kötetben is használ.

2. A *Kainun kielen grammatikki* jelentősége túlmutat a hagyományos nyelvleírásokén. Bár a grammatika a kvén nyelv első részletes és hivatalos leírása, szimbolikus jelentősége ennél is nagyobb: a kvén önálló nyelvként

való hivatalos többségi (norvég állami) elismerése után a nyelvi önállóság kézzel fogható jelképe lett.

Szimbolikus jelentőségén felül a kötetben számos, a nyelv történetében kiemelkedő fontosságú és revitalizációhoz nélkülözhetetlen jelentőségű lépést tettek meg. Ezek közül is az egyik leglényegesebb, hogy az e kötetben való használat révén válhat (és remélhetőleg válik) véglegessé a nyelv belső neve, a *kainu*, ez ugyanis önelnevezésükhöz hasonlóan sokáig kérdéses volt. A 2005-ös hivatalos elismeréskor norvégul a *kvensk* elnevezést kapta a nyelv, de saját nyelvű elnevezését hosszú ideig egyetértés hiányában nem véglegesítették, a *kainu* ~ *kven* ~ *kvääni* ~ *kväänä* ~ *kvääna* alakok ingadozást mutattak. A kérdés annyira alapvetőnek számít, hogy a kötet első fejezete rögtön ezt tisztázza (17–21).

A kötet fontos abból a szempontból is, hogy ez a kvén irodalmi nyelv, a *kirjakainu* első, monográfia terjedelmű megjelenése, azaz ez az első kvén irodalmi nyelven írott tudományos kötet, továbbá ebben jelenik meg legkiforrottabban a kvén nyelvészeti szaknyelv is. Eltérés azonban a korábbi nyelvleírásokkal kapcsolatban, hogy a szerző igen nagy figyelmet fordít a nyelvjárási eltérésekre rögzítésére, számos esetben a ragozott névszói és igealakok között két vagy akár három lehetséges variációt is megad (81–85).

3. A kötet 11 fejezetre oszlik. Az első, bevezető rész 5 alfejezetében a nyelvvel kapcsolatos alapinformációkat találjuk a nyelv nevééről és korábbi részleges leírásairól, a grammatika megszületésének körülményeiről, a kvén nyelvjárásokról, az irodalmi nyelv kialakításának menetéről, illetve a szakirodalmi előzményekről és mintákról.

Az 1.3. fejezetben a kötet születésének körülményei kapcsán a szerző az irodalmi nyelv kialakításakor tapasztalt nehézségekről írt (22–25). Az elsőként felmerülő kérdés az volt, kell-e egyáltalán külön sztenderd a kvénnek, vagy megfelel a finn irodalmi nyelv, de korábban felmerült az is, hogy a kvénnek és a Tornio folyó völgyében beszélt finn nyelvváltozatnak, a meänkielinek legyen közös nyelvi normája. Végül az önálló irodalmi nyelv létrehozása mellett döntöttek, amely a legtöbbször által beszélt és írásbeli előzményeket korábban már felmutató porsanki nyelvjárás Pyssyjokiban használatos változatán alapul.

Az irodalmi nyelv kialakítása körüli kérdések leírása átvisz a nyelvjárások témaköréhez, melyet a szerző hosszasan elemez (25–30). A kvén nyelvjárásokat 16 szempont szerint vizsgálta és megállapította, hogy nagyon hasonlítanak egymáshoz, különbség elsősorban a Kelet-Finmarkban beszélt porsanki és a Tromsø környékén beszélt raisi között van.

Bár a kötetnek jelentős szakirodalmi előzményei vannak, ezeket csak viszonylag röviden érinti Söderholm. A nagyobb terjedelmű és fontosabb művek közül Johan Beronka a kvén Porsanki (norvégul Porsanger) és Vesisaari (no. Vadsø) környékén beszélt nyelvjárásáról írott munkáját és Anna-Riitta Lindgren disszertációját emeli ki. Ezek mellett számos kisebb, egy-egy részjelenséget leíró tanulmányt említ előzményként, ám meglepő módon ezek között nem említi sem saját, kvén témájú írásait, sem pedig az ismertetett monográfia megjelenéséig egyetlennek számító kvénekről írott monográfiát (Lassi Saressalo: *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*), de Leena Huss elsősorban a nyelvhalál visszafordításának lehetőségére koncentráló, de a kvének akkori helyzetének és nyelvi állapotának leírását is közlő monográfiája sem jelenik meg az előzmények között (*Reversing Language Shift in the Far North. Linguistic Revitalisation in Northern Scandinavia and Finland*).

Megadja, mely finn, számi és norvég alpműveket, grammatikákat tekint mintájának, ezek: *Iso suomen kielioppi*, *Samisk grammatikk*, *Norsk referansegrammatikk*, *Suomen lauseopin perusteet*. Úgy tűnik, hogy a szerző célja is ezekhez hasonló mű, a kvénkutatások alpművének létrehozása volt, s ez esetben fontos volna az összes kutatási előzményt, szakirodalmat bemutatni. A szakirodalomra azonban csak szövegközi utalásokat találunk a kötetben, nincs a monográfia végén irodalomlista, ami további kutatások kiinduló bibliográfiájaként szolgálhatna. Ez a kvénről való általános tájékozódást jelentősen megnehezíti és igencsak szokatlan egy átfogó jellegűnek szánt, alapozó mű esetében.

A szerző a monográfia következő fejezetében (33–62) először röviden bemutatja a kvén nyelvi rendszer minden szintjét, érinti a hangtant és a helyesírást, a szótagszerkezeteket és a hangsúlyt, a szószerkezeteket és a mondatnani sajátságokat, majd a következő fejezetekben az egyes részterületeket részletesen is elemzi. A szerző feladata e téren kettős: egyrészt leírja az adott nyelvi szintet, másrészt pedig kialakítja az ehhez tartozó terminológiát is.

Söderholm törekszik a pontos és részletes leírásra, emiatt azonban túl aprólékos lesz a nyelvi jelenségek bemutatása (maga a tartalomjegyzék is 11 oldalasra nyúlt és számos alpontja miatt igen nehezen áttekinthető).

A kötetben egy térkép és 62 táblázat található, a monográfia tankönyv jellegét pedig tovább erősíti, hogy a szerző az egyes fejezetekhez tartozó fő fogalmakat keretezéssel is kiemeli. Nagyon hiányzik azonban (a szakirodalmi listán kívül) a kötet végéről egy szakszómutató, amely a kötetben való keresést is segítené. Annál is inkább fontos lenne ez, hiszen új terminusokról van szó, melyeket korábban nem vagy nem ilyen értelemben használtak.

4. A kötet elé szerzője több célt is tűzött: szeretné, ha a monográfia a jövőben alapvető szakirodalomként és tananyagként is használható lenne, fő célját pedig így fogalmazta meg a monográfiáról írott ismertetésében: „Kainun kieli on erittäin uhanalainen kieli, ja grammatikin ensisijainen ja perimäinen tarkoitus on auttaa kainun kielen säilymistä ja kehittymistä. Grammatikin ilmestymisellä on suuri symboliarvo kaikille kainulaisille riippumatta siitä, osaavatko he kainun kieltä tai aikovatko he sitä oppia: se on konkreettinen osoitus siitä, että heillä on oma kieli, että kainun kieli on olemassa.”¹

Úgy vélem, a *Kainun kielen grammatikki* a szerzőnek ezeket a célkitűzéseket feltétlenül teljesíti, és hibáival, hiányosságaival együtt is hatalmas eredmény a nyelv leírása terén, jelentősége pedig alapvető a nyelvtanítás és a kvén revitalizációja szempontjából.

TAKÁCS JUDIT

A Jeges-tenger finnjei. Könyv Észak-Norvégiáról

Jäämeren suomalaiset. Kirja Ruijasta

Szerk. Thor Robertsen.

Norjalais-suomalainen Liitto, Kajaani 2010. 264 l.

ISBN 978-8-299-82371-5

A kisebb balti finn nyelvek között manapság egyre több szó esik a meänkieli mellett a kvénról is. A nép és nyelve ez idáig leginkább a finn szociolingvisztika figyelmét keltette fel, a nemzetközi érdeklődés a revitalizációs törekvések intenzívvé válásától, az 1980-as évek második felétől fordult felénk. Az ismertetett kötet úgy vélem, szervesen illeszkedik a kvén revitalizáció legfőbb lépései közé. (A kvén nyelvről, annak státusáról ld. az előző ismertetésben írottakat, illetve cikkeimet a FUD 22. és 23. számában.)

¹ <http://www.kvenskinstittut.no/2014/12/kainun-kielen-grammatikki-kielen-ittenaisyyden-symboli/>

„A kvén rendkívül veszélyeztetett nyelv, és a grammatika elsődleges és legalapvetőbb célja, hogy segítse megőrizni és fejleszteni a nyelvet. A grammatika megjelenésének nagy szimbolikus jelentősége is van minden kvén számára, függetlenül attól, hogy beszél-e kvénül vagy szeretné-e megtanulni: konkrét jele ez annak, hogy saját nyelvük van és a kvén nyelv létezik.” (Saját fordításom, T. J.)

1. A nyelv használata az erőszakos norvégosítás következtében a 20. századra erőteljesen visszaszorult, ám viszonylag korán megindult körökben önszerveződő módon a revitalizáció, melynek első lépéseként elkezdődött 1983-ban az anyanyelv (akkor még finn nyelv) oktatása, s az elmúlt években határozottan látszik, hogy a revitalizáció szervezeti és személyi háttere is kialakult és megszilárdult. Megalakultak szervezeteik: 1987-ben az ismertetett kötetet is kiadó Norvégiai Kvének Egyesülete (Ruijan Kveeniliitto, Norsk Kveners Forbund), majd a Kvén Intézet (Kainun Institutti, Kvens Institutt), amely kifejezetten a kvén nyelv és kultúra védelmét és fejlesztését tűzte ki céljául. Az intézet határozta meg a revitalizáció legfőbb lépéseit is: kvén nyelvű oktatás minden szinten az óvodától az általános iskolán át a felsőoktatásig, nyelvi és kulturális bizottság létrehozása a sztenderdizáció megkönnyítésére, kvén nyelvtan és szótárak szerkesztése, anyagi támogatás megszerzése a kvén kultúra fejlesztésére, a kvénül írott szövegek összegyűjtése és tanulmányozása. Törekvéseik eredménnyel jártak, hiszen 2014-ben megjelent a kvén nyelv első teljes leírása (*Kainun kielen grammatikki*) a nyelvről korábban már sokat publikáló és azt kiválóan beszélő Eira Söderholm tollából.

A Kvén Intézet célkitűzéseiből egyértelműen látszik, hogy a kvén revitalizáció nyelvközpontú, emögött viszont korábban az identitás többi elemének erősítése igencsak háttérbe szorult, holott a kvének (lévén hogy lakóterületeiken közülük sokan két- vagy akár többnyelvűek is voltak) önmagukat évszázadokig elsősorban nem a nyelvük, hanem inkább életmódjuk által határozták meg.

2. A népnek Észak-Norvégiában igen régi történelme és hagyománya van, a nyelvet beszélő csoport ugyanis már az 1600-as évek óta él Észak-Norvégia jól körülhatárolható, általuk Ruijának nevezett részén. Az első, kvénekről írt (és sokáig egyetlen) monográfia Samuli Paulaharju nevéhez fűződik (*Ruijan Suomalaisia*, 1928). Ebben a szerző a nép kollektív identitásának következő alappilléreit emeli ki: 1. a kvének megélhetési módjai mindezekelőtt az erdő, a fa felhasználásához kötődnek, 2. a kvének a mezőgazdaság megújítói, 3. kultúrájukban központi fontosságú a szauna, 4. jellemző rájuk a kemény munkavégzés és az új foglalkozásokhoz való alkalmazkodás.

Arról, hogyan éltek a 18. század végén a kvének, Sommerfelt (Finnmark megye 1787–1800 közötti főispánja) így ír: „Elsősorban erdőirtásban, lazacfogásban és vadászatban jeleskedtek. Könnyű felfogásúak, ügyes földművelők, főleg lovat, tehenet és aprójószágot tartanak. A földet mindenütt meg-

művelik, ahol ezt az időjárás engedi. (...) Tisztaságszeretők, a férfiak és nők az oroszokhoz hasonlóan kedvelik a meleg fürdőt.”²

Az életmód mint identitáselem tehát központi jelentőségű, s emiatt örven- detes minden olyan lépés, mely a kvének népként való megmaradását nem csupán a nyelvélénkítés segítségével, hanem az identitás egyéb elemeinek erősítésével teszi. Történelmüket mutatja be a Varanger Múzeum vadsői részle- gének egyik kiállítása, a Ruija kvenmuseum, mely a kvén történelem legfon- tosabb (sőt valójában egyetlen) bemutatkozási helyének számít. A kvének et- nikai összetartozásuk és identitásuk erősítésére 1880–1920 közötti öltözkö- dési szokásaik alapján népviseletet is konstruáltak maguknak, számos kvén népzenei játszó együttes is alakult, sőt létezik már kvén nyelvű pop és rap együttes is, amelynek CD-je is megjelent 2006-ban *Kaðonu loru* [Eltűnt dal] címmel. Az életmódjukat bemutató dokumentumfilmet (*Det tause folkets stille død* [Hallgatag emberek csendes halála]) a 2004-es Tromsøi Filmfesztiválon vetítették le először.

3. Az identitáserősítő lépések közé illeszkedik a *Jäämeren suomalaiset. Kirja Ruijasta* (A Jeges-tenger finnjei. Könyv Észak-Norvégiáról) című tanulmánykötet is. Bár történelemről szól a könyv, de nem történelemkönyv, műfaját tekintve nehezen behatárolható: néprajzi és történelmi jellegű írások váltakoznak benne a személyes visszaemlékezésekkel, beszélgetésekkel és történetekkel, illetve közérdekű, közösség-szervezést érintő írásokkal. A tanulmányok 18 szerzőhöz fűződnek, akik között revitalizációt szervező akti- vista, történész, újságíró, költő, nyelvész, tanár és tanító, rádiós műsorvezető és szerkesztő, szociológus és halász, valamint építőmunkás is akad. Min- dannyian aktív, központi alakjai a revitalizációnak.

A finn nyelvű kötet 25, három témakör köré szerveződő tanulmánycso- korból áll, melyet megelőz a norvégiai finn nagykövet üdvözlője. A tanulmá- nyok első csoportja a *Suomesta Ruijaan, tulevaisuuden maahan* (Finnországból Észak-Norvégiába, a jövő földjére) címet viseli. Az első 9 tanulmány fő témája a kvének történelmének, Észak-Norvégiába érkezésének és jelenlegi életmódjának leírása. Olyan tanulmány is helyet kapott ebben a részben, melyet korábban még nem közöltek, pl. Johan Beronka nyelvész-történész írása a kvén történelemről és nyelvről (23–30). Az ebben szereplő adatok (pl. a kvének létszámára vonatkozók) már nem helytállóak (hiszen az 1930-as népszámláláson alapul a 9400 fő megadása), de általában hasznos, ma is használható információkat kapunk a nép lakóhelyéről, életmódjáról, sőt a

² Idézi Jávorszky Béla: Észak-Európa kisebbségei. Magvető Kiadó, Budapest. 1991: 53.

nyelv akkori állapotáról és nyelvjárásainak legfőbb eltéréseiről is. Egyébként Johan Beronkának, a kvén kultúra egyik fontos alakjának munkásságáról is van a kötetben egy rövid összefoglaló (31–32).

Az első rész szövegei jórészt visszaemlékezések, riportok lejegyzései, melyek bemutatják, hogyan alakították ki lakóhelyeiket a bevándorlók, hogyan és miből éltek, de a kvének 40–50 évvel ezelőtti életmódját is megismerhetjük belőlük. Ezekből többek között kiderül, hogy a nép férfijai mindig is jórészt halászatból éltek, a családokban mindig sok volt a gyermek, és életmódjuk számos eleme biztosítja számukra még ma is a kötődést a finnekhez (pl. étkezési szokásaik, a szaunázás, a vappu ünneplése stb.).

A kötet második tanulmánycsokra a *Suomalainen vaikutus* [Finn hatás] címet viseli. E részben képet kapunk arról, hogy a betelepülők milyen hatással voltak az észak-norvégiai társadalomra, gazdaságra és nyelvre. Kétségtelen, hogy számos tényező köti a kvéneket mind a mai napig a finn eredetű: ezek pedig a nyelv, a szauna, az általuk gyakran viselt finn eredetű családnevek, a finn zene és táncok. Találunk e részben két személyes visszaemlékezést is, és külön tanulmányban írnak a Vesisaariban (Vadsø) felállított és a kvének jelképének számító Bevándorlók emlékművéről.

A harmadik részben kapnak helyet a kvének jövőjének kérdéseiről írott tanulmányok (*Suomalaisuuden tulevaisuus Norjassa*). Ezek közül kiemelkedő fontosságú az a két írás, melyben a nyelvükért és identitásukért folytatott harcról (223–239), illetve a nép nevééről és identitásáról írnak (249–260). A *Taistelu kielestämme ja identiteetistämme* című tanulmányban áttekintést kapunk a kvének eddigi küzdelmének lépéseiről nyelvük és identitásuk védelmében. A kérdés, azaz hogy finnek vagy kvénnek nevezzék-e népüket, mindenki számára nyilvánvalóan túlmutat az endonima meghatározásánál: az elnevezés mind a finnektől, mind a norvégoktól és a számiktól elkülöníti őket, szerves része tehát identitásuknak. A *kvén* mint exonima a Ruijan Kveeniliitto alapítóihoz köthető, akik norvégul így nevezték magukat (223). A küzdelem következő lépése a Hylterstam-jelentés volt (2003), mely alapján a kvént önálló nyelvként, nem pedig a finn egyik nyelvjárásaként tarthatjuk számon, ahogy korábban tették. Nem volt azonban továbbra sem egyetértés az endonima kérdésében: a *kven* ~ (*norjalainen*) *kveeni* ~ *kainu(u)* megnevezések egy darabig egyszerre voltak használatosak, végül a *kainu* vált általánossá. Hasznos áttekintést kapunk e tanulmányban a kvén legközelebbi rokon nyelveiről is, a finnről, a meänkieliről és a karjalairól.

A *Ruijansuomalainen vai...?* (Észak-norvégiai finn vagy...?) című tanulmány ugyancsak az identitás kérdését boncolgatja (249–260). Ebben a Nils Petter Pedersentől, a Norjalais-suomalainen Liitto elnökétől származó írás-

ban egyrészt alapkérdéseket tisztáznak (kik a kvének, hogyan határozható meg történetileg ez a népcsoport, mi az önelnevezésük) (251–253), másrészt a revitalizáció további célkitűzéseit is megfogalmazzák: finn nyelvű oktatás minden szinten, finn nyelvű műsorok a rádióban és a televízióban, finn irodalmi művek a könyvtárakba, a kisebbségi kultúrát bemutató múzeumok létrehozása, folyamatos együttműködés a norvégiai finn egyesületekkel (260). Ezek alapján egyértelmű, hogy a kvéneknél tudatosult: jövőjük Ruijában csak a finn gyökereik megőrzésével lesz.

A kötet egészével kapcsolatban jellemző, hogy szinte minden tanulmányhoz számos illusztráció (fotó, metszet vagy festmény) kapcsolódik, tovább növelve a szövegek hitelességét és információtartalmát.

4. A pár ezer beszélővel bíró kvén nép megmaradásának záloga Észak-Norvégiában identitásuk megerősítése. A nemzeti összetartozásuk alapja nemcsak a nyelv lehet, hanem mindazok az elemek is (pl. eredet, életmód, származás, történelmi és kulturális hagyományok), melyek elkülönítik őket mind a norvégoktól, mind pedig a számiktól. Bár az eddigi egyetlen, kifejezetten a kvénre vonatkozó vitalitási vizsgálat (*Kven in Norway. Poster for ELDIA Closing Conference, 2013*) igen sötét képet fest a nyelv jelenlegi állapotáról, különösen veszélyeztetettnek értékeli ugyanis a helyzetét, magam a revitalizáció legutóbbi eredményének tükrében egy kicsit bizakodóbb vagyok. Az utóbbi években ugyanis számos új identitáselem is megjelent, például a csoportjelölő önelnevezés, kulturális rendezvények és intézmények, néphagyományok, helytörténeti múzeum és népviselet, de e lépések sorába illeszkedik az ismertetett kötet is. Ezek egyértelműen erősítik a nép megmaradásának alapjaként szolgáló önálló nemzeti identitás megteremtését és utalnak elszántságukra nyelvük megmentésével kapcsolatban.

TAKÁCS JUDIT

**Vadja keele sõnaraamat –Vad'd'aa tšeelee sõna-tširja –
Словарь водского языка**
Szerk. Silja Grünberg
Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2013. 1823 l.
ISBN 978-9985-79-553-8

A vót nyelv kutatása mintegy 170 évre megy vissza. Ez alatt az idő alatt több kutató, nyelvész, folklorista gyűjtött nyelvészeti anyagokat a vótoknál, s ezekből az expedíciókból feljegyzések, szójegyzékek és szótárak készültek (részletesebben ld. Tóth Anikó Nikolett: *A kisebb balti finn nyelvek szótárai*. In: *Rokon nyelveink szótárai*. Bp., 2014. 168–171). Az eddigi kutatást távolról sem nevezhetjük terméketlennek, de reméljük, hogy egy még több eredményt hozó időszak előtt állunk: a nyelvi revitalizációs programok, a nyelv megőrzése és fejlődése érdekében létrehozott intézmények, a 21. század vívmányai – elsősorban az internet –, mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a nyelvkutatás és annak eredményei gyorsan, mindenki számára elérhetővé váljanak, és emellett elektronikus formában is megőrződjenek a következő generációknak.

A vótok helyzete igencsak kedvezőtlenül alakult az idők folyamán, ezért is annyira jelentős e nyelv szempontjából a most ismertetendő szótárnak a megjelenése. A vót a balti finn csoportba tartozó nyelv, amelynek legközelebbi rokona az észti. A nyelv a nép történelmével együtt fejlődött – nagy háttással volt a vótra az izzó (egyek vélemények szerint önálló, tisztán vót nyelvjárás nincs is már)³ és az orosz nyelv. A vót nyelv mára szinte teljesen eltűnt. A 19. században még 5000 vót embert számláltak, 1989-re ez a szám 62-re csökkent, s a legutóbbi, 2010-es census is hasonló létszámot, 64-et adott közre (vö. Sipőcz Katalin: *www.perepis2002.ru*. *Finnugor Világ* 10/2 [2005]: 23–27; Maticsák Sándor: *Finnugorok végveszélyben. A 2010-es oroszországi népszámlálás eredményei*. *Finnugor Világ* 19/1 [2014]: 13–22). Ez nem csupán a vót népesség asszimilációjának köszönhető, hanem az orosz nyelvi egyeduralomnak is. A vótok beolvadását és a vót kultúra eltűnését nagyban elősegítette az a tény is, hogy nem létezik egységes vót irodalmi nyelv, 2003-ig nem létezett nyomtatott irodalom, és hiányzik az anyanyelvi vót oktatás is. Bár próbálkoztak a vót irodalmi nyelv létrehozásával és nyelvkönyvek elkészítésével – itt említhetjük a vót származású kiváló nyelvész, Dimitri Tsvetkov nevét –, ezek sajnos nem érték el átütő sikert a vót nyelv megőrzésében.

³ <http://www.vadjamaa.narod.ru/library/07.html>

Mindezek fényében láthatjuk igazán, hogy a vót nyelv szempontjából mennyire is jelentős ennek a szótárnak a kiadása. Az külön érdekesség, hogy egy már-már „eltemetett” nyelv szótáráról van szó, és mégis igény van rá a 21. században.

A *Vadja keele sõnaraamat* az 1941-ben Tallinnban alapított Eesti Keele Instituut (Észt Nyelvi Intézet) több évtizedes munkájának eredményeként született meg. Ez tulajdonképpen összefoglaló mű: magában foglalja az eddig hét különálló kötetként, 1990 és 2011 között megjelent háromnyelvű, vót-észt-orsz szóanyagot, amelyet többek között Paul Ariste, Elna Adler, Karl Kont szócikkeiből állítottak össze.

A több mint 1800 oldalas kötet gerincét természetesen a szótári rész (97–1623) adja. Ezt a következő egységek előzik meg: tartalomjegyzék (5–8), az első (9–15) és a második kiadás előszava (17–29), bevezetés (31–89), rövidítések listája (90–91), a szerzők és kutatók felsorolása (92–93), térkép (94) és a vót helynevek listája (95). Ezekben a fejezetekben az információk észtül és oroszul is meg vannak adva. A szótár használatát nagyban megkönnyítő orosz-vót (1624–1721) és észt-vót regiszter zárja a művet (1722–1824).

Az előszóban a vót nyelvről és annak fejlődéséről kaphatunk általános képet. A szerkesztők bemutatják azokat a nyelvészeket, akiknek a gyűjtéseit beledolgozták a szótár anyagába, emellett a szerkesztési munkáról, a szótár megjelenésének céljáról adnak információkat. Itt értesülhetünk a szótár gyűjtési, szerkesztési és kiadási munkálatairól, a szótár megalkotásának kalandos történetéről, a szerkesztés során fellépő nehézségekről is.

A szótár használatának szempontjából elengedhetetlenül fontos információkat a bevezető részben találjuk meg. Itt pontokba és alpontokba szedve ismertetik a szótárban használt transzkripciót, a betűrendet, az egyes szócikkek felépítését, az egyes címszavak alaki jellemzőit, illetve a szócikkekben használt utalások és rövidítések magyarázatát.

A szótári rész címszavai vótul szerepelnek, mely után (legtöbbször) fel van tüntetve a gyűjtő nevének rövidítése, majd a szó előfordulásának helye, a terület megnevezésének kezdőbetűjével megadva. Ha a szónak több változata is ismert, akkor a címszóban jelölik a szótövet, és dőlttel szedik az esetleges többi – nyelvjárásokban előforduló – szóvégződést vagy szóvariánst. Ezt követi az orosz jelentés. Amennyiben a szó több nyelvjárásból is ismert, több formában lett feljegyezve, úgy ezeket a gyűjtési terület elnevezésének (pontosabban annak rövidítése) megadása utána közlik. A szócikk végén utalás található más címszó(k)hoz való kapcsolódásra.

Bár a szótár háromnyelvű, egyértelműen megmutatkozik, hogy a gyűjtő- és kutatómunka észt nyelven folyt, és az orosz később, pusztán fordítói mun-

kaként adódott a szótárhoz: a szócikkben csupán a címszó orosz jelentését adják meg, sőt, olyan szócikk is előfordul, amelyben még ezt sem tüntetik fel.

A szótár használatát megkönnyíti az orosz–vót, illetve az ész–vót regiszter, hiszen így visszakereshető az adott szó azok számára is, akik nem beszélnek a vót nyelvet. A szótár szókincse nem tartalmazza a mai modern életben használatos szavakat (pl. internet, számítógép, audiókönyv), ami egyrészt érthető, hiszen a szótár kiadását újabb adatgyűjtési expedíciók nem kísérték, a gyűjtött szókincs alapvetően a 20. század első felében lett feljegyezve, illetve mivel a vót már nem igazán élő nyelv, a beszélők száma igen csekély, nem keletkeznek új szavak, nincs igény a modern szókincs és szakszókincs megalkotására vót nyelven. A modern szókincs – ha bekerül egyáltalán – feltételezhetőleg az orosz nyelvből, esetleg az orosz nyelven át közvetve az angolból kerül be. A szótárban azonban megtalálhatóak olyan szavak, amelyek ma már nem használatosak a mindennapokban, így például a szovjet időszakhoz köthető szókincs (pl. kolhoz, elvtárs).

A szókincset vizsgálva megfigyelhetők a különböző nyelvi hatások. Értethető módon a legjelentősebb az orosz nyelv hatása, a vótok az idők folyamán egyre több orosz szót vettek át. A tipikusan orosz kultúrához, Oroszországhoz kapcsolódó szavakat, amelyek korábban nem voltak meg a vót nyelvben, változatlanul vagy kevés változással vették át (pl. or. *чай* 'tea' > vót *tšai*; or. *самовар* 'szamovár' > vót *samavara*). Természetesen az alapszókincs szavai a nagyfokú orosz hatás ellenére is megmaradtak vótul, ugyanúgy, mint az ősi finnugor/vót valláshoz kapcsolódó szavak (pl. *jumala*, *jumalikkōin*, *looja* 'Isten'). Sok esetben előfordul, hogy egy szónak elterjedt a vót, illetve az orosz nyelvből átvett, elvótosított formája is (pl. or. *лечить* 'gyógyít' > vót *letšittää* ~ *praavittaa*, *parantaa*, *parattaa*; or. *характер* 'karakter, személyiség' > vót *karahteri* ~ *loonto*, *tapa*; or. *сосед* 'szomszéd' > vót *susseda* ~ *naapuri*). A kötőszavak szintén előfordulnak mind az oroszból átvett, mind a vót nyelvben kialakult formában (pl. or. *или* 'vagy' > vót *il'i*; or. *может* 'is' > vót *toožō* ~ *kaa*, *kerä*, *samallaa*; or. *но* 'de' > vót *no* ~ *muut*).

A szókincs mellett az orosz hatás a nyelvtanban is jelen van (főként szóbeli használatban az orosz és a vót nyelv keveredése, nyelvtani toldalékok keveredése fordul elő), egyre inkább eloroszosodik a vót nyelv. Ahhoz, hogy a vót nyelv megmaradjon, sőt esetleg továbbfejlődjön, a könyv- és szótárkiadásokon kívül szükséges (lenne) a vót nyelvű oktatás és média létrehozása, a vót használata a mindennapokban. Nem csupán a nyelv megőrzése, archiválása lényeges, hanem annak továbbfejlesztése is – ezzel párhuzamosan pedig (amennyire lehetséges) vissza kellene szorítani az orosz nyelv hatását.

A kötet igen nagyszabású vállalkozás, talán előnyösebb lett volna több kötetben, bővebb észtt és orosz szómagyarozással megjelönetni. Véleményem szerint a gyakorlati nyelvtanulás szempontjából hasznos lett volna egy vót nyelvtani fejezetet is belefoglalni a szótárba. De ahogyan azt az előszóban is leírták a szerkesztők: a szótár célja az eddig gyűjtött vót anyagok közlése volt. És ezt maradéktalanul meg is tették, részletesen, több nyelvjárásí területre kihatóan, a nyelvjárásí szótárak alaposságával. A kötet megjelenése lehetővé tette, hogy a vót nyelvű gyűjtések fennmaradjanak az utókornak, illetve ezzel is felhívták a figyelmet a vót nyelv fennmaradásáért folytatott törekvésre, mintegy ösztönzéseképp arra, hogy megmentsék ezt az eltűnőben lévő nyelvet.

DÁNYI ZITA

**Ulla-Maija Forsberg – Kovács Magdolna – Kovács Ottilia –
Sanna Manner – Kaija Markus – Vecsernyés Ildikó:
Suomi–unkari-sanakirja. Finn–magyar szótár**
SKS, Helsinki 2015. 997 l.
ISBN 978-952-222-663-1

A finn–magyar kétnyelvű szótárak szerkesztési feladataira hosszú ideig kizárólag a magyarországi kutatók vállalkoztak, s ebben különösen nagy szerepet töltött be Debreceni Egyetem. Az első, 1884-ben kiadott *Finn–magyar szótár*-on kívül szinte kizárólag debreceni kutatók foglalkoztak finn–magyar és magyar–finn szótárak kiadásával. Az első jelentős, több kiadást megélt *Finn–magyar szótár*-t Papp István, majd a 2007-es *Finn–magyar diákszótár*-t Jakab László szerkesztette. Debreceni kötődésű a Finnországban megjelent, Nyirkos Istvánhoz nevéhez fűződő *Suomi–unkari–suomi taskusanakirja* is. (A szótáriródalomról lásd bővebben Maticsák Sándor – Petteri Laihonen: Fejezetek a finn–magyar lexikográfia történetéből. In: Maticsák – Tóth – Laihonen, *Rokon nyelveink szótárjai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2014. 193–234).

Ezt a „debreceni vonalat” törte meg az első Finnországban kiadott finn–magyar szótár, a *Suomi–unkari-sanakirja*. A középszótár már küllemében is hangsúlyozza, hogy mindkét nemzet felhasználóit hivatott megszólítani, s tovább lapozva is tapasztalhatjuk, hogy mind a *Tartalom*, az *Előszó*, a *Tájékoztató*, a *Rövidítésjegyzék*, valamint a *Függelék* is mindkét nyelven egyaránt elérhető.

A Suomalaisen Kirjallisuuden Seura gondozásában megjelent szótárat olyan nemzetközileg elismert, kiváló szakemberek szerkesztették, mint Ulla-Maija Forsberg és Kovács Ottilia, s olyan ismert tanárok vettek részt a munkálatokban, mint Kovács Magdolna, Sanna Manner, Kaija Markus és Vecsernyés Ildikó. A szótár megjelenéséhez hosszú út vezetett, hiszen a projekt 2004-ben kezdődött a Helsinki Egyetemen. A több mint 41 500 szócikket tartalmazó szótár alapját a Kotimaisten kielten keskus (Kotus) által készített leggyakoribb finn szavak listája alkotja. Ezt a jegyzéket egészítették ki a magyar kultúra és társadalom, valamint a finn és magyar kulturális kapcsolatok legfontosabb szókincsével.

A *Tájékoztató a szótár használatához* című rész szokatlanul hosszú, azonban fontos információkkal szolgál a szótár használójának. Nem térek ki minden egyes elem ismertetésére, igyekszem a legfontosabbakat, a legérdekesebb megoldásokat bemutatni.

Az igeikötők használatának elsajátítása az egyik problémásabb jelenségünk. A szerkesztők ezt azzal próbálják kiküszöbölni, hogy az igeikötők használatát a következőképpen csoportosították: az igeikötőt zárójelben jelzik, ha az ige jelentése igeikötővel csaknem ugyanaz, mint anélkül; dőlttel szedik, ha más az ige jelentése; s kombinálják ezeket, ha a finn ige első magyar jelentésében az igeikötő elhagyható, s a többi jelentésében más igeikötőket is hozzákapcsolhatunk az igéhez.

Az eltérő stílusú szavakat pontosvesszővel választják el egymástól, gyakran a szleng szavak értelmezésében segít ez a megoldás. Pl. a *faija (slg)* 'fater; apa' esetében a 'fater' jelöli a magyar szleng megfelelőjét, s az 'apa' a köznyelvi formáját. Előfordulhat, hogy a finn szleng szónak csak semleges stílusú magyar megfelelője van, ebben az esetben pontosvessző választja el a finn és magyar megfelelőket egymástól, pl. *päättäri (slg)*; végállomás.

A szerzők bevezették a *(läh)* rövidítést is, amely a legközelebbi megfelelőt jelenti. Ezt abban az esetben találjuk a címszó mögött, ha a magyarban nincs pontos megfelelője, csak ahhoz közelálló szóval, kifejezéssel lehet körülírni. Tipikusan ilyenek a kultúrspecifikus szavak, egyes intézmények, foglalkozások, amelyek hiányoznak a magyarból, pl. *floristi* 'virágkötő', *fysiatari* 'fizioterápiás szakorvos', *maustekurkku* 'csemege uborka', *kestomakkara* 'szalámi', *terveysasema* 'körzeti orvosi rendelő', *KELA-kortti* 'tb-kártya'.

A szerzők csúcsos zárójelet használnak, ha valamilyen kiegészítő információt szükséges közölni az adott szóval kapcsolatban. Ezek az információk attól függően, hogy finn vagy magyar anyanyelvű használónak van-e rá szüksége, finn és magyar nyelven is megtalálható. Ilyen például a *moniavioinen*

poligám; többnejű <*mies*>; (*harv*) többférjű <*nainen*>, ahol a finnek számára jelzik, hogy melyik nemre vonatkozik az adott szó.

Szintén újdonságot jelent a fokváltakozás jelölése. A korábbi gyakorlathoz híven felsőindexben csillag jelöli, hogy a szóban fokváltakozás van, emellett egy betű pedig azt jelzi, hogy a fokváltakozás melyik típusába tartozik. A fokváltakozási típusokat a függelékben tudjuk visszakeresni, ahol mind a névszók genitívusát, mind az igék kijelentő mód jelen idejű Sg. 1. személyét megtaláljuk. A táblázatban a fordított fokváltakozásra is találunk példát, illetve a jövevényszavak miatt egyre nagyobb teret hódító *b* : *bb* és *g* : *gg* zöngés variánsok is helyet kaptak a táblázatban.

A magyar felhasználók számára egy rövid útmutatót is találunk a finn ábécéről és a kiejtésről.

Maga a szótár rész a 35. oldaltól kezdődik, s 944 oldalon át taglalja a címszavakat. A szócikkekben megadott példákon érződik, hogy a Kotus listája alapján készült, a *Kielitoimiston sanakirja* és a jelenleg ismertett szótárnak a példái is többnyire egybeesnek.

A finn nyelvben gyakran igencsak eltér az élőbeszéd az irodalmi nyelvtől. Ugyan a Jakab-féle finn–magyar, magyar–finn kétnyelvű szótárak már gondot fordítanak a finn élőbeszéd szókincsének demonstrálására, azonban a most bemutatott szótár jelentősen túltesz rajta. Olyan főként angol, ritkábban svéd jövevényszavakat találunk benne, mint pl. *duunari* 'melós', *duuni* 'meló', *fakki-idiootti* 'szakbarbár', *cup* 'kupa', *fiksu* 'okos', *fuskata* 'svindlizik, simlizik', *fönni* 'hajszáritó', *meili* 'mail', *meilata* 'mailezik', *blogata* 'blogol', *blondi* 'szőke', *buukata* 'foglal', *buukka* 'foglalás', *chattailla* 'chatel', *dubata* 'szinkronizál', *lobata* 'lobbizik', *bileet* 'buli', *bailata* 'bulizik', *faija* 'fater; apa', *fakiiri* '2. fura szerzet', *hakkeroida* 'meghekkkel' stb. Az angol élőbeszéd hatását mutatja a *hai*, amely első jelentésében 'cápa', míg második jelentésében a 'profli, király' beszélt nyelvi formákat jelenti.

Korunk olyan technikai vívmányai is helyet kaptak szótárban, mint a *data-verkko* 'adathálózat', *digiboksi* 'digitális vevőkészülék, digidoboz', *lappäri* 'laptop', *muistitikku* 'pendrive', *navigaattori* 'GPS', *älypuhelin* 'okostelefon', de hiányzik az okostelefon beszélt nyelvi formája (*älläri*), s a *tabletti* 'tablet, táblagép' sem került a címszavak közé.

Bőségesen találunk a szótárban szakszókincset is, a szótár bővelkedik az orvostudomány szókincsében, pl. *alkionsiirto* 'embrióbeültetés', *ensihoito* 'sürgősségi orvosi ellátás', *esilääkitys* 'premedikáció', *gynekologia* 'nőgyógyászat', *keuhkoveritulppa* 'tüdőembólia', *pallolaajennushoito* 'ballonos értágítás', de megtaláljuk a jogtudomány (*ennakkopäätös* 'precedens', *esitutkinta* 'előzetes nyomozás', *siviiliasia* 'polgári per', *syntakeeton* 'beszámíthatatlan,

felelőtlen', *säädös* 'rendelet', *tutkintavanki* 'vizsgálati fogságban lévő személy' stb.), az üzleti élet (*clearing* 'klíring', *dumpata* 'áron alul értékesít', *eränttyä* 'lejár, esedékessé válik', *fuusioida* 'egyesít, integrál', *tarjouskilpailu* 'versenypályázat, tender' stb.), a nyelvtudomány (*deklinaatio* 'névszórágózás', *geminaatta* 'gemináta, kettős hangzó', *klusuili* 'zárhang, explozíva' stb.), vagy éppen a kozmetika (*meikkivoide* 'alapozókrém', *rajauskynä* 'kontúrce ruza' stb.) körébe tartozó szavakat is.

Az állat- és növényfajok ismertetésében a magyar megfelelőt megelőzi a faj latin elnevezése, pl. *hamsteri* *Cricetus crictetus* 'mezei hörcsög', *kirjosieppo* *Ficedula hypoleuca* 'kormos légykapó', *norppa* *Pusa hispida* 'gyűrűsfőka'; *lakka* *Rubus chamaemorus* 'mocsári (hamvas) szeder', *poronjäkäälä* *Cladonia rangiferina* 'rénszarvaszuzmó', *puolukka* *Vaccinium vitis-idaea* 'vörös áfonya' stb.

A kultúrspecifikus szavak egyik legkörülhatárolhatóbb, és sokszor legnehezebben lefordítható rétege a gasztronómia. Nincs ez másként a finnel sem, gyakran csúcsos zárójelben körülírással adnak támpontot a jelentéshez, pl. *glögi* 'forralt bor <hagyományosan bogyósgyümölcs-szörp alapú, fűszeres, forró karácsonyi ital>', *graavi* 'sóban pácolt <hal>', *joulukinkku* 'karácsonyi sült sonka <hagyományos finn étel>', *mämmi* 'húsvéti rozsmalátadesszert', *reikäleipä* 'kerek, közepén lyukas rozskenyér', *sima* 'erjesztett citromital <hagyományosan május elsejei ital>'. Véleményem szerint szintén csúcsos zárójelet érdemeltek volna a *korvapuusti* 'fahéjas tekercs, fahéjas csiga', *pulla* 'kalács' és *pullakahvi* 'kávé kaláccsal' szavak is.

Szintén körülírás szükséges a pontosabb magyarázat érdekében a jeles napokkal kapcsolatos szókincshez is, pl. *jouluaatto* 'szenteste napja <december 24.>', *joulutodistus* 'első félévi bizonyítvány', *joulurauha* 'karácsonyi béke <skandináv jogi intézmény, melynek értelmében szigorúbban büntetik a karácsonyi időszakban elkövetett bűncselekményeket>', *karkkipäivä* 'édességnap <a cukorkafogyasztás csökkentése érdekében kijelölt nap, amikor a gyermekek édességet fogyaszthatnak>'. A magyar célközönség számára szintén magyarázatra szorulnak a *postitoimipaikka* 'település neve <címzésben>', *työväenopisto* 'felnőttoktatási központ <szabadidős tanulás céljából>' és a *rait-tiusaate* 'alkohol-, dohányzás- és kábítószerellenes szervezet' típusú szavak is, hiszen ezek mind a finn hétköznapi és politikai élet specifikus szókincsébe tartoznak. A szociális problémák is megjelennek a szótárban, pl. *juomakausi* 'ivási időszak <alkoholistánál>'.

A finn történelem szókincsé sem maradhatott ki a szótárból, *fennomania* 'fennománia', *isojako* 'tagosítás' *isoviha* 'nagy viszály (kora)', *kustavilainen* 'gustaviánus', *punamultahallitus* 'a Finn Szociáldemokrata és a Centrumpárt

által alakított koalíciós kormány’, *talvisota* ’téli háború’, stb., valamennyihez csúcsos zárójelben magyarázatot is adnak a szerzők.

Egy jó szótár mindig megmutatja, hogyan használják a szavakat a közmondásokban, szólásokban, s ez a szótár is tartalmaz néhányat közülük: *Alku aina hankalaa.* ’Minden kezdet nehéz.’ *Ei haukkuva koira pure.* ’Amelyik kutya ugat, az nem harap.’, *Tottumus on toinen luonto.* ’A szokás nagy úr.’ *Vaihtelu virkistää.* ’A változatosság gyönyörködtet.’ *Vakka kantensa valitsee.* ’Minden zsák megtalálja a föltjét.’ *Hyvä kello kauas kuuluu, paha paljoa etemmäs.* ’A rossz hír szárnyon jár, a jó alig kullog.’

A Függelékben szereplő finn ragozási táblázatok, a leggyakoribb finn rövidítések, földrajzi nevek és a legkedveltebb finn utónevek elsősorban a magyar anyanyelvű felhasználóknak jelent nagy segítséget. A ragozási táblázatban névszók esetén a nominatívuszt, genitívuszt, partitívuszt és illatívuszt egyes és többes számban, míg az igeragozási táblázatban az első infinitívuszt, a kijelentő mód jelen idő Sg. 1. személyét, a kijelentő mód imperfektum Sg. 3. személyét, a feltételes, lehetőségi és felszólító mód Sg. 3. személyét, valamint a participium perfektumot és az imperfektum passzív alakját találjuk. Ezt követi a fokváltakozási típusok bemutatása is.

A leggyakoribb finn rövidítések című részben megtaláljuk a nagyobb finn városok rövidítését is: *Hki = Helsinki*, *Tku = Turku*, *Tre = Tampere*.

Jó gyakorlatnak tartom, hogy a földrajzi nevek külön fejezetet kaptak a szótárban. A földrajzi neveket a finn betűrend szerint találjuk, a finn félkövér nevet követi magyar megfelelője. A földrajzi nevek között egyaránt szerepelnek a föld országai és az európai fővárosok, valamint a fontosabb földrajzi nevek, mint pl. a *Karpaatit* ’Kárpátok’ *Lappi* ’Lappföld’, *Niili* ’Nílus’, *Tonava* ’Duna’, *Transsylvania* ’Erdély’, *Pohjoisnapa* ’Északi-sark’ stb. Ugyanitt kaptak helyet a történeti földrajzi nevek, mint pl. *Itävalta-Unkarin kaksoismonarkia* ’Osztrák–Magyar Monarchia’, *Mesopotamia* ’Mezopotámia’, *Preussi* ’Poroszország’, *Pyhä maa* ’Szentföld’, stb.

A legkedveltebb finn utónevek listáját a Népeségnyilvántartási Központ (*Väestönrekisterikeskus*) bocsátotta a szerkesztők rendelkezésére. A szerkesztők külön ábécésorrendbe sorolták a női és a férfineveket, emellett a 2000-es évek kedvelt nevei is helyet kaptak a listában. A csillaggal jelölt nevek egyaránt lehetnek női és férfinevek is, s talán meglepő módon az *Aino* is ide tartozik.

Egy szótár bemutatása nem könnyű feladat, hiszen igen nehéz meghúzni a határt, hogy hol is fejezzük be az ismertetést. Azonban talán eme rövid átte-

kintésből is kitűnik, mennyire hasznos, fontos, újszerű szótárat sikerült a szerkesztőknek kiadni, hiszen igen aprólékos, színes szókinccset gyűjtöttek össze ebben a csaknem tizenkét évben. Szívből ajánlom minden felhasználónak ezt a szótárat, s remélem a szótár párja is hamarosan napvilágot lát.

BUZGÓ ANITA

**Lingea s.r.o. szerzői csoport:
Finn társalgás – szótárral és nyelvtani áttekintéssel**

Lingea Kft. Kiadó 2016. 320 l.

ISBN 978-615-5409-71-4, ISSN 2064-1389

A főként szótárakra és útikönyvekre specializálódott Lingea Kft. 2016-ban publikálta *Finn társalgás* című kiadványát, melynek célcsoportja a finn nyelv iránt érdeklődő lelkes kezdők és turisták. A szerzőcsoport olyan nyelvi kisokost ígér, melynek segítségével a teljesen kezdők is megbirkózhatnak a mindennapi szituációkkal. A kiskönyv kommunikációközpontú; az alkotók a könyv hatásosságát az aktív kommunikációban, valamint a könnyű áttekinthetőségben látják.

A Lingea Kft. az elektronikus és a nyomtatott szótárak mellett egyéb nyelvi eszközök és applikációk fejlesztésével és forgalmazásával is foglalkozik jelenleg. A Lingea szerzői csoport kilétét ugyan homály fedi: se a vállalat weboldaláról, se a könyvben nem találhatunk információkat arról, hogy pontosan kiknek is köszönhetjük ezt a társalgási anyagot, annyi azonban bizonyos, hogy a cseh vállalat magyar székhelye Komáromban található. A csehországi vállalatnak egyébként hazánkön kívül Romániában, Lengyelországban, Szerbiában és Szlovákiában is található még székhelye.

A *Finn társalgás* egy könnyen használható, a mindennapi élethez nélkülözhetetlen szavakat tartalmazó szótár és egy áttekinthető, logikus nyelvtani segédlet kicsinyített együttese, mely mind a modern szótár, mind pedig a nyelvtani kisokos külső megjelenésének eleget tesz. A 320 oldalas, zsebkönyv méretű kiadvány igencsak táskabarát: pehelykönnyű és puha kötésű. Enyhén dombornyomott borítóján – a Lingea társalgási kiskönyvek sémájára – a célszág egy impozáns részlete hívogatja az olvasó tekintetét. A különböző témák kezdetét jelölő esztétikus képek pedig még érdekesebbé és látvá-

nyosabbá teszik a kiskönyvet. A kisszótár nagy erénye, hogy annak logikus tagoltságát segítik az egyes fejezeteket jelölő színek is: ezek a fejezetcímek jelennek meg a borító hátulsó oldalán is, ezzel gazdagítva a rövid ismertetést. Méretéből adódóan egyetlen látszólagos hibája az, hogy bizony apró betűkkel íródott.

A könyv összesen 2600 mondatot és szókapcsolatot, 1600 téma szerint csoportosított szót, és 6000 szótári címszót tartalmaz. Azt, hogy a társalgási kiskönyv célzottjai elsősorban a turisták, az is mutatja, hogy a borító belső oldalán releváns információk találhatók Finnországról. Láthatók például a legfrissebb demográfiai adatok és az ország domborzati térképe is, melyen feltüntették a nagyobb finn városokat, emellett egy kis táblázat tájékoztatja az utazókat a nagyvárosok egymás közti távolságáról. Az ezt követő oldalon, a *Tartalomban* (3–5) felsorolja, hogy milyen témákkal foglalkozik a könyv. 19 nagyobb fejezetet különít el, amit érdemes nagyobb egységekre tagolnunk: a rövid bevezetést (6–7) a könyv velejét adó, különböző témákhoz tartozó szöszedetek és kommunikációs sémák követik (9–192). A finn–magyar, illetve magyar–finn szótárak (190–283) szintén külön tömböt alkotnak, csakúgy, mint a körülbelül 20 oldalas nyelvtani „gyorstalpaló” (284–303). Ráadásként a szerzőcsoport praktikus tanácsokkal látja el az érdeklődő olvasót a *Hasznos információk* (304–320) fejezetben; ide kerülnek többek között a legfontosabb adatok, telefonszámok, és Finnország leglátogatottabb nevezetességei is. Az ismertetés során ezekre a nagyobb egységekre térek ki.

A kétoldalas bevezetés (*A nyelvről*) a finn nyelv lényegre törő, rövid ismertetése, amely említést tesz a finn nyelv jellemzőiről, annak nyelvtanáról és a nyelv történetéről. Az elemi jelentőségű tények és az informatív, ugyanakkor világos közlésmód szintén arra enged következtetni, hogy a szerzőcsoport az olvasó laikusságát feltételezi. Az író az olyan lényeges információk mellett, mint a beszélők száma és az ország hivatalos nyelvei, kitér például Finnország természeti sajátosságaira és a finnek szabadidős tevékenységeire is, és meghatározza a finn nyelv típusát és nyelvcsaládbeli helyzetét. A bevezetés finn nyelvtant ismertető része – a kezdők inspirációjának és lelkeségének fenntartása érdekében – egyszerűen és érthetően fogalmazza meg mindazt, amit tudni érdemes a finn nyelv nyelvtanáról, beleértve például a magánhangzó-harmóniát, az igeidők rendszerét és a tagadó segédigét. Ezzel szemben a nyelvtörténeti bekezdés már jóval több nehezebben feldolgozható információt és évszámot tartalmaz, a szerző viszont itt is igyekezett betartani a követhetőség és egyszerűség elvét, annak érdekében, hogy a témában feltehetően nem jártas olvasó tudatára adja a legjelentősebb nyelvtörténeti eseményeket és dátumokat.

A zsebkönyv gerincét a társalgási segédlet adja, azaz a témák szerint csoportosított szavak, kifejezések és mondatok jegyzéke. Általánosságban elmondható, hogy magát a társalgási részt is a szótárak sémájára formázták: az oldalak bal részén található a magyar jelentés, jobb részén pedig az idegen szó vagy kifejezés, melyet minden esetben fonetikus leírás követ. A fonetikus olvasáshoz a nyelvtani fejezet 284. és 285. oldala ad támpontot. A társalgási fejezet tematikája az alábbi 16 topikot dolgozza fel: 1) Számok, 2) Általános kifejezések, 3) Időmeghatározás, 4) Tulajdonságok, 5) Tájékoztató feliratok, 6) Utazás, 7) Szállás, 8) Étkezés, 9) Szabadságon, 10) Sport és szabadidő, 11) Bevásárlás, 12) Vészhelyzetek, 13) Lakás, 14) Család, 15) Munka, 16) Kommunikáció.

Véleményem szerint a tematika teljes mértékben megfelel a turistáknak szánt nyelvi segédletekkel szemben támasztott elvárásoknak, hiszen témaköröit tekintve igen sokszínű és legfőképp praktikus, ezen kívül lefedi az alapszókincset, sőt, számos olyan kifejezést is tartalmaz, melyek nem csupán az alapszintű nyelvhasználók igényeinek tesznek eleget. A kiválasztott topikok nagyon hasznosak, és némely közülük nélkülözhetetlen is a való élet bizonyos helyzeteiben, támaszt nyújtanak a külföldön tájékozódni szándékozó számára. Lehetséges, hogy például a *Vészhelyzetek* vagy a *Tájékoztató feliratok* témakörök nem feltétlenül szolgálják az alapszinten finnül tanuló célját; annál inkább egy külföldön idegen nyelven nem beszélő, esetleg nehézségekbe ütköző turistáét.

A 16 témakör további alegységekre bontható. A *Számok* témakörben a tőszámneveken kívül a sorszámneveket és a törteket is megismerhetjük. Ennél sokkal összetettebb a második, az általános kifejezéseket tárgyaló rész; tartalmazza a köszönésektől kezdve a megértésen és az ismerkedésen át a legkülönbözőbb válaszreakciók (egyétértés, elutasítás, elégedettség, köszönet és hála kifejezése) szókészletét. Az *Időmeghatározás* szakasz értelemszerűen az évszakok, hónapok, napok, napszakok neveit, és az óra alapú időmeghatározás szavait foglalja magában. A 4. témakör, a *Tulajdonságok* jóval takarékosabbra sikeredett: ez az alapszíneken és néhány legalapvetőbb külső jellemvonáson kívül más tulajdonságjegyeket nem fejt ki, azonban ne felejtjük el, hogy a kiadvány végén 6000 címszavas szótár áll a nyelvtanuló vagy utazó rendelkezésére.

Nem túlzás azt állítani, hogy a kötet talán legnagyobb innovációja a feliratokat és egyéb utcán megjelenő írásokat tartalmazó 5. témakör. Számos társalgási és nyelvtani összefoglaló fordult már meg a kezem között, azonban hasonló témakörrel egyikben sem találkoztam még. Hogy kicsit jobban ki-

fejtsem, miről is van szó ebben a részben: táblák, cégérek tartalmát és a tájékozódás szempontjából fontos feliratok jelentéseit találjuk meg ebben a részben. Finnországban tulajdonképpen nagyon jól lehet boldogulni akár csak az angol nyelv ismeretével, mivel a legtöbb feliratot angolul (és svédül) is feltüntetik, és a legtöbb finn magas szinten kommunikál angolul. Azonban az angol (és finn) nyelv ismeretének hiányában nehezebb a dolgunk: ezt a problémát küszöböli ki az 5. témakör szószedete.

Érthető, hogy az elsősorban turistáknak szánt kis nyelvkönyv 16 témaköre közül a legnagyobb hangsúlyt az utazásra, és az ehhez kapcsolódó tárgykörökre (szállás, étkezés, szabadidő) helyezték a szerzők. Terjedelmes szószedetek és szókapcsolat-gyűjtemények segítségével informálódhatnak az autóval, vonattal, busszal, taxival, repülővel, de még a hajóval utazók is. Utazás során célszerű számolni a késésekkel, a jármű meghibásodásával és a poggyász elkeveredésével is. Ilyen és ezekhez hasonló váratlan történések esetén is hasznunkra válik a topik szótára. A *Szállás* témakör a szálláshelyek típusai szerint alkot különböző egységeket, legyen szó kempingről vagy magán-szállásról. Hasonló módon alakul az *Étkezés* fejezet is, ahol a szerzők – hogy a legfontosabbat említsem – az ételnevek repertoárját ajánlják a könyvhasználó figyelmébe. Csaknem ugyanilyen központi szerepet játszik a szabadidőhöz és a szabadidős tevékenységekhez kapcsolódó szavak jegyzéke, ideértve az időjárás, a kirándulás és városnézés, a szabadidős programok, a sport és a flörtölés szószedetét. Ezek közül a legutóbbi érdemel külön említést, hiszen a fejezet valójában nem a baráti jellegű ismerkedés vagy a small talk (ami – lássuk be – csakugyan nem tipikus jelenség a finn nyelvhasználók körében) szókészletét fedi le, hanem a legtöbb nyelv- és útikönyv által tabutémának tekintett, s ezért ritkán kezelt topik, a flörtölés, az egyéjszakás kaland vagy más jellegű párkapcsolat keresésének szófordulatait. Bizonyos szempontból vitatható a tárgykör etikussága, mivel az tulajdonképpen nem tartozik az utazás szempontjából indokolt témák közé, viszont nem kétséges a téma szavainak hasznavehetősége sem. A topikból kiemelem a talán legszokatlanabb, legalábbis belőlem minden bizonnyal a legnagyobb csodálkozást kiváltó mondatokat, hogy szemléltessem, miről is van szó ebben a fejezetben: *Yritätkö iskeä minua? – Fel akarsz szedni?, Mennäänkö meille? – Feljössz hozzám?, Näpit irti! – Vidd innen a kezed!*

Komolyabb vizekre evezve elérünk a bevásárlás témakörhöz. A témakör szószedete igen szükséges és nagyon jól alkalmazható, hiszen külföldi utazás során majdnem biztosra vehetjük, hogy valamilyen üzletbe is vezet utunk. Azonban nemcsak a különféle boltokban lejátszódó szituációkra helyezi a

könyv a hangsúlyt, hanem helyet kapnak a reklamációval, a pénzváltással és a banki tevékenységekkel kapcsolatos kifejezések is. A szószedetek teljes mértékben kielégítik a vásárolni szándékozók igényeit: többek között az élelmiszerek, a kozmetikai szerek és a ruhadarabok elnevezései mind megtalálhatók ebben a topikban. Sőt, a kisokos tájékoztat az *Alko* alkoholárusító egységek és a boltok nyitvatartási rendjéről is. Ugyan az utóbbival kapcsolatos információk aktualitása kétségbe vonható, mivel napjainkban egyáltalán nem érvényes a nagy bevásárlóközpontok vasárnapi zárva tartása.

Véleményem szerint a *Finn társalgás* legfontosabb szószedetét a vész-helyzetek szavainak listája képi. Hiszen ez az a helyzet, amikor – tegyük fel – az idegen nyelven nem beszélő turista rákényszerül a segítségkérésre, azaz beszélnie, a nyelvet használnia kell. Ide számítanak a legtipikusabb vész-helyzet-típusok, mint a váratlan balesetek vagy a lerobbant autó, de az elsősegélynyújtás és -kérés kifejezései, valamint az orvosnál, gyógyszertárban, rendőrségen használandó szavak gyűjteménye is.

A lakás, család és a munka lényegében egy kategóriába sorolható, mert ezek a témakörök bemutatkozáskor vagy ismerkedéskor elsőbbséget élveznek a többi topikkal szemben. *A lakás* szószedetben lényegében a földrajzi elhelyezkedésen kívül a lakás típusára, a helyiségekre és a berendezési tárgyakra is fókuszál a kiadvány. *A család* topik nyelvkönyvekből ismert sémára készült el: két nagyobb részre bontható, a családi és a párkapcsolati szójegyzékekre. *A munkával* foglalkozó témakör szintén két nagy egységre oszlik: a foglalkozások bemutatására általánosságban és a munkakeresésre. Utóbbival igazolódni látszik az a tény is, hogy a könyvet nemcsak turistáknak, hanem a finnül nem tudó, viszont a nyelven kommunikálni akarók számára is szánják.

Az utolsó tárgykör, a *Kommunikáció* szavai igazán hasznosak lehetnek mindazok számára, akik a finn nyelv elsajátításának kezdeti fázisában vannak, de a finn nyelven történő (írásbeli) kommunikációra és kapcsolattartásra – akár munkájából adódóan – szükségük van. Számos olyan állandósult szókapcsolat és kifejezés található meg a fejezetben, melyek a telefonon és elektronikus / hagyományos postán keresztül történő kommunikáció pillérei lehetnek. Ezen anyag memorizálásával a nyelvtanuló lényegében olyan fontos kifejezéseket és mondatokat sajátíthat el, melyek az imént említett kommunikációs módok alapjául szolgálnak.

A 16 téma szerint csoportosított szógyűjteményt a 6000 címszavas finn–magyar és magyar–finn szótár követi. A szótárban a szavak nominatívusza illetve infinitívusza található meg, és minden szó után a szó fajtájának kurzív rövidítése (*n, v, pl, adj, num, adv, post* stb.) áll. A polyszém szavak jelentésé-

nek megadása – a szótárakban megszokott módon – sorszámozással történik. Általánosságban nem jellemző, de szórványosan előfordulnak magyarázó példamondatok vagy kiegészítések is a címszavakban. A szótár magában foglalja az alapszókincs lényeges részét. Általában 5-6000 alapvető szó ismeretével szokták határozni meg az alapszókincs nagyságát, ebben a műben ennyi szó szerepel.

Az alig 20 oldalas nyelvtani áttekintés a társalgási kiadvány elenyésző részét képezi. Kifejezésmódjának tömörsége azonban pozitívumnak tekinthető: a szerzők egy letisztult, könnyen megérthető és rövid nyelvtani kivonat megalkotására törekedtek. A grammatikai magyarázatok nyelvezete egyszerű, kerül a nyelvészeti terminológiákat annak érdekében, hogy az alapszintű nyelvészeti ismeretekkel rendelkező olvasó is világosan átlássa a nyelvtani leírásokat. Kilenc egységbe foglalták a finn nyelv legalapvetőbb tudnivalóit és szabályait: 1. *Ábécé és kiejtés*, 2. *Alapelvek*, 3. *Főnevek és melléknevek*, 4. *Névmások*, 5. *Számnevek*, 6. *Igék*, 7. *Határozószók*, 8. *Névutók*, 9. *Partikulák*. Az első topik, az *Ábécé és kiejtés* egy nagyon tömör, de elégséges leírása a finn kiejtésnek. Kellően szemléletesen, példákkal és szavakkal ábrázolják az *e* és az *ä* hangok különbségét, ami magyar anyanyelvi beszélőként talán a legnagyobb kiejtési nehézséget jelentheti. A hangok ismertetésén kívül a könyv kitér az intonáció és a magánhangzó-harmónia lényegre törő bemutatására is. A kiejtés tárgykörét követő *Alapelvek* az agglutináló finn nyelvről és a fokváltakozásról szól röviden. A nyelvtan szempontjából legjelentősebb topikok közé sorolható a *Főnevek és melléknevek* kissejlesztet, melyben a névszótövek, a nyelvtani esetek, és a melléknevek fokozása kerül említésre. A leggyakoribb nyelvtani eseteket számos példa támasztja alá. A *Névmások* szakasz már-már túl tömören táblázatokba szedi a személyes, mutató, tagadó, kérdő, vonatkozó és határozatlan névmásokat és azok ragozási módjait, valamint a birtokviszony kifejezését. Ez a témakör kevésbé lehet hasznos azok számára, akik nem ismerik a finn nyelv grammatikáját: rengeteg táblázat van, melyek ráadásul nagyon sűrűnek tűnnek, és nincs a ragozott névmások jelentése sem feltüntetve magyarul: ez mindenképp kifogásolható, viszont mivel nyelvtani áttekintésről, teljesen kezdőknek és turistáknak szánt zsebkönyvről és nem tankönyvről van szó, így elfogadhatónak tartom a grammatikai ismertetés ezen bekezdését is. A számok kérdésköre tulajdonképpen már egyszer tárgyalt téma, mert az megjelenik a társalgási segédlet egy fejezeteként is a könyv korábbi részében, a *Számtani műveletek* és az *Órával kapcsolatos adatok* bekezdésekkel kiegészíti viszont az előbbit. A hatodik, igéket tárgyaló fejezet tartalmilag tömör, azonban könnyen átlátható. A fejezet elején tisztázódik a finn igeidők rendszere, a későbbiekben pedig külön

szakaszokban tárgyalják az ige-tövek típusait, a jelen és múlt idejű igeragozási paradigmákat, a tagadást, a felszólító módot, a szenvedő igealakokat, illetve a birtokos (*habeo*) és a szükségességet kifejező szerkezeteket. Csupán néhány példán keresztül ismerhetjük meg a fent említett szerkezeteket, módokat és ragozásokat. Természetesen az igei személyragozásra jó pár példa áll rendelkezésünkre a fejezet végén, azonban úgy érzem, ennek a topiknak sem kifejezetten az a célja, hogy kizárólag e társalgási segédlet segítségével sajátítsuk el a finn igeragozás alapjait. Az utolsó három nyelvtani fejezet; a határozószók, a névutók, és a partikulák témaköre valójában igen csekély – a zsebkönyv oldalain csupán fél-fél oldalt tesznek ki. Ezek javarészt szótárszerűek, így kevés nyelvtani magyarázatot kapunk. A szerzők valamiért mégis fontosnak tartották, hogy ezen témakörök a nyelvtani fejezetben kerüljenek említésre.

Az utolsó nagy egységet a Finnországgal kapcsolatos hasznos információk és tudnivalók gyűjteménye alkotja. Ahogyan korábban is említettem, a szerzők ebben a részben néhány releváns információt közölnek az országról, valamint ez a fejezet tartalmazza a legfontosabb telefonszámokat, például a helsinki Magyar Nagykövetség és a turkui konzulátus elérhetőségeit. Számos praktikus tanáccsal látják el ebben a részben a Finnországba utazókat is, informálódhatunk például a finn éghajlatról, turisztikai látványosságokról és vendéglátói egységekről, illetve a legnépszerűbb közlekedési vállalatokról (VR, Matkahuolto).

Végezetül, a társalgási segédletet tanulmányozva azt a következtetést tudom levonni, hogy a könyv részben alkalmas az autodidakta nyelvelsajátításra, hiszen a témák szerint csoportosított számos kifejezés, szó és kommunikációs sablon magában foglalja az alapszókincset, annak elsajátításával az alapszintű nyelvhasználó megbirkózik a hétköznapi szituációkkal, azonban a nyelvtani összefoglaló elsősorban csak arra elegendő, hogy felismerjük a ragozott szavak jelentését; a különböző nyelvtani esetek használatát viszont lehetetlen csupán e könyv alapján elsajátítani.

ELEK BOGLÁRKA

H. Varga Márta: A szóalkotás módjai

Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar –
 Patrocinium Kiadó, Budapest 2015. 191 l.
 ISBN 978-963-413-062-8

H. Varga Márta, a Károli Gáspár Református Egyetem docense az elmúlt évtizedben két leíró magyar nyelvészeti monográfiát jelentetett meg. 2006-ban látott napvilágot *A magyar fosztó- és tagadóképző* c. műve, ezt hat évvel később követte *Formák és funkciók. Morfoszintaktikai eszközök és grammatikai jelentések vizsgálata* című könyve, amelyben a 20. és 21. század főbb nyelvméleteinek bemutatása mellett elsősorban névszó- és igeképzőkkel foglalkozik, de helyet kapnak a könyvben a passzívummal, a grammatikai redundanciával, a határozói igeneves szerkezetekkel és a plurale tantummal kapcsolatos írások is. Legújabb, 2015-ban megjelent monográfiája ugyancsak a leíró nyelvészet tárgykörébe tartozik, ebben a szóalkotási módok részletes áttekintését adta közre a szerző.

A társadalmi változások, a nyelvet beszélő közösség életének megváltozása új szavak születését kényszeríti ki. Az új fogalmak, tárgyak, jelenségek, szervezetek stb. megnevezésére a nyelv vagy idegen lexémákat vesz át, vagy pedig saját maga hozza létre a szükséges szavakat. A szóalkotásmódok preferenciája koronként változhat: a magyar nyelv történetének korai szakaszaiban a szóképzés dominált, majd a 19. század második felétől az összetételek kerültek túlsúlyba. Napjainkban egyértelműen ez a legfontosabb, leggyakoribb szóalkotási mód.

A legismertebb nyelvtani leírásokban a szóalkotás módjait általában az alaki viselkedésük alapján tárgyalják, hagyományosan három csoportba sorolva őket: szóösszetétel, szóképzés, ritkább szóalkotásmódok. H. Varga Márta leginkább Papp István (1963) – és annak alapján – Kis Tamás csoportosítását (2002) fogadja el (12–14). Ők az alaki és a jelentésbeli jegyeket nem választják el élesen egymástól. Kis Tamás szerint az új szavak keletkezését hangalaki, jelentésbeli és morfológiai szóalkotással írhatjuk le. H. Varga Márta mindezek alapján a következő (fő) kategóriákat hozza létre: 1) morfológiai szóalkotás, ezen belül szóképzés, szóösszetétel, szóelvonás, elem-szilárdulás, 2) morfológián kívüli szóalkotás, ezen belül hangalaki és jelentésbeli szóalkotás, ill. bevezeti a „tévedésből világra jött szavak” kategóriáját. A hangalaki szóalkotáson belül megkülönbözteti az egy és a több morfémát érintő változásokat (előbbibe tartozik az ikerítés, a szórövidülés, a reduplikáció és az egyszerejtés, utóbbiba a mozaikszó-alkotás, a szóösszerán-

tás, a szóalakvegyülés, a népetimológia és a szóhatár-eltolódás), valamint a párhuzamos szavak keletkezésének csoportját (szóhasadás és szóalakhasadás). Nézzük meg részletesebben az egyes kategóriákat!

Morfológiai szóalkotás (15–81)

1. Szóképzés (15–57). H. Varga Márta – Mártonfi Attila rendszeréből kiindulva – 16 szempont alapján különíti el a képzőket, jeleket és ragokat. A fő határvonal a képző és a másik két toldalékfajta, az ún. inflexiós toldalékok (azaz a jelek és ragok) között húzódik. A szerzőnek az egész könyvön végig húzódó szemlélete szerint célszerű szakítani a generatív grammatikákra jellemző egyértelmű kategóriákkal, hanem inkább a funkcionális nyelvszemléletet kell alkalmazni, melynek értelmében a ragozás és a szóképzés nem válik szét mereven, hanem egyfajta skálán kell ezeket elképzelni őket, sok átmeneti jelenséggel. H. Varga idézi Kiefer Ferencet (17): „Minél több képzőszerű tulajdonsággal rendelkezik egy toldalék, annál inkább képzés; minél kevessebbel, annál inkább inflexiós toldalék: ilyen megközelítés esetében beszélhetünk képzőszerű ragról, ill. ragszerű képzőről is”. Például a *-hat/-het* és a főnévi igenév *-ni* képzője jelszerű, a *-va/-ve* határozóiigenév-képző ragszerű tulajdonságokkal is rendelkezik.

A toldaléktípusok elhatárolásának 16 szempontja közül csak a képzőkre az alábbiak jellemzők: új szót hoz létre; több szóosztály töveihez járulhat; legbelső helyzetű; szófajtváltást eredményezhet; megváltoztathatja a szintaktikai környezetet; lehetnek szinonim változatai; készen tároljuk őket a mentális lexikonban. A képzőkre és jelekre jellemző tulajdonságok: más kötött morféma követheti; egy szóalakban több is lehet belőle. A jelek és ragok közös ismérvei: több grammatikai jelentést (kategóriát) is jelölhet egyszerre; jól szervezett kategória-rendszer része; az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető; a létrejött forma jelentése mindig kompozicionális; termékeny; kötelező elem. Mindhárom kategóriára jellemző: csak grammatikai jelentést hordoz.

A csoportosítás (mint általában a csoportosítások) valamilyen mértékig önkényes (a kategóriákat talán más sorrendben is közre lehetett volna adni, a formai jegyeiktől a szintaktikai viszonyokig), de szépen megmutatja, hogy a fő határvonal valóban a képzők és az inflexiós toldalékok között húzódik: a csak a képzőkre jellemző tulajdonságok száma 7, a képzőkre és jelekre vonatkozóaké 2, a jelekre és ragokra jellemző 6. A kategóriák között nincs olyan, amelyik csak a jelekre, vagy csak a ragokra, vagy a képzőkre és ragokra együtt vonatkozna.

A kategóriák részletes ismertetése után H. Varga Márta a szóképzéssel kapcsolatos legfontosabb fogalmakat veszi sorra (30–48). Ezek: produktivitas (termékenység), gyakoriság, képzőfunkció és rokonértelműség. A produktivitas és a gyakoriság fogalma a köztudatban gyakran összekeveredik. Tény, hogy van köztük kapcsolat, hiszen a gyakori képzők sokszor termékenyek is (pl. *-l, -z, -ás/-és*), a ritkák pedig improduktívak (ilyen például a *-tyú/-tyű* képző), de a valóság ennél árnyaltabb. Produktív képző lehet olyan is, amelyik nagyon ritkán fordul elő (*-tatik/-tetik*), s ez fordítva is igaz, gyakori képző is lehet (ma már) improduktív (*-ászik/-észik*). A produktivitást célszerű történeti síkon (is) értelmezni, hiszen a képzők születésüktől „halálukig” nem egyenletesen produktívak, különböző korok különböző képzőket részesítenek előnyben, ill. szorítanak háttérbe.

Nagyon jónak tartom, hogy H. Varga Márta itt is a Dressler-féle skálát alkalmazza: „a természetes morfológia a produktivitást is skálázható fogalomként fogja fel” (36). Eszerint a legproduktívabb képzők azok, amelyek az idegen szavak beillesztésében is részt vesznek (pl. *print-el, install-ál*); míg az öt kategória közül a legalacsonyabb szintet az képviseli, ha „a képzésmód az adott nyelvben keletkezett neologizmusokban is érvényesül (pl. *kocka > kockul* ’a számítógép előtt ül’)

 (36–37).

A mai magyar nyelv produktív képzőinek számát Károly Sándor 20-ra tette (1965), Grétsy László (1999) 40 képzőről beszélt, Az Új magyar nyelvtan (1998) szintén 40-nel számol, míg Keszler (2002) 35 képzőt sorol ide

A harmadik ismérv a képzőfunkció (43–46). A képzőnek önmagában nincs jelentése, H. Varga definíciója szerint „a képző jelentése a képzett szó és az alapszó jelentésének a különbsége” (43). Korábban a képzők funkcióin általában a szófajmeghatározó szerepét értették (deverbális és denominális, verbum- és nomenképző), de a képzőnek ezen kívül is lehetnek funkciói, pl. vannak tisztán szintaktikai szerepű, új szótári jelentést nem adó képzők (pl. *-ás/-és, -hat/-het, -ó/-ő, -ni*), s lehet ún. lexikai szóképző szerepük is, ezekben az esetekben a képző jelentése egy önálló szónak felel meg, a képzett szó jelentése egy szintagmával írható le, pl. *mendegél* ’lassan megy’, *fehérít* ’fehérré tesz’. A negyedik kategória a rokonértelműség: a jelentésmódosítást gyakran több különböző képzővel is megtehetjük: a cselekvés, történés eredményét fejezi ki például az *-at/-et, -vány/-vény, -alom/-elem, -dalom/-delem, -ány/-ény, -ály/-ély* stb. (Ezeknek persze nyelvtörténeti koronként más és más a produktivitása és a gyakorisága – erről talán egy bekezdésnyit érdemes lett volna még írni.)

A következő alfejezet a képzők alaktani problémái címet viseli (18–56). Itt a szerző szól a passzív vagy fiktív tövekről, az egyszerű és összetett kép-

zőkről, az egy- és többalakú képzőkről és a képzőszerű utótagokról (*-fajta, -féle, -szerű, -forma, -nemű, -szám, -mód, -rét, -rétű*). A recenzióknak talán egyedül itt támadt hiányérzete, erről a jelenségről szívesen olvastam volna többet is, hiszen ez egy izgalmas kategória. Érdekes lett volna alaposabban körüljárni a kérdést, s megvizsgálni ezeknek az elemeknek a státusát, vajon mennyiben tekinthetők képzőknek (ráadásul a szerző által alkalmazott skálálmélet itt igazán kitűnően érvényesíthető lenne).

2. Szóösszetétel (58–72)

A szóalkotásmódok másik nagy kategóriáját H. Varga Márta az alaptag státusa alapján osztályozza. a) Endocentrikus összetételek: ezeknek egy alaptagja van (voltaképpen a hagyományos alárendelő összetételek sorolhatók ide), fajtái: alanyi, tárgyias, határozói, jelzős és jelentéssűrítő összetételek. Az ilyen összetett szavak elő- és utótagjai valódi szóalakok. b) Exocentrikus összetételek: ezeknek nincs alaptagja. Alcsoportjai: szeretlen összetételek (a sorrendiség alapján jött létre: *miatyánk, hiszekegy, ábécé, egyszeregy, alászolgálja*, a funkció alapján: *habár, ámbár, mivelhogy, nemrég, nemulass, nemtörődöm, majdnem, alighanem, sehány, bármilyen, mindegyik*), állandósult szókapcsolatok (*helytáll, résztvevő*), hagyományosan mellérendelőnek tekintett összetételek (*jöttment, huzavona* – ilyen nagyon kevés van); morfológiai természetű összetételek (*délelőtt, földalatti, munkanélküli*). c) Mellérendelő összetételek: ezeknek egynél több alaptagja van, s az alkotóelemek között nincs hierarchikus viszony. Ide tartoznak az ismétlések (*alig-alig, néha-néha*), a töismétlések (*nőttön-nő, réges-régi*), és a valódi mellérendelések. Ezek között vannak laza szerkezetűek (*él-hal, apraja-nagyja*), szoros szerkezetűek (*búskomor, dúsgazdag*) és álikerszók (*ken-fen, dúl-fül*).

3. Szóelvonás (73–76)

A szóelvonás a szóképzés ellentétes folyamata. A magyar nyelvben viszonylag sok szó sorolható ebbe a csoportba. A legismertebb példák a *kapa* és a *csárda* jövevényszavak, ezeket a nyelvérzék vonta el a *kapál* és a *töb-
besnek* tekintett *csardak* szavakból. Az elvonás a nyelvújítás idején élte „fénykorát”, akkoriban tudatosan készítették így szavakat. Ilyen például az *eskü, gyár, ipar, dac, gyógy, zagyva*. Napjainkban is jönnek létre ilyen, általában tréfás jelentésű szavak, például a *macera, csencs, seft*.

4. Elemszilárdulás (77–81)

Ez is történeti jelenség: a szóelemek a nyelvérzék számára elválaszthatatlanok egymástól, az egyes elemek elhomályosultak. Ilyen például a *reggel*, ahol a *tő* már nem azonosítható vagy a *hátsó* és *soká*, ahol a *toldalék* homá-

lyosult el. „Legrosszabb esetben” mindkét elem azonosíthatatlan, pl. *tüstént, most, messze*. Az elemszilárdulás során bizonyos morfémák – a szerző kifejezésével – „hozzászilárdultak a tőhöz”, például *találka, lebuja*, vagy érinthet teljes szóalakokat is, például *jobbára, mehetnék(em van), haddelhadd*.

Morfológián kívüli szóalkotás (82–166). Két nagy csoportja a hangalaki és a jelentésbeli szóalkotás, kisebb kategóriája a „tévedésből világra jött szavak” csoportja.

1. A hangalaki szóalkotáson belül előbb az egy morfémát érintő változásokkal foglalkozik a szerző (82–93). Ennek alcsoportjai: ikerítés, szórövidítés, reduplikáció és haplológia, amely történeti szinten értelmezendő. A szórövidítés alfejezetben külön kitér a kicsinyítő képzőkre. Megállapítja, hogy „a magyar nyelv (hasonlóan az oroszhoz és a spanyolhoz) talán más nyelveknél is gyakrabban él a kicsinyítés lehetőségével” (87). Apró megjegyzésem: a Volga-vidéken beszélt rokon nyelvünk, a mordvin is előszeretettel folyamodik a kicsinyítéshez (bár valószínű, hogy ez az orosz hatásával magyarázható).

A több morfémát érintő változások között (94–112) elsőként szól a nyelvünkben egyre inkább terjedő mozaikszó-alkotásról (94–99). Az internetes nyelv iránt érdeklődő, de a tinédzserkorból kinőtt olvasók megtudhatják, hogy az *SZVSZ* jelentése ’szerény véleményem szerint’, az *SKH* feloldása ’semmi közöd hozzá’, továbbá: *MCS* ’millió csók’, *JÉP* ’jó éjt puszi’, *KT* ’kis türelmet’, *NM* ’nincs mit’, *HV* ’hívj vissza’. A talányos, ámde nehezen megjegyezhető *HHLNFTL* nem más, mint ’hosszú hétvége lesz, nem fogok tudni levelezni’. Ezek közül jómagam csak a *GYIK* rövidítést ismerem: ’gyakran ismételt kérdések’. Nem valószínű, hogy a ma embere azonnal fel tudná oldani az *Ofotért* és *Közért* rövidítéseket (Optikai, Finommechanikai és Fotócikkeket Értékesítő Vállalat; Községi Élelmiszerkereskedelmi Rt.), de nagy bajban lennénk a *laser* (lézer), a *radar* és a *telex* megfejtésével is, ezek a köztudatban ma már nem mozaikszóként élnek (*light amplification by stimulated emission of radiation; radio detecting and ranging; teletype exchange*). Mosolyra fakasztja az olvasót a letűnt idők emlékét őrző *FŐKUCI* (Fővárosi Kultúrcikk Kiskereskedelmi Vállalat), *FŐBUHA* (Fővárosi Bútor, Hangszer és Sportszer Kiskereskedelmi Vállalat), *LABUCI* (Lakásfestő, Bútorművelő, Címfestő KTSz [azaz Kisipari Termelőszövetkezet]). Jól sikerült alkotás a *FÉSZEK* (Festők, Építésszek, Szobrászok, Zenészek, Énekesek, Komédiások), a *SZEM* (Szomszédok Egymásért Mozgalom) és az angol *PEN* (Poets, Essayists, Novelists) rövidítés (vö. ang. *pen* ’toll’).

Érdekes kategória a szóösszerántás is (100–103). A régi magyarban valaha így jött létre az *arc* (< *orca* < *orr* + *száj*); nyelvújításkorabeli a *rovar* (*rovátkolt barom*), *lég* (*levegő x ég*), *higany* (*híg x arany*). Nem hiszem, hogy a „nyelvi köztudatban” benne lenne, hogy a *zongora* is ide sorolható (*zengő x tambura* > *zengura*), ld. még *talaj* (*talp x alj*), *könnyelmű* (*könnyű x elméjű*). Az újabb példák közül elterjedt a *csalagút*, *sajtburger*, *citrancs*, de jómagam még sose hallottam a *virfli* (*virslis x kifli*, azaz hot dog), *hangvárium* (*hang x antikvárium*), *csokoholista* (*csokoládé x alkoholista*) kifejezéseket. Angol eredetű a *szmog* (*smoke* ’füst’ x *fog* ’köd’), *pixel* (*picture* ’kép’ x *element*), *modem* (*modulator* x *demodulator*).

További kategóriák: szó(alak)vegyülés (104–105, pl. *ordít x kiabál* > *ordibál*, *hajol x bókol* > *hajbókol*), népetimológia (106–109, valódi népetimológia: fr. *carrosserie* > *karosszéria*, lat. *tuberosa* > *tubarózsa*, szl. *cintorín* ’temető’ > *cínterem*, ném. (*Österreich*) *ob der Enns* ’Enns feletti Ausztria’ > *Óperencia*, ném. *Hofmeister* ’udvarmester’ > *hoppmester*; szándékos/játékos népetimológia: *agronómus* > *ugrómókus*, *majonéz* > *majom-méz*), szóalakutánzás vagy analógia (110, pl. *jőnek-mennek* > *jönnek-mennek*, *szedett* > *vett* > *szedett-vedett*, *toldoz-foltoz* > *toldoz-foldoz*) és szóhatár-eltolódás (111–112, *a zacskó* > *az acskó*, *jób-anya* ’nagyanya, szó szerint jobb-anya > *jó banya* ’kedves öregasszony’, ennek ellentéte pedig a *banya*).

A Párhuzamos szavak keletkezése c. alfejezetben (113–145) a szerző a szóhasadás és a szóalakhasadás jelenségéről ír. Előbbinek legismertebb példája a hangrendi átcsapás (*kever* ~ *kavar*, *hebeg* ~ *habog*, *gomb* ~ *gömb*) és a labializáció (*fel* ~ *föl*, *csuda* ~ *csoda*, *setét* ~ *sötét*). Itt jegyzem meg, hogy a *cseléd* ~ *család* szópár a szláv *cseljad* átvétele utáni rendszerkényszer eredménye, hiszen ómagyar kori nyelvünk nem tűrte meg a vegyes hangrendű szavakat, s hasonló a *megyer* ~ *magyar* szópárunk is, hiszen népvünk eredetileg szóösszetétel, melynek első eleme (*mogy-*) veláris, második része (*-er*) pedig palatális volt.

H. Varga Márta részletesen elemzi a szóalakhasadás jelenségét (117–145). Itt némi aránytévesztést érzek, hiszen a többi, hasonló fontosságú jelenséggel könyvében egy-két oldalnyi terjedelemben foglalkozik, míg ezt a jelenséget közel harminc oldalon át taglalja. A szóalakhasadásnak számos alcsoportját bemutatja, pl. névszói tőváltozatok eltérése: *a hentes csülökje* ~ *az állat csülke*, *szederjes* ~ *szedres*, *béles* ~ *beles*, *sugároz* ~ *sugaraz*, *ifjúk* ~ *ifjak*, *aprója* ~ *apraja*, *kettős* ~ *kettes*, *nője* ~ *neje*, (*gyümölcs*)*lék* ~ (*gyümölcs*)*levek*, *daruk* ~ *darvak*, *odúja* ~ *odva*; igető-váltakozások: *körözés* ~ *körzés*, *rovott* ~ *rótt*, toldalékalternációkból adódó jelentésváltozás: *vörösön* ~ *vörösen*, *havasak* ~ *havasok*, *lábos* ~ *lábak*, *fűszerest* ~ *fűszereset*, *habozik* ~ *habzik*, *gyűrt* ~ *gyű-*

rött. A toldalékkezdő mássalhangzó megléte vagy hiánya is vezethet szóalakhasadáshoz: *csillaga ~ csillagja, tiszte ~ tisztje*. A fosztóképző-variánsok gyakran jelentésselkülönüléshez vezetnek: *esztelen ~ eszetlen, nőtlen ~ nőtelen, íztelen ~ ízetlen, kedvtelen ~ kedvetlen, névtelen ~ nevetlen*.

2. A morfológián kívüli szóalkotás második (de lényegesen kisebb) csoportja a jelentésbeli szóalkotás (146–164). Ide sorolhatjuk a köznevesülést, amely létrejöhet személynevekből (pl. *barkochba, benzin, fukar, garbó, guillotine, jéger, kardigán, makadám, manzárd, morze, pepita, raglán, rekamié, röntgen, szadizmus, zsilett, zserbó*) vagy helynevekből: *bikini, csimborasszó, majolika (Mallorca), mágnes (Magnesia), panama; damaszt (Damaszkusz), hamburger, konyak, parizer, pergamen (Pergamon)*. A másik alcsoport a jelentésváltozás, pl. *toll* 'madártoll > író toll', *nyers* 'természetes nedvességet tartalmazó (növény)' > fővetlen, sületlen (étel)'. A harmadik csoportot a jelentéstapadás kategóriája: *farkas* (állat), *fekete* (kávé), *kocsi* [azaz Kocs faluból való] (szekér), *pörkölt* (hús), *tokaji* (bor) – az előtag lett önálló; *(nap)kelet, (sok)szoroz, (bor)szüret* – az utótag önállósult.

A negyedik alcsoport az ún. zéró-deriváció (konverzió): ide elsősorban a *-(V)s-* képzős melléknévek és a melléknévi igenevek főnevesülése sorolható, pl. *asztalos, órás; író, olvasó*). H. Varga Márta ebben a fejezetben az *-ás/-és* képző szemantikai vizsgálatával foglalkozik.

A hangalaki szóalkotás 3. csoportja az izgalmasan hangzó „Tévedésből világra jött szavak” nevet viseli (165–166). Ide mindössze három szót sorol a szerző. Az egyik a *mintá* szavunk, amelyet Sajnovics alkotott meg, aki azt hitte, hogy a lapp *mintá* (amely egyébként a norvég *mynster* 'mutatvány' átvétele) rokona a magyar *mintá* 'olyan, mint a másik'. Ugyancsak tévedésből jött létre a *föveg* szavunk, amely Calepinus 1585-ben kiadott tíznyelvű szótárában szerepel. Ez íráshiba eredménye, a kéziratban szereplő *söveg* 'süveg' szót tévesen *f*-fel olvasták, a nyelvújítók pedig később ezt az alakot terjesztették el, szóképzésnek gondolva azt *fő* szavunkból. Ugyancsak sajtóhiba eredménye *nemtő* szavunk, amely szintén a Calepinus-szótárban fordul elő, eredetileg *nemző* volt.

A kötet utolsó nagyfejezete a Terminusalkotás nevet viseli (167–179). Itt a szerző a szaknyelvek szóalkotási módjaival foglalkozik.

H. Varga Márta könyvének előszavában (10) a következőket írja: „Ezt a kötetet elsősorban a felsőoktatási intézmények (BA, MA képzésben vagy az osztatlan tanárképzésben részt vevő) magyar-, illetve terminológiaszakos diákjainak ajánlom, de haszonnal forgathatják mindazok, aki behatóan szeretnének megismerni a magyar nyelvre jellemző szóalkotási módok legfon-

tosabb fogalmaival, elveivel és módszereivel.” A kötet ennél lényegesen többet ad. A mai magyar nyelvtanok „a szóalkotás különböző típusait többnyire elszigetelten, egymástól elszakítva, más-más helyen mutatják be” – írja a szerző (12). Ebben a kötetben a szóalkotás módozatait világos, egységes rendszerben – és közérthető stílusban – mutatja be H. Varga Márta, számos olyan összefüggésre is rávilágítva, amely éppen az egységességből fakad. A monográfia nagy értékének tartom a mai beszélt nyelvi jelenségek, az internetes és sms-nyelvezet vizsgálatát is.

MATICSÁK SÁNDOR

In memoriam

Jevdokija Ivanovna Rombangyjeva (1928–2017)

2017. január 3-án elhunyt Jevdokija Ivanovna Rombangyjeva, manysi származású nyelvész. Halászó-vadászó manysi család gyermekeként született Szibériában, a Hanti-Manysi Körzethez tartozó Berezovói Járásban található kicsiny manysi faluban, Hoszlohban. Iskolába a közeli Szoszva falu internátusába járt, majd ezután, 1944-től Hanti-Manszijszkban, a tanítóképzőben folytatta tanulmányait. A tanítóképzőt befejezve visszatért szülőfalujába, ahol 1947 és 1949 között tanítóként dolgozott. Visszaemlékezéseiben olvashatjuk, hogy nagy kihívás volt számára ez a munka, mivel a faluban és az iskolában semmiféle tankönyvek, könyvek nem voltak. Ekkor fogalmazódott meg benne az a gondolat, mely végigkísérte aztán pályája során: jó tankönyveket, oktatási segédanyagokat kell készíteni az anyanyelv tanításához.

Tanítói évei alatt érlelődött meg benne az elhatározás, hogy tovább kell tanulnia. Ezért Leningrádban, a Zsdanov Állami Egyetem filológiai fakultásán folytatta a tanulást, ahol 1954-ben diplomázott, s ezt követően aspirantúrát kezdett a Herzen Pedagógiai Főiskola Északi Népek Intézetében. Ezt befejezve, 1957-től a szovjet tudományos akadémia nyelvtudományi intézetének leningrádi részlegénél dolgozott. Itt védte meg 1964-ben kandidátusi értekezését, melynek témája a manysi műveltető igék volt. 1968-tól 1990-ig Moszkvában folytatódik tudományos pályája az akadémia nyelvtudományi intézetében. 1989-ben az ő kezdeményezésére Hanti-Manszijszkban obi-ugor kutatóközpontot hoznak létre. 1990 márciusában költözik a városba, az akadémia Történeti, Filológiai és Filozófiai Intézetében létrehozza a finnugor kutatások laboratóriumát. E laboratórium válik 1991-ben Az Obi-Ugor Népek Újjászületésének Intézetévé, melynek nyelvi, irodalmi és népköltészeti részlegének vezetője lesz Rombangyjeva. Ennek folytatása a napjainkban is működő, folyamatosan bővülő és fejlődő Obi-Ugor Alkalmazott Kutatások Intézete.

Rombangyjeva tudományos munkássága a manysi nyelv kutatásának számos területére kiterjedt. Készített szótárakat, tankönyveket, fordított manysira és manysiról, közzétett manysi szövegközléseket, írt manysi nyelvkönyveket, valamint tudományos cikkeket és monográfiákat nyelvészeti és néprajzi tárgykörben is. Már egyetemi évei alatt fordított orosz irodalmat manysi nyelvre iskolások számára, és belekezdett szótári munkálataiba is. Az 1954-ben megjelent, Balangyin szerkesztette *Orosz–manysi szótár* elkészíté-

sében jelentős szerepe volt. A kb. 10.000 szócikket tartalmazó szótár az első jelentős oroszországi manysi szótár volt, ma már könyvritkaságnak számít. 2005-ben aztán saját neve alatt jelent meg a szótár újabb, kibővített változata. Emellett Je. A. Kuzakovával közösen készített *Manysi–orosz és orosz–manysi (iskolai) szótár-t*, melyet 1982-ben adtak ki. A manysi nyelv oktatását szolgálta számos munkájával: tankönyveket, oktatási segédanyagokat, olvasókönyvet készített, folyamatosan foglalkoztatta a manysi nyelv írásmódja és helyesírása. Tudományos pályája a 90-es évekig nyelvészeti irányú volt. 1973-ban jelent meg *Manysi (vogul) nyelv* című könyve, mely a manysi nyelv első átfogó, tudományos igényű nyelvtana volt. 1979-ben adta ki *Manysi (vogul) szintaxis* című könyvét, mely később német nyelven is megjelent Münchenben (1984). Akadémiai doktori fokozatát 1998-ban szerezte meg *A mai manysi (vogul) nyelv szerkezete* c. munkájával. Leningrádi és moszkvai évei során Rombangyjeva több magyar tudóssal is megismerkedett, segítette a magyar obugristákat, elsősorban Lakó Györgyöt és Kálmán Bélát. Kálmán Béla manysi szövegközléseinek jelentős részét Rombangyjevától gyűjtötte, és a magyar tudós hanganyagokat is készített vele.

A 90-es években több munkájában is a manysik ősi kultúrájával, folklórájával foglalkozott. Ilyenek a *Lélek és csillagok (a manysi nép legendái, mondái és rítusai)* (1991), valamint a *Manysi (vogul) nép története* (1993) c. könyvek. Utolsó éveiben munkatársaival Munkácsi Bernát *Vogul Népköltési Gyűjteményének* manysi szövegeinek átírásán munkálkodott. Mai manysi helyesírással és orosz fordítással jelentették meg Munkácsi gyűjtésének jelentős részét, hogy több mint egy évszázad elteltével végre az oroszországi kutatók, és főképpen a manysi emberek is megismerkedhessenek ezekkel a szövegekkel. A munkát Kannisto gyűjtésének kiadásával folytatják (2013, 2016), és gondolom, Rombangyjeva halála után is folytatódnak majd ezek a munkálatok.

E sorok írója kétszer találkozott Rombangyjevéval. Ehelyütt azt az alkalmat emelem ki, amikor hanti-manszijszki kutatóintézetében fogadott bennünket, még a 90-es évek elején. Energikus, érdeklődő emberként maradt meg az emlékezetemben. Hosszasan beszélgettünk velünk a manysi nyelv és nép helyzetéről, és faggatott bennünket, merre fogunk utazni, mit szándékozunk csinálni szibériai utunk során. Szinte hihetetlen, hogy a már akkor is idős Rombangyjeva ezután még majdnem negyed századig dolgozott töretlen munkabírással.

Rombangyjeva egész életét anyanyelve és a manysi kultúra kutatásának szentelte. Sesztalov mellett talán ő volt a manysik másik legismertebb, ikonikus alakja. Halála veszteség az uralisztika számára, de legfőképpen nagy veszteség saját manysi népe számára.

SIPÓCZ KATALIN

In honorem

Ago Künnap 75 éves

Ago Künnap észt finnugrista professzor 75 éves lett. Künnap 1941. július 23-án született Tallinnban. Iskoláit és gimnáziumi tanulmányait Tallinnban végezte, majd érettségi után 1959-ben beiratkozott a Tartui Egyetem észt filológia és finnugor nyelvészeti szakára. A legpatinásabb észt egyetemen számos kiváló professzor oktatott. Tanárai között különösen nagy szeretettel emlékezett Paul Ariste akadémikusra és magyar tanárára, Paula Palmeos docensre. 1965-ben szerzett diplomát a fenti szakokon.

Részben a szerencsének, részben a tudományos helyzet felismerésének köszönhető, hogy még hallgató korában részt vehetett az anyaintézmény által szervezett szibériai expedíciókon, amelynek egyik vezéregyénisége Lennart Meri néprajzkutató, a későbbi köztársasági elnök volt. Elmentek Távol-Keletre, egészen az Altaj-Szaján hegyekig, ahol még egy évszázaddal korábban szamojéd nyelveket is beszéltek. Ide aztán az októberi forradalom után – M. A. Castrén és Kai Donner nyomában – senki nem juthatott el. A legenda szerint az észt kutatók találtak egy idős asszonyt, aki Baba Klava névre hallgatott (alias Klavgyija Zaharovna Plotnyikova, szül. 1895). Ő elmondta, hogy gyerekkorában más nyelven beszélt, de miután összes rokona elhalálozott, nem volt kivel kommunikálnia gyermekkori nyelvén. A legenda szerint elkezdtek faggatni, mégis mi volt az a nyelv. Miután néhány régi dallam segített felidézni neki a régi nyelv töredékeit, kiderült, hogy a néni a már régen kihaltak hitt kamasz szamojéd nyelv utolsó anyanyelvi beszélője...

Szakedolgozatát ennek megfelelően a szamojéd név- és igeragozás fejlődéstörténetéről készítette Aristénél. Karrierje nagy léptekkel ívelt fölfelé: 1969-ben kandidátusi címet (ma PhD), akadémiai doktori fokozatot 1971-ben szerzett a Tartui Egyetemen. Közben Ouluba került észt lektornak, 1969 őszétől pedig – Eeva Niinivaara nyugdíjba vonulása után – a Helsinki Egyetemre került át ugyancsak észt lektornak.

1969 őszén magam is itt kezdtem magyar lektori tevékenységemet. Egy ívású és azonos érdeklődésű személyek lévén azonnal összebarátkoztunk. És

elhatároztuk, mihelyt családom követ Helsinkibe Magyarországról, és kislányom születése után lehetőség lesz rá, családiról is összejövünk. Rendszeresítettünk egy vendégkönyvet, amelynek első bejegyzése a következő: 15. 2. 1970. Oli lõpmata meeldiv olla taas lõpmata meeldivas kohas, kallite sõprade ja hõimlaste, kaasvõitlejate seltsis. Palju tänu kogu südamest. Ago Künnap – Kasvagu väike Gabor SUUREKS meheks! Välja Künnap – Äitäh hea sõõgi eest. Teie väike poiss on väga toreda näoga. – Uko Künnap [Nem vitás, hogy mi, a két ifjú titán az eszmebarrikádokon egyikek voltunk, de nemcsak mi lektorok szimpatizáltunk egymással, hanem családunk is. Feleségeink irodalmárok voltak. Uko már tudott írni: belőle neves képzőművész lett, Gábor is nagy fiú lett, a molekuláris biológia doktora...] Ezután az 1970-es tallinni finnugor kongresszuson találkoztunk, amikor a Georg Ots hajón átkeltünk Helsinkiből Tallinnba. A finn delegációt Paul Ariste és Ago Künnap fogadta a tallinni kikötőben. Ez az én életemben is meghatározó volt, hiszen itt találkozhattam életemben először mordvin anyanyelvű kutatókkal.

A nagy attrakciót a kongresszuson mégis Plotnyikova asszony jelentette, aki egyedül képviselte a sajtó keresttüzében a kamasz szamojéd népet. Az utolsó szamojéd anyanyelvű 1989-ben hunyt el a távoli Abalakovóban.

Közös főnökünk, Aulis J. Joki professzor figyelemmel kísérte mindkettőnk további karrierjét. Ago disszertációit kiadta a Helsinki Finnugor Társaság patinás sorozatában, Agóból még finn tohtorit is faragott, a megfelelő doktori procedúra (väitõstilaisuus) formális megszervezésével. Ennek előmozdítására ösztöndíjat biztosított számára.

Honlapja szerint az ünnepekt kutatási területei: az uráli nyelvek története, morfoszintaktikai kérdései, valamint a szamojéd nyelvek legfőbb areái.

Első művei is ebbe az irányba utalnak. Értekezéseit a Helsinki Finnugor Társaság adta ki jelentős sorozatában: *System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe I. Numeruszeichen und Nominalflexion*. MSFOu 147. Helsinki 1971, 202 p.; *System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe II. Verbalflexion und Verbalnomina*. MSFOu 164, Helsinki 1978, 261 p. Jelentős a kamasz nyelv speciális leírása: *Камасинский язык. Языки мира: уральские языки*. Москва, 1993.

Kétségtelen, hogy jubilánsunk fiatalkori könyveivel, alapvető értekezéseivel alapozta meg hírét-nevét a finnugrisztikai kutatásokban. Néhány téma és jelentősebb tanulmány az utóbbi évtizedek terméséből: *On the Origin of the Enets Evidential Suffixes* (Debrecen, 2001); *On the origin of Samoyed languages and on some more similarities between Samoyed and Finnic-Lapp (Saami) languages* (Oulu, 2002); *On the Origin of the Initial Component (*)-n-*

of the Uralic Personal Suffixes (Tartu, 2002); *On the Enets Evidential Suffixes* (Tallinn, 2002); *Common phonetic and grammatical features of the Uralic languages and other languages in northern Eurasia* (Journal of Indo-European Studies 31, 2003); *On the Evidence of the verbal 3rd Person Suffix *-sV in Uralic* (Tartu, 2004); *On the Uralic (*)m-Accusative* (Tallinn, 2006); *On the 3rd Person Verbal Marker *-sV and the Definite Conjugation in Uralic Languages* (Tallinn, 2008); *On Some Peculiarities of the Volgaic-Permian Future and Imperative* (Budapest, 2008); *Use of the Possessive Suffixes in the Non-personal Definite Function in Uralic and Altaic Languages* (Tartu, 2010); *About the Uralic negation* (Tartu 2011); *Läänemeresoome, ugri ja samojedi pronomeniitüvi *ekä* (Tartu 2012) stb. Látható, hogy szamojéd és finnugor alapon a morfoszintaxis áll az utóbbi időben legközelebb érdeklődési köréhez.

A szovjet időkben tilos volt Észtországba utazni. Tallinnba még el-eljutottak egyetemisták, ám Tartu zárt városnak számított. Magam 1991 tavaszán kaptam engedélyt, hogy egy hónapot Tartuban töltsék. Ekkor sajnos már késő volt, hogy megtanuljak észtül. Künnap professzor a régi barátsággal fogadott. Kérdeztem tőle, hova lehet menni és hova nem. Azt mondta, hogy Paldiski kivételével (az atomtengeralattjárók hadi kikötője volt) bárhová. Beutaztam Észtországot, sőt még a szetu vidékekre, Pecsoriba is eljutottam. Később Oslóból is át-átruccantam Észtországba, és hasznos szakmai kapcsolatokat építettem ki a skandináviai egyetemek között: Turku–Uppsala–Oslo–Tartu évente rendezett felváltva szemináriumokat hallgatók és doktoranduszok részvételével. Egyszer sikerült Künnap professzort meghívnom Oslóba is.

Nem hallgathatjuk el, és talán nem számít ünneprontásnak, ha megemléjük, hogy egy időben Ago Künnap a forradalmár triumvirátus középső tagja volt. Meglátogatott Oslóban egy konferencián. Vitakozgattunk. Nekem olybá tűnt, hogy ő ezeket a nézeteket szinte félvállról vette, s ezekkel mintegy megficskázta a vaskalapos, hagyományos finnugristákat. Erre láttam utalni a velem való összekacsintásokat... Úgy tűnik, hogy jelenleg sikerült túljutnia azon a ködös korszakon, amikor világszerte hirdette „forradalmi” gondolatait az uráli népek őstörténetéről. Meglátásom szerint jelenlegi honlapján ezeket – a finnugrista kutatók jelentős részének elutasítására – nem propagálja többé. Ago Künnap barátom számomra és minden bizonnyal megmarad annak a komoly nyelvtörténésznek, akit szamojéd kutatásai tesznek halhatatlanná és ismertté-elismertté a történeti-összehasonlító finnugor nyelvészek előtt.

Néhány társadalmi feladatot is rábíztak: volt bölcsészkaros dékán. Mindig nagy becsben tartotta magyar kollégáit, noha magyarul nem volt alkalma megtanulni, örömmel vállalta 1994-től 2005-ig Magyarország tiszteletbeli konzuli tisztét Észtországban. Az erre utaló táblát büszkén mutatta az egyetem főépületének falán.

Jelenleg a Tartui Egyetem észt filológiai és általános nyelvészeti intézetének emeritus professzora. Nem érdemtelenül, hiszen a szamojéd nyelvek kutatójaként, az általános finnugrisztika és nyelvészet művelőjeként már fiatal korában maradandót alkotott.

A Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének oktatói, barátai és kollégái ezúton kívánnak a jubilánsnak jó egészséget és még hosszú alkotó éveket.

KERESZTES LÁSZLÓ

Tartalom

Buzgó Anita: A 19. századi finn nemzeti mozgalom és a keresztnevek adaptációja.....	3
Dányi Zita: Páros névszók az erza-mordvinban	17
Duray Zsuzsa: Az északi számi vizuális nyelvhasználata a finnországi Hettában.....	35
Holopainen, Sampsa: On the etymology of Hungarian <i>úr</i> 'lord, gentleman' and its possible cognates	57
Horváth Csilla: Hanti-manszijszki nyelvi tájkép	69
Huumo, Tuomas: LIIKKUVA LUKIJA vai LIIKKUVA TEKSTI? Liikemetaforat tekstin ja lukijan suhdetta jäsentämässä	85
Janurik Tamás: Hangváltozás okozta funkciózavarok az uráli nyelvek alaktani rendszerében.....	113
Kelemen Ivett: Foglalkozásnevek vizsgálata a Máté evangélium északi számi fordításaiban.....	123
Кондратьева, Наталья: Подготовка преподавателей родного языка и литературы в регионах Российской Федерации с компактным проживанием финно-угорских народов	147
Konyári Ibolya: Kódváltás a finnországi magyarok körében	157
Maticsák Sándor: <i>A mókusbörtől a rubelig.</i> A pénzfajták megnevezése a mordvinban	187
Németh Zoltán: Kontrasztív nyelvészeti módszerek alkalmazása az udmurt és a magyar határozói igenevek tanításában	211
Pitkäsalo, Eliisa: Conveying Nonverbal Messages in Translated Comics....	233
Takács Judit: A kvén revitalizáció legújabb lépései	245
Tamás Ildikó: Konnotatív jelentések a Szomjas-Schiffert gyűjtés jojkáinak szövegpaneleiben	265
Várnai Zsuzsa: Az őslakos kisebbségi identitás vizuális megjelenése egy arktikus szibériai városban. A nyelvi tájkép vizsgálata Dugyinkában.....	275
Virtanen, Susanna: Fokuserkintä mansin kielen itämurteissa	293

Ismertetések

Róna-Tas, András – Berta, Árpád: West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian (<i>Zaicz Gábor</i>)	305
Junttila, Santeri: Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa (<i>Keresztes László</i>)	315
Söderholm, Eira: Kainun kielen grammatikki (<i>Takács Judit</i>)	319
A Jeges-tenger finnjei. Könyv Észak-Norvégiáról: Robertsen, Thor (szerk.), Jäämeren suomalaiset. Kirja Ruijasta (<i>Takács Judit</i>)	323
Grünberg, Silja (szerk.): Vadja keele sõnaraamat. Vaddaa tšeelee sõna-tširja. Словарь водского языка (<i>Dányi Zita</i>)	328
Forsberg, Ulla-Maija – Kovács Magdolna – Kovács Ottilia – Manner, Sanna – Markus, Kaija – Vecsernyés Ildikó: Suomi–unkari- sanakirja. Finn–magyar szótár (<i>Buzgó Anita</i>)	331
Lingea: Finn társalgás – szótárral és nyelvtani áttekintéssel (<i>Elek Boglárka</i>)	336
H. Varga Márta: A szóalkotás módjai (<i>Maticsák Sándor</i>)	343

In memoriam

Je. I. Rombangyjeva (1928–2017) (<i>Sipőcz Katalin</i>)	351
---	-----

In honorem

Ago Künnap 75 éves (<i>Keresztes László</i>)	353
--	-----

E számunk szerzői

Buzgó Anita	Debreceni Egyetem
Dányi Zita	Debreceni Egyetem
Duray Zsuzsa	MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
Elek Boglárka	Debreceni Egyetem
Holopainen, Sampsa	Helsinki Egyetem
Horváth Csilla	MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
Huumo, Tuomas	Turkui Egyetem
Janurik Tamás	Pallasz Athéné Egyetem, Kecskemét
Kelemen Ivett	Debreceni Egyetem
Keresztes László	Debreceni Egyetem
Kondratyeva, Natalja	Udmurt Állami Egyetem, Izsevszk
Konyári Ibolya	Debreceni Egyetem
Maticsák Sándor	Debreceni Egyetem
Németh Zoltán	Szegedi Tudományegyetem
Pitkäsalo, Eliisa	Tamperei Egyetem
Sipőcz Katalin	Szegedi Tudományegyetem
Takács Judit	Debreceni Egyetem
Tamás Ildikó	MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest
Várnai Zsuzsa	MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
Virtanen, Susanna	Debreceni Egyetem
Zaicz Gábor	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba